

Luis de Ávila y Zúñiga

A császár háborúja Németországban



Luis de Ávila y Zúñiga  
A császár háborúja Németországban



Szerkesztette, fordította, a bevezető tanulmányokat írta

Guitman Barnabás

r e c i t i

Budapest  
2022

A kiadvány az MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet–Európában (1500–1800) Kutatócsoport, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet támogatásával készült.



Bölcsészettudományi  
Kutatóközpont

**Irodalomtudományi  
Intézet**

Lektorálta: Szokolczai Laura

A borítógrafikát készítette: Zólyomi Bianka

A hátsó borítón V. Károly címere látható a latinnyelvű Ávila-kiadásból (1550).



Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5 Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogával!

**ISBN 978-615-6255-34-1**

Kiadja a *reciti*,

a BTK Irodalomtudományi Intézetének

tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Tördelte: Hegedüs Béla

X<sub>Y</sub>-L<sup>A</sup>T<sub>E</sub>X, Linux Libertine, Linux Biolinum

# Tartalom

|   |           |
|---|-----------|
| Bevezetés   | 7         |
| <b>A schmalkaldeni háború története</b>                             | <b>11</b> |
| A schmalkaldeni szövetség . . . . .                                 | 12        |
| A gelderni trónviszály . . . . .                                    | 16        |
| Előkészületek a háborúra . . . . .                                  | 17        |
| Duna menti menetelés . . . . .                                      | 20        |
| A huszárok színrelépése . . . . .                                   | 23        |
| A mühlbergi csata . . . . .   | 29        |
| Bréma ostroma és a drakenburgi csata . . . . .                      | 34        |
| Protestáns prágai tavasz . . . . .                                  | 38        |
| A mühlbergi győzelem magyar szemmel . . . . .                       | 39        |
| <b>Az augsburgi vallásbékéhez vezető út</b>                         | <b>42</b> |
| A zátonyra futott diadal . . . . .                                  | 43        |
| A fejedelmek felkelése V. Károly ellen . . . . .                    | 49        |
| A passauai egyezmény tartalmi kivonata . . . . .                    | 60        |
| Henrik király háborúja . . . . .                                    | 62        |
| Ferdinánd király, a vallásbéke „atyja” . . . . .                    | 63        |
| <b>A zsoldosseregek</b>   | <b>69</b> |
| A toborzás . . . . .  | 72        |
| Tisztségek a Landsknecht-seregben . . . . .                         | 73        |
| A Landsknecht-sereg felépítése . . . . .                            | 75        |
| A spanyol hadszervezet sajátosságai . . . . .                       | 81        |
| A háború anyagi terhei . . . . .                                    | 83        |
| <b>A császár gondolatainak tanúja</b>                               | <b>87</b> |
| Apródból a császár legbensőbb barátja, Ávila életútja . . . . .     | 87        |
| Ávila kommentárjának értékelése . . . . .                           | 89        |
| Ávila kommentárjai a birodalmi tájékoztatás szolgálatában . . . . . | 92        |
| Ávila kommentárjainak visszhangja . . . . .                         | 97        |
| A kommentárok magyar fordításáról . . . . .                         | 99        |

|   |            |
|---|------------|
| <b>Luis de Ávila y Zúñiga feljegyzései két könyvben</b>   |            |
| V. Károly római császár és spanyol király 1546 és 1547 folyamán zajló németországi háborújáról  | 101        |
| Győzhetetlen Károly császárnak, a spanyolok királyának,<br>Luis de Ávila y Zúñiga . . . . .   | 101        |
| Első könyv . . . . .  | 101        |
| Második könyv . . . . .   | 172        |
| Őfelsége a római király Prágában 1547. július 10-én kelt levele<br>Gámiz követ úrnak, Ócsászári felségének a<br>csehországi sikerekről. . . . . | 213        |
| <b>Forrásmelléklet</b>  | <b>218</b> |
| Részlet Istvánffy Miklós <i>Magyarország történetéből</i> . . . . .   | 219        |
| V. Károly levele Magyarországi Máriához<br>Regensburg, 1546. június 9. . . . .  | 226        |
| Ismeretlen írótól az esztergomi érsekhez<br>Prága 1546. november 5. . . . .   | 231        |
| Nyári Ferenc levele az esztergomi érsekhez<br>Ölsnitz, 1546. november 4. . . . .  | 233        |
| V. Károly levele Mária királynéhoz<br>az Elba menti táborból, 1547. április 25. . . . .   | 237        |
| Valentin von Teutleben hildesheimi püspök beszámolója a<br>mühlbergi csatáról, és az azt követő eseményekről. . . . .                           | 239        |
| <b>A térképek és képek forrásai</b>   | <b>243</b> |
| <b>Források és szakirodalom</b>   | <b>247</b> |
| <b>Mutatók</b>  | <b>261</b> |

# Bevezetés

475 éve ért véget a schmalkaldeni háború az V. Károly császár által vezetett európai összefogás és az 1531-ben kilenc protestáns fejedelem és tizenegy szabad birodalmi város együttműködése révén megalapított schmalkaldeni szövetség között. Az 1546–47-ben zajló háború a német nyelvű történettudományban bőségesen és sokoldalúan tárgyalt. Magyarországon ugyanakkor kevés figyelmet kap, jóllehet a háborúban a Magyar Királyság I. Ferdinánd és az udvari huszárság révén hadviselő félként vett részt, érdemben támogatva a spanyol, itáliai, németalföldi, német, osztrák és cseh csapatokat is felvonultató császári hadsereget. Ugyanis – mint majd látni fogjuk – a magyarországi könnyű lovasoknak a korabeli német viszonyok között szokatlan harcmodora is hozzájárult a háború Magyarországra nézve kedvező kimeneteléhez.

Az 1546-47-es háború kiváló példája annak, hogy Európa részeinek, országaiknak – így a Magyar Királyságnak is – a kora újkori története csak úgy érthető, ismerhető meg igazán, ha a részek múltját nem egymástól elkülönítve, hanem a nagy egész összefüggésrendszerében vizsgáljuk. A XVI. század minden zűrzavara, felbolydulása ellenére civilizációs, gazdasági, vagy akár hadügyi szempontból a politikai értelemben vett Európa egységes térnek számít, egy olyan térnek, amelynek egymástól távol eső, elszigeteltnek tűnő régiói is erős kölcsönhatásban voltak egymással.<sup>1</sup> A magyarországi török elleni harcoknál nem csak a bécsi udvarban hozott döntések lehettek hatással az események végkifejletére, hanem kétségtelenül a messzi Nyugaton zajló, távolabbi történések is befolyásolták azt, például a spanyol Katolikus Monarchia és a Francia Királyság küzdelmei.<sup>2</sup>

A schmalkaldeni háború következménye egyrészt, hogy hosszas vajúrást követően a birodalmi rendeket és az Ausztriai-házat az augsburgi vallásbékében megvalósult kompromisszumra kényszerítette, másrészt I. Ferdinánd politikájának a lázongó cseh tartományokat is sikerült lecsendesítenie. A Lajtán-túli konszolidáció tette lehetővé a XVI. század második felében, hogy nyugati segélypénzekre támaszkodva kiépüljön és fenntartható legyen a Magyarország közepén végighúzódó védelmi vonal. Mindez gátat szabott az Oszmán Birodalom további

<sup>1</sup>TÓTH 2020. 49. <sup>2</sup>Vö. GUITMAN / KORPÁS / TÓTH / B. SZABÓ 2019.

jelentősebb területgyarapodásának, így mentve meg a török kiűzéséig a Magyar Királyság jogfolytonosságát és történeti jelenlétét, valamint a közép-európai, illetve magyarországi katolicizmust egyaránt.<sup>3</sup>

A keresztény Európa történetében szinte minden egyes nemzedék szerephetett olyan tapasztalást, amely egy minőségileg más, újabb kor beköszöntének ígérését hordozta magában. A XVI. század első felében élők számára úgy tűnhetett, hogy idő kereke különösen felgyorsult. A középkori Európa arculatát egyre szaporodó sebhelyek szabdalják, korábban soha nem látott apokaliptikus erők feszültek egymásnak a csatatereken és a a reformáció kibontakozásának köszönhetően könyvek lapjain egyaránt. Több évtizedes bizonytalanságot követően, a század negyvenes-ötvenes éveiben vált megkérdőjelezhetetlenné, hogy a késő középkori kereszténység belső sokfélesége felekezeti pluralitássá alakult át. V. Károly álma egy univerzális keresztény birodalomról megvalósíthatatlan volt, ehelyett a territoriális, lokális hatalmi tényezők egymással sűrűn változó szövetségi hálózatai, konfliktusai, ezek belső dinamikája határozta meg évszázadokra Európa országainak további sorsát. Ebben a tekintetben kulcsszerepet játszott a kialakuló felekezetiesség, a különböző konfessziók köré polarizálódó erőterek a társadalom minden rétegében éreztették hatásukat. A kereszténységen belül mindig is meglévő, megújulásra ösztönző törekvések sohasem zárták ki a belső megújulás, átalakulás lehetőségét, mint ahogy arra a középkor, de akár a kora újkor folyamán is számos esetben találunk példát.<sup>4</sup> A XVI. században azonban Luther, majd az őt követő hitújítók ugyan még messzemenően középkorias alapokra, intenciókra építve, de valami egészen újnak rakták le az alapjait. Többirányú és többidejű, ám mindenképpen hosszantartó folyamatok gyökerei kereshetőek itt, amelyek egyszerre okoztak válságot és megújulást, emellett ösztönzői voltak egyfajta haladásnak és fejlődésnek,<sup>5</sup> valamint mereven konzervatív őrzői egy vélt ortodoxiának, igazhitűségnek. A reformációnak, mint történeti fogalomnak az újabb értelmezése, főleg az angolszász megközelítésekre alapozva, kitérít a tudományos vizsgálódás hagyományos időkeretét. A hitújítás lezárultát nem az augsburgi vallásbékéhez (1555) vagy esetleg a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békerendszerhez (1648) köti, hanem egészen a XVIII. század végére, – sőt Európa bizonyos területein akár azon is túlra helyezve – hosszú reformációról, vagy bizonyos esetekben hosszú reformációkról beszél.<sup>6</sup>

Kötetünk XVI. századi forrásai nem pusztán híradások a világhatalmi (univerzális) és a helyi erők közép-európai összetett kölcsönhatásairól, amelyek a felekezeti Európa létrejöttének is kohói voltak, hanem – és ebben rejlik értékük és érdekességük egyaránt, – egy bukásra ítélt törekvés kérészetű diadaláról szóló utolsó győzelmi jelentésként is tekinthetünk rájuk. Olyan szereplők elevened-

<sup>3</sup>Vö. KENYERES / PÁLFFY 2018. <sup>4</sup>SZOVÁK 1999. <sup>5</sup>Vö. REINHARD 2017.

<sup>6</sup>Vö. TÓTH 2019; TÓTH 2020.



nek meg, szólalnak meg a könyv lapjain, akiket a későbbi korok történetírása, az ellenség szemszögéből ítélkezve a valóságosnál sötétebben festett le, vetített rá napjaink általános történeti tudáshorizontjára.

Jelen kötet ötlete a 2020 tavaszán kezdődő koronavírus járvány idején, az első korlátozó intézkedések hírére született meg. A könyvtárak és levéltárak elérhetőségének bizonytalanná válása, a külföldi utak tervezésének ellehetetlenülése vezetett arra az elgondolásra, hogy olyan feladatot tűzzek magam elé, amely otthonról, a világháló által kínált lehetőségek leghatékonyabb igénybevételével megoldható. Így került sor az elmúlt másfél-két évben Luis de Ávila y Zúñiga schmalkaldeni háborúról szóló művének és a témához kapcsolódó más, rövidebb források magyarra fordítására, valamint a kísérő tanulmányok végleges formába öntésére.

A könyv elején lévő bevezető tanulmányban a schmalkaldeni háború előzményeinek, lefolyásának és az utána következő évek történéseinek rövid összefoglalása kapott helyet egészen az augsburgi vallásbéke 1555-ös aláírásáig. Az alapvetően a német nyelvű szakirodalom eredményeire épülő szöveg egyfajta háttérül, kiegészítésül szolgál Ávila kommentárjainak. Mivel Ávila elsősorban katona volt, és ebben a minőségében, ilyen szemmel látta és látatja az eseményeket, ezért célszerű, hogy külön fejezetek foglalkozzanak a hadügyi viszonyokkal, a hadviselés különböző korabeli módozataival. A bevezető részben kapott helyet a könyv gerincét képező mű szerzőjének rövid életrajza, valamint a kommentárok keletkezési körülményeinek bemutatása. A tanulmányokat és a közölt forrásokat korabeli nyomtatványokból vett metszetek, rajzok, valamint a kötet összeállítója által készített térképvázlatok egészítik ki.

## **Köszönetnyilvánítás**

Köszönöm feleségemnek, Bogár Juditnak, hogy megértő türelemmel, bölcsességgel kísérte munkámat. Köszönöm az alább felsorolt történész kollégáknak, barátoknak, volt és jelenlegi tanítványoknak a hathatós és önzetlen segítségüket: Bak Ágnes, Búza János, Kéthelyi Nóra, Korpás Zoltán, Lőrincz Zita, Martí Tibor, Alberto del Río Nogueras, Pálffy Géza, Póra András, Smideliusz Petra, B. Szabó János, Szakolczai Laura, Szatai Dóra, Szebelédi Zsolt. Külön köszönöm Tóth Zsombornak a nélkülözhetetlen lendületet és a buzdítást.



1. térkép. Áttekintő térkép a kötetben szereplő fontosabb helyekkel.

# A schmalkaldeni háború története<sup>7</sup>

Az igazat megvallva itáliai utam célja, hogy a pápát az eretnekségek ellen és az egyház reformációja érdekében Itáliában vagy Németországban tartandó egyetemes zsinatra rávegyem. Istenre és Fiára esküszöm, hogy a világon semmi nem rázott meg annyira, mint Luther eretneksége és hogy a magam részéről arra fogok törekedni, hogy a történészek, akik a napjaimban feltámadó eretnekségről tudósítanak, azt is hozzátegyék, hogy mindent megtettem ellene.

V. Károly, 1528.<sup>8</sup>

A schmalkaldeni háború a németországi történeti irodalomnak a mai napig kedvelt témája, annak ellenére, hogy mind a német, mind a nemzetközi érdeklődés homlokterében inkább a harmincéves háború áll. A magyar nyelvű szakirodalomban azonban ismereteim szerint néhány szórványos említéstől eltekintve gyakorlatilag Károlyi Árpád 1877-ben megjelent írása óta senki sem foglalkozott önálló tanulmányban azzal a háborúval, amely féket vetett a reformáció addig töretlennek tűnő diadalmenetének, megteremtve a lehetőséget a katolikus egyház közép-európai újjászerveződésére.<sup>9</sup> Ebben a háborúban a Magyar Királyság területéről felállított haderő aktívan részt vett, kivívták a kortársak elismerését, és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy V. Károly megnyerje azt.<sup>10</sup>

A reformációt követően a schmalkaldeni háború volt az első, bizonyos mértékig nemzetközi, felekezeti jellegű háború Európában. A saját korában rendkívül

<sup>7</sup>Jelen fejezet átszerkesztett, bővített változata az alábbi korábban megjelent írásaimnak. GUITMAN 2014; GUITMAN 2013.

<sup>8</sup>V. Károly madridi tanácsosainak mondott beszédéből vett idézet forrása: SCHILLING 2020. 135–136.

<sup>9</sup>BAUMGARTEN 1876. 81. <sup>10</sup>KÁROLYI 1877.

nagy figyelmet kapott, a rengeteg aprónyomtatvány, röpirat, korabeli újság (*Neue Zeitung*), helyi krónika éppúgy beszámolt róla, mint a résztvevők visszaemlékezéseikben vagy a korszak történetírói munkáikban.<sup>11</sup> A történész munkáját jelentősen segíti, hogy újabban ezek a korabeli tudósítások a régebbi szakirodalommal együtt szinte mind szabadon hozzáférhetőek a világhálón található különböző adatbázisokban. Mindezek alapján az alábbiakban röviden összefoglalva, főbb vonalaiban ismertetem a háború előzményeit, történetét és az abban való magyar részvételt.

## A schmalkaldeni szövetség

1530 decemberében János szász választófejedelem meghívta a többi protestáns rend képviselőit egy ülésre a türingiai Schmalkaldenben. Itt a szász uralkodó és a hesseni tartománygróf által megbízott jogászok meggyőzték a jelenlévőket, hogy az isteni rend ellen kiadott császári parancsok nem kötelezhetik őket. Felfogásuk szerint a megválasztott császár nem tekinthető hagyományos értelemben vett uralkodónak, hiszen a birodalom fejedelmeinek, és tartományurainak is Istentől származik a hatalma, a császár a fejedelmekkel együtt hozza a birodalmi törvényeket. Amennyiben a császár megsértené a választási kapitulációt, vagy az isteni törvényekkel ellentétes parancsokat adna, a fejedelmek ellenállása jogossá válna, mert az a birodalom érdekében történne. A jogi érvekkel alaposan alátámasztott szövetség komolyan próbára tette a birodalmi alkotmányt, hiszen aláírói nem pusztán a hit védelmét szorgalmazták, csoportosulásuk császár univerzális monarchiát megvalósítani kívánó törekvéseivel szembehelyezkedő német rendi politizálás megnyilvánulásaként is értelmezhető. Nem példa nélküli az, hogy a birodalom egyes érdekcsoportjai szövetkeztek egymással, de ezek többnyire más birodalmi rendekkel szembeni védelmet, vagy a béke érvényesítését szolgálták, azonban kimondottan a császárral szembeni szövetség új fejleménynek tekinthető.<sup>12</sup>

Az 1531. február 27-én kelt, kezdetben hat évre szóló szövetségi szerződést öt fejedelem írta alá: János szász választófejedelem, Fülöp hesseni tartománygróf, Fülöp braunschweig-grubenhageni herceg, Ernő braunschweig-lüneburgi herceg, Wolfgang anhalti herceg, valamint a két Mansfeld gróf és tizenegy város (Strassburg, Ulm, Memmingen, Reutlingen, Konstanz, Biberach, Lindau, Isny, Lübeck, Bréma, Magdeburg).<sup>13</sup> A jelenlévők ebben kölcsönös segítségükről biztosították egymást, ha bármelyikük ellen a vitatott egyházi ügyek miatt kamarai

<sup>11</sup>A háború történetének forrásaihoz mind a mai napig alapvető VOIGT 1874.

<sup>12</sup>Rövid ideig ezért lehetett tagja a katolikus Bajorország is. SCHORN-SCHÜTTE 2000. 61.

<sup>13</sup>HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 221.

bírósági<sup>14</sup> eljárást indította a császár. Konfliktusok esetén a jogi, tárgyalásos utat részesítették előnyben, de a megelőző csapást sem zárták ki.

1532-ben a szövetség első jelentős sikerüket érték el V. Károllyal szemben, aki a magyarországi török előrenyomulás miatt rászorult a birodalom fejedelmeinek segítségnyújtására, ezért július 23-án megkötötte velük az ügynevezett nürnbergi vallásbékét. Ebben a császár a Kamarai Bíróságon minden vallási ügyben indított pert felfüggesztett, így tulajdonképpen kénytelen tűrve, megengedve a további terjedését a reformációnak és a szekularizációt. A pénzügyi források tekintetében is gyarapodó szövetségi tagok ugyanebben az évben készítették el a védelmi tervüket tárgyaló iratot, amely szerint két körzetre osztották a szövetség tagjait, emellett a szövetség vezető pozíciójába Hessen és Szászország felváltva kerül majd. A szövetség által létrehozott hadi tanácsban két-két szavazat illette a két vezető tartományt, egy-egy pedig a többi tartományurat és várost. A védelmi terv első változatában tízezer gyalogos és kétezer lovas kiállítását vállalták, hetvenezer gulden havi zsoldköltséggel, amelynek terhet fele-fele arányban viselték volna a fejedelmek és a városok.<sup>15</sup>

1535-ben a megállapodást további tizenkét évvel meghosszabbították, mindközben újabb tagok csatlakozásával növelték erejüket. A szövetség nemzetközi szinten a francia és az angol udvarral is tárgyalt, de csak a dán királlyal született megegyezés.<sup>16</sup> Egészen 1538-ig lendületesen bővült a szerveződés, utána azonban már csak szórványosan csatlakoztak hozzá. Ebben az évben már akár 430 000 gulden bevétellel is számolhatott a szövetségi tagok által fizetett díjakból a schmalkaldeniek pénztára.<sup>17</sup>

Az 1530-as években ugyan a szövetség a birodalmi politika meghatározó tényezőjévé vált, de sem politikai, sem vallási kérdésekben nem tudtak teljesen egységes álláspontot kialakítani. Sem az ágostai hitvallás (1530), sem a wittenbergi konkordia (1536), sem a schmalkaldeni cikkelyek (1537) nem zárták le a belső vallási vitákat.<sup>18</sup>

Hesseni Fülöp tartománygróf a szövetség egyik vezetője, 1541-ben titkos szerződést kötött Regensburgban V. Károllyal, amiben vállalta, hogy megakadályozza a szövetség további kiterjesztését, és támogatja a császár igényét Geldernre. A szakirodalom felételezi, hogy az öntörvényű tartománygróf a nyilvánosságra került kettős házassága miatti számonkérés alól akart mentesülni, emiatt kényszerült egyfajta kétkulacsosságra.<sup>19</sup> A szász uralkodócsalád két ágának

<sup>14</sup>1495-ben állították fel a wormszi birodalmi gyűlésen a Birodalmi Kamarai Bíróságot (*Reichskammersgericht*), a császártól nagymértékben független testület első és legfelső fokon is ítélkezett a birodalmi béke ellen vétők, valamint a közvetlenül csak a császártól függő birodalmi rendeket érintő ügyekben VAJNÁGI 2009. 184–185.

<sup>15</sup>KELLENBENZ 1989. 15–16. <sup>16</sup>HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 223. <sup>17</sup>HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 222. KELLENBENZ 1989. 17. <sup>18</sup>WARTENBERG 1988. 99; HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 226.

<sup>19</sup>HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 226; KOHLER 2008. 368.

feje, a választófejedelmi rangot viselő és a schmalkaldeni szövetséget vezető János Frigyes és Móric között sem volt felhőtlen a viszony. 1542-ben csak Hesseni Fülöp közvetítése akadályozta meg, hogy az unokatestvérek ellentéte fegyveres összetűzéssé fajuljon.<sup>20</sup>

A szövetség gyenge pontjai megmutatkoztak az 1542-es és 1545-ös braunschweigi háborúban is, amelyet az utolsó katolikusnak megmaradt északi tartományúr, II. Henrik braunschweigi herceg ellen vezettek. Henriknek vitája volt a szövetséghez tartozó Braunschweig és Goslar városokkal. Amikor a goslari csapatok három kolostort felégettek, a herceg a Kamarai Bíróságon beperelte a várost békebontás miatt, ezért az 1540 októberében birodalmi átkot mondott ki Goslarra, és Henriket utasította annak végrehajtására. A herceg Goslar elleni támadását a szövetség vallási ellentétnek minősítette, ezért beavatkozott. 1542 nyarán hadüzenetet küldtek a braunschweigi hercegnek, majd a János Frigyes választófejedelem és Hesseni Fülöp által vezetett hadsereg rövid ostromot követően bevette Wolfenbüttelt, Henrik pedig Bajorországba menekült. Henrik 1545-ben hiábavalóan kísérelte meg visszaszerezni a tartományát, mert a schmalkaldeniek ismételten legyőzték, sőt még Ziegenhainban fogságba is vetették a makacs herceget. Azonban hiába folytattak látszólag sikeres háborút kétszer is a szövetség tagjai, a hatalmas duzzadó katonai kiadások miatt – csak az első évben valamivel több mint 560 000 guldent emésztett fel a hadakozás – nem volt összhang a herceg ellen végrehajtott katonai akció szükségességét illetően. Valamint attól is tartottak, hogy a császárral tovább mérgesedik a szövetség viszonya, mivel joggal számíthattak arra, hogy V. Károly nem fogja tétlenül nézni az Aranygyapjas Rendbe is felvételt nyert, vele szoros kapcsolatot ápoló Henrik herceg fogvatartását.<sup>21</sup> Ráadásul a herceg elleni katonai akcióval a szövetség több tagja a háborús költségektől függetlenül eleve nem értett egyet, a császár bízhatott benne tehát, hogy a schmalkaldeniek belső ellentétét kihasználva a saját javára billentheti a mérleg nyelvét.<sup>22</sup>

A szövetséghez csatlakozó protestáns városok elitje között sem volt teljes az összhang a császár és a katolikus egyház elleni fellépés mikéntjéről. Az augsburgiak egyik képviselője, a protestáns Claudius Pius Peutinger 1545-ben a császár és III. Pál pápa elleni esetleges háború kapcsán fogalmazta meg aggályait. Véleménye szerint csak a békés út járható, mivel a török veszély leküzdéséhez a birodalom egységére van szükség. A belső békétlenség, rablások, pusztítások már eddig is sok kárral jártak, a háborút a többi birodalmi rend a városok javainak elvételére, kiváltságainak csorbítására is felhasználhatná, az uralkodó kegyének

<sup>20</sup> A szász Wettin-ház birtokait II. Frigyes (1412–1464) választófejedelem két fia, Ernő (1441–1486) és Albert (1443–1500) osztotta fel egymás között a lipcsei szerződésben 1485-ben. WARTENBERG 1988. 100. A felosztást lásd a 4. térképen.

<sup>21</sup> KELLENBENZ 1989. 17.; SCHILLING 2020. 288.

<sup>22</sup> HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 224.; SCHMIDT 1969. 351.

elvesztéséből pedig szintúgy rengeteg kár származna. Találón fogalmazta meg, *ha nincs birodalom, akkor birodalmi város sincs többé.*<sup>23</sup> A császárral természetesen úgy kell megállapodni, – folytatta gondolatmenetét – hogy közben a vallási kérdésekben kitartanak igazuk mellett. Ugyanakkor Peutinger a szekularizációban is veszélyt látott, úgy vélte, jobb, hogyha a javak egyházi kézben maradnak, mintha azok világi fejedelmek birtokába kerülnének.<sup>24</sup> Peutinger még 1546 júniusában is a háború ellen volt, védekezve írta, hogy nem pápista, nem pápista, de kevés szövetségesük van, illetve a városi kormányzatot alkalmatlannak tartja hadviselésre, a polgárokat pedig katonáskodásra.<sup>25</sup> Különösen a dél-német városokra igaz, hogy a vallási ellentétek ellenére az Ausztriai-háztól való gazdasági függésük meglehetősen bizonytalaná tette a császárral szembeni eltökéltségüket.

### A schmalkaldeni szövetség tagjai

| <b>Alapító tagok</b>               |                                 |                |
|------------------------------------|---------------------------------|----------------|
| <b>Tartományok</b>                 | <b>Szabad birodalmi városok</b> | <b>Városok</b> |
| Szász választófejedelemség         | Strassburg                      | Bréma          |
| Hesseni tartománygrófság           | Ulm                             | Lübeck 1536-ig |
| Braunschweig-Lüneburg hercegség    | Konstanz                        | Magdeburg      |
| Braunschweig-Grubenhagen hercegség | Reutlingen                      |                |
| Mansfeld grófság                   | Memmingen                       |                |
| Erbach grófság                     | Biberach                        |                |
| Anhalt-Köthen fejedelemség         | Isny                            |                |
|                                    | Lindau                          |                |
| <b>Csatlakozók</b>                 |                                 |                |
| <b>1531/32</b>                     |                                 |                |
|                                    | Esslingen                       | Göttingen      |
|                                    | Nördlingen                      | Einbeck        |
|                                    |                                 | Goslar         |
|                                    |                                 | Braunschweig   |
| <b>1536</b>                        |                                 |                |
| Anhalt-Dessau fejedelemség         | Frankfurt                       | Hannover       |
| Anhalt-Zerbst fejedelemség         | Augsburg                        | Hamburg        |
| Pomeránia-Stettin hercegség        | Kempton                         | Minden         |
| Pomeránia-Wolgast hercegség        |                                 |                |
| <b>1537</b>                        |                                 |                |
| Württembergi hercegség             |                                 |                |
| Szász hercegség (1542-ig)          |                                 |                |
| Nassau-Weilburg grófság            |                                 |                |

<sup>23</sup> „Denn ist kein Reich mehr, gibt es auch keine Reichsstädt mehr.” Idézi: ROTH 1928. 241–243.

<sup>24</sup>ROTH 1928. 244. <sup>25</sup>ROTH 1928. 245.

|                                     |                 |            |
|-------------------------------------|-----------------|------------|
| <b>1538</b>                         |                 |            |
| Brandenburg-Küstrin örgrófság       | Heilbronn       |            |
| Rochlitz hercegség                  | Schwäbisch-Hall |            |
| Schwarzburg grófság                 |                 |            |
| Tecklenburg grófság                 |                 |            |
| <b>1542</b>                         |                 |            |
| Braunschweig-Wolfenbüttel hercegség |                 |            |
| <b>1543</b>                         |                 |            |
|                                     |                 | Hildesheim |
| <b>1544</b>                         |                 |            |
|                                     |                 | Osnabrück  |
| <b>1546</b>                         |                 |            |
|                                     | Dinkelsbühl     |            |
|                                     | Bopfingen       |            |
|                                     | Ravensburg      |            |

## A gelderni trónviszály

A fentiek mellett az is erősítette Károly határozott fellépését a schmalkaldeni szövetséggel szemben, hogy a birodalom nyugati határvidékén eredményesen avatkozott be a harmadik gelderni trónviszályba és örökösödési háborúba (1538–1543).<sup>26</sup> A háború tétje az volt, hogy megakadályozza a protestantizmussal rokonszenvező, franciabarát V. Vilmos herceg kezében lévő jülich-kleve-bergi hercegségek egyesülését a gelderni hercegséggel.

Arnold gelderni herceg még 1472-ben Merész Károlynak zálogosította el nyolcvanezer guldenért országát, de a tartomány a burgundiai herceg bukását követően, 1477-től ismét önálló lett a franciák által is támogatott Egmond-házból való Károly uralkodása alatt. Károly herceg 1528-ban megállapodott V. Károllyal, hogy ha örökös nélkül hal meg, akkor a császárra száll Geldern (gorinchemi szerződés). Miután Károly herceg közvetlen örökös nélkül halt meg, többen is igényt tartottak a tartomány trónjára. Károly húga, Philippa fiát, Lotharingiai II. Antal herceget látta volna szívesen a terület élén. Károly császár a lotaringiai igényeket dinasztikus házassággal csillapította le, és 1540-ben unokahúgát, dániai Krisztinát összeházasította Antal fiával, Lotharingiai Ferencsel.<sup>27</sup>

A jülich-kleve-bergi herceg, III. János száz évvel korábbi rokonsági kapcsolatok révén került szóba, mint potenciális örököse Geldernnek. A szelíd természetű János ugyanakkor a halálos ágyán fia, V. Vilmos herceg lelkére kötötte, hogy kerülje az összetűzést a császárral. A hercegség rendjei az ő igényét támogatták, aki így eleinte könnyedén követhette apját a trónon. A hercegségek – amelyek magukba foglalták Vesztfália egy részét, az Alsó-Rajna vidéket és északnémetalföldi területeket – egy kézbe kerülése a birodalom nyugati határvidékén az erő-

<sup>26</sup>HEIDRICH 1896. 109. <sup>27</sup>HEIDRICH 1896. 12, 20–21, 34–35.



viszonyokat a császári hatalom számára kedvezőtlenül változtatta meg. V. Vilmos a császárral szemben I. Ferenc francia királytól remélt támogatást, reményét egy 1541-ben kötött házassági szerződés alapozta meg, amelyben a francia király unokahúgának, Johannának a kezét ígérték neki. A reformációval rokonszenvező II. János, majd V. Vilmos a birodalom protestáns rendjeire is természetes szövetségesként tekinthetett. Ennek jegyében házasították össze V. Vilmos nővérét, Szibillát a szász választófejedelemmel, János Frigyessel még 1527-ben.

A schmalkaldeni szövetséggel a tárgyalások két ok miatt nem vezettek eredményre: egyrészt Vilmos hercegségének alattvalóinak jelentős része katolikus volt, - így érthető módon nem akart összetűzésbe kerülni velük - másrészt a szövetséget hallgatólagos semlegességre készítette V. Károly és Hesseni Fülöp megállapodása.<sup>28</sup>

1542-ben vették át a diplomácia helyét a fegyveres hadmozdulatok. Július 16-án V. Vilmos vezére, Maarten van Rossum megtámadta a Habsburg Mária által kormányzott Németalföldet. Máriának hónapok kellettek, míg az ellentámadást el tudta indítani. 1543. március 24-én azonban a sittardi csatában az egyesült hercegségek seregét vezető Wilhelm Thumbshirntől<sup>29</sup> vereséget szenvedett.<sup>30</sup> Vilmos nem tudta kihasználni a győzelmet, a franciák nem küldték a remélt segítséget, és a birodalom protestáns rendjeitől sem számíthatott nyílt támogatásra. A magára maradt klevei herceget végül V. Károly közel ötvenezer fős zsoldoserege bírta rá a fegyverletételre. A bevehetetlennek vélt Dürent a császár csapatai annyira elpusztították, hogy ennek híre olyan riadalmat keltett V. Vilmos táborában, hogy kénytelen volt kapitulálni az ezer főre csökkent seregével. Az 1543. szeptember 7-én megkötött venlói szerződésben Vilmos lemondott Geldernről, valamint kötelezte magát, hogy megőrzi katolikusnak az országát, továbbá szakít a franciákkal, és lemond az önálló külpolitikáról. A pápa 1545 őszén annulálta a francia Johannával kötött házasságát, új arája pedig nem más, mint a császár testvéreinek, I. Ferdinándnak lánya, Mária lett, akivel 1546-ban Regensburgban kötött házasságot. Mind Németalföld helytartóját, Habsburg Máriát, mind pedig V. Károlyt meglepte a gyors gelderni siker. A császár számára a néhány hétig tartó háború mintaként és egyúttal ösztönzésül is szolgált, hogy a következő lépésben a schmalkaldeni szövetségre kényszerítse rá akarátát, ha kell, akár háború árán is.<sup>31</sup>

<sup>28</sup>HEIDRICH 1896. 14, 20–21, 34–35; KOHLER 2008. 368.

<sup>29</sup>DISTEL 1894. 166–167. <sup>30</sup>HEIDRICH 1896. 85.; BRANDI 1964. 401. <sup>31</sup>HEIDRICH 1896. 102–104, 107–110; BRANDI 1964. 419; KOHLER 2008. 368; SCHILLING 2020. 181–182.

## Előkészületek a háborúra

A klevei herceg behódolása birodalomszerte megnövelte a császár tekintélyét, ami hozzájárult a speyeri birodalmi gyűlés sikeréhez, ahol Károly egyrészt megállapodott a dán királlyal, III. Keresztéllyel, hogy az északi ország nem vesz részt a birodalmon belüli esetleges csatározásokban, illetve a birodalmi rendeket is meg tudta győzni arról, hogy a franciák elleni háborúhoz hadsereget állítsanak ki. A franciák elleni gyors hadjáratot Károly a számára kedvezőnek tűnő crépy-i békével még 1544-ben lezárhatta.<sup>32</sup> A béke meudoni titkos záradéka biztosította a franciák támogatását egy összehívandó egyetemes zsinathoz, amelytől a császár a hitszakadás megoldását remélte. Geldern megszerzése és Burgundiához csatolása mellett még a háború kitörése előtt jelentős eredménynek könyvelhette el, hogy sikerült megakadályoznia a kölni érseket egyházmegyéje szekularizációjában. A város katolikus lakosságára és a káptalanra támaszkodva lemondatták az érseket (Hermann von Wied), így az egyik fontos egyházfejedelemség megmaradhatott katolikusnak.<sup>33</sup>

Miután diplomatái I. Szülejmánnal 1545. november 15-én tizenöt évre szóló fegyvernyugvásban egyeztek meg, minden akadály elhárult Károly elől, hogy teljes figyelmét a birodalom belső ügyeinek szentelhesse, amelyek közül a reformáció következtében fellépő hitszakadás megoldása tűnt számára a legsürgetőbb feladatnak.<sup>34</sup>

A császár ugyan 1545-től tudatosan készült egy esetleges háborúra, viszont nem zárta be a kapukat a vallási és politikai ellentétek tárgyalásos úton történő rendezése előtt sem. Erre lett volna hivatott 1545-ben a wormsi birodalmi gyűlés, majd 1546-ban a regensburgi hitvita (január 27.–március 10.) és birodalmi gyűlés, továbbá ennek a célnak a szolgálatába állította volna a Szentszék által Trient városában összehívott egyetemes zsinatot (1545-1563), amelyre azonban hiába kaptak meghívót a birodalom protestáns rendjei, mégsem küldték el a képviselőiket.<sup>35</sup>

Tracy Károly történetírója, Bernabé de Busto nyomán idézi fel, hogy a császár közvetlen környezetében lévő tanácsosai között nem volt összhang a háború kérdésében. A tapasztalt politikus, Nicolas Perrenot de Granvelle, Károly kancellárja inkább a béke mellett érvelt, mondván, hogy az efféle polgárháborúban nincsenek igazán győztesek. Sőt, egyenesen kockázatosnak tartotta volna, ha a császár a „németek ellen harcoló németekre” bízna a sorsát. Ráadásul Németországban számos megerősített város található, amiknek a meghódítása véleménye szerint túlságosan is megnyújtja a háború idejét. Ugyanakkor Pedro de Soto, – a

<sup>32</sup>SCHILLING 2020. 183; TRACY 2002. 204. <sup>33</sup>VOGLER 1992. 399–400.; BRANDI 1964. 440; KOHLER 2008. 374. <sup>34</sup>KOHLER 2008. 369–370; VOGLER 1992. 399–400; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 641.

<sup>35</sup>TRACY 2002. 204.

császár gyóntatója – V. Károly érzelmeire igyekezett hatni, és azt állította, hogy bár Németország hatalmas és népes, de olyan, mint egy fegyelmetlen, zabolátlan ember, aki nem tud élni az erejével. A megerősített helyek, a falak pedig a gyenge és gyáva emberek találmányai.<sup>36</sup>

Bár Károly egyértelműen a háború indítása mellett döntött, amit még egy darabig a családjá elöl is titkolni próbált, legalábbis hozzájuk írt levelei erről tanúskodnak.<sup>37</sup> Amikor 1546 márciusában elbúcsúzott hűgától, Máriától, biztosította róla, hogy mindent megtesz a háború elkerüléséért. Ferdinándnak pedig még 1546. április 18-án is azt írta, hogy nem dönt semmiről addig, míg nem beszél meg terveit részletekbe menően vele.<sup>38</sup> Ezzel szemben viszont az alig egy hónappal korábban fiának, Fülöpnek küldött levelében már úgy nyilatkozott, hogy a békegesztusokat nem gondolja komolyan, azok a német fejedelmek megtévesztésére szolgálnak, mivel már eldöntötte, hogy háborút indít ellenük.<sup>39</sup> Máriának 1546. június 9-én Regensburgból kelt levelében azonban már a háború elkerülhetetlenségéről írt. A tárgyalások sikertelensége és részleges bojkottja miatt a császár úgy látta, hogy nem maradt más út előtte, mint hogy fegyverrel kényszerítse rá a protestáns rendekre az akaratát.<sup>40</sup>

V. Károlynak ahhoz, hogy eredményesen lépjen fel a birodalom vallási és politikai egységének megteremtése érdekében, szövetségeseket kellett keresnie spanyol, itáliai és németalföldi zsoldosokból álló csapatai mellé. A János Frigyes szász választófejedelem és Hesseni Fülöp tartománygróf által vezetett schmalcaldeni szövetség tíz év alatt, minden fent említett gyengesége ellenére olyan lendületesen tudta növelni befolyását, hogy az 1540-es évekre szinte a birodalom teljes német nyelvterületét lefedte. Ennek következtében egy leendő háborúban a legjelentősebb hercegségek, grófságok, városok egyaránt V. Károly ellen sorakoztak, sorakozhattak volna fel. A szövetség ereje olyannyira nyomasztónak tűnt, hogy az 1538-ban Nürnbergben létrejött Katolikus Liga<sup>41</sup> több tagja (például Bajorország), valamint a néhány, még katolikus város a protestánsok túlerejétől tartva inkább arra hajlott, hogy kerülje a konfliktust az evangélikus rendekkel.<sup>42</sup>

Károly a legjelentősebb támogatást a háború megindításához a zsinatot összehívó pápától, III. Páltól kapta. Tizenkétezer gyalogos és ötszáz lovas zsoldos

<sup>36</sup>TRACY 2002. 208.

<sup>37</sup>V. Károlynak mintegy százharmincezer levele maradt az utókorra, a velencei követek megfigyelése szerint a császár idejének igen jelentős részét emésztette fel a folyamatos levelezés. RABE / STRATENWERTH; SCHILLING 2020. 112.

<sup>38</sup>TRACY 2002. 208. <sup>39</sup>SCHILLING 2020. 287. <sup>40</sup>KOHLER 1990. 323–327.

<sup>41</sup>A szövetség vezetője Matthias Held császári alkancellár lett, tagjai I. Ferdinánd, Vilmos bajor herceg, braunschweigi Henrik, a salzburgi érsek, és a magdeburgi érsek. VOGLER 1992. 397.

<sup>42</sup>ÁVILA Y ČUŇIGA 1853. 1–2.

négy hónapra elegendő zsolddal, valamint további jelentős pénzüsszeg biztosítása közel egymillió dukát értékben kellően nagy segítséget jelentett.<sup>43</sup>

Sikerült IV. Vilmos bajor herceggel is megegyeznie, amely szerint megőrizheti semlegességét, ha szükség esetén – természetesen titokban – pénzt, szállást, ellátmányt és hadianyagot biztosít a császár csapatai számára.<sup>44</sup> V. Károly öccsét, Ferdinánd magyar és cseh királyt, valamint Máriát, Németalföld helytartóját szintén a megbízható szövetségeseinek táborában tudhatta.

A császári diplomácia arra is kísérletet tett, hogy a birodalom törékeny protestáns egységét valamiképpen szétzilálja. A fő vádpont a birodalmi béke megbontása volt, ugyanis V. Károly a protestánsok elleni lépéseinél gondosan ügyelt arra, hogy ne lehessen a szemére vetni, hogy vallási okokból indít ellenük háborút. Az 1530-as évektől az egyes egyházi javak szekularizációját nem egyházi ügyként kezelte, hanem a birodalmi béke elleni támadásnak minősítette, és a Birodalmi Kamarai Bíróság illetékességébe utalta.<sup>45</sup>

Már elkezdődött a csapatok mozgósítása, amikor 1546. június 20-án a császár kihirdette a birodalmi kiközösítést a schmalkaldeni szövetség két vezetője, János Frigyes és Hesseni Fülöp ellen. A dokumentumban nem a Trienti Zsinattól való távolmaradásra hivatkozott – korábban a háborús készülődést alattvalóinak engedetlenségével indokolta –, hanem a szövetség tagjai által braunschweigi Henrik és családja ellen elkövetett hatalmaskodás volt a vád. A császár arra számított, hogy ezzel a jogi aktussal János Frigyes és Hesseni Fülöp oldaláról többeket elidegeníthet. Így sikerült tárgyalások révén a protestáns tartományurak egy részét a saját oldalára állítania, például brandenburg-küstrini Jánost, brandenburg-kulmbachi Albert Alkibiadészt, a braunschweig-lüneburgi Erik herceget, valamint a háború végkimenetele szempontjából a legjelentősebbet, Móric szász herceget.<sup>46</sup>

## Duna menti menetelés

A háborús előkészületeket látva a harcokat végül a schmalkaldeni szövetség tagjai kezdték.<sup>47</sup> A háború első szakasza kisebb részben Tirolt, nagyobb mértékben pedig a birodalom déli, Duna menti részeit érintette. A protestánsok fontos stratégiai célja volt, hogy Tirolt elfoglalják. A vállalkozástól, – amelyről 1546. július elsején döntött az augsburgi városi tanács – azt remélték, hogy siker esetén

<sup>43</sup>SCHMIDT / WESTPHAL 1999. 228; KOHLER 1990. 323–327; KOHLER 2008. 372. A császár és a pápa viszonya háborút követően kifejezetten ellenségessé vált. TURBA 1892. XXIX; SZÁNTÓ 1985. 59.

<sup>44</sup>ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 2. <sup>45</sup>HAUG-MORITZ 2014; HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 225; KOHLER 2008. 373. <sup>46</sup>KOHLER 1990. 324; WINKELBAUER 2003. I. 368; SCHILLING 2020. 288.

<sup>47</sup>Károly és a pápa szövetségéről hamar értesültek, a megállapodásban foglaltak korai kiderülése Ávila állításával szemben nem a szentszéki tisztviselők és papok szószátyár természetén múlt, hanem a pápa politikáján, aki már július 4-én kiadott egy levelet, amelyben a svájciakat buzdította,

meggátolja az észak-déli hadiúton az Itáliából indított csapatok megérkezését a császári táborba.<sup>48</sup> Az augsburgi Sebastian Schertlin von Burtenbach<sup>49</sup>, egykori császári zsoldosvezér és az ulmi Marzel Dietrich<sup>50</sup> kapitányok vezetése alatt álló, mintegy hétezer fős sereg július 10-én elfoglalta Ehrenberg várát, Tirol északi kapuját.<sup>51</sup> A támadók azzal indokolták a hadműveletet, hogy az átvonuló olaszspanyol zsoldosoktól védik majd meg a helyieket, ezután kivonulnak. A támadás közvetlen fenyegetést jelentett I. Ferdinánd családtagjaira is, akik emiatt Innsbruckból menekülni kényszerültek. Augsburg és Ulm vezetői azonban egy-két napon belül visszarendelték kapitányaikat, mert félték, hogy a gyülekező császári csapatokkal szemben védtelenek maradnak. Schertlin engedelmességet, de az elfoglalt várban hagyta csapatainak jelentős részét Balthasar Fieger kapitányága alatt.<sup>52</sup>

Míg a szövetségnek aránylag gyorsan sikerült felállítania az egyesült haderejét (ötvenezer gyalogos, hétezer lovas)<sup>53</sup>, addig V. Károly csak a schmalkaldeniek seregéhez képest kisebb létszámú kíséretére számíthatott. Hosszú hetekbe telt, míg az Itáliából, a magyarországi végvárakból, Csehországból és Németalföldről ígért és várt császári és pápai zsoldos csapatok megérkeztek. A császár csapatai egyesüléséig úgy gondolta, hogy serege felkészületlen a biztos győzelem kivívásához, majd később a kiegyenlített erőviszonyok miatt került a nyílt összetű-

hogy a soron következő háborúban legyenek hűségesek hozzá, július 16-án pedig ezt követte egy keresztes hadjáratra felszólító búcsú bullája. AVILA Y ÇUÑIGA 1853. 7; KOHLER 1990. 355. Ezzel szembesülve 1546 nyarán már a protestánsok is készültek a leendő háborúra, János Frigyes tiszteji a tartományában Landsknechtek toborzásába kezdtek, a városokra külön adót vetettek ki. HERZOG 1845. 263.

<sup>48</sup> LADURNER 1864. 171.

<sup>49</sup> Ávila meglehetősen rossz színben tünteti fel Schertlint, állításával ellentétben sohasem volt fogadós. Már a páviai csata után lovagá ütötték, Róma ostrománál a császáriak egyik kapitányként volt jelen. A császári hadseregben mint táborfelügyelő és mustramester egészen magas rangokat ért el. A Schertlinnek címzett utasítás szerint: „Az összes lovas és gyalogos felett parancsoljon, minden bűnt büntessen, az ellátmány biztonságos táborba szállításáról rendelkezzen, az összes sereget szerelje fel, mindenben tartsa meg az egyensúlyt. Mindig első legyen a csatamezőn, hogy az összes egységet rendezett menetben és jó rendben tartsa, a teljes tüzésre és minden dologra figyeljen. Minden pontot, amelyet az ellenség megkaparintott, vegyen vissza, védjen és vigyázzon arra, hogy senki méltatlant ne tegyen” Schertlin saját képességeinek köszönhetően jutott egyre feljebb a katonai ranglétrán. Személyében a szövetséges hadsereg egy kiemelkedő tehetséget nyert tisztjéül. AVILA Y ÇUÑIGA 1853. 12.

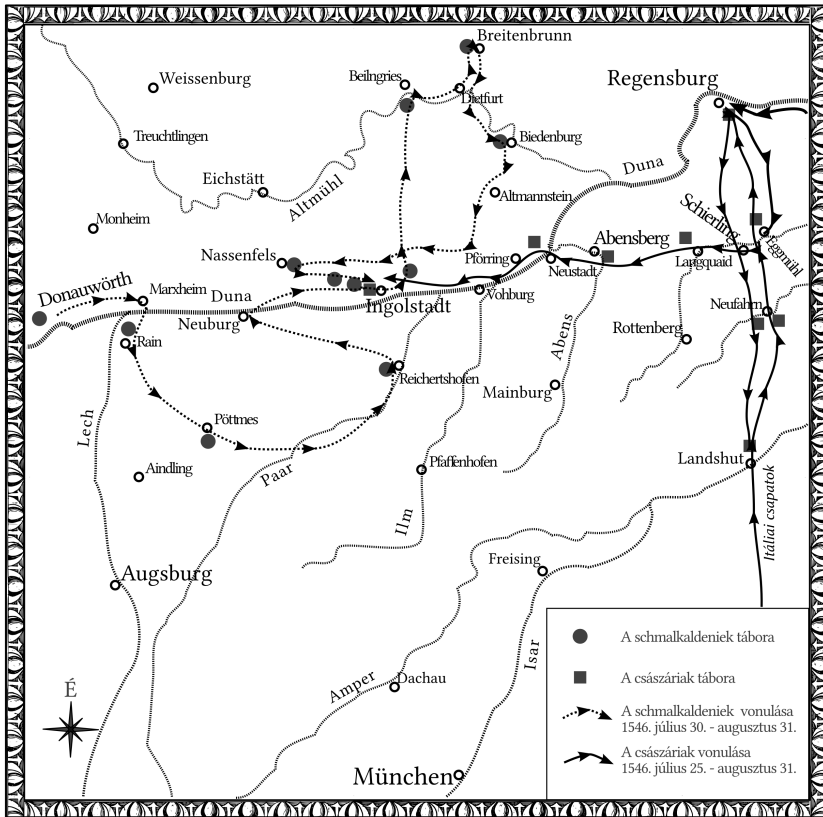
<sup>50</sup> Marzel Dietrich később Habsburg zsoldban Felső-Magyarországon teljesített szolgálatot. H. NÉMETH István 1997. 171.

<sup>51</sup> „1546. július 9. és 10. az augsburgi kapitány Sebastian Schertlin (Schärtl), és az ulmi kapitányok Marzel Dietrich és nördlingeni Balthasar Fieger (Walthausser Füeger) néhány ezer hadi néppel a schmalkaldeni szövetség nevében bevették Füssen városát és várát, valamint az ehrenbergi kolostort, amely a tiroli grófság kapuja.” SCHÖNHERR 1867. 105. Vö. TRACY 2002. 210.

<sup>52</sup> Az erősséget a tiroliak szeptember 5-én, ötnapos ostromot követően tudták csak visszafoglalni a schmalkaldeniektől. LADURNER 1864. 200, 203; SCHÖNHERR 1867. 106; FRITZ.

<sup>53</sup> KELLENBENZ 1989. 19.

zést.<sup>54</sup> A halogató taktikában partnerére talált ellenfeleiben, akik, miután elszarlasztották a lehetőséget, hogy Regensburgban lepjék meg a gyülekező császáriakat, szintén nem merték rászanni magukat nagyobb ütközetre. A schmalkaldeniek július végén Donauwörthnél vonták össze csapataikat, a császári főserg pedig csak augusztus közepére állt fel Landshutnál. Igazi mezei csatát azonban nem vívtak, csupán ide-oda vonulgattak, egymás erejét próbálgatták. Az első nagyobb ütközetre Ingolstadtnál kerülhetett volna sor, de augusztus végén itt is csupán szórványos csetepatéokra és ágyúzásokra került sor.<sup>55</sup>



2. térkép. A schmalkaldeni háborúban szembenálló felek seregeinek vonulása a Duna mentén.

Az időhúzás mindkét fél számára kedvező stratégiának tűnhetett. Szeptember közepén a németalföldi csapatok toborzásával megbízott Büren gróf<sup>56</sup> tíz-

<sup>54</sup> A velencei követ, Alvise Mocenigo értesülései szerint a schmalkaldeniek lényegesen fegyvermezettebbek és jobban felszerelték voltak a császári hadaknál. TURBA 1892. 40–43.

<sup>55</sup> KOHLER 2008. 374; SCHMIDT / WESTPHAL 1999. 229.

<sup>56</sup> Maximilian von Egmont, Büren grófja 1540-től frízöldi helytartó, az Aranygyapjas Rend tag-

ezernyi katonával és a császári zsoldosoknak hozott pénzzel megérkezett az ingolstadti táborba, így az erőviszonyok a Duna mentén a császár számára pillanatnyilag kedvezőbbé váltak. V. Károly arra is számíthatott, hogy a schmalkaldeniek anyagilag már nem fogják sokáig bírni saját zsoldosaik eltartását. A hideg idő beköszöntével ugyanakkor a császári tábor a kifulladás jeleit mutatta, október közepén a kontinentális éghajlathoz nem szokott spanyol és itáliai zsoldosok között járvány tört ki, a sereg létszáma a betegségek, az ellátási nehézségek és a dezertálások miatt jelentősen csökkent.<sup>57</sup> A schmalkaldeni szövetség vezetői abban reménykedtek, hogy a pénzemésztő, eredménytelen hadjárat elveszi a császár kedvét a háború folytatásától, nem számítottak rá, hogy október végén sikerül egy új hadszínteret nyitni ellenük.

## A huszárok színrelépése

1546. október 19-én, Prágában Szász Móric aláírta azt a megállapodást, amely lehetővé tette, hogy Ferdinánd magyar és cseh király, valamint a szász herceg együttes erővel támadást intézhessen János Frigyes országa ellen. Ezzel az akkussal kezdetét vehette a háború második, szászországi szakasza.<sup>58</sup>

A dunai összetett monarchia hadseregének főparancsnokául a gyengekező, öreges Sebastian von Weitmühl jelölték ki, a csehek parancsnoka Albrecht von Schlick volt, míg a magyarországi könnyűlovasokat Nyáry Ferenc vezette.<sup>59</sup>

A gróf Salm Miklós javaslatára toborzott magyar huszárok pontos létszámára vonatkozó források ellentmondásosak: Tinódi Sebestyén 1080 főt, Istvánffy Miklós 1150-et, Nicolaus Mameranus 1071-et, Giovanni de Godoi és Christian Lehmann 1500-at, Luis de Ávila 900-at említ. Nyáry Ferenc mellett több tekintélyes főúr csatlakozott kisebb-nagyobb egységgel a vállalkozáshoz (Nyáry Lőrinc, Bakith Péter, Zay Ferenc, Erdődy Péter, Pethő János, Horváth Bertalan, Bornemissza Sebestyén és Gettei Ferenc).

A második szakaszba bekapcsolódó, Szász Móric katonáival együtt összesen nem több mint nyolcezer gyalogost és négyezer lovas számláló sereg legütő-

ja. Ősi németalföldi nemesi családból való, részt vett a franciák elleni hadjáratokban, a schmalkaldeni háborúban Alba herceg mellett a császári csapatok másik fővezére volt, a háborút követően betegségben hunyt el. LOOZ-CORSWAREM 1959. 340.

<sup>57</sup>Vilmos bajor herceg már augusztus 17-én figyelmeztette Károlyt, hogy az élelmezéssel gond lehet, a hamarosan beálló hideg időjárás pedig az itáliai katonákat fogja jelentősen megviselni. 1546. október 24–26-án például ezerkétszáz olasz hagyta el önkényesen a tábor. DRUFFEL 1873. 13, 161, 182; KOHLER 2008. 374; TURBA 1892. 77; SCHMIDT / WESTPHAL 1999. 229–230.

<sup>58</sup>Az október 14-re datált egyezmény Móric számára biztosította a szász választói címet és az ezzel járó birtokokat. SUTTER FICHTNER 1986. 156; TURBA 1892. 62. A vogtlandi hadjárat eseményeiről cseh szemzőgből lásd: VOREL 2021. 269–272.

<sup>59</sup>KÁROLYI 1877. 647; TINÓDI 1984. 329–350; ISTVÁNFY 2009. 116; továbbá lásd az Istvánffy Miklóstól vett szemelvényt a jelen kötet végén.

TVS CAESARIS. 71  
 DE LEVIS ARMATVRAE EQVITVM  
 tum Hungarorum Tribuno  
 generali.

**N**Yare ferens, hoc est, Franciscus Nyare,  
 Nā Hungari præponunt cognomina ipsi  
 nominibus proprijs, Tribunus generalis  
 super leui equestri Hūgarorum, quos uulgus Hus-  
 sardos, nescio quo barbaro uocabulo nominat, ar-  
 maturæ, quæ constituit equitibus 1071

DVCES EQVITVM HVNGARO-  
 rum armaturæ leuis.

**E**X dictis, 1071. equitibus, ipse Tribunus ge-  
 neralis habuit sub se, quibus præfuit 200  
 Petrus wackit Dux super equitibus 200  
 Petrus Erdedy 150  
 Bartholomeus Horwat 131  
 Franciscus Soy 190  
 Sebastianus Bornamissa 50  
 Franciscus Ceoton 50  
 Iobannes Peteu 100

1. kép. A magyarországi huszárok vezetői Mameranus katalógusában.

képesebb erejét a Magyarországon toborzott, nagyrészt magyar huszárok alkoták.<sup>60</sup> E huszárcsapatok nagyobb részét (600–800 fő) minden bizonnyal Ferdinánd udvari huszárjai alkották.<sup>61</sup>

Ennek oka elsősorban az, hogy a jelentős mértékben protestáns osztrák és csehországi területekről éppúgy, mint Móric szászországi birtokairól képtelenség volt a schmalkaldeni szövetség ellen harcolni akaró csapatokat nagyobb számban toborozni, ezen felül a végvári harcokban edződött huszárok harcmódora teljesen ismeretlen volt és ijesztően hatott a német területeken.<sup>62</sup> Ugyan a

<sup>60</sup>Móric már július elején elkezdte a toborzást. HEIDLER 2011. 18; KÁROLYI 1877. 647.

<sup>61</sup>TINÓDI 1984. 336; ISTVÁNFFY 2009. 116; GODOI 1548. 41r; HEIDLER 2011. 18–21; KÁROLYI 1877. 848. Az udvari huszárokról: PÁLFFY 2010. 108–110; B. SZABÓ 2010. 172–173.

<sup>62</sup>A huszárok kinézetét több korabeli történetíró is leírja. Károlyi tanulmányában idézi az Ávilánál és Girolamo Falletinél olvashatókat (KÁROLYI 1877. 841–842.). A szász Christian Lehmann ilyennek ábrázolja őket: „Ehhez átvett Ferdinándtól 1500 magyart vagy huszárt, akik a kinézetük és szörnyű zsarnokságuk miatt mindenütt félelmet keltettek, hosszú lándzsájuk volt, részben mellvértjük, részben buzogányuk és hosszúnyelű háromágú csákányuk, részben hiúzbojrt viseltek, részben tárcsát, amely lent széles, fentebb szűk, amelynek csúcsa a fejük felett végződött, hosszában pedig a testük felé hajlított, nemességük szerint színezett és festett volt.” HEIDLER 2011. 18. A huszárság kialakulásáról, fejlődéséről, harcmódoráról bővebben számos képpel: B. SZABÓ 2010.



huszárók között is lehettek protestánsok, de az ő esetükben az esetleges szolidaritást a hagyományos németgyűlölet és birodalomellenesség minden bizonnyal felülírta.

János Frigyes, bár hetekkel korábban értesült az előkészületekről, gyakorlatilag mégis védtelenül hagyta a tartományát, ezért Ferdinándék gyors sikerre számítottak.<sup>63</sup> A Csehországgal szomszédos szászországi Vogtland tartomány védelmének megszervezésével megbízott Wolf von Gräfen Dorf már július folyamán elkezdte felkészíteni az invázióra a területet. Adorf városkánál sáncokat építettek, majd egy-kétezer fős haderőt állítottak fel.<sup>64</sup>



3. térkép. Vogtland tartomány 1546-ban.

A támadást október 23-án Joachimsthalból indították el, vér nélkül elfoglalták a kiürített két határ menti szász városkát: Plattent és Gottesgabét<sup>65</sup> A császáriak taktikája ezek után a következő volt: az ellenséges területre felderítés céljából könnyűfegyverzetű magyar huszárokból álló előőrsöt küldtek ki, akik először a schmalkaldeniek hült helyét találták üres sáncokkal és otthagytott védművekkel. Ezen felbátorodva előre nyomultak Adorfí, ahol számottevő ellenség

<sup>63</sup>ZWICHEM 1877. 156–157.

<sup>64</sup>Schreiben an einen guten Freundt von Plawen aus Hertzog Moritzen Kriegs Vorhaben belangendt. (Plauen, 1546. november 10.). In: HORTLEDER 1645. 501; WILD 1938.

<sup>65</sup>HEIDLER 2011. 19.

híján lovasrohammal elfoglalták a kőfallal körülvett várost, majd miután a polgárságot Ferdinánd hűségére feleskették, a környéket végigfosztogatva tértek vissza a főszerephez.<sup>66</sup>

Gräfen Dorf a huszárok támadásának hírére az őrizetlenül hagyott Adorfhoz visszatérve elsáncolta magát, és úgy várta a *csehek* támadását.<sup>67</sup> Helyettük azonban november elsején Nyáry Ferenc vezette rohamra azt a huszár csapatot, amely néhány nappal korábban a környéken portyázott. Az ütközetről maga Nyáry Ferenc tudósította az esztergomi érseket, Várdai Pált egy 1546. november negyedikén Ölsnitzben kelt levelében.<sup>68</sup>

A huszárok rohama ellen sem a sáncok, sem a lassan tüzelő lőfegyverek nem voltak hatásosak. A magyar lovasok kiűzték az ellenséget az állásaikból, majd egy magaslatra kergették őket, ahol félelmetes pusztítást vittek véghez: az adorfi védők kétharmadát, vagyis több mint ezer embert lekaszaboltak, ötszázat foglyul ejtettek, míg közülük csupán két-három lovas veszett oda a csatatéren. Zsákmányul megszerezték a szász csapatok tüzfegyvereit, és magát a várost is immár másodszor kifosztották.<sup>69</sup>

Ferdinánd király titkárának, a későbbi II. Fülöphöz intézett egyik levele megerősíti a Nyáry Ferenc által leírtakat: „az egész város megijedt, leginkább a római király hadinépének Mindenszentek napján elkövetett tette miatt, amelyben az ellenség több mint ezerkétszáz embere esett el a csatatéren és több mint ötszáz foglyot vesztek. A közénk tartozó négyszáz nehéz lovasból alig tíz tudott elmenekülni, nem hiszem továbbá, hogy háromnál több embert vesztek volna a mieink.”<sup>70</sup> Az ellenségnek okozott súlyos embervesztést, a már-már mézárlásnak tekinthető csatát a kor hadiszokásai magyarázzák, ami a huszárok dicsőségéből nem vesz el semmit. Ezt a fajta kegyetlenséget Németalföld a spanyolokkal vívott küzdelmeiben, Erdély a hosszú török háborúban éppúgy átélte, mint később a harmincéves háború szemben álló felei.<sup>71</sup> Az, hogy Móríc herceg a későbbiekben ragaszkodott hozzá, hogy a huszárok vele maradjanak,

<sup>66</sup>Szász nézőpontból a fentebb már idézett ismeretlen levélíró számol be az eseményekről: „akkor a csehek és a huszárok az országra rontottak, Adorf és Neukirchen határvárosokat kifosztották, felégették és az összes környező falvat elfoglalták.” HORTLEDER 1645. 501; KÁROLYI 1877. 649.

<sup>67</sup>Az idegen nyelvű szakirodalom és a szépirodalom egy része valamilyen oknál fogva nem vesz tudomást a magyarok jelenlétéről, és ennek a hadjáratnak szinte minden huszárokkal kapcsolatos hadmozdulatát a cseheknek tulajdonítja. Például: SUTTER FICHTNER 1986. 157; SCHILLING 2020. 285, 289. Szépirodalmi példa: THOMÁ 1992.

<sup>68</sup>A latin levél magyar fordítását kiadta: KÁROLYI 1877. 853. Javított új fordításban jelen kötetben olvasható.

<sup>69</sup>„Akkor a huszárok a férfiasan védekező, szegény gyalogságot megölték, száznál is több lekaszabolták.” HORTLEDER 1645. 501; KÁROLYI 1877. 650.

<sup>70</sup>A spanyol eredetit idézi: KÁROLYI 1877. 651.

<sup>71</sup>A protestáns Johannes Bugenhagen (1485–1558) beszámolójában valamelyest kedvezőbb képet fest a magyarokról, amikor az őszi eseményekkel kapcsolatban azt írja, hogy „Ferdinánd sok huszárt küldött oda, rabló népség, ahogy azt ennek a földnek a szegénysége sajnos tapasztalta, de

alátámasztja, hogy kegyetlenségük hírére tudatosan használta fel arra, hogy harc nélküli megadásra bírja schmalkaldeni szövetségét.<sup>72</sup>

A diadalmas ütközet után Ferdinánd és Móric serege tovább nyomult előre, és sorra hódoltatta meg a terület településeit. Adorf után a következő jelentősebb város Ölsnitz volt, ahol a polgárok először az ellenállás mellett döntöttek. A huszárok itt is felégették az elővárost, majd visszavonultak, Adorfot harmadszor is felprédálták. Amikor a fősereggel tértek vissza, Ölsnitz kész volt megadni magát, hogy a fosztogatóktól megmeneküljön.<sup>73</sup>

A szász herceg és a magyar király csapatai utolsó közös akciójukban november 8-án még elfoglalták a kapuit önként megnyitó Zwickaut.<sup>74</sup> Oly nagy volt a félelem a magyarországi huszároktól, hogy a legtöbb érintett település harc nélkül Móric mellé állt, csak nehogy rájuk küldjék a rettegett könnyűlovasságot. Az önkéntes megadásra egyébként a választófejedelem fiától is megkapták az engedélyt.<sup>75</sup>

Ezt követően, míg Móric a rendelkezésére bocsátott huszárokkal és saját csapataival igyekezett további hódításokkal megszilárdítani a helyzetét Szászországban,<sup>76</sup> addig Ferdinánd kíséretével visszahúzódott a Cseh Királyság területére. Erre több oka is lehetett: egyrészt elégtelennek vélte haderejüket János

mégsem voltak oly gonoszak, mint a spanyolok” Sőt később azt is megjegyzi, hogy a rablások egy részét közönséges német zsványok követték el, akik huszárnak adták ki magukat. „Az is megtörtént, hogy néhány gonosz gazember a mieink közül huszárnak adta ki magát, így ijesztgették és fosztogatták ennek a földnek a parasztjait.” BUGENHAGEN 1547. 25–26.

<sup>72</sup>ZWICHEM 1877. 173. I. Mátyás hasonlóan használta fel huszárjait ausztriai hódításaihoz. „Mivel mindenkit roppant félelem szállt meg, egyetlen napon tizennégy Bécs környékén fekvő, a várost koszorúként körülvevő község adta meg magát önként a királynak” Bonfini idézi: B. SZABÓ 2008. 458; B. SZABÓ János 2010. 153–159.

<sup>73</sup>„Mint korábban, Mindenszentek hétfőjén, az ellenség ismét elfoglalta Adorfot, száználmasan kifosztotta ugyanezt városkát, és zsarnok módjára bánt vele. Délután elvonultak, Ölsnitzig vágattak, az elővárost felgyújtották. Viszont, mert megtudták, hogy még mindig sok katona van benn, elvonultak onnan, és ismét visszahúzódtak. Kedden ezután nagyobb erővel tért vissza az ellenség, Adorfot harmadszor is kifosztották, éppúgy mint a földön fekvő holttesteket.” HORTLEDER 1645. 502.

<sup>74</sup>Móric nem bízott a városiakban, ezért 1300 gyalogosból és 100 lovasból álló helyőrséget hagyott ott. Ferdinánd is saját megbízható tisztjei alatt katonákat vezényelt oda. A helyőrség a krónikák szerint hónapokig terrorizálta a lakosságot, felégették és kirabolták a külvárost, malmokat, és tizennyolc környező falut pusztítottak el. Amikor egy polgár kérdőre vonta az egyik tisztet a fosztogatások miatt, az gúnyosan így válaszolt: „Örömmel megboldogítunk titeket, hogy megtanuljátok belőle, szegényeké a mennyek országa.” HEIDLER 2011. 18–19; HERZOG 1845. 271. Amikor a protestáns csapatok megszállták Annaberget, és sanyargatták a várost, Lehmann krónikája szerint hasonló párbeszéd zajlott le. Úgy tűnik, vándormotívumról van itt szó. HEIDLER 2011. 20.

<sup>75</sup>Móric Zwickau városa elé terjesztett megadási feltételeit (1546. november 4.) lásd: HORTLEDER 1645. 500. János Vilmos levele Weimarnak. Grimmenstein, 1546. november 27. HORTLEDER 1645. 508. A választó fiának engedélye szerint csak Móricnak adhatták meg magukat. HERZOG 1845. 265.

<sup>76</sup>Ezerkétszáz huszár, ötszáz nehézlovas és német gyalogosok maradtak Móricnál. ZWICHEM 1877. 173.

Frigyes várható ellentámadásának feltartóztatására, másrészt a királyi hatalmat korlátozni kívánó rendi erők összefogása Csehországban lázadással fenyegetett, harmadrészt szeretett felesége, Anna szülés előtt volt.

Az adorfai csata és a további vogtlandi győzelmek következményeiket tekintve bizonyultak igazán döntőnek. A Ferdinánd udvarában tartózkodó velencei követ, Lorenzo Contarini szerint három hőstett emelhető ki a schmalkaldeni háború hadakozásai közül: az első az adorfai győzelem és ezzel együtt a magyarok bátor tettei, amelyek után „mindenki meg van arról győződve, miszerint a német a magyarral vitézség dolgában nem mérkőzhetik”.<sup>77</sup>

A választói Szászországban végrehajtott sikeres betörés egyrészt újra önbi-zalmat adott a csüggedő V. Károlynak és seregének, másfelől végleg megosztotta a schmalkaldeni szövetség egységét. Míg Fülöp tartománygróf a schmalkaldeni-ek erejét együtt tartotta volna a császári hadak kifárasztására törekedve, addig János Frigyes a szász nemesekkel együtt minél előbb szűkebb hazájából kívánta kiűzni Móric megszálló erőit. Heves vitákat követően végül a szász választófejedelem seregével észak felé indult, hogy birtokait védelmezze.<sup>78</sup> A schmal-kaldeni szövetség egysége ezáltal végleg felbomlott. V. Károly felszólítására a dél-németországi területek sorra kapituláltak, így olyan jelentős városok felett szerezte vissza uralmát, mint Ulm, Augsburg és Strassburg.<sup>79</sup> 1547 januárjában az első jelentős protestáns tartományúr, a württembergi herceg, Ulrik is térdre borult Károly előtt (heilbronni szerződés).<sup>80</sup>

Bár Ferdinánd és Móric is többször kérte a császárt, hogy jöjjön mihama-rabb segítségükre, az év elején Károly, úgy tűnik, a nyilvánvaló sikerek ellenére elbizonytalanodott. 1547. január 9-én Ferdinándnak küldött levelében a további teendőket illetően kért tanácsokat: mi legyen a lázadókkal, tárgyaljon-e, hívjon-e össze birodalmi gyűlést, vagy folytassa a háborút, kötelezzen-e mindenkit a ka-

<sup>77</sup> „A szász háborúban három csata emelkedik ki; az első az Adorf alatti, ahol egyedül az a há-romszáz magyar vágta le a katonák kétharmadát örökös gyalázatára annak a nemzetnek. Ez bi-zonyítékul szolgál minden olyan vélekedés számára, amelyek szerint a németek még sem olyan vitézek.” ALBÈRI 1859. 419. Idézi: KÁROLYI 1877. 652.

<sup>78</sup> A szövetséges erők szétválását csak gyorsította Ferdinánd király szászországi támadása. János Frigyes már korábban is vissza akart térni országába, hogy személyesen védelmezze, és csak ne-hezen tudták maradásra bírni. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 87.

<sup>79</sup> Schertlin, akinek Ferdinánd a tiroli betörés miatt nem akart semmilyen módon kegyelmet ad-ni, január 27-én elmenekült Augsburgból, hogy megszülethessen a megegyezés a város és a csá-szár között. Augsburgnak 150 000 aranyforint büntetést kellett fizetnie, valamint katonákat kellett fogadnia beszállásolásra. Csak 1549-ben szabadult fel a büntető intézkedések alól. HECKER 1874. 257–258; TURBA 1892. 147. Ferdinánd V. Károlynak írt levele (Prága, 1546. december 18.) KOHLER 1990. 336.

<sup>80</sup> Ulrik herceg, amikor 1547. január 3-án megadta magát, a velencei követ szerint úgy nyilatko-zott, hogy „ha az Isten a császárnak Németországban egy évben két nyarat adott, miért ne kelljen nekem azt tennem, amit a császár akar.” TURBA 1892. XX.

tolikus hitre.<sup>81</sup> Habozásának oka lehetett, hogy a megszállt városokban őrséget hagyott hátra, a pápa hadai pedig február elején eltávoztak, így megfogyatkozott seregével kockázatosnak ítélte, hogy Északra vonuljon.<sup>82</sup>

A 11 000–12 000 fős haderővel hazatérő János Frigyes viszont december–január folyamán gond nélkül visszafoglalhatta tartományának jelentős részét. 1547 elejére, ellentámadásának sikere után csak a megerősített városok: Zwickau, Drezda, Lipcse és Pirna maradtak Móric kezén, aki viszont rendületlenül fosztogatta tovább a unokatestvére birtokait.<sup>83</sup>

## A mühlbergi csata

V. Károly végül március második felében mégis elindította hadait az északi területekre, amivel elkezdődött a háború harmadik, egyben utolsó szakasza is. A csehországi Éger városánál találkozott április elején Ferdinánd és Móric seregével, hogy közös erővel vívják ki a végső győzelmet a tartományába visszahúzódó János Frigyes felett. Az egyesült sereg szemléljén a magyar huszárok is felvonultak a császár előtt, aminek kapcsán teszi azt az érdekes megjegyzést Ávila, hogy a magyarok azért vannak jóban a spanyolokkal, mivel úgy tartják, hogy mindkét nép a szkíták leszármazottja. Sőt, a magyarokat rendkívüli módon magasztaló Ávila a későbbiekben azt is megjegyzi, hogy mivel a németekkel korábban sokat ellenségeskedtek, ezért inkább spanyol hadijelvények alatt vonultak csatába.<sup>84</sup>

A hozzávetőlegesen 26 000 főből álló sereg Éger felől indult tehát, részben az 1546. októberi hadjárat útvonalát követve Wittenberg irányába.<sup>85</sup> Nyáry Ferenc betegsége miatt kénytelen volt hazautazni, a huszárok feletti irányítást innentől Bakith Péter vette át.<sup>86</sup>

Közben János Frigyes vezére, Wilhelm Thumbshirn eredményesen ostromolta Chemnitzet (április 3.), míg a választófejedelem Meißent (április 5.), Großenhaimot (április 8.) és Freibergét (április 16.) foglalta el.<sup>87</sup> Amikor viszont János Frigyes értesült róla, hogy a császáriak egyesült serege megindult ellene, Drezda ostromát félbehagyva, csapatait három részre osztva, hátrálni kezdett maradék tízezernyi emberével, hogy jól védhető városaiba (Torgau, Wittenberg) sáncol-

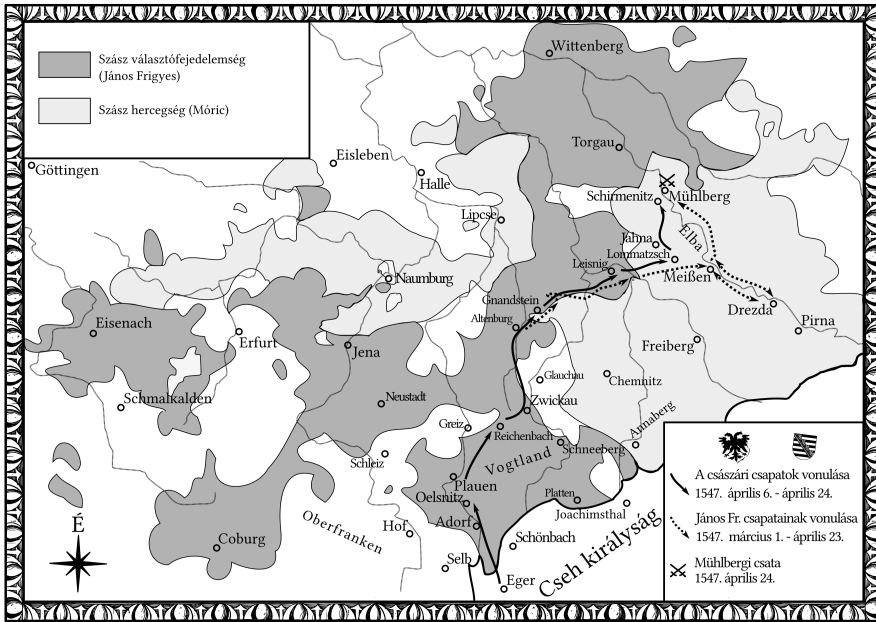
<sup>81</sup>KOHLER 1990. 363–367.

<sup>82</sup>1547. január 17-én ezer-ezerkétszáz lovasból, tízezer német és hatezer spanyol gyalogosból állt a hadereje. TURBA 1892. 200; DRUFFEL 1873. 37.

<sup>83</sup>HERZOG 1845. 233, 272. Otto von Neidegg és Andre Volkra Lipcseből, 1547. január 3-án jelentették Ferdinándnak, hogy a várost megerősítették, valamint Drezdát és Zwickaut is tartják, míg Móric hétszáz thüringiai lovasa a választó birtokait prédálja. DRUFFEL 1873. 33.

<sup>84</sup>Vö. KÁROLYI 1877. 841. <sup>85</sup>TURBA 1892. 224. <sup>86</sup>THALLÓCZI 1885. 21.

<sup>87</sup>DISTEL 1894. 166–167; HEIDLER 2011. 20.



4. térkép. A császári csapatok és János Frigyes seregeinek útvonala 1547 tavaszán.

ja el magát.<sup>88</sup> Erősen reménykedett abban, hogy az általa felkelésre buzdított, lázadó cseh rendek a segítségére fognak majd sietni.<sup>89</sup>

A két szembenálló erőt az Elba folyó választotta el egymástól. Miután egy nappal korábban a Meißen túlsó partján lévő állásaikat feladták, a szász fejedelem április 24-én Mühlberg közelében táborozott le.<sup>90</sup> A érkező császári csapatok előőrseként, a reggeli ködös időt kihasználva, a huszárak egy része kilovagolt a folyómente felderítésére.<sup>91</sup> Ekkor döbbsent rá a két tábor arra, hogy milyen közel vannak egymáshoz. János Frigyes, aki éppen a vasárnapi istentiszteleten vett részt, eleinte úgy vélte, hogy Mórícnak az általa létszámban alábecsült csapataival áll csak szemben, amikor azonban felismerte a valós veszélyt, felgyújtatta a hajóhidat, és visszavonulást rendelt el. A császár spanyoljai bátran, de hiábavalóan próbálták a tüzet megfékezni és átkelni a folyón, úgy tűnt, a szász választófejedelemben sikerül a menekülés.

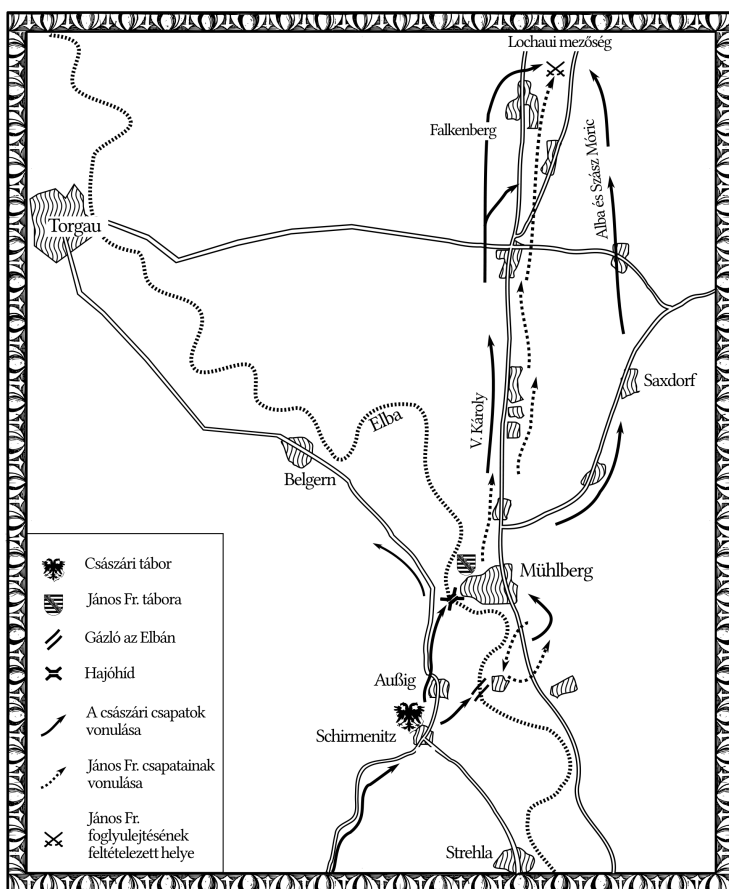
Ekkor vezettek Alba herceghez, majd V. Károly elé egy mühlbergi polgárt, bizonyos Bartholomäus Strauchmant,<sup>92</sup> aki miután János Frigyes emberei elko-

<sup>88</sup>HERZOG 1845. 234.

<sup>89</sup>Wittenbergben jelentős készletek voltak felhalmozva. BUGENHAGEN 1547. 7. János Frigyes és a csehek együttműködéséről tanúskodik például az a levél, amelyet 1547. április 6-án küldött az alsó-lausitzi rendeknek. NEUMANN 1848. 62–64.

<sup>90</sup>TURBA 1892. 229. <sup>91</sup>BERTRAM 1865. 59. <sup>92</sup>BERTRAM 1865. 60.

bozták két lovát, a másik kettőt mentve a folyó északi partján lévő Mühlbergből (a város egyébként Szász Móríc birtoka volt) a déli területek elé menekült éppen, amikor a huszárok kezére került. Amint a császár megtudta tőle a helyiek által jól ismert gázló helyét, rögtön támadást rendelt el. A gázlón, a mai Außig és Paußnitz falvak környékén, villámgyorsan ezer lovas vágatott át, akik egyfelől az ellenséget üldözték, másfelől biztosították a sereg további részeinek átkelését. Mind a gázlónál, mind pedig a félig-meddig lerombolt hajóhídnál sikerrel keltek át a folyón a császáriak.<sup>93</sup>



5. térkép. A mühlbergi csata, 1547. április 24.

Mühlberg helytörténeti krónikájának XIX. századi összeállítója szerint az ellenséget üldöző spanyolokkal és németekkel vegyes huszárcsapat támadásának háromezer fő esett áldozatul, míg az üldözők vesztesége csupán ötven főt tett

<sup>93</sup>Ferdinánd levele szerint, amelyet 1547. április 25-én írt a cseh főudvarmesternek, a magyar

ki.<sup>94</sup> Az schmalkalkdeni szövetség menekülő vezéreinek többsége fogságba esett, így járt a szász választó, János Frigyes is, akit egy pécsi magyar huszár, Luka József tartóztatott fel.<sup>95</sup> A protestánsok vezére vitézül ellenállt, a huszár több sebet is ejtett rajta. Annak ellenére hogy közben több olasz és spanyol lovas is a helyszínre érkezett, csak egy német lovagnak, Thilo von Throtának volt hajlandó megadni magát a büszke fejedelem. Az elfogott fővezér idősebb fia, ifj. János Frigyes szerencsésebb volt, őt is egy huszár sebezte meg, de neki végül testvérel együtt sikerült elszöknie Wittenbergbe.<sup>96</sup> Bár János Frigyes elfogását többen is maguknak tulajdonították, számos forrás tanúskodik róla, hogy Luka József volt az, aki az ellenség fővezérét térdre kényszerítette.<sup>97</sup>



2. kép. A mühlbergi csata. Magyarázat: 1. Mühlberg, 2. választói sereg, 3. vízben úszó spanyolok, 4. a gázlón átkelő huszárak, 5. V. Károly, 6. Ferdinánd király, 7. Fekete lovasok, 8. Alba herceg, 9. Móric herceg, 10. huszárak, 11. választói gyalogság, 12. választói lovasok, 13. választói tüzérség, 14. János Frigyes foglyulejtése, 15. János Frigyes a császár előtt.

Károly császár tisztában volt vele, hogy a magyarok kimagasló eredményeket értek el a háború során, döntő szerepük volt a győzelmeket megnyitó adorfí, majd a végső mühlbergi csatában is. Éppen ezért, még a seregek szétoszlása előtt, aranyláncokkal jutalmazta meg a huszárak vezéreit és alvezéreit, a töb-

huszárak keltek át elsőként az Elbán: „unser Hussaren uber die Elbe gebrocht” NEUMANN 1848. 71–72.

<sup>94</sup>BERTRAM 1865. 61. Istvánffy szintén ötven főnyi veszteséget említ: ISTVÁNFY 2009. 119.

<sup>95</sup>ISTVÁNFY 2009. 118. <sup>96</sup>BERTRAM 1865. 62.

<sup>97</sup>Hall város krónikája is a császári huszáraknak tulajdonítja a választó foglyul ejtését. „János Frigyes herceget figyelmeztették, menekülöre fogta, de Locherhaidnál utolérték a császári huszárak.” SCHÖNHERR 1867. 113; WENZEL 1855.



bieket pedig a zsoldon felüli kisebb-nagyobb összegekkel. A távozók nevében Pethő János tartott beszédet magyar nyelven, amelyet Oláh Miklós, Ferdinánd kancellárja tolmácsolt a császárnak.<sup>98</sup>

Ugyanakkor a császári propagandában, így Ávila írásában, valamint Károly három évvel később lejegyzett visszaemlékezéseiben is az aktív isteni közreműködésnek, segítségnek tulajdonítják az elért diadalt: „A császár mindent Isten kezébe adott, hogy akarata beteljesedhessen, akár megőrizni, akár elveszejteni akarja. Isten hatalmas irgalmában azonban a legnyilvánvalóbb módon megőrizte, ebből látható, miként engedi őfelsége terveit megvalósulni.”<sup>99</sup> A sikernek voltaképpen két oka lehetett, – véli Heinz Schilling: egyrészt hozzájárultak a császár okos döntései, valamint a személyes bátorsága, hisz csaknem csapatai élén vett részt az ütközetben. Másrészt a szász választó és vezérei téves helyzetértékelése, súlyos hibái is az ütközet kimeneteléhez vezettek.<sup>100</sup>

A császár öröme a diadal miatt határtalan volt, és később, a hatalomról való lemondását követően is szívesen olvasgatta Ávilának a háború történetéről írt munkáját.<sup>101</sup> Spanyolország-szerte is gyorsan közismertté vált a csata története. Az igaz ügy érdekében küzdő spanyol katonák hősiességének egyik sokszor idézett példájává vált, amelyet nemcsak történeti munkákban, hanem különböző képi ábrázolások sokaságán örökítették meg.<sup>102</sup>

A mühlbergi ütközetet követően, néhány hét múlva az evangélikus Rómának nevezett Wittenberg harc nélkül megnyitotta kapuit a császár előtt. Az itt tartózkodó János Frigyes május 19-én a wittenbergi kapitulációban kénytelen volt elismerni a vereséget. A város békés átadásának körülményeit protestáns nézőpontból Johannes Bugenhagen jegyezte le a már idézett művében. Károly, a kapitulációt követően, táborából többször is meglátogatta Wittenberget. Bugenhagen a császár jámborságáról elismerően nyilatkozva írja le, hogy egy alkalommal, amikor testőreivel a városi templomban egy feszület mellett haladt el, meghajlással fejezte ki tiszteletét.

A császár és kísérete Luther sírját is felkereste. A környezetében minden bizonnal voltak olyanok, főleg spanyolok és a pápai követ, akik arra buzdították, hogy Luther földi maradványait exhumáltassa és megégettesse, ugyanis a kánonjog az eretneknek minősített elhunytal szemben ezt az eljárást írta elő.<sup>103</sup> Heinz Schilling szerint Károly elzárkózását attól, hogy a wittenbergi reformátort

<sup>98</sup>ISTVÁNFFY 2009. 119; TINÓDI 1984. 329–350.

<sup>99</sup>A Károly visszaemlékezéseiből származó sorokat Heinz Schilling idézi. SCHILLING 2020. 256–257, 263.

<sup>100</sup>SCHILLING 2020. 289. <sup>101</sup>KÁROLYI 1877. 643–644. <sup>102</sup>SCHILLING 2020. 292. <sup>103</sup>1557 februárjában például Mária angol királynő Martin Bucer holttestét emeltette ki a cambridge-i főtemplomból és írásaival együtt a város főterén elégettette. WARD 1886. 177.

holtában büntesse, egyfajta keresztény emberség éppúgy motiválhatta, mint az észszerű politikai számítás.<sup>104</sup>

## Bréma ostroma és a drakenburgi csata

A várakozásokkal ellentétben Wittenberg kapitulációját követően a schmalkaldeni szövetség nem minden tagja tette le azonnal a fegyvert. Magdeburg és Bréma például továbbra is ellenállt. Még 1546 késő őszén megbízta a császár Christoph von Wrisberg seregevezért, hogy katonákat toborozzon az északi birodalmi kerületekben, aki 1547 februárra mintegy huszonegy zászlóaljat és 1150 lovast tudott kiállítani. II. Erik braunschweig-calenberg-göttingeni herceg márciusban szintén parancsot kapott katonák toborzására. Az északi tartományok legfelsőbb katonai parancsnokának Jobst von Gröningent nevezte ki az uralkodó. A frissen hadrendbe állított északi sereg kezdetben jelentős sikereket ért el, és majdhogynem ellenállás nélkül a császár hűségére kényszerítette Tecklenburg, Osnabrück, Lippe és Schaumburg grófságokat, így a fiatal braunschweig-lüneburgi herceg a kapituláció mellett döntött.<sup>105</sup>

Azért, hogy Brémát engedelmességre szorítsák, február 19-én tizenkilenc császári zászlóaljat küldtek lovas kísérettel és tüzérséggel együtt a város alá. Az ostromlók a településtől északra fekvő Weser mentén állították fel táborukat, azzal a céllal, hogy elszakítsák a várost a tenger felől érkező esetleges segítségtől. Az akció révén a brémai kereskedelmi flotta jelentős része a császári sereg kezébe került.<sup>106</sup> Wrisberg hadseregének az ágyúvi viszont elégtelenek voltak a komoly ostromhoz, ami hosszas csatározásokhoz vezetett. Március elején a császáriak hajóhidat építettek a Weseren, hogy megerősítsék a folyó felett gyakorolt ellenőrzést, és hogy jobban tudják mozgatni csapataikat, amit rá egy hétre a brémaiak egy kitérés során leromboltak. A város János Frigyes üzenetéből merített reményt, miszerint Albrecht von Mansfeld gróf vezetésével egy kisebb felmentő hadat küld a segítségükre. A schmalkaldeni szövetség észak-német tagjai ugyanakkor eleinte vonakodtak az ostromlók segítségére mozgósítani az egyébként szövetségi szerződés által is előírt csapatokat.

Március közepére sikerült Wrisbergnek elegendő ostromágyút összegyűjtenie, viszont még mindig nem volt megfelelő számú katonája a város teljes körülzárására, amint az az V. Károly császárnak írt jelentéséből is kiderül: „De mivel a münsteri püspök nem tartja be kötelezettségét, hogy az utakat elzárja, ahogy megígérte, különösen Delmenhorst felőli oldalon, ahol a mondott város lakossága szabadon ki-be járkal, és ezzel nekünk óriási kárt okoz: kevés emberünk van, hogy jól ostrom alá vegyük.”<sup>107</sup>

<sup>104</sup>SCHILLING 2020. 293–295. <sup>105</sup>LUCKE 1955. 70. <sup>106</sup>LUCKE 1955. 78.

<sup>107</sup>Wrisberg levele V. Károlynak, 1547. március 19. KOHLMANN 1847. 44–46.

Március 31-én a brémaiak döntő kitérésre vállalkoztak. Először négy, katonákkal megrakott és ágyúkkal felszerelt hajó lőtt a császáriak által a Weser partján épített sáncokra, majd a város teljes hadserege megtámadta a táborot. A császári erők csak súlyos veszteségekkel – a sereg fővezére, Gröningen is elesett – tudták visszaverni a kitörő brémaiakat, akik gazdag zsákmánnyal megterhelve, a városfalak védelme alatt tértek vissza.<sup>108</sup> Wrisberg ennek hatására – és mert a hamburgiak zsoldosai elvágták a vízi és szárazföldi utánpótlástól – kénytelen volt megszakítani az ostromot. Az elvonulás előkészületei zajlottak éppen, amikor Erik herceg is megérkezett tizenhét zászlóalj gyalogossal és kétezeröttszáz lovassal, valamint tizenhét ágyúval. Április második felében újra körülzárták a várost, a herceg a bal, míg Wrisberg a jobb parton táborozott. Ám mielőtt hozzáfogtak volna a tényleges ostromhoz, hírül vették, hogy felmentő csapatok közelednek a Brémához, akiknek egy részét, tíz zászlóalj gyalogost Hamburg, Hannover, Braunschweig és Hildesheim városok költségén állították ki.<sup>109</sup> Mivel ez önmagában nem tűnt elegendő erőnek ahhoz, hogy megmérkőzzön Wrisberg és az ifjú herceg ostromseregével, délről további erősítést vártak.

Az elfogott szász választófejedelem fia, ifjabb János Frigyes a harcok folytatása mellett döntött, és Thumbshirn gróf Csehországból kivont tizenhárom zászlóaljnyi szász seregét Alsó-Szászországba rendelte. Hogy a Szász Hercegség területén elkerüljék a feltűnést kisebb csapatokra, rajokra szétoszolva szivárogtak észak felé.<sup>110</sup> Thumbshirn csapatai május 15-én egyesültek a Harz-hegységtől északra Albrecht von Mansfeld és Christoph von Oldenburg grófok nehézlovasaival, akik létszáma nyolc zászlóaljban mintegy ezeröttszáz harcos volt. Míg a zsoldosok elkezdték pusztítani és prédálni Erik herceg tartományát,<sup>111</sup> addig az egyesült sereg vezérei megpróbálták Fülöp tartománygróft meggyőzni, hogy álljon az élükre, és együtt mentse fel Brémát, de a gróf számára a helyzet kilátástalannak tűnt és a megadás mellett döntött.<sup>112</sup>

A császáriak két parancsnoka megegyezett, hogy az ostromot megszakítva, a felmentő sereg ellen vonulnak. Kockázatosnak tűnt ugyanis számukra, hogy Bréma falainál várják be őket, mert így két tűz közé szorulva könnyedén reménytelen helyzetbe kerülhettek volna.<sup>113</sup>

A terv szerint Erik herceg a Wesert Hoya közelében lépte volna át, és nem messze Hassel városánál egyesült volna ismét Wrisberg erőivel és végül Bothmernél vertek volna táborot.<sup>114</sup> Azonban a megállapodástól eltérve, a kedvezőbb terepviszonyok miatt, gyorsabban haladó tizenkilenc éves ifjú herceg már az első nap utasítást adott a folyón való átkelésre, mégpedig Drakenburgnál. Wrisberg Achim falunál, – nem egészen ötven kilométernyire Drakenburgtól – értesült erről, a csapatait hátra hagyva, személyesen sietett jobb belátásra bírni Erik her-

<sup>108</sup>LUCKE 1955. 85.    <sup>109</sup>LUCKE 1955. 99.    <sup>110</sup>BOTHMER 1938. 89.    <sup>111</sup>BIPPEN 1908. 34.

<sup>112</sup>LUCKE 1955. 99.    <sup>113</sup>BOTHMER 1938. 90.    <sup>114</sup>BOTHMER 1938. 91.

ceget, azonban nem tudta rávenni, hogy a Hoya irányába vonuljon visszafelé, hogy az eredeti terveknek megfelelően, a két seregrész az ellenség megérkezése előtt egyesülhessen.

Végül május 23-án hajnalban találkoztak Drakenburgnál a herceg és a szövetség csapatainak előőrsei, nemsokkal azt követően, hogy Wrisberg visszaindult sajátjaihoz. A szövetség élén álló vezérek kémek útján értesültek róla, hogy a császáriak két seregrésze még nem egyesült, ezért a kedvező lehetőséget kihasználva a támadás mellett döntöttek.<sup>115</sup>

A Mansfeld gróf irányítása alatt álló fegyveres erők huszonhat zászlóaljban, mintegy hétezer gyalogos katonából és a Christoph von Oldenburg gróf vezette ezerötszáz lovasból álltak, huszonhat ágyújuk volt. Erik herceg serege ezzel szemben legfeljebb hatezer gyalogosból állt, lovassága, a leírások szerint valamivel erősebb volt a szövetségénél, valamint vele volt tizenhét ágyúja is.<sup>116</sup>

Bár Erik seregének az időjárás és a napszak is kedvezett, hiszen a nyugvó nap a schmalkaldeni szövetség csapatait vakította el, a széljárás pedig pont feléjük fújta a fegyverek füstjét, ugyanakkor mivel az ellenség nekiszorította a Weser folyó kanyarulatának, így számára gyakorlatilag minden kitérő, menekülő hadmozdulat lehetetlenné vált.<sup>117</sup>

Mivel Erik herceg serege elleni frontális támadás kockázatosnak tűnt, úgy döntöttek a szövetség vezetői, hogy megkerülik a császáriak balszárnyát, és arról az oldalról támadják őket. Mansfeld körülbelül ezer arkebúzost (kézi lőfegyveres katonát) és négy falkonettet (könnyű mezei ágyút) küldött erre a műveletre.<sup>118</sup> Amikor a különítménye elérte a császári balszárny hátsó részét, pusztító hatású tüzet zúdítottak rájuk. A harci zaj fellángolása a szövetségi hadsereg főerői számára megadta az általános rohamra a jelet. Erik lovassága pánikszerűen menekült a harcterről, mert közben a szövetségi lovasoknak sikerült leszakítani a császári sereg bal szárnyát a hadtest gerincéről. Ezáltal a braunschweigiek hadrendje teljesen szétesett, legtöbbször a Weser folyó felé menekültek, ám a túlpartra már csak kevesen értek át.

Mintegy háromezerötszáz császári zsoldos esett el, kétezerötszázat pedig foglyul ejtettek, míg a protestánsok alig több, mint kétszáz halottat veszítettek. Ezen felül az összes pogyász és a tüzérség teljes készlete a győztesek zsákmányává lett.<sup>119</sup>

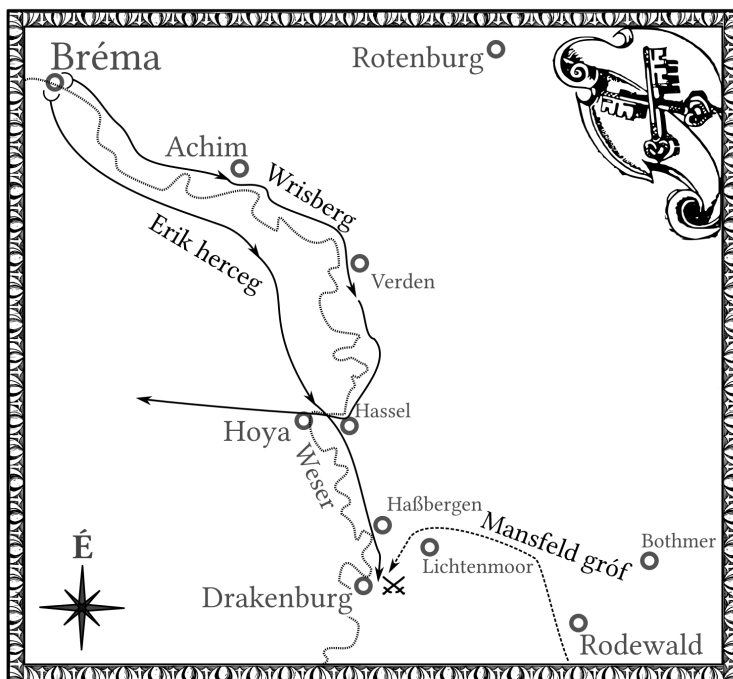
Christoph von Wrisberg csekély kíséretével együtt, az első ágyúlövéseket hallva visszafordult, de érdemben a csata kimenetelét már nem volt képes befolyásolni. Annyi eredményt ért el azért, hogy a portyázásra kiküldött két zászlóaljnyi lovasa véletlenül rábukkant szász sereg által hátrahagyott, szinte őrizetlen

<sup>115</sup>BOTHMER 1938. 93. TURBA 1892, XXIV; WILD 1938. 122–123. <sup>116</sup>BOTHMER 1938. 97–98.

<sup>117</sup>BIPPEN 1908. 35; BOTHMER 1938. 99. <sup>118</sup>BOTHMER 1938. 102. <sup>119</sup>BOTHMER 1938. 102–104.

igáslovakra és száznál is több társzekerre, amit a protestáns sereg teljes hadipénzátárával együtt sikerült prédául ejteni.

Wrisberg ezt követően katonáival a létszámbeli fölényben lévő, diadalittas győztesek ellen nem vállalt újabb ütközetet, hanem gazdag zsákmánnyal meg-  
rakottan átkelt Hoyánál, majd rendezetten visszavonult Frízföld irányában.<sup>120</sup>



6. térkép. Hadműveletek északon 1547 tavaszán.

A drakenburgi csata nem sokkal azelőtt történt, hogy a schmalkaldeni liga teljesen szétesett a császári fölény nyomása alatt. Három nappal a csata előtt a hamburgi városi tanács már azt írta zsoldosai kapitányának, hogy mivel a császárral a béketárgyalások előrehaladtak, azonnal térjen vissza csapataival a városba. A levél minden bizonnyal a csata után jutott el hozzá, hiszen csak a győzelem után indultak hazafelé, példájukat pedig követték a más városok zsoldjában lévő zászlóaljok is.<sup>121</sup>

Úgy tűnhet tehát, hogy a drakenburgi vereség nem ingatta meg a császári erők diadalmenetét, ez azonban csak látszólagos volt. A csata azt is jelentette, hogy ezekre az észak-német területekre, különösen az alsó-szászországi városokra V. Károly a valódi hatalmát nem tudta kiterjeszteni. Ekkor letett arról,

<sup>120</sup>BIPPEN 1908. 35-36. <sup>121</sup>LUCKE 1955. 102-103.

hogy erővel térítse jobb belátásra az észak-német területeket, így a Magdeburg ellen tervezett katonai akció is elmaradt.<sup>122</sup>

A császár környezetében erősen aggódtak, hogy mi lesz, ha a győztesek egyesülnek Hesseni Fülöppel. Ferdinánd ugyanis hazaindult a cseh lázadás leverésére, Móric pedig, miután megkapta a választófejedelemséget, megtagadta, hogy mostohaapja, Fülöp ellen fegyvert fogjon. A hesseni tartománygróf azonban a megadás mellett döntött, június 19-én Halléban meghódolt a császár előtt.<sup>123</sup> Végső soron a reformáció előrehaladását sem visszájára fordítani, sem megfékezni nem tudta a császár ezeken a területeken. A következő években a térség protestáns városai és rendjei Bréma és Drakenburg emlékezetéből merítettek erőt, amikor dacoltak a császár akaratával. Leghatékonyabban Bréma őrizte meg a császártól való függetlenségét, ugyanis V. Károly ismétlődő követelései ellenére, még évekig nem írta alá a békeokmányokat, sőt azt is elérte, hogy a többi szövetségi taggal ellentétben tőle végül nem követelt a császár sem büntetéspénzt, sem fegyverszállítást.<sup>124</sup>

## Protestáns prágai tavasz

A szervezkedő protestáns cseh rendek viszont „jó” időzítéssel akkor kapcsolódtak volna be aktívan a háborúba, amikor annak kimenetele gyakorlatilag már eldőlt. A csehek már a háború előkészítő szakaszában folyamatosan követeléseket támasztottak Ferdinánddal szemben. Nagy nehezen lehetett csak közülnük a vogtlandi hadjáráshoz katonákat találni, de ők azok sem akartak harcolni, Nyáry Ferenc tanácsára, rövidesen haza is bocsátották őket.<sup>125</sup> Hiába végeztetett ki az uralkodó decemberben egy engedetlen tartományi előljárót, 1547 januárjában ismét megtagadták Ferdinánd király további csapatok felállítására vonatkozó parancsát.<sup>126</sup>

1547 februárjában az addigi dacos ellenállásból tevékeny rebellió lett, 15-én az elégedetlenek egy rendi konföderációt hoztak létre, amelynek célja a királlyal szembeni, végső esetben akár katonai fellépés volt.<sup>127</sup> Bár Morvaország és Szilézia csekély mértékben vett csak részt a szervezkedésben, Csehországban akkora volt az elégedetlenség, hogy egy esetleges, a schmalkaldeniektől elszenvedett vereség hírére általános felkelést tört volna ki.<sup>128</sup> 1547. március 22. és április 25. között a király beleegyezése nélkül, országgyűlést hívtak össze Prágában az elégedetlenkedők (kétezer nemes és lovag, valamint több királyi város követe),

<sup>122</sup>MORITZ 2009. 90. <sup>123</sup>TURBA 1892. XXV.

<sup>124</sup>LUCKE 1955. 103–104. <sup>125</sup>TINÓDI 1984. 339; ISTVÁNFFY 2009. 116–117. <sup>126</sup>SUTTER FICHTNER 1986. 158; NEUMANN 1848. 4. <sup>127</sup>SUTTER FICHTNER 1986. 158. <sup>128</sup>NEUMANN 1848. 2.

akiknek célja követelésekkel a királyi hatalom lényeges gyengítése volt (57 törvénycikkelyt fogadtak el ezzel kapcsolatban).<sup>129</sup>

A mühlbergi diadal hírére azonban a csehek elszántsága jelentősen csökkent. Míg a többség megadta magát a hazatérő I. Ferdinánd királynak, a fővárosnál gyülekező hadak megkísérelték az ellenállást, bezárták Prága kapuit a közeledő királyi csapatok előtt. Tinódi szerint, a Bakith Péter vezette huszárok – kiegészülve ezer morva katonával – indultak meg a felkelés leverésére, még egyszer nagy szolgálatot téve a királynak. A gyengén felfegyverzett felkelőket útközben vagy levágták, vagy megfutamították, majd a városhoz érve, a folyón átgázolva jutottak be a cseh fővárosba, ahol már könnyű volt a lázadást elfojtani.<sup>130</sup> A huszárok hatékonyságát növelte, hogy V. Károly komoly erőt képező segédcsapatot küldött Gian Giacomo Medici vezetésével, a rebellis csehek ellen segítségül Ferdinándnak, aki így 1547. július 6-án bevonulhatott Prágába.<sup>131</sup>

A király büntetésből súlyosan csorbította a felkelésben résztvevő városok jogait és kiváltságait. Földjeiket és bányáikat elvesztették, fegyvereiket be kellett szolgáltatniuk, az eredetileg három évre kivetett söradót pedig örök időre meghosszabbították. A lázadás közvetlen haszna lett az lett a Habsburg uralkodó és az udvar számára, hogy az azt támogató városok büntetéséből a háborús költségek java részét fedezhették. A néhány katolikusnak megmaradt város viszont mentesült a büntető intézkedések hatálya alól.<sup>132</sup>

Bár a megtorlás során harmincöt nemest is elítéltek, végül csupán négy főt végeztek ki a lázadók közül 1547. augusztus 22-én. Azonban végül már a következő hónapban visszaállította a városok kiváltságainak egy részét, ezen felül a soron következő országgyűlésre is meghívta őket. A király elismertette a rendekkel örökös királyságát és uralkodói szuverenitását, helytartónak pedig másodszületett fiát, Tiroli Ferdinándot nevezte ki, aki hamar népszerűségegre tett szert, sőt még az adóbevételek nyugodt körülmények között való emelését is el tudta érni. A cseh helyzet konszolidálása a továbbiakban biztosította a magyarországi, török elleni védekezéshez innét érkező, nélkülözhetetlen anyagi forrást.<sup>133</sup>

## A mühlbergi győzelem magyar szemmel

A nemzeti történeti emlékezet valamiért hajlamos mítoszokba temetkezve az arra méltatlan személyeknek juttatni a dicsőség koszorúját, miközben teljesen elfelejti, vagy esetleg mellőzi azokat a hősokeket, akikre méltán büszke lehetne. A XVI. század harmincas-negyvenes éveiben, amikor a Magyar Királyság jelen-

<sup>129</sup>KÖNIGLICH BÖHMISCHES LANDESARCHIV 1880. 150–160; WINKELBAUER 2003. I. 83; SUTTER FICHTNER 1986. 158.

<sup>130</sup>TINÓDI 1984. 348–349. <sup>131</sup>SUTTER FICHTNER 1986. 158. <sup>132</sup>ISTVÁNFY 2009. 123; WINKELBAUER 2003. I. 84; NEUMANN 1848. 81. <sup>133</sup>WINKELBAUER 2003. I. 84.

tős része már a török igától és a trónviszály nyomán kialakult polgárháború terhétől szenvedett, a Lajtától nyugatra, a reformációtól megosztott birodalmi rendeket az első nagy európai vallásháború foglalta le.

Ebben a háborúban I. Ferdinánd hívására 1000–1500 közötti létszámú magyarországi huszárcsapat vett részt. Adorfnál kivívták az első győzelmet a háború alatt, ami által út nyílt Vogtland meghódítására, kifosztására, és ezáltal a schmalkaldeni szövetség erejének megosztására. A nagyrészt magyarok által kivívott győzelem révén tudtak egyesülni a császári csapatok Éger városánál, és többszörös túlerőben tudtak megindulni a szétszóródott protestáns csapatok ellen. János Frigyes seregét végül 1547 áprilisában, Mühlbergnél verték szét, ahol a felderítő huszárok révén találták meg a gázlót, amelyen keresztül a hadsereg meg tudta közelíteni az ellenséges hadakat, mielőtt azok a jól megerősített városokba vonulhattak volna vissza. Szintén egy huszár, nevezetesen Luka József volt az, aki elfogta és megsebesítette János Frigyeset, a szövetség fejét. A magyarok vitézsége és elrettentő híre a háború kimenetelét alapjaiban határozta meg. Hazafelé tartva a „protestáns prágai tavaszba” ütköztek a csapatok, így itt is segítettek királyuknak leverni a felkelőket.<sup>134</sup>

A schmalkaldeni háborúban való részvételnek tehát a Magyar Királyság számára is fontos következményei voltak. Nemcsak csatákat nyertek a huszárok, hanem a spanyol Katolikus Monarchia előkelőinek, tehát V. Károly udvartartásának fontos tagjai magyarok iránti rokonszenvét is elnyerték. Talán nem véletlen, hogy az 1549-es binche-i karneválon V. Károly egyik legbizalmasabb főembere, Don Luis Ávila és a milánói kormányzó fia, Ascoli második hercege, Luigi de Leyva magyar lovasnak öltözve jelentek meg az ünnepeket kísérő lovagi viadalon.<sup>135</sup> De a huszárságnak, a háborúban szerzett külföldi népszerűségének köszönhetőek a tiroli Ferdinánd főherceg és Szász Móric herceg által tartott tornák is,<sup>136</sup> ahol ezek a főurak a saját, háborúban szerzett érdemeik hangsúlyozása mellett a törökellenes propagandát is a játékok részévé tették, ezáltal pedig a törökverő hős mítoszának kialakulását is elősegítették. Ezen viadatok révén Európa-szerte a Magyar Királyság, a kereszténység védőbástyája toposzon túl a Habsburg-birodalom legfontosabb országaként is előtérbe került.<sup>137</sup> Jelenlegi

<sup>134</sup>Vélhetően nem minden huszár tért haza Magyarországra, hanem a schmalkaldeni háborút követően többen is vállalhattak a nemzetközi zsoldospiac közvetítő csatornáin keresztül szolgálatot. Így például értesülünk róla, hogy VIII. Henrik katonái között is megjelentek a magyarok 1548-ban. B. SZABÓ 2017. 257.; POTTER 1996. 29, 56.

<sup>135</sup>CALVETE DE ESTRELLA 1552. 194v; vö. RÍO NOGUERAS 2012. 300.

<sup>136</sup>Mindkét huszárrajongó nagyr a magyarországi törökellenes harcokban is megtapasztalta a könnyűlovas harcmódor sajátosságait, előnyeit: Móric az 1542-es hadjáratban, Ferdinánd pedig Szigetvár és környéke 1556-os felmentésében.

<sup>137</sup>Az udvari huszárok reprezentációs szerepéről: PÁLFFY 2010. 108–110. A huszártornák szimbolikus és reprezentációs jelentőségével Gulyás Borbála foglalkozott több tanulmányában: GULYÁS 2012; GULYÁS 2010.





3. kép. Magyar nemes lóháton.

ismereteink szerint, ezeken a tornákon tűnt fel először a magyarokat jelképező piros-fehér-zöld színösszeállítás tudatos használata az állami reprezentációban.<sup>138</sup>

A huszárcapitányok beépültek az összetett monarchia közös udvartartásába, fenntartva ezáltal egy ideig még a Mohács előtt betöltött szerepüket, egyúttal biztosítva a magyar királyi udvar folytonosságát az új központokban.<sup>139</sup>

V. Károly császár a schmalkaldeni szövetség tagjaival szemben, akárcsak I. Ferdinánd a cseh rendek esetében megegyezésre törekedtek, nem pedig ellenségeik fizikai megsemmisítésére. Habár a császár az egységes katolikus birodalom létrehozását nem tudta megvalósítani,<sup>140</sup> azonban a háborúban elért sikereknek köszönhetően újult erőre kapott a katolicizmus Közép-Európában. Emellett I. Ferdinánd és ezáltal a Habsburgok pozíciója is megszilárdult, így elkezdődhetett az a katonai-politikai építkezés, amely lerakta az alapokat a törökök másfél évszázad múlva bekövetkező kiűzéséhez.

<sup>138</sup> A XVI. századi második felének huszártornáiról számos korabeli színes ábrázolás található az alábbi katalógusban: AUER / SEIPEL 2005.

<sup>139</sup>Vö. PÁLFFY 2003. <sup>140</sup>WINKELBAUER 2003. I. 370.



# Az augsburgi vallásbékéhez vezető út

V. Károlyban az 1543–1548 közötti öt év sikersorozata azt az illúziót ébreszthette, hogy végre sikerül olyan pályára állítania a kül- és belpolitikai történéseket, amely belátható közelségbe hozza a vallásegység visszaállítását, valamint a birodalmon belüli császári hatalom megerősítését. Az 1548–1555 között eltelt hét év alatt ugyan a politikai értelemben vett Európa és benne a Szent Római Birodalom jelentősen átalakult, azonban e változások nem a Károly által elképzelt nyomvonalon valósultak meg. A schmalkaldeni szövetség felett aratott győzelem és az 1548-as birodalmi gyűlésen kiadott átmeneti vallásügyi szabályozás, az *interim*, nem a felekezeti szakadást lezáró folyamat kezdete volt, hanem egy többlépcsős vajúdas során az 1555-ös augsburgi vallásbékéhez vezetett, amely immár visszavonhatatlanul rögzítette a birodalom felekezeti széttagoltságát.

Az ágostai vallásbékéről éppúgy, mint az előzményének tekinthető passauai egyezményről, vagy a fejedelmi felkelésről, és az azt katalizáló *interim*ről német történészek tollából hatalmas mennyiségű szakirodalom áll rendelkezésünkre. Ezen feldolgozások mellett a korra vonatkozó kiadott forrásokban is kifejezetten dúskálhat az érdeklődő. Többek között a folyamatok alakítók levelezését, illetve a különböző tárgyalások, egyeztetések jegyzőkönyveit emelem itt ki, amelyekből szinte órára pontosan lehet rekonstruálni az álláspontok alakulását. Jelen összefoglalás elsősorban a frissebb német nyelvű szakirodalom alapján vállalkozik arra, hogy bemutassa azt, hogyan jutottak el a birodalmi rendek az augsburgi *interim* kiadását követő eseményektől a vallásbéke elfogadásáig.<sup>141</sup>

## A zátonyra futott diadal

V. Károly számára az 1547-es évi nagy győzelem kellő önbizalmat adott ahhoz, hogy a korábbi éveknél kezdeményezőbb, aktívabb módon határozza meg a Szent

<sup>141</sup>Ez a fejezet az alábbi tanulmány német nyelvterületre vonatkozó részeinek kiegészített változatát tartalmazza. GUITMAN / KÖRPÁS / TÓTH / B. SZABÓ 2019.

Római Birodalom belső viszonyait. Ezt a rég áhított diadalmas állapotot örökölte meg Tiziano híres lovas portréja az uralkodóról.<sup>142</sup>

Már a schmalkaldeniek ellen viselt háború ideje alatt körvonalazódott benne egy, az egész birodalomra kiterjedő reformtervezet, aminek végső célja a politikai és vallásügyek rendezésének átszervezése, illetve a rendek és tartományok egyfajta szövetségi rendszerbe (*Reichsbund*) való tömörítése.<sup>143</sup> Az állam irányítását és szervezeteit monarchikus keretek közt, ám központosító eszközök segítségével kívánta korszerűsíteni. Mindezen törekvések megvitatására kitűnő helyszínül szolgált az 1547-48-as „vértés” augsburgi birodalmi gyűlés, amely teljes ideje alatt az uralkodó a városban tartózkodott, ezzel is kifejezve az ügy fontosságát.<sup>144</sup>

A császár álláspontja egyértelmű volt: az alávetett és a szövetséges birodalmi rendeknek egyaránt egy birodalmi szövetségben kell egyesülniük. Tervezete szerint minden birodalmi rendnek csatlakoznia kell a *Bundhoz*, aminek értelmében innentől fogva egymással nem köthetnek külön megállapodásokat, sőt a császár jóváhagyása nélkül nem szervezkedhetnek, és rendszeres adókat kell majd fizetniük. Egy olyan központi birodalmi intézményrendszer felállítását kezdeményezte tehát, amely ellen a rendek eddig sikeresen tiltakoztak. A birodalmi gyűlés ezáltal elvesztené befolyását a császári udvar által vezetett birodalmi hivatalnokrendszer illetve a hadsereg felett is, ez által – a kora újkori territoriális államok helyett – egy, a császári hatalomnak alárendelt, szövetségi rendszerben szabályozott birodalmi állam jöhetett volna létre. Nem csoda, hogy a fejedelmek felekezettől függetlenül ellenezték ezeket az elképzeléseket.<sup>145</sup> Károly az átszervezésre vonatkozó javaslatait a birodalmi gyűlésen feltétel nélkül akarta elfogadtatni. Ez azonban kivitelezhetetlen volt, mivel a gyűlésen hosszadalmas vitákra, bonyolult és körülményes döntéshozatalra lehetett számítani, ráadásul a rendek tiltakozása ellen nem volt hatásos és törvényes eszköz a császár kezében.<sup>146</sup>

Ennek ellenére azonban, 1547 júliusában mégis bemutatta elképzeléseit, ami természetesen a rendek nemtetszésének kinyilvánításába torkollott. Ezen felül pedig igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy késleltessék a császár szándékainak megvalósulását, amit végül sikerült teljességgel megghiúsítaniuk.<sup>147</sup> V. Károly azonban ekkor egy másik indítvánnyal állt elő: a burgundi szerződéssel. A tervezett birodalmi szövetségből kiemelték a tizenhét németalföldi tartományt az ottani helytartó, Habsburg Mária (II. Lajos magyar király özvegye) és tanácsosai javaslatára, és külön szerződésben szabályozták az egy-

<sup>142</sup>Vö. CREMADES 2014. 257–260. <sup>143</sup>KOHLER 2008. 376; SCHILLING 2020. 306–308.

<sup>144</sup>A gyűlést a szemtanú Johannes Sleidanus nevezi először így a krónikájában a jelenlévő császári fegyveresek sokasága miatt, akik csaknem annyian voltak, mint a város polgári lakossága. SLEIDANUS 1559, cclx. Vö.: SCHILLING 2020. 306.

<sup>145</sup>SCHILLING 2020. 308. <sup>146</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 67.

<sup>147</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 67; KOHLER 2008. 376–377.

kori burgundiai részek helyzetét.<sup>148</sup> Mivel mindez az eredeti szövetségi tervhez képest lényegesen kisebb rossznak számított a rendek szemében, így kisebb módosításokkal elfogadhatónak találták. Az 1548. június 26-án törvénybe iktatott *burgundi szerződés* a feloszthatatlan tartományként II. Fülöp örökségének szánt Németalföld viszonylagos autonómiáját és a birodalomtól való különállását úgy biztosította, hogy lehetővé tette kormányzásának korszerűsítését, a birodalmi rendi keretekről való leválasztását. Az elképzelés szerint a császári és a tartományúri minőség összeolvadása a későbbiekben mintaként szolgálhatott volna a birodalmon belüli erős császári hatalom kiépítéséhez is. Ehelyett azonban a *burgundi szerződés* a mai Hollandia és Belgium államiságának alapjait rakta le.<sup>149</sup>

Végül, az 1547 szeptemberben összeülő augsburgi *Reichstag*on, a császár vélt erős pozíciója ellenére – látva a rendek tiltakozását – letett a politikai és adminisztratív reformok erőltetéséről. A burgundi szerződésen kívül, csupán a Birodalmi Kamarai Bíróság és a római jog recepciója kapcsán tudott engedményeket kicsikarni a gyűlésen megjelent rendektől.<sup>150</sup>

A hatalmi-politikai, illetve igazgatási reformok mellett, Károly sokkal határozottabban készült és összpontosított a vallási viszály rendezésére, ugyanis a birodalom egységét veszélyeztető teljes hitszakadás bekövetkeztének megelőzését tartotta egyik legfontosabb feladatának. Mivel III. Pál pápa 1547-ben Trientből Bolognába költöztette a zsinatot, majd 1548 februárjában fel is függesztette annak működését, a kortársak arra a következtetésre jutottak, hogy zsinati úton a megbékélés a katolikusok és a protestánsok között a közeljövőben nem lesz megvalósítható. Abban viszont a legtöbb érintett egyetértett, hogy a birodalom békéje miatt feltétlenül szükséges valamilyen módon szabályozni a megváltozott viszonyokat. Ennek az igénynek próbált megfelelni kezdeményezőként a császár.<sup>151</sup>

A mindenki által elfogadható tervezetet azonban lehetetlennek bizonyult előterjeszteni. A rendek, különösen a világiak szinte korlátlan fantáziával szórták a vallási rendezéssel kapcsolatos ötleteiket. Előrelátható volt, hogy mindezekkel az egyházi rendek nem fognak egyetérteni.<sup>152</sup> A határozott császári akarat hatására, kemény tárgyalások után, végül 1547. október 24-én bejelentették a birodalmi rendek, hogy beleegyeznek Károly javaslatába, amely szerint a vallási vitát majd a Trientben újra összehívandó zsinatnak kell rendeznie.<sup>153</sup> Mivel azonban a birodalom vallási viszonyai a zsinat újbóli megnyitásáig továbbra is bizonytalanok voltak, ezért a császár a vallási és politikai állapotoknak megfelelően, ideiglenesen rendezte a kérdéses ügyeket, ez lett végül az *interim*.

<sup>148</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 68. <sup>149</sup>KOHLER 2008. 377; SCHILLING 2020. 309–312.

<sup>150</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 68. <sup>151</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 68; SCHILLING 2020. 311.

<sup>152</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 68. <sup>153</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 69.

Az 1547-48-as augsburgi háttér munkáról kevesebb forrás áll rendelkezésre, mivel Károly valamennyi féltől szigorú titoktartást követelt.<sup>154</sup> Az, hogy ideiglenes törvényekkel teremtsenek békét a különböző vallási meggyőződést képviselők között, nem volt új eredetű gondolat, hiszen már a protestáns nézetek elterjedését követően, 1530 óta fokozatosan és folyamatosan napirenden tartották, sőt, még a schmalkaldeni háború alatt is, ahol éppen a császár öccse, I. Ferdinánd vetette fel 1547 februárjában egy, a császárnak írt levelében, hogy Károly adjon ki egy ideiglenes törvényt, amely addig normalizálja a helyzetet, amíg a Trienti Zsinat megtalálja a kompromisszumot a versengő álláspontok között.<sup>155</sup>

Már az augsburgi *Reichstag* kezdete előtt, a nyár folyamán, katolikus teológusokból egy bizottságot állított fel a császár, aki megbízta őket azzal, hogy olyan reformtervezetet dolgozzanak ki, amelyben az egyházreform mikéntjének és a protestánsok irányába mutatott türelem feltételeinek is szerepelnie kellett. A bizottság tagjai közé meghívta Michael Holding mainzi segédpüspököt, Balthasar Fannemann hildesheimi segédpüspököt, Eberhard Billick kölni karmelita tartományfőnököt és Pedro de Malvend császári udvari prédikátort, valamint Pedro de Soto udvari gyóntatót. A tervezet decemberben benyújtott első változata két részből állt: az egyik, a zsinatig intézendő hittani kérdésekről szólt (*reformatio in doctrina*, amely azonban makacsul ragaszkodott a papi cölibátushoz és elutasította a kétszín alatti áldozást) – amiből lett az *interim* – a másik, (*reformatio in morum*) pedig a papság és a hívek egyházfegyelmi kérdéseit taglalta – ez lett a *Formula reformationis* alapja. A császár nem értett egyet az első tervezettel, amely tartalma kifejezetten protestánsellenes volt, és kevésbé szorgalmazta a kibékülést.<sup>156</sup>

Közben az uralkodó császár nem mondott le a zsinatról sem, és habár elküldte Trient bíboros püspökét, Cristoforo Madruzzo-t a pápához, az út hiábavalónak bizonyult. Sem a Trienti Zsinat folytatását, sem azt nem sikerült elérni, hogy olyan legátust küldjön a pápa német területekre, aki a császár szándéka szerint a visszatérni hajlandókat felmentheti minden egyházi kiközösítés alól, valamint a papi házasságot és a kétszín alatti áldozást megengedhetővé teheti, a böjt alól pedig felmentést adhat.<sup>157</sup> A pápa nem szerette volna átengedni a császárnak az egyházreform ügyét, és arra sem volt hajlandó, hogy a kért engedményeket megadja.

Ehelyett több hónapig váratta a császárt a válasszal, míg végül 1548. augusztus 1-jére datálva kiállította a császárhoz küldendő nuncius számára a bullát, amit azonban végül csak egy hónapnyi késlekedéssel, szeptember végére írtak

<sup>154</sup>SOEN 2017. 581. <sup>155</sup>PFEILSCHIFTER 1960. V. 29–30. Nr. 12. , Nr. 13. Aussig, 1547. február 19.

<sup>156</sup>SOEN 2017. 581; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 69; DECOT 2005. 370. <sup>157</sup>DECOT 2005. 368.

meg. Az okmány szövege lényegében a pápa teljhatalmát védi az egyházi ügyekben.<sup>158</sup>

1548 elején ezért egy második bizottság állt fel, akik közé meghívták a közvetítésre hajlandó brandenburgi lutheránus udvari prédikátort, Johann Agricolát. A császár beleegyezett abba, hogy más protestáns teológusok véleményét is kikérjék, így például Martin Bucert meghívták Strassburgból, Wittenbergből azonban a rossz tapasztalatok miatt senkit sem invitáltak.<sup>159</sup> Az újonnan kinevezett tagokból álló, második bizottság által benyújtott szöveg már meglehetősen komoly kísérletet jelentett a megbékélésre. Az új dokumentum alapul vette az elsőt, amely kiindulópontnak tekintette a korábbi változatot, és számos fontos javaslatot átvett a megigazulástan, szentségtan vagy a megváltástan kérdéskörében. A *Reichstag* a második bizottság javaslatát 1548. március 15-én kezdte tárgyalni. A császár megkapta a támogatást a brandenburgi választófejedelemtől és Pfalztól, így végül a vallási rendezés ezáltal nem csak és kizárólag császári kezdeményezésnek, hanem a birodalmi gyűlés előterjesztésének tűnhetett. Habár Móric, a szász választófejedelem is hajlandó volt aláírásával megerősíteni a tervezetet, ám bizonytalan helyzete miatt, alattvalói nevében nem kívánt nyilatkozni.<sup>160</sup> Nicolas Perrenot de Granvelle és fia, Antoine burgundiai tanácsosok megvédték az *interim* ötletét, míg a spanyol papok, Pedro de Soto és Pedro de Malvenda visszautasították, így éles választóvonal alakult ki katolikus táboron belül is, hogy kívánatos-e az *interim* vagy sem.<sup>161</sup> A császár gyóntatója a végeredmény láttán le is mondott a hivataláról, mivel úgy gondolta, túl sok engedményt biztosít a protestánsok számára.<sup>162</sup>

A birodalmi egyházi rendek ellenállását befolyásolta az a körülmény, hogy egyszerre voltak tartományurak és egyházfejedelmek, ilyen minőségükben az *interim* elfogadása vagy elutasítása egyaránt hűségkonfliktust eredményezhetett. A császári rendezés a pápaság álláspontja szerint egyházi hatásköröket sértett, így annak kihirdetése a pápával szembeni engedetlenség vádjának szolgálhatott alapul, ennek ellenkezője azonban a császárral szemben jelentette ugyanezt.<sup>163</sup> A három legfőbb egyházfejedelem mérsékelten nyilatkozott a kérdésről, őket leginkább saját jogi státusuk védelme érdekelte. Összességében a katolikus rendek úgy vélték, hogy a végső döntést mindenképpen a zsinat hatáskörében kell meghagyni, ezen felül a kidolgozott dokumentum így is nagy engedményeket tett a protestánsok felé (például lehetőséget biztosított a papi házasságra és a kétszín alatti áldozásra), emellett sérelmezték azt is, hogy egyáltalán nem került szóba a vagyon visszaszolgáltatása. Ragaszkodtak ahhoz is, hogy a birodalomnak csak a protestánsná vált területein legyen érvényes az *interim*. Bár a szentségtan, a római egyház hierarchiája lényegileg érintetlen maradt, valamint a végső vál-

<sup>158</sup>DECOT 2005. 369. <sup>159</sup>SOEN 2017. 582; DECOT 2005. 372. <sup>160</sup>SOEN 2017. 582.

<sup>161</sup>SOEN 2017. 581. <sup>162</sup>SOEN 2017. 583. <sup>163</sup>DECOT 2005. 367.

tozatban, a katolikus követelések hatására három további engedményt is tettek a régi egyház híveinek megnyerése céljából (1. az *interim* kizárólag a protestáns területekre vonatkozik; 2. elviekben a régi egyház – az az a reformáció előtti egyház – az Egyház az egész birodalomban továbbra is; 3. hitvallástól függetlenül, minden birodalmi rendet köt majd a zsinat döntése dogmatikai kérdésekben).<sup>164</sup> A katolikus rendek ellenállása miatt azonban a császár végül nem tudta kötelezővé tenni mindkét fél számára és emiatt az 1548 májusában elfogadott *interim*-változat csak a protestánsokra volt érvényes.<sup>165</sup>

A katolikus területek számára *Formula reformationis* néven adtak ki törvényeket 1548. június 14-én terjesztette elő V. Károly a birodalmi gyűlésen jelenlévő egyháziaknak a szövegét, amelyben azt szorgalmazta, hogy nézzék át a tervezetet és közöljék a véleményüket, amit úgy fogalmazzanak meg, hogy ne a saját hasznukat, hanem az egész katolikus Anyaszentegyház javát tekintsék irányadónak.<sup>166</sup> Az *interim* és a *Formula reformationis* kiegészítik egymást, mindkettő érvényessége a zsinati döntésig tartott volna, mindkettőnél különleges, ideiglenes rendszabályokról beszélhetünk, amelyek csak a birodalom érintett területein lettek volna érvényesek.<sup>167</sup>

A huszonkét különböző terjedelmű cikkelyből álló *Formula reformationis* megszövegezői a reformáció fogalmát szó szerinti, eredeti értelmében használták, az az nem új rendszert kívántak meghonosítani, hanem a régi normákhoz szerették volna visszavezetni az egyházat. Az 1524-es regensburgi reformrendekezéssel szemben, nemcsak az alsópapságra vonatkozott, hanem a hierarchia legmagasabb rangú méltóságviselőire is.<sup>168</sup> Ebben a dokumentumban a vallásgyakorlat kérdéseit sokkal részletesebben tárgyalják, mint a trienti dekrétumokban: például új egyházi eljárásokat vezettek be, és visszavontak egyes ősi gyakorlatokat. A *Formula* hangsúlyozza, hogy rendszeresen kell egyházmegyei zsinatot tartani, amely azt a célt szolgálta, hogy a terület vallási állapotát vizsgálja. A császár elvárta, hogy a püspökök ezeket a törvényeket nyilvánosan kihirdessék.<sup>169</sup> A korabeli zsinatok jegyzőkönyveiből kiderül, hogy az egyes püspökök főpásztori hatalma, tekintélye gyakorlatilag csak a legszűkebb püspöki környezetükre, a káptalanjaikra terjedt ki.<sup>170</sup>

Az *interim* és a *Formula* egyaránt komoly ellenállással találkozott mind a protestáns, mind a katolikus oldalon. Szász Móric megpróbálta a saját átíratát, az úgynevezett *lipcsei interimet* elfogadtatni, míg több protestáns tartományúr elutasította az eredeti *interim* kihirdetését. A püspökök többsége is ellenállt, hogy az egyházmegyéik protestáns területein az *interimet* bevezesse, például ilyen

<sup>164</sup>DECOT 2005. 376. <sup>165</sup>DECOT 2005. 373; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 69; SCHILLING 2020. 312.

<sup>166</sup>WOLGAST 2005. 347–348. <sup>167</sup>WOLGAST 2005. 343.

<sup>168</sup>WOLGAST 2005. 351–352. A *Formula reformationis* tartalma kivonatolva olvasható alább WOLGAST 2005. 352–358.

<sup>169</sup>SOEN 2017. 583. <sup>170</sup>DECOT 2005. 377.



szembenállással találkozhatunk a hildesheimi, paderborni, kölni, speyeri, salzburgi főpásztorok esetében. Passzívan állt a kérdéshez a passai, freisingi, regensburgi egyházmegye vezetése. Noha a würzburgi, eichstätti, bambergi, augsburgi püspök kísérletet tett arra, hogy területükön a protestáns hívek számára az *interim*nek érvényt szerezzenek, őket azonban elsősorban az egyesítés hiú reménye motiválta.<sup>171</sup> Eközben V. Károly továbbra is megpróbálta érvényesíteni azt az 1550-1551-es augsburgi gyűlésen,<sup>172</sup> jóllehet 1551. május 1-én elkezdődött a Trienti Zsinat második szakasza, amely tovább gyengítette a kortársak szemében az *interim* jelentőségét.<sup>173</sup>

Az *interim* és a *Formula reformationis* nem szándékolt hatása, hogy öntudatosabbak lettek saját helyzetüket illetően az egyházfejedelmek is. Kiváltságai védelme a legfontosabb, az *interim*-politika így az egység helyett inkább a konfesszionalizációnak adott újabb lendületet, véli a kérdéssel foglalkozó tanulmányában Rolf Decot.<sup>174</sup> Az *interim* tapasztalatai továbbá erősítették azokat a hangokat a katolikus rendeknél, amelyek a béke érdekében időlegesen akár a két felekezet közötti békés egymás mellett élés elfogadását is megengedhetőnek tartották.<sup>175</sup>

A *Formula reformationis* jelentősége tehát abban állt, hogy a kora újkorban az egyetlen olyan császári szabályozásnak tekinthető, amely a belső egyházi reformokat az egyetemes zsinat mellőzésével szerette volna megvalósítani.<sup>176</sup> Utóéletéhez tartozik, hogy Ferdinánd értelmezése szerint, 1552-ben a passai egyezmény, – amelyről a későbbiekben még lesz szó – kizárólag az *interimet* helyezte hatályon kívül, ezért az 1559-es augsburgi birodalmi gyűlésen sikerrel próbálta meg az előbbit feleleveníteni.<sup>177</sup> Az átdolgozott szöveget Ferdinánd 1559. július 15-én nyújtotta be. A záródokumentum mellékletében az összes képviselt egyházi rend elfogadta, a mainzi, trieri, salzburgi és augsburgi főpásztorok pecsétjükkel erősítették meg. Az elfogadott új *Formula reformationist* az 1549-es első változathoz hasonlóan nyomtatásban is kiadták.<sup>178</sup> Ezzel az aktussal a *Formula reformationis* hét évvel azt követően, hogy az *interimet* eltörölte a passai egyezmény, ismét jogerőssé vált.<sup>179</sup>

## A fejedelmek felkelése V. Károly ellen

Bár az *interimet* és a *Formula reformationist* sikerült elfogadtatni a rendekkel a birodalmi gyűlésen, azonban az eljárás kényszerjellege ellenállást váltott ki a birodalom minden szegletében. Jó néhányan ismét érveket kezdtek felsorakoz-

<sup>171</sup>DECOT 2005. 378–379. <sup>172</sup>SOEN 2017. 584. <sup>173</sup>DECOT 2005. 383. <sup>174</sup>DECOT 2005.

<sup>175</sup>DECOT 2005. 384–385. <sup>176</sup>WOLGAST 2005. 342. <sup>177</sup>WOLGAST 2005. 363.

<sup>178</sup>CAROLUS 1549; FERDINANDUS 1559. <sup>179</sup>WOLGAST 2005. 365.

tatni a rendek zsarnoksággal szembeni ellenállási jogáról, és annak gyakorlati mikéntjéről.<sup>180</sup>

Károly mindezt nem érzékelt, hiszen a felszínen a helyzet inkább a császár törekvéseinek kedvezett. Az *interimet* három fontos északi tartományban kihirdették (Brandenburgi választófejedelemség, Braunschweig-Wolfenbüttel és Braunschweig-Calenberg-Göttingen), továbbá a két foglyul ejtett tartományúr (Hesseni Fülöp és János Frigyes) országrészeiben is nyeregben érezhette magát. Bizakodásra adhatott okot az is, hogy úgy tűnt, a protestáns rendek vezetői között túl nagy a bizalmatlanság az egyéges, hatékony ellenálláshoz.<sup>181</sup> Azonban a császár előnyös helyzete délibáb volt csupán, és minden a visszájára fordult: még tovább nőtt a protestánsok közötti szolidaritás, sőt, a rendi és felekezeti ellenzékhez sorra csatlakoztak olyan fejedelmek, akik nemrég még a császár szövetségesei közé tartoztak.<sup>182</sup>

A császári politika ellehetetlenítését egyéb körülmények is elősegítették. Egyrészt, az újból megnyitott Trienti Zsinat elutasító hozzáállása az *interimben* is szereplő engedményekhez okafogyottá tették azokat az erőfeszítéseket, amelyek a zsinattól várták a vallásegység megteremtését.<sup>183</sup> Másrészt, V. Károly 1548-ban, 1550-ben és 1551-ben is olyan módon kísérelte meg a császári cím öröklését rendezni, hogy mind testvére mind annak fia, Miksa egyezzen bele és támogassa az ő fiának, a későbbi II. Fülöpnek római királlyá választását. Arra törekedett, hogy az általa megtestesített perszónalunió halála után is szilárdan fennálljon, és a jövőben a felosztandó területek között megmaradjon a szoros dinasztikus kapcsolat. A késő antik tetrarchia modelljét elevenítette fel azzal az ötletével, hogy a két testvér családja között váltaozzon majd a császári cím. Azonban nemcsak Ferdinánd és Miksa, hanem a birodalom rendjei is a leghatározottabban elutasították, hogy a spanyol zsarnokságot megtestesítő infáns legyen a kijelölt utód.<sup>184</sup> Károly végül 1551. márciusában mégis elérte, hogy Ferdinánd aláírja a családi egyezményt. A megállapodás értelmében Ferdinánd és fia támogatta volna Fülöp herceg római királlyá történő választását, illetve a birodalmi fennhatóság alá tartozó itáliai birtokait is elismerték, cserébe Fülöp Miksát jelölte volna ki utódjául.

Az előbbieknél lényegesebb volt az a tény, hogy az egyezmény hosszú távon, Fülöp halála után Ferdinánd számára biztosította a császári trónt. Ezzel tovább nőtt a jelentősége az impériumban, ami egyúttal Károlytól való fokozatos távolodáshoz is vezetett. A birodalmi rendek is tudatosan közeledtek Ferdinándhoz, kihasználva saját javukra a testvérek közötti nézeteltérést, ugyanis nem volt céljuk az Ausztriai-ház megbuktatása, csupán az univerzális monarchia tervét elle-

<sup>180</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 70; SCHILLING 2020. 313–314.

<sup>181</sup>DRECOLL 2010. 1–2. <sup>182</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 75. <sup>183</sup>KOHLER 2008. 378; SOEN 2017. 584; GRUND 2007. 245; SCHILLING 2020. 335. <sup>184</sup>SCHILLING 2020. 335.

nezték.<sup>185</sup> Úgy vélték, hogy a császár rájuk nézve hátrányos személyi döntéseket hoz a szűkebb tanácsadói körének kiválasztásánál, ezért a birodalmi politikából kiszorulnak. Továbbá fontos tényező volt Móric szász választófejedelem növekvő politikai aktivitása. V. Károly nem ismerte fel, hogy Móric igen kényes helyzetbe került azzal, hogy a választói cím érdekében a császárt támogatta a schmalkaldeni háborúban, mivel Móric felesége a fogva tartott Hesseni Fülöp lánya, Ágnes volt. és ezért az ő hűségére a továbbiakban nem számíthatott feltétlenül. A császár részéről súlyos politikai hibának bizonyult, hogy a szász Móric és a brandenburgi Joachim választófejedelmek által adott garancia ellenére sem engedte szabadon Hesseni Fülöpöt, illetve János Frigyest. Ezzel a döntésével kényszerhelyzetbe hozta a szász és a brandenburgi választót, mert úgy érezhették, a becsületükön esett folt, ráadásul a választófejedelmi tekintélyüket is csorbította, ugyanis ezáltal leszűkítette politikai játékterüket, és megvonta tőlük azt a jogot, hogy külön császári beleegyezés nélkül kötelező érvényű ígéretet tehesse nek. Úgy érezhették, hogy csak Móric apósának, Hesseni Fülöpnek szabadulása moshatja le a becsületükön esett sérelmet.<sup>186</sup> Mindezt tetézte az a tény, noha Móric remélte, ám mégsem kapta meg hűségéért cserébe a teljes szász választófejedelmi területet, így például Magdeburg városát sem. Joggal tarthatott továbbá attól is, hogy kegyvesztés esetén a család másik, ernői ága így éppúgy felhasználható lesz ellene, mint ahogy 1547-ben Móric megszerezte az albertieknek a választói címet.<sup>187</sup>

A császár számára akkor vált igazán veszélyessé az ellenzéki mozgolódás, amikor annak vezetője, János brandenburg-küstrini örgróf egyre többeket nyert meg ügyüknek és így a mozgalom Károly-ellenes véd- és dacsövetségek egész sorának megkötéséhez vezetett. Az első ilyen szövetség 1550. február 26-án jött létre Küstrin és mecklenburgi János Albert herceg, valamint Albert porosz herceg között Königsbergben.<sup>188</sup> Mivel a lutheránus értelmiségieket vezető Matthias Flacius Illyricus és Nicolaus von Amsdorf, illetve a befolyásos protestáns tartományurak, mint a korábban említett János, brandenburg-küstrini örgróf vagy Albert porosz herceg sem bízott Móric szász választófejedelemben a schmalkaldeni háborúban játszott szerepe miatt, így 1550 márciusától - hogy kitörjön politikai elszigeteltségéből - brandenburg-kulmbachi Albert Alkibiadész örgróffal és Hesseni Vilmostal kereste a kapcsolatot. Korának híres hadvezére, Alkibiadész révén katonai erőt, Vilmos révén pedig a francia uralkodóval remélt összeköttetést szerezni. Alkibiadész, aki az angol király megbízásából a franciák ellen gyűjtötte sereget, már ekkor az javasolta Móricnak, hogy inkább a franciákkal szövetségben vívjanak közös háborút Károly ellen. A tárgyalások a franciákkal

<sup>185</sup>SCHILLING 2020. 322. <sup>186</sup>GRUND 2007. 245. <sup>187</sup>SOEN 2017. 585; DRECOLL 2010. 3.

<sup>188</sup>KOHLER 2008. 379; TRACY 2002. 233–234

gyorsan haladtak, az 1550. áprilisi első követség után szeptemberre már a közös háború tervét kovácsolták.<sup>189</sup>

Móric közben a császártól egy megbízást kapott: feladata az volt, hogy az 1547 óta makacsul ellenálló, emiatt birodalmi átokkal is sújtott Magdeburgot megtörje.<sup>190</sup> Nem is késlekedett. Október 3-án már ostromzár alá vette a várost, ugyanakkor – később megoszlanak a vélemények, hogy időhúzás vagy a károk minimalizálása miatt, de - kedvező megadási feltételekről próbált tárgyalni György anhalti hercegen keresztül a védőkkel, azonban ekkor még nem járt sikerrel. Bár sokak számára úgy tűnhetett, azonban Volker Henning Drecoll cáfolta a látszatostrom-elméletet, hiszen a tárgyalások ekkor még nem álltak jól a franciákkal, Móric pedig nem tudhatta, hogy mikorra teremődik meg a várt lehetőség az V. Károly elleni fellépésre.<sup>191</sup>

A helyzet azért is kényes volt, mert közben a königsbergi szövetség tagjai hadakat küldtek Magdeburg felmentésére, Móric viszont egy ügyes húzással, 1550 decemberében csapatai egy részével átlovagolt hozzájuk és némi tárgyalás után egyesítette a két haderőt.<sup>192</sup>

Az egyeztetések során felvette a kapcsolatot János brandenburg-küstrini örgróffal, amelynek az eredménye az 1551. február 21-én Drezdában kötött szövetség a rendi szabadságjogok és a vallás védelmében, aki kikötötte, hogy a szövetség a két fogoly tartományúr kiszabadításáért is küzdjön, ami Móric akaratát is tükrözte. Móric feltételei között azonban szerepelt, hogy a szász dinasztia ernői ágát is felveszik a szövetségbe, hogy bukás esetén ne legyenek jobb helyzetben, mint az ő szűkebb családja, az albortiek. A szövetségkötők azt is kinyilvánították, hogy Ferdinánd ellen semmilyen panaszuk nincs, ellene nem támadnak. Ennek egyik oka, hogy mind Móric, mind pedig a brandenburg-küstrini örgróf régóta jóban volt Ferdinánddal, másrészt köreikben ekkor már köztudottak voltak a Károly és a Ferdinánd közötti nézetkülönbségek, amelyeket igyekeztek a javukra fordítani.<sup>193</sup>

1551 május 22-én, a torgauai szövetség megkötésével vált igazán birodalmi jelentőségűvé az ellenállás, ahol az elégedetlenkedő fejedelmek mellé állt még Albert porosz herceg, János Albert mecklenburgi herceg, szász Móric és a fiatal hesseni tartománygróf, Vilmos is, és habár hivatalosan nem csatlakozott a szövetséghez, de gyakorlatilag nyíltan az elégedetlenkedők táborát erősítette a kor tehetséges zsoldosvezére brandenburgi Albert Alkibiadész. A torgauai koalíció szövetség legfontosabb célkitűzése az 1547 óta elzárt hesseni Fülöp kiszabadítása volt, aminek megszövegezésekor kivették Ferdinánd az ellenségeik sorából, így később könnyen válhatott közvetítő belőle. Ekkor már kétségkívül Móric lett a szövetségkötő elégedetlenek vezéralakja.<sup>194</sup>

<sup>189</sup>DRECOLL 2010. 3–5. <sup>190</sup>DRECOLL 2010. 6. <sup>191</sup>DRECOLL 2010. 7. <sup>192</sup>DRECOLL 2010. 5–7; SOEN 2017. 585. <sup>193</sup>DRECOLL 2010. 8; GRUND 2007. 247. <sup>194</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 75–76; SOEN 2017. 585.

A torgauai szövetség hivatalos követet küldött II. Henrik francia királyhoz, aki visszatérőben magával hozta a franciák követét, Jean de Fresse bayonne-i püspököt, akivel 1551. szeptember 25. és október 5. között, egy lochauti vadászházban, – nem messze a mühlbergi csata helyszínétől – tárgyalták meg a részleteket a szövetség képviselői. Nem volt vita az ellenállás jogosságáról, a császár zsarnoki politikáját jogsértőnek ítélték meg, és úgy vélték, hogy ilyen esetben az offenzív védekezés is legitim, hiszen Károly a német aranybullára tett esküjét sértette meg.<sup>195</sup> II. Henrik éppen ezért propagandájában a rendi szabadság védelmezőjeként jellemezte saját magát. Marburgban, a fogságba ejtett tartománygróf egyik városában adták ki azt a propagandairatot, amely a szélesebb közönségnek magyarázza, hogy mit keresnek a francia király csapatai a birodalom területén, és hogy a francia király tulajdonképpen megszabadítani jött a zsarnokság igájában szenvedő német fejedelmeket. A nyomtatvány címlapjára helyezett fejedelmi kalap és két tör jelképezi a tartományurak ősi kiváltságait, nevezetesen az önvédelemhez való jogot, illetve azt, hogy viselhetnek fejedőt a császár jelenlétében.<sup>196</sup> Henrik azt is kérte a protestáns vezérektől, hogy a háborút ne változtassák át nyílt felekezeti-szekularizációs háborúvá, a brandenburgi-kürstini őrgróf, János, és a porosz Albert viszont ezt a feltételt nem fogadták el.<sup>197</sup>

1551 novemberében Alkibiadészt küldték a francia uralkodóhoz tárgyalni, ugyanakkor még ez év decemberében, Drezdában titkos tanácskozást folytatott de Fresse püspök a felkelők vezetőivel. Végül a megszületett megállapodást II. Henrik és a felkelők megbízásából és nevében Alkibiadész írta alá 1552. január 15-én Chambord-ban, februárban pedig a franciákkal, Friedewaldban a felkelő fejedelmek is hitelesítették a dokumentumot.<sup>198</sup>

Céljai elérése érdekében Móric számára létfontosságú volt a francia király támogatásának megnyerése, mivel máskülönben a magdeburgi kaland óta egyben tartott csapatok további finanszírozására máskülönben nem lett volna elegendő forrása. Horst Rabe szerint: „a birodalmi jog szemszögéből Chambord a hazaárulás szerződése volt.”<sup>199</sup> Ugyanis a szász választófejedelem által vezetett szövetség tagjai megígérték II. Henriknek, hogy havi hetvenezer arany anyagi támogatásért cserébe garantálják Metz, Toul és Verdun püspöki városok átadását.<sup>200</sup>

A protestáns rendek és a katolikus francia király közti szövetség első pillantásra példa nélkülinek hathat. Azonban éppen II. Henrik apja, I. Ferenc okozott

<sup>195</sup>GRUND 2007. 246; DRECOLL 2010. 8; TRACY 2002. 233.

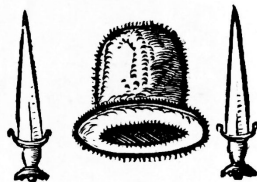
<sup>196</sup>HENRICUS 1552; SCHILLING 2020. 317. <sup>197</sup>KOHLER 2008. 380.

<sup>198</sup>SCHILLING 2020. 317. A lotharingiai egyházmegyéken kívül felajánlották még Milánót, Nápolyt, Flandriát, Artois-t Henriknek, valamint egy esetleges francia jelölt támogatását a császárválasztáson. KOHLER 2008. 380.

<sup>199</sup>Horst Rabe 1991-es tanulmányát idézi: SCHORN-SCHÜTTE 2000. 76; vö. DRECOLL 2010. 9.

<sup>200</sup>TRACY 2002. 234.

LIBERTAS



**S**endtschriefften der  
Königlichen Aedestat zu Franck-  
rich/ etc. An die Chur/ vnd Fürsten/  
Stende vnd Stett des Heiligen Römischen  
Keychs Teütscher Nation/ darin sy sich  
irer jetzigen Kriegerrüstung  
halben vffs kürzest  
erklert.

**HENRICVS SECVNDVS, REX  
FRANCORVM, VINDE  
LIBERTATIS GERMA-  
NIAE ET PRINCIPVM  
CAPTIVORVM**

*ANNO M. D. LII.*

4. kép. II. Henrik röpiratának címlapja.

botrányt Európában azzal, hogy a vallási különbözőség ellenére, szintiszta politikai érdekből egyezséget kötött 1536-ban az oszmánokkal. I. Ferencsel ilyen megállapodást még nem sikerült tető alá hozni a protestáns rendeknek.<sup>201</sup> II. Henrik viszont már azon francia gyakorlat képviselőjének tekinthető, amely – ha politikai érdekei úgy kívánják – a kereszténységen belüli vallási megosztottsággal szemben is közömbös a szövetségi politikájában. I. Ferenc, majd II. Henrik is portai követeik révén a szultánt földközi-tengeri és Magyarország ellen indítandó hadjáratokra ösztönözték, amelyek mindkét oszmánellenes fronton a Habsburg-érdekszférákra mértek jelentős csapásokat. Az oszmán-francia-protestáns német birodalmi fejedelmek szövetségi rendszere tehát sikerrel osztotta meg és kötötte

<sup>201</sup>GRUND 2007. 248.

le a Habsburgok rendelkezésére álló erőforrásokat, ezzel pedig közvetve rendkívül komoly károkat okozott Magyarországnak és Erdélynek is.<sup>202</sup>

A szervezkedés és a tárgyalások alatt egyértelműen Móric ragadta magához a vezető szerepet, fő cél a szászországi helyzetének konszolidálása volt. Még a felkelés elején testvérére, Ágostra ruházta át szász választói címet, hogy bukás esetén is a családnál maradjon a nehezen megszerzett méltóság.<sup>203</sup> De Fresse többször sérelmezte is, hogy Ágost nem írta alá a szövetséget. Testvérét Ferdinánd király előtt is meg kellett védenie, miszerint semmilyen formában sem volt részese a szövetkezők társaságának.<sup>204</sup> Ugyanakkor a császár számára feltűnt Móric részvétele a chambord-i dokumentumot aláírók között, ám ő azzal védekezett, hogy Hesseni Vilmos iránti rokoni kötelék miatt történhetett meg mindez. Saját szerepét kisebbítette, egyúttal Ferdinándot és Miksát igyekezett felhasználni, közvetítőknak kérte fel őket. Drecoll szerint számos megnyilatkozása arra utal, hogy inkább Ferdinándra támaszkodva és nem a franciák révén akart célt érni. A magyar királyt azzal kecsegtette, hogy siker esetén a teljes haderőt felhasználhatja a török elleni védekezésre.<sup>205</sup>

A császári udvarban 1551 februárjáig a figyelmeztetések ellenére sem gyanakodtak Móricra és a szervezkedőkre, pedig Ferdinánd is küldött olyan leveleket Károlynak, amelyekben felhívta a figyelmét a készülő veszedelemre.<sup>206</sup> II. Henrik alig egy hónappal a szerződés aláírása után szinte akadálytalanul megszállta Lotaringiát, tovább haladva pedig elfoglalta Toul és Metz, majd nem sokkal később Verdun városát. A hercegség francia védnökség alá került, a fiatal III. Károly lotaringiai herceget pedig a francia királyi udvarba küldték.<sup>207</sup> Ezt követően Elzászra rontott, viszont a Rajna vonalát tiszteletben tartva, nem merészkedett tovább a birodalom belső területei felé. Ezalatt a felkelő német fejedelmek délnémetországi területek, elsősorban Tirol irányába törtek előre.

A felkelő fejedelmek tavaszi hadjárata nem várt sikert hozott, míg a megrettent császár Innsbruckból Villachig menekült. Május derekán elfoglalták az Alpoknak azt az átjáróját (Ehrenberger Klause), amely már a schmalkaldeni háborúban is fontos stratégiai szerepet játszott, és amin keresztül most a császár Németalföld irányába szökhetett volna, ám így hosszú időre Villachban ragadt, ami miatt végül rákényszerült a tárgyalásra.<sup>208</sup>

Ugyanakkor korábban Alkibiadészban felmerült az a lehetőség, hogy foglyul ejtsék a császárt, azonban a szövetség vezetői erről tudatosan lemondtak. Móric nem kívánta egy ilyen merész lépéssel veszélybe sodorni a birodalom politikai és felekezeti békéjének az ügyét, amelyről Ferdinánddal már előrehaladott tárgya-

<sup>202</sup>GUITMAN / KÖRPÁS / TÓTH / B. SZABÓ 2019. <sup>203</sup>DRECOLL 2010. 10. <sup>204</sup>DRECOLL 2010. 11.

<sup>205</sup>DRECOLL 2010. 12–13. <sup>206</sup>DRECOLL 2010. 13; KOHLER 2008. 381; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 76; SCHILLING 2020. 315–318. <sup>207</sup>SCHILLING 2020. 324. <sup>208</sup>DRECOLL 2010. 19; SCHILLING 2020. 318.

lásokat folytatott. A szász választófejedelem állítólag maga mondta, hogy nincs akkora ketrece, amelyben egy ilyen óriási madarat be lehetne rekeszteni.<sup>209</sup>

Az elsőpró hadi sikerek ellenére a birodalmi rendek többségére az elégedetlenség mellett a passzív távolságtartás volt a jellemző, nem alakult ki általános fegyveres felkelés. A szász választó helyesen ismerte fel, hogy a kiegyezés kulcsa nem a felkelők, hanem a passzív többség kezében van, és céljait kizárólag a többségi támogatással érheti el. Alfred Kohler szerint ezért változtatott a politikáján: 1552 januárjától igyekezett kihátrálni a francia szövetségből, majd 1552 márciusában felvette a kapcsolatot Ferdinánddal a megbékélés érdekében.<sup>210</sup> A későbbi tárgyalásokon a franciák emiatt már csak statisztaszerepet kaptak.<sup>211</sup>

A tervbe vett találkozót a hadi események miatt elnapolták, végül a harcok elcsitulását követően, először április 19-én, Linzben találkoztak személyesen. Ez a tárgyalás inkább csak időhúzás volt, komolyan még senki sem akart megegyezni, noha Móric ekkor előterjesztett öt pontjának mindegyike végül része lett a későbbi passzau egyezménynek is.<sup>212</sup> Bajba jutott helyzete ellenére a császár elutasította ezeket az igényeket, hosszú, hónapokig tartó tárgyalásokra és Ferdinánd kitarító türelmére volt szükség ahhoz, hogy megállapodásra jussanak a felek.<sup>213</sup>

Móric a vallásügy kérdésében az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés irányelveihez akart visszatérni, az *interim*et pedig teljesen el kívánta törölni. Ferdinánd, Móric pontjai alapján kidolgozott egy kompromisszumos megoldási javaslatot, amelyet 1551. április 23-án küldött át megfontolásra Károlynak.

A magyar király ugyanakkor kutyaszorítóban érezhette magát, mert egyik oldal mellett vagy ellen sem állhatott ki. Móric bizalmának elvesztésével azt kockáztatta, hogy elnyeri-e a törökök ellen vívott háborúhoz a birodalmi rendek anyagi és katonai segítségét. Testvére, Károly nélkül pedig a császári cím megszerzése válhatott volna kérdésessé. Óvatos, türelmes, rendkívül rugalmas politikára volt szüksége, hogy sikert érjen el. Ferdinánd és Károly egyaránt a másikkra igyekezett hárítani a döntés felelősségét, nyilvánvalóan egyikük sem szándékozott megtartani egy, a protestánsok szabadságát hosszabb távon garantáló egyezményt<sup>214</sup>

Károly április 26-án küldte vissza az észrevételeit, amit igyekeztek április 30-ig beépíteni a végső szövegváltozatba, amiről aztán Passauban tárgyaltak tovább. Eközben május 11. határnap, egy hónap fegyverszünetben állapodtak meg,

<sup>209</sup>KOHLER 2008. 381; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 76; GRUND 2007. 247.

<sup>210</sup>KOHLER 2008, 381; SCHILLING 2020. 318. <sup>211</sup>DRECOLL 2010. 58–61.

<sup>212</sup>Móric pontjai: a foglyok szabadon engedése; az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés irányelvei mentén vallásbéke, az interim eltörlése; a rendi sérelmek orvoslása; Franciaország helyzete, annak birtokába jut a három püspökség Metz, Toul és Verdun; a császár és a rendek közötti kiegyezés. DRECOLL 2010. 14–15; SOEN 2017. 585; KOHLER 2008. 381.

<sup>213</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 77. <sup>214</sup>DRECOLL 2010. 16; KOHLER 2008. 381.



valamint abban, hogy további tárgyalófelek meghívásával kiszélesítik, birodalmi érvényűvé teszik a tárgyalásokat, illetve annak végeredményét is.<sup>215</sup>

Négy rajnai tartományúr – a mainzi, a trieri, és a kölni érsek, valamint a pfalzi palotagróf – március 29-én külön gyűlés megtartásáról határoztak, amit április 7-ére, Bingenbe hirdettek volna meg, így azonban – mivel a császár a tárgyalások idejét elhalasztotta – csak május 2-án, Wormsban nyitották meg azt.<sup>216</sup> Az itt összegyűlt rendeket mind meghívták aztán Passauba is, ahol már nem csupán a lázadók és a császár viszonyának a rendezése, hanem a birodalom teljes jogi újjászervezése volt a tárgyalások fő témája. Május végén kezdődtek meg a tárgyalások, ahol kilenc birodalmi fejedelem, valamint tizenegy további küldöttség jelent meg, a császárt Joachim de Rye kamarás és Georg Sigmund Seld<sup>217</sup> birodalmi alkancellár képviselte.<sup>218</sup>

Móric szerint a megoldást az örök vallásbéke hozhatja el. A béke, a vallás és a jog dimenzióinak összekötésében gondolkodott, ami az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés záródokumentumában is szerepel (vallás, béke, jog ügye egymástól elválaszthatatlanok). A szász választófejedelemnek és támogatóinak érvelésében az az újszerű, hogy a vallási megosztottság rendezetlenségétől függetlenül, a felekezetek közötti teológiai kiegyezés nélkül kívánja a tartós béke feltételeit megteremteni. Ezen felül követelték azt is, hogy a béke érdekében fogadja el a birodalom az ágostai hitvallást (*Confessio Augustana*) bevettnek, az evangélikus rendeket vegyék be a birodalmi békébe, valamint tagjai lehessenek a birodalmi adminisztrációnak, elsősorban a Kamarai Bíróságoknak.<sup>219</sup>

A felkelést vezető fejedelem motivációit legtalálóbban Ines Grund gyűjtötte össze a témában írt doktori értekezésének összefoglaló fejezetében. Megállapítása szerint, Móric számára a látszat ellenére nem volt elsődleges prioritása a felekezeti viták teológiai és hittani kérdéseinek megoldása, ahogyan missziós küldetéstudata sem volt, nem tetszelgett a protestánsok megmentőjének szerepében. Számára a vallási szuverenitás kérdése inkább a rendi szabadságjogokat érintő, valamint a békés egymás mellett élést gátló problémaként merült fel. Nem a kialakulóban lévő evangélikus egyház szabadsága a fő és szándékolt célja tehát Móric politikájának, hanem csupán a rendi kiváltságainak teljében kívánt békében élni.<sup>220</sup> Az, hogy megértő partnerre talált Ferdinándban, nem jelentette azt, hogy a leendő császár elfogadta volna a protestánsokat, sokkal inkább, hogy törökök lehetséges támadásának esélye jobban égette a talpát, és ellenük akarta az

<sup>215</sup>DRECOLL 2010. 18. <sup>216</sup>DRUFFEL 1880. 301, DRECOLL 2010. 19.

<sup>217</sup>Az augsburgi származású Georg Sigmund Seld I. Ferdinánd egyik legfontosabb bizalmasa, tanácsadója volt, a katolikus egyházhoz hű, de a reformok szükségességét elismerő, rugalmas egyházpolitika híveként tartják számon. Az alkancellári tisztségre Ferdinánd ajánlására nevezte ki V. Károly. Vö. LAUBACH 2001. 20–21.

<sup>218</sup>KOHLER 2008. 381–382; SOEN 2017. 586. <sup>219</sup>DRECOLL 2010. 26; KOHLER 2008. 382.

<sup>220</sup>GRUND 2007. 250–251.

erőforrásokat felszabadítani. Éppen ezért, a tárgyalások ideje alatt mindenképpen a megegyezés híve volt. Megtehetette, hogy a saját és országai érdekei szerint befolyásolja az egyezkedéseket, mivel nem a császár megbízottjaként, hanem egyfajta független közvetítőként lépett fel. Ferdinánd az abszolút semlegesség látszatát kívánta fenntartani a tárgyalások alatt, nem szerette volna, ha bármi a későbbiekben köti a kezét. Móric szándéka azonban ennek ellenkezője volt, azt kívánta elérni, hogy ne csak Károly és a birodalmi rendek közös ügyének tűnjön az egyezmény, hanem Ferdinánd bevonásával kívánt pontot tenni a vitás kérdésekre.<sup>221</sup> Ferdinánd ellenben - Károlyhoz hasonlóan - nem kívánta örökbékeként rögzíteni a protestánsokat megillető jogokat, még 1555-ben sem kifejezetten rajongott azért, hogy a vallásbéke a birodalmi gyűlés záródokumentumában helyet kapjon.<sup>222</sup> Móric és Ferdinánd, ha másban nem is, de egy dologban egyetértettek: mielőbb le kell zárni a tárgyalásokat, mert fontosabb ügyek várnak rájuk. Ennek köszönhető, hogy végül három hét alatt megegyeztek Passauban. Június 22-én hirdette ki Ferdinánd a megállapodás tényét, bár véglegesen csak július 18-án zárták le a tárgyalásokat.<sup>223</sup>

Károly módosítási javaslataiban kifogásolta, hogy a dokumentum szerint a rendek ítélkeznenek felette, valamint azt sem akarta, hogy vallásügyben a későbbiekre vonatkozóan kötelezve legyen. E két témakörben módosítottak végül legtöbbet az eredeti terven. Ferdinánd érvelésében nem a felkelő fejedelmek által javasolt pontok tartalmát vitatta, hanem inkább igyekezett felvázolni a bátyjának, hogy a béketervezet elfogadása vagy elutasítása milyen következményekkel járhat az Ausztriai-ház hatalmi-politikai helyzetére. Elutasítás esetén biztosra vette azt, hogy még a katolikus délnémet fejedelmek is elpártolnának a császártól és az egyháztól egyaránt, emellett a magyarországi helyzet is tarthatatlanná válna, ami akár végzetes következménnyel lehetne az ausztriai tartományokra nézve, amit bármelyik pillanatban elérhet a török hódítás.

Károly szerint Ferdinánd eltúlozta a török fenyegetettséget, ezért a magyar király sorra továbbította a császárnak a magyarországi hadi helyzetre vonatkozó jelentéseket, hangsúlyozva, hogy Ausztria és Magyarország a kereszténység védőbástyája: ha elesnek, a Birodalom alapjaiban rendülne meg. A javasolt pontok elfogadása esetén, Ferdinánd csupán abban látott hátrányt, hogy a császári tekintély esetlegesen csorbulhat, ha a lázadó fejedelmekkel kibékülne, ahelyett, hogy megbüntetné őket.<sup>224</sup>

A magyar király bátyjának írt leveleiben arra is felhívta a figyelmét, hogy a belső béke helyreállítása újbóli aktív külpolitikát eredményezhetne, és ezáltal a főbűnös, francia király ellen is felléphetne.<sup>225</sup>

<sup>221</sup>DRECOLL 2010. 40.    <sup>222</sup>DRECOLL 2010. 37; KOHLER 2008. 382.    <sup>223</sup>DRECOLL 2010. 38.

<sup>224</sup>LAUBACH 2001. 35-36.    <sup>225</sup>DRECOLL 2010. 42; SCHILLING 2020. 322; LAUBACH 2001. 36.

Károly ezzel szemben arra is felhasználta a tárgyalásokat, hogy hiteltelenítse Ferdinándot a birodalmi rendek előtt, ugyanis fia, Fülöp javára akarta biztosítani a császári trónt.<sup>226</sup> Az időhúzás azért is érdekében állt, mivel közben kedvezően fordult a hadihelyzet. A rajnai tartományok sikeresen ellenálltak II. Henrik támadásainak, ami nyilvánvalóvá tette Villachban is a tényt, hogy a francia király és a birodalmi rendek szövetsége nem hatékony, valamint az oszmánok tengeri előretörése sem volt elsöprő.<sup>227</sup>

Ferdinánd oldotta meg végül a patthelyzetet, aki átlátta bátyja szándékait, óvatosan kikerülte a csapdahelyzetet, úgy döntött, hogy a habozó, időt húzó császári bátyját személyesen veszi rá a békemegállapodás elfogadására. 1552. július 6-án Passauból Villachba lovagolt, alig két nap alatt tette meg a háromszáz kilométeres távolságot. Sikeresen megegyezett Károllyal, aki a vallásügyi és a rendek egyéb panaszaira megoldást kínáló sérelmi (*gravaminás*) cikkelyekben kért némi módosítást, majd a tempót tartva, július 11-re már vissza is tért Passaubá. Ferdinándot erre a sportteljesítménynek is jelentős villámlátogatásra talán a török fenyegetés miatti félelem ösztökélte hiszen joggal tarthatott Temesvár elleni támadástól. Alfred Kohler szerint ennél a tárgyalásnál vált ténylegesen ketté az Ausztriai-ház spanyol és osztrák ága.<sup>228</sup>

A módosított, Károly által is elfogadhatónak ítélt egyezményt 1552. augusztus 2-án írta alá Ferdinánd, Móric és Hesseni Vilmos Frankfurtban, augusztus 15-én pedig Münchenben a császár is ellátta kézjeggyével a dokumentumot. A magyar király azzal a kikötéssel biztosította a fejedelmek számára a felekezeti szabadságot, hogy azok ígéretet tettek a császár török elleni harcának támogatására. Habár Móric eredeti tervét, a végleges vallásbékét nem érte el, mivel ez az egyezmény is ideiglenes ideig lett volna érvényben, azonban fontos momentumnak tekinthető, hogy rögzítették a következő birodalmi gyűlés összehívásának tényét, amit azonban Móric már nem élt meg, mert 1553-ban egy csatában életét vesztette. A megegyezés lezárta a későbbi szekularizáció lehetőségét, de az eddigi vagyonváltozásokat érintetlenül hagyta, legalizálta.<sup>229</sup>

A passauai tárgyalások jelentősége abban állt, hogy ez az első tényleges lehetőség a protestáns fejedelmek számára hogy vallásuk hivatalos elismerését, helyzetük birodalmi rendezését az eddigi ideiglenes status quo-k helyett elérjék. Az egyezmény jogi megoldást kínált az Európát 1517 óta sújtó, egyre növekvő vallási polarizációból következő felfordulásra. Azáltal, hogy az aláírók elismerték az augsburgi hitvallást, a wormszi ediktum és az *interim* végleg elévült.<sup>230</sup>

A fejedelmek felkelésének sikere a császár megtépzott tekintélyének maradványára is árnyékot vetett, ugyanis a lázadó hercegek elől menekülő Károly képe a kortársak szemében a császár hatalmának hanyatlását jelezte. Az egyházi ren-

<sup>226</sup>DRECOLL 2010. 43. <sup>227</sup>KOHLER 2008. 381. <sup>228</sup>KOHLER 2008. 383; DRECOLL 2010. 44–52.

<sup>229</sup>KOHLER 2008. 383; SOEN 2017. 586; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 77. <sup>230</sup>SOEN 2017. 586.

dek szintúgy hajlottak arra, hogy a birodalom vallási békéjét kompromisszumok árán teremtsék meg, még ha nem is áll vissza teljesen a régi egyház joga. Ferdinánd király elfogadta ezt a szükségszerű folyamatot, a császár viszont ellenállt minden gyakorlatias megoldásnak, és ragaszkodott a legmélyebb vallási meggyőződésének megőrzéséhez. Egyszerre szerette volna méltóságának sérthetlenségét fenntartani, valamint megőrizni a császári hatalom szerepét a római egyház védelmében, más szóval a *monarchia universalis* megvalósításáról nem tudott lemondani.<sup>231</sup>

## A passai egyezmény tartalmi kivonata<sup>232</sup>

1. cikkely: A szövetkezett fejedelmek zsoldosainak elbocsátásáról és/vagy Ferdinánd király általi átvételéről.
2. cikkely: Hesseni Fülöp kötelezi magát, hogy a hallei kapituláció pontjainak enyhített feltételeket tartalmazó változatát megtartja. A kapitulációt garantáló két választó is megújítja esküjét, cserébe a császári hadsereg kivonul Hessenből, és Fülöp visszanyeri szabadságát.
3. cikkely: A tartománygróf által épített kasseli erődítmény megmaradhat. akinek a fogsága során, Fülöp és a Nassau grófok közötti örökösödési vitával kapcsolatos Birodalmi Kamarai Bírósági ítéleteket a passai egyezmény megkötésétől számított két éven belül újra kell tárgyalni.
- 4, 5. cikkely: Móric és Hesseni Vilmos egyéb követeléseit, valamint a Fülöp ellen a háború miatt hozott rendelkezéseket az általános *gravaminák* megoldása után rendezik.
5. cikkely: A Birodalmi Kamarai Bíróságnál a tartománygróf fogsága alatt elindított eljárásokat addig fenntartják, míg a következő birodalmi gyűlésen a tartománygróft meg nem hallgatják és döntenek ügyében.
6. cikkely: A vallás, a béke és a jog kérdéseiben a császárnak a Linzben tett ígéretei irányadóak.
- 6, 7. cikkely: Fél éven belül V. Károly köteles egy birodalmi gyűlést összehívni, amelyen a két vallás képviselői paritásos módon tárgyalnak és döntenek arról, hogy a vallási egységet egy általános, vagy egy nemzeti zsinat, esetleg hitvita vagy a *Reichstag* révén kell helyreállítani.
8. cikkely: A köztes időben a császár, a király és a birodalmi rendek a lutheránusokat teljesen békén hagyják.

<sup>231</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 77. <sup>232</sup>SCHÄFER-GRIEBEL 2018. alapján.

9. cikkely: A *Confessio Augustana*hoz tartozó rendek kötelezik magukat, hogy nem támadják a régi egyház rendeit, sem a vallásgyakorlatukat, sem a rendtartásukat; sem földjeikben, embereikben, vagyonukban, jövedelmekben, jogaikban nem károsítják őket. A régi egyház hívei elleni támadások elkövetőit a birodalmi örök béke megbontóit illető bánásmódban kell részesíteni.
10. cikkely: A békeszerződés alapján a Birodalmi Kamarai Bíróság eljárásrendjét szabályozza. A bíróságnak követnie kell e békeszerződés cikkelyeit, és a vallástól függetlenül kell ítéletet hoznia. A jövőben a bíróság előtt esküt az Istenre és a szentekre, vagy az Istenre és az Evangéliumra teszik le.
11. cikkely: A Birodalmi Kamarai Bíróság rendtartásának átdolgozásáról szól, ennek következtében a *Confessio Augustana* követői is tagjai lehetnek. A vallási kérdésekben nem szabad egyszerű többségi döntéseket megengedni. A következő birodalmi gyűlés célja a szükséges reformok megvitatása.
12. cikkely: A tárgyalók kérésére a császárnak a saját hatáskörén belül az indítványozott legfontosabb változtatásokat a lehető legrövidebb idő alatt érvényre kell juttatnia. Ebbe beletartozik az ágostai hitvallás támogatóinak javaslata, mely szerint megválaszthatóak a Birodalmi Kamarai Bíróság bírói tisztségére.
13. és 14. cikkely: A német nemzet szabadságának korlátozására vonatkozó panaszok tárgyalását elhalasztják a következő, vagy egy későbbi birodalmi gyűlésre.
14. cikkely: Addig is elegendő a linzi végzésben szereplő császári biztosíték, amely szerint német tanácsosokra hallgat, és megőrzi a német szabadságot.
15. cikkely: A közvetítők ígéretet tesznek arra, hogy a császár érdekében dolgoznak azért, hogy megoldják az ellene megfogalmazott panaszokat. A *gravaminaról* a következő birodalmi gyűlésen a császárral együtt döntenek majd.
16. cikkely: A francia követ által előterjesztett minden követelés és panasz kizárólag a császár, a király és a rendek együttes tárgyalásán dől el. Móríc átadja Ferdinándnak, aki továbbítja Károlynak a francia királyt érintő igényeket.
17. és 18. cikkely: A császár megbékél a schmalkaldeni háborúban és a felkelésben résztvevőkkel.
19. cikkely: A császári kegyelemben részesülőkről, valamint a birodalmon kívül lévők visszatérésének szabályozásáról.
20. cikkely: A szövetkezett fejedelmek által hódoltatott és elkobzott birtokok, városok, települések, tartományok, emberek és áruk kárpótlásáról.

21. cikkely: A császár saját hatáskörében úgy dönt, hogy senkitől sem követel elégtételt. A császár, a király és rendek azonban dönthetnek, – ha akarnak – más rendek és városok háborús kárainak kompenzálásáról.
22. cikkely: Pfalzi Ottó Henrik gróf megtarthatja a Neuburgi Hercegséget.
23. cikkely: A fejedelmek felkelésének résztvevői császári kegyelmet kapnak, és nem büntethetők a háború alatt elkövetett cselekményeikért.
24. cikkely: Minden fogoly váltságdíj nélkül nyeri el szabadságát.
25. cikkely: Brandenburg-kulmbachi Albert Alkibiadész csatlakozhat az egyezményhez, ha betartja a tűzszünetet és időben elbocsátja csapatait.
26. cikkely: Három hónapon belül egy választói bizottságnak kell kidolgozni a békés megoldás tervét, vagy vissza kell juttatni braunschweigi II. Henrik testvéreinek a Henrik által kisajátított javakat.
27. cikkely: A biztosok, a nevezett választók és hercegek, valamint a császár és a király védelme alatt állnak.
28. cikkely: A császári átokkal kell braunschweigi II. Henriket megfenyíteni, ha az elkobozza testvére vagy egyéb urak vagyonát.
29. cikkely: Ugyanez a bizottság közvetít braunschweigi II. Henrik, valamint Goslar és Braunschweig városok között. A császárnak mindkét felet köteleznie kell arra, hogy lemondjanak az erőszakról.
- 30–32. cikkely: Végül a császár beleegyezik abba, hogy saját és leszármazottjai nevében kiad egy külön ratifikációs okmányt.
- 33–34. cikkely: Móric, Ottó Henrik gróf, János Albert mecklenburgi herceg, Hesen Vilmos, Ferdinánd, Miksa és a közvetítő rendek nyilatkoznak maguk, örökösök, leszármazottjaik és szövetségeseik számára a szerződés betartásáról és védelméről. A szerződéses jogsértéseket jelenteni kell a tárgyaló feleknek, akik kötelező döntőbíróvási ítéletet hoznak.
35. cikkely: A felek pártatlanul hozzák döntéseiket, anélkül, hogy a császár büntetőeljárást indíthatna ellenük döntéseik miatt.
36. cikkely: Tanúsítványokkal, aláírásokkal zárul a passauai egyezmény.

## Henrik király háborúja

A francia király ellen kiújult háború volt a császár utolsó kísérlete, hogy az európai porondon visszaszerezze a kezdeményezést, de ez a kísérlet sem hozta el a várt sikert. A császár szorult helyzete miatt eleinte nem volt képes szembeállni a beözönlő francia hadakkal. Könnyebbséget jelentett, amikor Szász Móric béketárgyalásokba kezdett, mivel támogatók hiányában II. Henrik kénytelen volt

visszavonni csapatait a Rajna térségéből. Ráadásul Németalföldön sikerült felállítani egy hadsereget, amely északkeletről fenyegette Franciaországot. A passzau megegyezés révén a politikai mozgásterét visszanyerő Károly nagy elszántsággal vetette bele magát a II. Henrik elleni védekező háborúba. Még Villachban megoldotta, hogy rendelkezésre álljon az ellentámadáshoz szükséges nagy mennyiségű pénz. A felkelők elől Károlyhoz menekülő Anton Fugger 400 000 dukát kölcsönt nyújtott, Nápolyból további 200 000, Kasztíliaból pedig félmillió dukát érkezett.<sup>233</sup>

Károly hamarjában kiállított sereg élére Alba herceget nevezte ki, aki Augsburg, Ulm és Strassburg érintésével a jól védett Metz ellen fordította a rábízott hadakat. Az 1552. októberében kezdődő hosszú, téli hónapokba is átnyúló, költséges ostrom a decemberben kudarcba fulladt, így végül 1553 januárjában Károly megszakította az elhúzódó hadműveletet. Nem csak a katonai balsiker sértette a császár hírnevét, hanem hozzájárult ehhez az is, hogy a hadjárat érdekében szövetségre kényszerült brandenburgi Albert Alkibiádész örgróffal, aki korábban a felkelő fejedelmek egyik hadvezére volt. Hiába sikerült a metzi fiaskó után néhány hónappal Itáliában győzelmet aratnia (1554), ami úgy tűnt, hogy a korábbi katonai kudarcot némiképp kompenzálja, hiába lépett házasságra a későbbi II. Fülöp éppen az angol királynővel, Tudor Máriával (1516–1558) 1553. július 6-án, aminek következtében felesége révén, annak haláláig Anglia és Írország ura lett. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy V. Károly testileg-lelkileg egyaránt kimerült, kiábrándulttá vált.<sup>234</sup>

Pedig néhány évvel később, 1557 augusztusában az új németalföldi helytartónak, az anyai ágán több rokoni szállal is V. Károlyhoz kötődő Emánuel Filibert hercegnek sikerült elégtételt venni a franciákon, amikor Saint-Quentinél a az egyesült spanyol-angol csapatok vereséget mértek II. Henrik seregére. Ezt követően, a francia és a spanyol király között 1559-ben megkötött cateau-cambrésisi béke lényegében helyreállította a fejedelmek felkelése előtti viszonyokat, a lotaringiai egyháztartományok azonban francia kézben maradtak. Savoya huszonöt év után visszakaphatta önállóságát, dinasztikus házasság jött létre II. Henrik nőrokonai által: lánya, Valois Erzsébet a nemrég megözvegyült II. Fülöp felesége lett, míg nővére, Valois Margit Emánuel Filiberté. A Katolikus Monarchia V. Károly császár lemondását (1555. október) követően Metz, Toul és Verdun kérdésében megengedőbb volt.<sup>235</sup> Francia részről a három stratégiai fontosságú birodalmi város és püspöki székhely elfoglalásának óriási jelentősége volt. Ezen keresztül a francia seregek ellenőrizhették a Maas és a Mosel folyók vidékét, másrészt pedig a francia határokat sikerült jelentős mértékben kelet felé tolni, amivel megalapozták Lotaringia későbbi bekebelezését.

<sup>233</sup>SCHILLING 2020. 325. <sup>234</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 78; KOHLER 2008. 384.

<sup>235</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 77; SCHILLING 2020. 326; KOHLER 2008. 384.

## Ferdinánd király, a vallásbéke „atyja”

A passauai egyezmény hatodik cikkelye által előírt birodalmi gyűlés végül nem fél éven belül, hanem csak 1555 telén ült össze Augsburgban.<sup>236</sup> A gyűlés két központi kérdése kapcsán – vallási és birodalmi reformok – a császár, a király és a rendek egyetértettek, de a tárgyalások módjában, a megoldási javaslatokban és a döntések következményeiben már nem. Miközben Ferdinánd a passauai egyezményt kezelte kiindulópontként, addig Károly azt akarta, hogy az általa megaláznának és kedvezőtlennek tartott szerződéshez ne legyen többé köze. A császár beláthatta, hogy az elutasító álláspontja ellenére elkerülhetetlen a protestánsok számára további engedményeket tenni, ezért is ruházta át teljes körűen az öccsére a tárgyalások vezetését, aki mindenképpen sikerként könyvelhette el, hogy a bátyja vonakodása, sőt akarata ellenére, ha a nyílt színen nem is, de formálisan mégiscsak az ő nevében vezethette a birodalmi gyűlést.<sup>237</sup>

A magyar királynak az augsburgi tanácskozáson betöltött szerepét firtató kérdésekre a császár eleinte azt a választ adta, hogy testvére csupán a vallásügy kapcsán kapott döntési jogkört, tehát nem teljhatalmat adott neki, mivel ahhoz a választófejedelmek jelenlétében császárválasztásra lenne szükség. Azért is történhetett mindez így, mert Károly meggyőződése, lelkiismerete ellenére nem kívánt semmilyen, elvtelennek vélt kiegyezésbe belemenni.<sup>238</sup> Ferdinánd azonban minden fórumon tiltakozott a felelősség áthárítása ellen, például egy 1555 áprilisában, fivérének írt levelében így fogalmazott: „Bárki, aki képes a belátásra, világosan megértheti, hogy még ha a római király én vagyok, és noha a birodalmi gyűlést az én nevében, és az általad adott teljhatalomnak köszönhetően tartják, mégsem tehetnék semmit; sem ereje, sem érvényessége nem lenne, ha én azt, amíg élsz, nem a beleegyezéssel és megbízásodra tenném, különben minden, amit tennék, érvénytelen és hatástalan lenne.”<sup>239</sup>

A birodalmi gyűlésen a régi egyház hívei és a protestáns vallás követői közt továbbra is éles szakadékot kellett áthidalni, amihez – amint több kortárs megfigyelő is feljegyezte – nélkülözhetetlen volt Ferdinánd ügyes közvetítő politikája. Ennek köszönhetően – bár köztudottan meggyőződéses híve volt a régi egyháznak – később úgy ölthette magára a császári méltóságot, hogy a protestáns oldalon is elismerték tekintélyét.<sup>240</sup>

Hosszú, idegölő tárgyalások következtek a rendek által felkért tanácsosok között, amelynek eredménye a vallásbéke ügyében hét hónap múlva született meg.<sup>241</sup> Az augsburgi gyűlés birodalmi végzésének 144 cikkelye közül csupán húsz (7–30. cikkelyek) foglalkozott vallási kérdésekkel. A többi paragrafus a bi-

<sup>236</sup>DRECOLL 2010. 109. <sup>237</sup>SUTTER FICHTNER 1986. 205–206; LAUBACH 2001. 50–51.

<sup>238</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 79. <sup>239</sup>Idézi: LAUBACH 2001. 70. <sup>240</sup>SOEN 2017. 587.

<sup>241</sup>Egy kortárs tudósító szerint Ferdinánd a többi német fejedelemmel ellentétben éjjel-nappal szünet nélkül dolgozott a megegyezés érdekében. SUTTER FICHTNER 1986. 207.



rodalom egyes kerületeire és a Kamarai Bíróságra vonatkozó reformok bevezetését tárgyalta, valamint regionális politikai problémákra reagált, illetve pénzügyi és katonai ügyekben döntött. A vallási cikkelyekben számos ellentmondás tükröződik, mivel az kibékíthetetlen teológiai elveket akarták összeegyeztetni, bizonyos kérdéseket pedig – amikben végképp nem jutottak egyetértésre – nyitva hagytak, teret engedve a bizonytalanságnak és az egyéni értelmezéseknek.<sup>242</sup>

A békemegállapodás (3. és 4. cikkely) a régi egyházhoz hű és az augsburgi hitvallást valló rendek között lefektette, hogy a vallási igazságkeresés kérdését a békés egymás mellett élés érdekében a jövőben nem bolygatják. Mivel a birodalom rendjeinek rendkívül bonyolult és hierarchikus volt a hálózata – ugyanis különböző világi, illetve egyházi fejedelmek mellett birodalmi városok is változatos kiváltságokkal bírtak – számos pontosításra lett volna még szükség. Ferdinánd egyik célja a tárgyalások során az volt, hogy a szabad felekezetválasztás lehetőségét kizárólag a birodalom rendjeire mondják ki, mivel szerinte szerint komoly veszélyforrást jelentene, ha bármely nem birodalmi, az az közvetlenül a császártól függő rend vagy alattvaló az augsburgi hitvallás ürügyén szembeszállhatna urával. Fontos sikerként könyvelhette el végül, hogy az augsburgi vallásbéke nem vetette el a világi felsőbbség felelősségét az alattvalók lelki üdvét érintően, tehát az általános lelkiismereti szabadság garanciája nem került bele a végső szövegbe. Ezzel nemcsak a birodalmi rendek, hanem Ferdinánd is jelentős hatalmi jogosítványokat tarthatott fenn saját maga számára, hiszen így az ausztriai rendek sem hivatkozhattak a megállapodás cikkelyeire, továbbá a vallási meggyőződésből való kivándorlás joga sem adatott meg számukra.<sup>243</sup> Ez, illetve a vallásbéke szintúgy nem vonatkozott a burgundiai birodalmi kerületre – tehát a későbbi spanyol Németalföldre – sem, ahol a wormszi ediktumot továbbra is érvényesnek tartották.<sup>244</sup>

A birodalmi rendeknek viszont garantált joga lett a felekezetválasztás (*ius reformandi*), amit az alattvalóiknak követniük kellett, vagy ha nem, akkor kivándorolhattak (*ius emigrandi*). Az alsóbb nemesség vallásszabadságát azonban a magasabb birodalmi rendek, tartományurak korlátozhatták. Joachim Stephan (1544–1623) greifswaldi jogászprofesszor, fél évszázaddal később tūpontos helyzetértékeléssel így jellemezte a vallásbékében megfogalmazottakat: *cuius regio, illius religio*.<sup>245</sup> A bizonytalanságok a szabad birodalmi (császári) városokban voltak a legnagyobbak, ami gyakran a két felekezet egymás mellett éléséhez vezetett: paritásos módon működtek a városi tanácsok, egyidejűleg lehetővé válhatott, – legalábbis elviekben – minden városi polgár szabad vallásgyakorlata.<sup>246</sup> Akik elutasították az adott tartomány vagy város hivatalos felekezetét, élhettek a szabad kivándorlás jogával, eladhatták ingatlanjukat, és a korábbiakkal el-

<sup>242</sup>SOEN 2017. 587. <sup>243</sup>LAUBACH 2001. 69, 90–91. <sup>244</sup>SOEN 2017. 588; LAUBACH 2001. 91.

<sup>245</sup>SOEN 2017. 588; WINKELBAUER 2003. I. 370. <sup>246</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 79; SOEN 2017. 588.

lentétben ezt követően nem sajátították ki vagyonukat és nem kriminalizálták őket. A cikkelyek azt is kikötötték, hogy a mindenkori világi felsőbbség csak a két bevett felekezet között választhatott, mindegyik másik követése továbbra is eretneknek minősült, azok követőit üldözés fenyegette.<sup>247</sup>

A legvitatottabb pont az úgynevezett egyházi fenntartás (*reservatum ecclesiasticum, geistliche Vorbehalt*) volt, amely biztosította a birodalomban a katolikus intézményrendszer túlélését. Ez a jog lehetővé tette az egyházi fejedelmek (beleértve a püspökök, apátok és apátnók) felekezetváltását oly módon, hogy bár személyükben háborítatlanok maradtak, ám megtiltotta nekik a szekularizációt: az áttérő méltóságával járó ingó és ingatlan vagyont az újonnan kinevezendő katolikus klerikusra ruházták át. A protestánsok visszautasították ezt a rendelkezést. Különösen a nagy egyházfejedelemségek területére vonatkoztatva volt vitatott ez a szabályozás. Az evangélikus tartományurak által végrehajtott egyházi vagyonekobzások problémát jelentettek, mert nem volt egyértelműen meghatározva, hogy a passai egyezménytől vagy az augsburgi birodalmi végzéstől él a szekularizáció tilalma.<sup>248</sup>

A katolikus egyházfejedelmek fennhatósága alatt élő nemesek, protestáns lovagok és városok megnyugtatósára adta ki Ferdinánd a *Declaratio Ferdinandei*-t 1555. szeptember 24-én. Ez a rendelkezés biztosította a protestánsok számára, hogy szabadon megtarthassák hitüket. A katolikusok természetesen vitatták ennek jogszerűségét, mivel úgy tekintettek rá, mint ami figyelmen kívül hagyta az augsburgi egyezményt, noha a protestánsok csak ennek fejében ismerték el a *reservatum ecclesiasticum* hatályát.<sup>249</sup>

A kiegyezési folyamat során Ferdinándnak a protestáns küldöttek, valamint a birodalom katolikus rendjei között úgy kellett a békességet kiharcolnia, hogy közben sem a Szentszék, sem a császár támogatását nem tudhatta magáénak. III. Gyula pápa legátusa, Giovanni Morone bíboros a gyűlés mihamarabbi, eredménytelen befejezésére bízta Ferdinándot, aki azzal az indokkal utasította ezt el, hogy a valláskérdés rendezése nélkül a Szent Római Birodalom még rövid távon sem tudna fennmaradni, aminek következtében pedig a török elleni védekezés is ellehetetlenül. A pápa halálának hírére a legátus visszatért Rómába, azonban a gyűlés ideje alatt trónra lépő két, új pápa (II. Marcell, majd IV. Pál) sem mutatott megértést Ferdinánd érvei iránt. Sőt, a franciabarát IV. Pál pápa a Habsburgok iránt érzett olthatatlan ellenszenvé miatt nem küldött új szentszéki követet a birodalmi gyűlésre. Ezen felül háborúra készült V. Károly ellen, hogy Itáliából kiszorítsa a spanyol koronát.<sup>250</sup>

<sup>247</sup>SOEN 2017. 588. <sup>248</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 79; SOEN 2017. 588; SUTTER FICHTNER 1986. 209; LAUBACH 2001. 82. <sup>249</sup>SOEN 2017. 589; LAUBACH 2001. 132.

<sup>250</sup>Vö. SOEN 2017. 587; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 78; LAUBACH 2001. 63.

Az egészen szeptember második feléig húzódó ülésen a legnagyobb nehézséget talán az jelentette, hogy a Brüsszelben tartózkodó császár mind metaforikusan, mind pedig szó szorosán többször is elhatárolódott a gyűléstől, utasításaival pedig inkább akadályozta, mint segítette a helyette elnöklő Ferdinándot. Végül úgy döntött, inkább lemond, mintsem elfogadja azokat a további engedményeket, amelyekről Ferdinánd egyezkedett a protestáns oldallal. A császár óhaja az volt, hogy a császári méltóság átadása még a jelenlegi birodalmi gyűlésen megtörténjék, így a birodalmi végzést már Ferdinánd nevében kellett volna kiadni.<sup>251</sup>

A császári döntés hírére hozó Paul Pfintzing titkár néhány órával a záróülés megnyitása előtt érkezett Augsburgba. Ferdinánd mélyen hallgatott a hírről és visszaküldte a követet azzal a kéréssel, hogy a császár gondolja át újra a szándékát, mert ha teljesítené, az reménytelen zűrzavart okozna, ezért „nem halogatjuk sokáig a dolgokat, hanem Felsőged által nekünk adott teljhatalomnál és felhatalmazásnál fogva véghez kell vinnünk az ügyet.”<sup>252</sup> Így aztán az augsburgi vallásbékét bár Ferdinánd hirdette ki, de a gyűlés birodalmi végzésének (*Reichsabschied*) több pontján is világossá tették, hogy a császár képviselőjében járt el, jog szerint tehát a Károly nevében megnyitott és lezárt birodalmi gyűlésen fogadták el azt.<sup>253</sup>

1555. szeptember 21-én zárták le a vallásbéke megvitatását, az azt követő napokban a Birodalmi Kamarai Bíróság reformját, valamint a birodalmi béke végrehajtási szabályzatát vitatták. 1555. szeptember 25-én zárt be a birodalmi gyűlés a *Reichsabschied* kiadásával, a tárgyalások eredménye így jogerőre emelkedett.

Ferdinánd a rábízott feladatot a kortársak és az utókor szemében egyaránt, a lehetőségeihez mérten kiválóan oldotta meg. Joggal vélte úgy, hogy nem törekedett másra a birodalmi gyűlésen, mint: „elérni a közjót, békét és az egységet, mindezeket ténylegesen és tartósan megvalósítani, hogy teljesen megszűnjék minden bizalmatlanság, kétség és sértődés, valamint a Szent Birodalom méltóságát, tekintélyét és lényegét megtarthassa és őrizhesse.”<sup>254</sup> A tárgyalások kitartó és ügyes lebonyolításával meg tudta tartani a római egyház jogi pozícióit, amelyekre támaszkodva néhány nemzedéken belül sikerült visszanyernie a már protestánsná lett területeket. Rugalmasságának és reális helyzetértékelésének köszönhető az is, hogy a század végéig a birodalom lakossága megmenekült a Francia Királyságot lángba borító, véres felekezeti belharcoltól. Ennek az volt az ára, hogy második megengedett felekezeti elismerte az augsburgi hitvallást követőket, amelyre bátyja, V. Károly meggyőződése miatt nem lett volna képes.<sup>255</sup> A XVI. századi források méltatják a birodalmi béke megteremtése érdekében tett erőfeszítéseit, hanem is az az ágostai vallásbéke igazi „atyja”-ként tartja számon.

<sup>251</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 80; LAUBACH 2001. 135. <sup>252</sup>Ferdinánd szavait idézi: LAUBACH 2001. 137.

<sup>253</sup>SOEN 2017. 575; SCHORN-SCHÜTTE 2000. 79–81; LAUBACH 2001. 137. <sup>254</sup>LAUBACH 2001. 88–89.

<sup>255</sup>LAUBACH 2001. 138.

Az Ausztriai-ház dunai monarchiájának megszilárdítása mellett a felekezeti béke megvalósítása is Ferdinánd jövőbe tekintő, a realitásokból kiinduló, a többség egyetértését kereső politikájának az eredménye volt. Ernst Laubach mindent figyelemreméltó államférfiúi teljesítményként értékeli. Alfred Kohler szerint pedig Ferdinándnak köszönhetően alakultak ki a felekezeti együttélés feltételei Közép-Európában, amelyek a harmincéves háború szörnyűségei, több időleges visszalépés ellenére napjainkig meghatározzák a német szövetségi állam felekezeti identitásait.<sup>256</sup>

A vallásbéke mai szemmel a kor legsürgetőbb egyházi, hitet érintő kérdéseire kínált véglegesnek tűnő választ. A XVII. század elejéig komolyabb felekezeti összetűzés nem jellemezte a birodalmat, ám mivel 1555-ben számos problémát nem szabályoztak egyértelműen, ezért újra és újra vitatták a vallásbéke megvalósításának egyes elemeit, amely így végső soron hatalmi kérdéssé is vált.<sup>257</sup> A kortárs szereplők közül senki sem tervezett ekkor még huzamosabb időre, hiszen például a harmadik és a tizenkettedik cikkely is egy jövőbeni, új kiegyezés lehetőségét tárgyalta. Ferdinánd – bár haláláig reménykedett a hitszakadás megszüntetésében, és ilyen értelemben igyekezett is a Trienti Zsinat harmadik szakaszára befolyást gyakorolni – reálsan ítélte meg a lehetőségeket egy 1562 januárjában az innsbrucki tartományi vezetőkhez intézett levelében. Egyik fő politikai vívmányaként a vallásbékét hangsúlyozta, mert az a felekezeti kérdésekkel kapcsolatban jobbiztonságot teremtett a birodalomban, ezért fontosnak tartotta, hogy azt, a zsinat sikerétől függetlenül is meg tudják tartani.<sup>258</sup> Heinz Schilling joggal jellemezte az augsburgi vallásbékét ingatag, határozatlan idejű tűzszünetként, mivel a béke alapvetően gondolatiságában inkább az *interim* világot viszi tovább. A szabályozás egyik legfontosabb következménye, hogy egyértelmű határidő nélkül legalizálta az evangélikusok birodalmon belüli létét, azaz a birodalom történetében első alkalommal a hit egységét nem tekintették a belső béke és rend szerves feltételének. Másrészt a vallásbéke folyamánya az is, hogy végső soron a felekezetválasztás és a vallásügyek rendezése évszázadokra a területi felsőbbség (a fejedelmek) kezébe került, ami gyorsította a partikuláris, területileg megosztott Európa létrejöttét.<sup>259</sup>

Az elcsüggedt Károly négy héttel azt követően, hogy bejelentette visszavonulását, 1555. október 25-én, Brüsszelben, a németalföldi rendek nyilvánossága előtt nemcsak a császári méltóságáról, hanem minden címéről lemondott.<sup>260</sup> A visszaemlékezések szerint, a későbbi németalföldi lázadás ikonikus figurájának, az ifjú Orániai Vilmosnak a vállára támaszkodva bevonuló császár<sup>261</sup> lenyűgöző ünnepségek keretében adta át fiának, Fülöpnek a tizenhét tartomány fe-

<sup>256</sup>KOHLER 2015. 35–38; KOHLER 2008. 383; LAUBACH 2001. 94; LAUBACH 2003. 123–145.

<sup>257</sup>REINHARD 2005. 55; SUTTER FICHTNER 1986. 211. <sup>258</sup>SOEN 2017. 589; SUTTER FICHTNER 1986. 226–228; LAUBACH 2001. 139. <sup>259</sup>SOEN 2017. 590; SCHILLING 1998. 164–165.

<sup>260</sup>TÓZSA-RIGÓ 2021. 197–213. <sup>261</sup>SCHILLING 2020. 343.

letti hatalmat. Híres leköszönő beszédében köszönetet mondott a németalföldi helytartónak, Máriának a jó kormányzás eszményét megtestesítő regnálásáért, és külön kiemelte, hogy nővére mindig határozottan gátat szabott az eretnek-ség terjedésének. Kérte a hallgatóságot, hogy óvják magukat az új szektáktól, ne habozzák elpusztítani azokat, ha mégis a határokon belülré kerülnének. Némi önigazoló önkritikával az elkövetett hibáit az ifjúság tapasztalatlanságának, az érett kor hiúságának és az emberi természet gyengeségének tudta be. Tagadta viszont, hogy bármikor is tudva vagy akarva igazságtalanságot, erőszakot követett volna el, esetleg ilyenre másoknak parancsot vagy felhatalmazást adott volna.<sup>262</sup>

1556 januárjában Károly a spanyol koronát hasonló szertartáson adta át fiának szintén Brüsszelben, csak most a spanyol rendek képviselői előtt. A császári cím átruházásáról szóló tárgyalások a birodalmi rendekkel viszont egészen 1558 februárjáig elhúzódtak, annak ellenére, hogy a császár már 1556 szeptemberében végleg elhagyta a Szent Római Birodalom területét és Spanyolországba, Yuste kolostorába vonult vissza. Ferdinánd jogilag helyetteseként kormányzott egészen 1558 tavaszáig, amikor Frankfurtban a választófejedelmi testület – amelynek a hét tagjából három (a szász, a brandenburgi és a rajna-pfalzi választófejedelem) protestáns volt – végre elismerte császárnak, és így hivatalosan is elnyerte a császári címet. Az átmenet azonban még mindig nem fejeződött be, hiába nyerte el a birodalmi rendek bizalmát, a regnáló pápa, IV. Pál vitatta a választás jogszerűségét, így a megkoronázásra nem került sor.<sup>263</sup>

A császár és a birodalmi rendek kapcsolata, a hatalmi viszonyokat szabályozó jogi keretek, lehetőségek gyökeresen átalakultak 1519 óta. A császár a gyakorlatban többé már nem az egyetemes egyház védelmezője (*advocatus ecclesiae*) volt, aki a keresztény egységet és a békét szolgálta, hanem lényegét tekintve, egyfajta választott bíró, akinek az lett a feladata, hogy a különböző felekezeti rendek konfliktusai között igazságot tegyen.<sup>264</sup>

<sup>262</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 81; WINKELBAUER 2003. I. 370; KOHLER 1990. 466–468.

<sup>263</sup>SCHILLING 2020. 373–374. <sup>264</sup>SCHORN-SCHÜTTE 2000. 82.



# A zsoldosseregek

A késő középkor és a kora újkor hadtörténete, hadművészete kedvelt téma, egész sereg gazdagon illusztrált, népszerűsítő kiadvány és szakirodalmi mű áll csatarendbe, hogy kielégítse az érdeklődő olvasó kíváncsiságát. Ezen munkák által rajzolt kép azonban gyakran, sem általánosságban, sem az egyedi esetekben nem találkozik a forrásokból kiolvasható történeti valósággal. A XVI. század közepének hadászata számos tekintetben még középkoriasnak tűnik ahhoz, hogy az elméleti munkákban lefektetett, ideálisnak tekintett hadviselés megvalósulhasson, hiszen például sok más mellett mindehhez rengeteg pénzre volt, lett volna szükség. Nemcsak a schmalkaldeni szövetség nem tudta finanszírozni az egy-két hónapnál hosszabb ideig tartó harcokat, hanem V. Károly világbirodalma is, már a háború kezdetétől nagyrészt hitelekkel fedezte a hadi kiadásokat.<sup>265</sup> S csakúgy, mint manapság, a legtöbb esetben meg kellett küzdeni az időjárás viszontagságaival, a természeti környezet által képzett akadályokkal, mindezekon túlmenően a kiszámíthatatlan ellenség sem hagyta az arra vállalkozót *békében* háborúzni. Az itt leírtakra szintén igaz tehát, hogy részben azt mutatják be, miképpen képzeljük el a hadviselést eszményi esetben ma, illetve képelték el hajdan. Ám ahogy Ávila műve is mutatja, a valóság gyakran felülírta az elméletben jól hangzó haditerveket.

A már hagyományosnak tekinthető felfogás szerint, a XV. század utolsó évtizedeitől alapvető változás következett be Európa harcterein. A korábbi lovagi harcmódor visszaszorult, helyét egyre inkább a zsoldosseregek gyalogosai vették át. Az átalakulás egyik szembetűnő jeleként szokta a szakirodalom meghatározni a szálfegyverrel felszerelt svájci gyalogosok átütő sikerét a burgundiai herceg lovagseregével szemben 1477-ben.<sup>266</sup> Az újabb kutatások azonban a késő középkori, kora újkor hadtörténet tekintetében is szemléletváltást eredményeztek. A sematikus, leegyszerűsített kép helyett ma már a korábnál árnyaltabban, a sokszínű történeti valóságot plasztikusabban megragadva írnak a korszak hadászati kérdéseiről. Ebben a megközelítésben a svájciak fellépését napjainkban inkább csupán jelképes, mintsem valódi korszakhatárnak tekinthetjük, ellentét-

<sup>265</sup>Vö. TRACY 2002. 247–248. <sup>266</sup>RICHARDS 2002. 6.

ben a XV. század végén kezdődő, jóval nagyobb tömegeket és erőforrásokat mozgató itáliai háborúkkal (1494–1559).<sup>267</sup>

Kétségtelen, hogy a lőfegyverek elterjedése komoly változást hozott előbb a gyalogos, majd a lovaskatonák esetében. Ugyanakkor az is tény, hogy a XVI. század közepéig a közelharcok során főként a négy-öt méter hosszúságot elérő szálfegyverrel, a pikával felszerelt gyalogos alakzatok döntő szerepe volt jellemző. A kézilőfegyverekkel ellátott zsoldosok inkább az ütközetek előkészítésénél, a csatarend felállításának biztosításánál, a többi harcoló egység támogatásánál váltak egyre nélkülözhetetlenebbekké.<sup>268</sup> Ávila beszámolójában számos ilyen eset leírására találhatunk példát.

Az átalakuló gyalogsági harcmodor több korabeli szerzőt az antik források leírására emlékeztetett. A svájciak, később a németek, illetve más országok zsoldosainak harctéri alakzataiban is a görög *phalanx* és a római legiók újjászületését vélték felfedezni. Az antik szövegek és a gyakorlati tapasztalatok felhasználásával a háború ügye egyre inkább tudományosabbá vált, átgondolt, elméleti háttér szolgálta a korszak hadvezéreit, és nem csupán őket, hanem az alacsonyabb rangú katonáknak is alapos elméleti ismeretekkel kellett rendelkezniük.<sup>269</sup>

## A toborzás

A kora újkori európai háborúk folyamán, a hadi célok hatékony megvalósításának érdekében, egyetlen hadviselő fél sem kerülhette el, hogy hivatásos zsoldosokból álló hadsereget tartson hosszabb-rövidebb ideig hadrendben. A katonák toborzása, a seregek kiállítása a XVI. század derekán már országhatárokon túlnyúló, bonyolult nemzetközi kereskedési rendszerben folyt. A kezdő tőke előtérmentése szükséges volt, de önmagában nem elégséges az eredményes hadviseléshez. A seregek felfogadásánál a kereslet és kínálat gazdasági törvényszerűségei mellett kifinomult diplomáciai ügyességre, kiterjedt kapcsolati hálózatra, illetve gyors és hiteles információszerzésre egyaránt szükség volt.<sup>270</sup>

A század zsoldosseregeit afféle magánvállalkozóként is jellemezhető hadvezérek, főtisztek toborozták hosszas egyeztetéseket követően, uralkodói megbízásvélvél alapján. VIII. Henrik küldöttje 1544-ben, a királynak írt levelében, magabiztos kereskedőkhöz hasonlította a szolgáltatásaikat kínáló német hadvezéreket.<sup>271</sup> A hadivállalkozók a rájuk bízott feladatot csak úgy tudták sikerrel ellátni, ha a katonai hozzáértés mellett szövevényes kapcsolati hálózattal rendelkeztek,

<sup>267</sup>Erre a szemléletváltásra kiváló példa, egyben a késő középkori európai hadászat történetének alapvető bemutatása a 2019-ben megjelent *Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában* című tanulmánykötet. B. SZABÓ / FODOR 2019.

<sup>268</sup>KELENIK 1991. 81–83. <sup>269</sup>ARNOLD 2006. 70–80. Vö. NOTARIO LÓPEZ 2012. 16; F. MOLNÁR 2019. 130. <sup>270</sup>Vö. POTTER 1996. <sup>271</sup>POTTER 1996. 27.



ami jó szervezőkészséggel is párosult. Fontos volt a tehetős városokkal, bankár családokkal való jó viszony, mivel a megbízó által biztosított pénz, illetve a hadivállalkozó magántőkéje a legtöbb esetben nem volt elegendő a toborzás és a sereg felszerelésének költségeire. A frissen verbuváltak rögtön hatalmas kiadást jelentettek a vállalkozó, sőt a megbízó számára is, mivel szokássá vált, hogy belépési pénzt fizettek nekik, amelynek összege a leendő zsoldos tapasztalata, fizikai állapota és a magával hozott felszerelésének a függvénye volt. Ha az újonc a kijelölt gyülekezőhelytől távolabbról érkezett, akkor az útiköltség szintén a toborzót terhelte.<sup>272</sup>

Miután a hadivállalkozó, a seregvezér az uralkodótól és a terület birtokosaitól engedélyt kapott a verbuválásra, a következő lépése az volt, hogy megfelelő számú, többnyire tapasztalt kapitányt nevezett ki, akik a megbízólevelükben meghatározott területen felügyelték és végrehajtották az alájuk rendelő egységek zsoldoskatonákkal való feltöltését.<sup>273</sup> A testi épségen kívül más belépési korlátozás nem nagyon volt, s a rendszeres fizetés ígérete sokakat, legnagyobb számban azonban elszegényedett városiakat és falusiakat vonzott. A XVI. század közepétől egyre nőtt az ilyen kezdők száma, a hadi vállalkozóknak tehát többnyire arról is gondoskodniuk kellett, hogy a fegyvereken felül megfelelő ruházatot is biztosítsanak számukra. Mindezek költségeit természetesen áthárították a toborzottakra, akik ezután zsoldjukból még a „rájuk áldozott befektetést” jó ideig törleszthették. A fegyverek tömeges beszerzése ugyanakkor lehetővé tette a szabványosítást, például a kézi lőfegyverek, az arkebúzok esetében vagy a pikák hosszában.<sup>274</sup>

Ha a tervezett létszám összegyűlt a szemlére kijelölt helyen, akkor ünnepélyesen megalakították a sereget. Az újoncok, leendő bajtársaik sorfala között kialakított ösvény végén, földbe szúrt alabárdokból és pikákból épített jelképes kapun átkelve váltak a sereg tagjává. Közvetlenül e beavatási szertartás után kapták meg az első fizetésüket.<sup>275</sup>

A toborzás rendszere különféle visszaélési lehetőségeket kínált a hadivállalkozóknak. Például gyakran előfordult, hogy több, vagy drágább újoncot számoltak el papíron, mint ahányat tényleg felvettek. Ezeknek a csalásoknak a hátterében nem feltétlen a pénzhűség állt, sokkal inkább az, hogy gyakran hitelfelvételre kényszerült, amiatt, hogy a sereg felállításának költségeit fedezni tudja. Később ezzel a megtévesztéssel próbálta a pénzügyi kockázatot minimálisra csökkenteni. Mivel ez a tény tudva levő volt, így az uralkodók külön megbízottak kiküldésével törekedtek ellenőrizni a toborzás folyamatát.<sup>276</sup>

<sup>272</sup>RICHARDS 2002. 9–10; MILLAR 1971. 96. <sup>273</sup>MILLAR 1971. 96. <sup>274</sup>QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 15. <sup>275</sup>MILLAR 1971. 97. <sup>276</sup>MILLAR 1971. 97; QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 16.

## Tisztségek a Landsknecht-seregben

A zsoldosereg hatékony működésének elengedhetetlen feltétele volt a minél nagyobb belső fegyelem kialakítása, épp ezért már az első pillanattól kezdve, különböző hadiszabályzatokkal igyekeztek fenntartani – gyakran hiábavalóan – egyfajta rendet.<sup>277</sup> Bár újabban vitatott I. Miksa császár szerepe a *Landsknecht* réteg kialakulásában, de kétségtelen, hogy hagyományosan őt tekintik a német zsoldosereg megteremtőjének, azért is, mert a császárok közül ő volt az első, aki saját hadiszabályzatot adott nekik.<sup>278</sup> A XVI. század elején hadszervezeti szinten számos olyan tisztség jelent meg, amelyek a sereg igazgatásáért voltak felelősek, vagy éppen a fegyelem fenntartásában játszottak szerepet. Az 1507-es worms-i birodalmi gyűlés hivatalosan huszonnégy főben szabta meg a seregvezérek tiszti stábját, valójában a tényleges létszám mindig a vezér személyes vagyónának függvénye volt.<sup>279</sup>



5. kép. Landsknecht vezér.

A fillérmester kezelte a hadipénztárat, gondoskodott a zsoldfizetésről, valamint segítette a seregvezért a sarcok behajtásában. A szállásmester feladata volt a tábor felállítását, vagy a városokban az elszállásolás intézése, emellett szorosan együttműködött az élésmesterrel. Az őrmester szintén közvetlen munkakapcsolatban állt a seregvezérral.

<sup>277</sup> A Szent Római Birodalom XVI. század eleji hadügyéről bővebben lásd PÉTERFI 2019.

<sup>278</sup> FRANZ 1953. 88. Vö. PÉTERFI 2019. 112. <sup>279</sup> RICHARDS 2002. 10.

latban állt a szállásmesterrel, tanácsot adott neki a táborhely kiválasztásában, illetve a tábor biztonságáért is ő felelt. Mivel a zsoldosok méltatlannak tartották a földmunkák elvégzését, ezért általában szükséges volt sáncmunkásokat toborozni a környékbeli vagy helyi lakosságból, felettük a sáncmester rendelkezett. A szertármester kezelte a sereg fegyverkészletét, gondoskodott a sérült fegyverek javításáról vagy pótlásáról. Munkáját a fegyverkovács segítette, akinek munkája nélkülözhetetlen volt, mivel ő rendelkezett kellő műszaki tudással a (lő)fegyverek javítása kapcsán. Jóllehet a sereg katonai hierarchiáján kívül állt, azonban csak kicsivel kapott kevesebb fizetést, mint a zsoldban álló tisztviselők, ugyanakkor jövedelme még így is négyszerese volt egy egyszerű gyalogos katonáénak.<sup>280</sup>

A zsoldosok a társadalom többi részétől elválasztott, saját jogi környezetet alkottak, nem vonatkoztak rájuk a helyi, tartományi vagy országos törvények.<sup>281</sup> A peres ügyeket a seregen belül oldották meg: az eljárásokat hadi vagy tábori bíróság előtt folytatták le, amelynek vezetője többnyire egy kapitány volt, akit egy jegyző meg egy ügyvéd is segített az ítélezésnél. A *profoss* afféle tábori csendőrként felelős volt a sereg belső rendjének fenntartásáért. Biztosítania kellett, hogy a katonák ne folytassanak szerencsejátékot, kerüljék a verekedéseket, párbajokat, de a tábor tűzvédelméről is ő gondoskodott. A seregben tűzoltómestereket is foglalkoztattak, akik arra kellett, hogy figyeljenek, hogy a táboron belül ne keletkezzen olyan ellenőrizetlen tűz, amely az értékes katonai infrastruktúrát (fegyvertárak, raktárak, védelmi rendszerek) veszélyeztetné.<sup>282</sup>

Külön őrmester jelöltek ki, akinek a sereget különböző okokból kísérő nők felügyelete volt a dolga, ezen felül, időnként a teljes poggyászvonat kezelését is rábízták. Segítségére öregebb, harci szolgálatra már alkalmatlan katonákat fogadtak fel, akik esténként takarodóra küldték a tábor lakóit, lezárták a sör- és boroshordókat.

## A Landsknecht-sereg felépítése

A XVI. századi csatateret kétségtelenül a zsoldos gyalogság uralta. Ideális esetben a lovas csapatok számára szinte lehetetlen volt a fegyelmezett, összeszokott gyalogos alakzatot felbomlasztani. A schmalkaldeni háború csatái viszont pont az ellenkezőjét igazolják: a lovas harcmodor nemhogy vesztett volna jelentőségéből, hanem az adorfi csatától kezdve Mühlbergen át egészen a drakenburgi ütközetig a lovassági alakulatoknak jutott a döntő szerep.

A lovas zsoldos éppúgy külön szakma volt, mint a gyalogos. A középkori lovagi harcászathoz csupán annyiban kapcsolódott, hogy a gazdagabb, elsősorban nemesi rétegekből érkezők szolgáltak a lovas csapatoknál, mert csak ők enged-

<sup>280</sup>MILLAR 1971. 97–98.    <sup>281</sup>RICHARDS 2002. 22–23.    <sup>282</sup>RICHARDS 2002. 11.



6. kép. Landsknecht zászlóalj kapitánya.

hették meg magunknak a drága lovakat (darabja harminc aranyat is érhetett) és felszerelést. A XVI. század háborúiban ugyanakkor a nehéz páncélos lovasok sem egyénként jelentek meg, mint a középkorban, hanem alakzatba rendezett, fegyelmezett zsoldosként. A páncélzat továbbra is nagy jelentőséggel bírt, a vérték viszont könnyebbé és ellenállóbbá váltak. Többnyire úgynevezett ügetőpáncélt viseltek, illetve a lábvértet és a páncélcipőt térdig érő, nehéz bőrcsizmák váltották fel.<sup>283</sup>

A páncélos lovasság a század közepére több fegyvernemre vált szét: az erősen vértezett, hatalmas csataméneken rohamozó lándzsásokra, valamint a kézi lőfegyverekkel felszerelt vértéslovasok különböző típusaira. A lándzsásokkal ellentétben a pisztolyos lovasoknak nagyobb esélyük volt a pikás gyalogság alakzataival szemben, ennek ellenére a nagyobb védettséget biztosító páncélzatot továbbra is használták, így jellemzően rendelkeztek zárt sisakkal, nyakvérttel, mell- és hátvérttel, combvérttel, váll- és teljes karvérttel, valamint csatakötennyel. A vértéslovasok közé sorolhatók a német lovasok, másképpen az úgy

<sup>283</sup>ARNOLD 2006. 86–105.

nevezett fekete lovasok (*Schwarze Reiter*, lásd 18. kép a 141. oldalon), akiket a vértjüket befedő vastag fekete mázról lehetett legkönnyebben azonosítani. A fekete lovasok a Magyar Királyság területén, már az 1540-es évek elejétől feltűntek a törökellenes harcok során.<sup>284</sup> A vértesszorosok másik típusát képezték a kü-rasszírok (*cuirassier*, *coritser*), akik alatt a korszakunkban lőfegyverrel ellátott, esetenként még lándzsával is harcoló nehézlovasságot érthetünk. Az 1540-es években a franciák elleni angol zsoldban harcoló Maximilian Egmont von Büren gróf már kiállított egy ilyen alakulatot, akiket aztán a schmalkaldeni háborúban ismét bevetettek, a császári seregeket megsegítendő. A XVI. század második felében a kü-rasszírok fegyverzeténél szintúgy a lőfegyverek váltak hangsúlyosabbá, aminek következtében a nehézlándzsa használata kikopott.<sup>285</sup>

A gyalogos zsoldosoknak – felszereltségüktől függően – több fajtáját különböztetjük meg. Az általánosan elterjedt pikások mellett egyre nőtt a különböző kézi lőfegyverrel, leginkább az arkebúzzal<sup>286</sup> felszerelt katonák aránya. Utóbbi népszerűségének oka abban keresendő, hogy minden más kézi lőfegyvernél könnyebb volt, nem igényelt alátámasztást, azaz puskavillát, így használója szabad kézből tüzelhetett vele.

A gyalogságot a lovassághoz hasonlóan zászlóaljakra osztották be, ami – ahogy arról Ávila is említést tesz – hozzávetőlegesen 100-400 főnyi legénységből állhatott. Tökéletes esetben huszonöt ilyen zászlóalj tett ki egy sereget, anakronisztikusan szólva egy *ezredet*. A XVI. század közepén az egységes gyakorlatozás, a gyalogság és lovasság alakzatainak közös kiképzése még gyerekcipőben járt. A gyalogság különböző alakzataiból állt fel az akár több ezer főt is számláló, úgynevezett *Gewalthaufen*. A pikásokat és arkebúzosokat vegyesen felvonultató hadrend nehézkes volt. A támadást, rohamot kezdetben csak a pikásokból álló alakulattal hajtották végre, azt is olyan formában, hogy rohamnál a pikákat félretették, helyette különböző, az ellenséges pikák semlegesítésére, valamint a közelharcra is alkalmas kardokat használták. A magas, általában tíz-húsz százaléknyi veszteség miatt ezeket *elveszett egységeknek* hívták, tagjait önkéntesekből vagy elítéltekből álltak, néhányszor azonban sorsolás útján választották ki.<sup>287</sup> A rohamcsapatot az alakzat zöme követte a kapitánnyal az élen. A jobban páncélozott, illetve kétkezes kardot forgató pikásokat helyezték előre. Mivel őket fenyegette a legnagyobb veszély, ezért kettős zsoldot kaptak.

Az arkebúzosok inkább a védekezésnél játszottak fontos szerepet, ugyanis támadásuk során az ellenség réseit célozták, míg ha ők kerültek tűz alá, a pikások mögé húzódtak vissza. Legtöbbször azonban ők feleltek a harci morál romlásáért is. Paul Dolnstein a XVI. század elején egy átlagos alakzat összetételét így írta le: 198 pikás (tizennyolc darab tizenegy embert számláló sorban), 75 alabárdos,

<sup>284</sup> KELENIK 1991. 107–108. <sup>285</sup> KELENIK 1991. 107–111; REDLICH 1964. I. 43.

<sup>286</sup> Az arkebúz szó eredetéről lásd LÓPEZ VALLEJO 2008. 297–300. <sup>287</sup> MILLER 1996. 8.

75 arkebúzos. A fentebbi adatból kitűnik, hogy az alakzatnak hozzávetőlegesen tehát az ötöde rendelkezett lőfegyverrel. Ez az arány a schmalkaldeni háborúban valamelyest nőtt, de még így is a német gyalogságnak csupán a harmada tartozott a lövészekhez.<sup>288</sup>

A XVI. század közepére a mezei ágyúkat minden nagyobb sereg igyekezett hadrendbe állítani. A kétkerekű fegyverkocsik és ágyútalpak lassan hódítottak teret, mivel még a kisebb ágyúk is meglehetősen nehezek voltak, akár tíz lóval is vontathatták. A lőszeres szekerekhez szintén nélkülözhetetlenek voltak a lovak. Egy 1544-es forrás szerint 4777 ló szükségeltett egy egy ötven ágyús spanyol tüzéralakulathoz, míg a Fronsberger 1573-ban megjelentetett *Kriegsbuch*-ja szerint ezen művelet 2675 lovat igényelt, amelynek erejével a 124 különböző ostrom- és mezei ágyút is bevethető tüzérség céljait elérhette. A tüzérség mozgatása hatalmas logisztikai kihívást jelentett: a már legyártott lőpor és golyók mellett gyakorlatilag egy teljes termelő infrastruktúrát vittek magukkal, hogy szükség esetén pótolják a készleteket.<sup>289</sup>

Az eltérő igényeknek megfelelően igen sokféle ágyút készítettek a korszakban, amikre általában jellemző a gazdag díszítettség, amelyet a bronzöntési eljárás fejlődése tett lehetővé. Az ostromoknál faltörésre alkalmas, viszonylag rövid csövű teljes, fél és dupla ágyúkat használtak. Ebbe a típusba sorolható a forrásokban *Carthauna*, *Karthaune*, magyarosan kártány, kartun néven is előforduló nehéz ágyú. *Singerinne*nek nevezték a Carthauna kisebb, mintegy feleakkora változatát. Hozzávetőlegesen a *Carthauna* típusú ágyúk negyedét tette ki az úgynevezett *Quartierschlang* (magyarul: csatakígyó, középágyú). Az ostromágyúkkal szemben a sokkal hosszabb csövekkel rendelkező, könnyebb mezei ágyúk közé tartozott a *Falckon* (magyarul: falkony, sugárágyú, sólyom), illetve a *Falckonet* (falkonéta). A mezei ágyúkat igyekeztek a megfelelő magaslati pontra felállítani, mivel gyors mozgásuk, szállításuk ekkor még nem volt megoldott. Ha jó helyet találtak nekik, akkor hatalmas károkat okozhattak az ellenségénél, azonban pontos lövésre alkalmatlanok voltak, leginkább lélektani hatásuk volt. A mősárágyú (*Mörsser*, vetágyú) mindig rövid csövű, különlegessége, hogy tüzelésnél a lövedéket ívesen mintegy kiveti magából.<sup>290</sup>

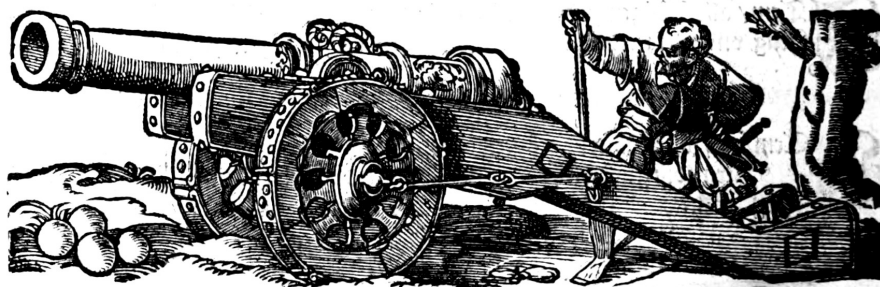
A hagyományos elképzelés szerint az ostromágyúk megjelenése a középkori városi erődítmények sikeres védelmét ellehetetlenítette. Ugyanakkor, ha a korszak háborúit vesszük sorra, az a benyomás alakul ki, hogy a jól hangzó elmélet ellenére a vár- és városostromok sikertelensége vagy sikeressége elsősorban nem, vagy legalábbis nem kizárólag a kiépített védművek korszerűségén

<sup>288</sup> QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 24; KELENIK 1991. 83.

<sup>289</sup> QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 26; FRONSBERGER 1573. IXr.

<sup>290</sup> MILLER 1996. 12–14; ARNOLD 2006. 34–36; IVÁNYI 1927; DOMOKOS 1984.

## Quarthanschlang.



**U**sem/ein-Quarthanschlang/die da wigt/25. Centner / vnd scheinft zehen Pfunde  
Eysens/die soll in jrer Laden geführt werden/darfür gehören sechs Pferde.

7. kép. Karthauen ágyú korabeli ábrázolása.

múlt.<sup>291</sup> Az itáliai, úgynevezett olasz bástyás megoldás a XVI. század első felében még nem vált egyeduralgoddóvá, az Alpoktól északra elsősorban a hatalmas tüzérségi tornyokra támaszkodtak, és magas sáncok építésével igyekeztek biztosítani a középkori falakat. Szász Móric az elsők között volt, aki törekedett rá, hogy erődjait bástyákkal korszerűsítse. 1545-ben kezdődtek Drezda városi erődítményeinek felújítási munkálatai. Hadmérnöke nyolc bástyával ellátott sáncot tervezett az Elba bal partján, de a jobb oldali városrészt is beépítette. A munkát a schmalkaldeni háború költségei hátráltatták, befejezésére végül csak Móric halála után került sor. A szász fejedelem birtokain kívül, szinte egyedül csak a bajorországi Nürnberg és Ingolstadt esetében készültek a schmalkaldeni háborúig korszerű, olasz stílusú erődrendszerek. A német városok nagyrészt ekkoriban azonban még a sokak szemében elavultnak tekinthető falak, földsáncok és tüzérségi tornyok védtek.<sup>292</sup>

A schmalkaldeni háborúban többször is sor került városok és nagyobb erődök ostromára, amelyek egyike sem nevezhető sikeresnek. Ingolstadt, illetve Lipcse éppúgy sikeresen ellenállt a protestánsok ostromának, mint ahogy Bréma a császári csapatok támadásainak. Az elmaradó eredmények oka nem a védelmi rendszerek korszerűségében kereshető, hanem sokkal inkább abban, hogy egyrészt az ostromlók nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel – vagy ágyúból vagy katonából volt kevés –, másrészt a védők felkészültebbek és elszántabbak voltak a támadóknál. A zsoldosokat ráadásul nem lehetett rávenni az ostromhoz

<sup>291</sup>B. Szabó János meggyőző cáfolatát az olaszbástyás védművek túlértékeléséről lásd: B. SZABÓ 2017. Vö. F. MOLNÁR 2019. 128.

<sup>292</sup>QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 30.

szükséges földmunkák végzésére, ehhez, mint már feljebb volt róla szó, külön sáncásokat kellett toborozni.<sup>293</sup>

A hadjáratokon a zsoldos seregekkel együtt nagyszámú kiszolgáló személyzet is haladt. Ők biztosították a katonák számára az enni-innivalót. Becslések szerint minden tíz katona után egy élelmet szállító szekérre volt szükség. A poggyászvonat sebessége és a saját járműállomány védelme döntően befolyásolta a háború menetét. A korszakban a folyók jelentették a leghatékonyabb szállítási útvonalat, mivel az ágyúkat uszályon könnyebben lehetett eljuttatni egyik helyről a másikra, mint lovas szekerekkel a dombos országutakon.<sup>294</sup>

A korabeli rajzok, metszetek részletes betekintést nyújtanak a katonai tábor kialakításába. A szálláshelyet a poggyászvonat szekereivel vették körbe. A táborban több, egymástól jól elkülönített terület volt: például a tüzérségi eszközöket elszeparálták és egy jól megerősített szekérvárral barikádozták el, sőt, még a lovak és a vágómarhák számára is elkerített karámokat jelöltek ki. Az egyes seregek, *ezredek*, kompániák mindegyike önálló tábori negyedeket kapott. Sátrak leginkább csak a tiszteknek jutottak, a katonák erre a célra, helyben felépített kunyhókban aludhattak. Tábori latrina kialakításával ekkoriban még nem vesződtek, a katonák a táboron kívül könnyítettek magukon, mivel ez tilos volt a táboron belül.<sup>295</sup>

A zsoldosseregek esetében a XVI. század folyamán még nem írtak elő kötelező egyenruhát. V. Károly szabad kezet adott nekik az 1530-as wormszi birodalmi gyűlésen elfogadott öltözködési kódexben, amely szerint: „A katona a szolgálátának megfelelő [...] bármilyen ruhát viselhet.”<sup>296</sup> A seregek túl rövid ideig működtek, a kiállításukat kezdeményező uralkodók állandó pénzzavarban voltak, és az ipari mennyiségű előállításnak a feltételei sem léteztek még. Ennek ellenére a XV. század végére kialakult egy jellemzőnek mondható *Landsknecht*-viselet, amely egészen a következő század közepéig meghatározó volt. A zöld, piros, sárga színben pompázó kabátokat és a nadrágokat hosszú vágások díszítették, amelyekből kontrasztos bélés csillant ki.

A különböző fejfedőket, amelyek lehettek széles karimájú kalapok vagy szorosan illeszkedő, fülvédővel ellátott borsapkák, színes, feltűnően nagy tollbokrétákkal ékesítették. A hasított ruházat divatját a gyakorlat teremtette: a hadjáratok során a szűrő- és vágófegyverektől könnyen felfeslő anyagot nem szegték be, ezáltal nyertek nagyobb mozgásszabadságot. Az így szakadozottá váló öltözék nagyon gyorsan elhasználódott, amin az is segített, hogy utána még önkezűleg is tettek ezen hatás erősítéséért. A ruházaton található hasítás, vágás típusa, a ruha színe azonban nem volt véletlenszerű, a zsoldos származására utalt. Az ilyen megkülönböztetés a csatatereken azonban gyakran elégtelennek bizonyult, ezért

<sup>293</sup> QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 30–31. <sup>294</sup> RICHARDS 2002. 25–27.

<sup>295</sup> QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 2019. 28. <sup>296</sup> RICHARDS 2002. 31–32.



kellett újra és újra egyenruhákat rögtönözni. A páviai csatában (1525) a császári zsoldosok például fehér vászoninget vettek fel, hogy meg tudják különböztetni magukat az ellenségtől.<sup>297</sup> A felsőruházat nyitottsága miatt az alsóbb rétegek és a fehérenemű egyre fontosabbá váltak. A béléshez használt szövet jellemzően drágább volt, mint a felsőruházat gyapjú anyaga. A többretegű viselet a gyakorlati hasznon túl hirdette a zsoldos anyagi helyzetét is.<sup>298</sup>



8. kép. Landsknecht, 1547.

## A spanyol hadszervezet sajátosságai

A Katolikus Monarchiában a XVI. század elején alakultak ki azok a feltételek, amelyek jó pár nemzedéken át hatékonyvá és Európa-szerte mintává tették a spanyol hadviselést. A *Reconquista* idején szerzett folyamatos harci tapasztalatok alatt edződött katonatársadalom alkotta a formálódó Katolikus Monarchia elitjét. Mivel az ország terepviszonyai nem kedveztek a nehézpáncélos lovagi hadviselés kizárólagosságának, így itt a gyalogság szerepe a középkor folyamán

<sup>297</sup> ARNOLD 2006. 156–157. <sup>298</sup> QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019. 2019. 18–20.

is jelentős maradt, ez is magyarázza talán, hogy az elsők között alakították át az akkor korszerűnek tekinthető svájci mintára a hadszervezetüket. Már a XV. század végén Kasztília uralkodója abból a célból fogadott fel svájci zsoldosokat, hogy a kantonok által kifejlesztett gyalogsági harcászatra, taktikára képezzék ki a helyi katonaságot.<sup>299</sup>

A spanyol korona alá tartozó területek gyarapodása és a század elejétől szinte állandósult háborúk kikényszerítették a mindenkori uralkodótól, hogy hihetetlen mértékű anyagi ráfordítás, logisztikai erőfeszítés árán állandó hadsereget tartson fent.<sup>300</sup> Ennek a katonaságnak az elitjét az úgynevezett *terciók*<sup>301</sup> jelentették. Először 1509-ben használták katonai egység megnevezésére, majd 1536-ban V. Károly egy rendelete tette hivatalossá hivatalossá létezésüket.<sup>302</sup> Emellett ebben a dokumentumban különítették el a spanyol uralkodó zsoldjában szolgáló katonákat nemzetiségük szerint, amely a soknemzetiségű spanyol alattvalók közül kiállított csapategységek csoportidentitását erősítette, olykor pedig a különböző nyelvi háttérrel rendelkező alakulatok közti viszályokat mélyítette el.<sup>303</sup>

A XVI. század eleji itáliai háborúban szerzett harci tapasztalatok és az antikvitás hadművészetének ismerete alapján alakították ki az ideális spanyol hadsereg felépítését. Ez elméletileg 12000 főnyi gyalogosból, valamint háromszor háromszáz könnyű- és nehézlovasból állt össze élén a főkapitánnyal (*maestre de campo general, capitán general*).<sup>304</sup> A gyalogságot hatezer fős *ezredek*be osztották szét, amelyek tizenkét darab, egyenként ötszáz fős *kompániákra* tagozódtak. A valóságban ezeket a számokat többnyire nem tudták feltölteni, ténylegesen csupán három-négy *kompániába* osztott, mintegy ezer katonából tevődött össze egy-egy ilyen ezred.<sup>305</sup>

A *terciók* esetében ugyanez volt a helyzet: elméletben háromezer katonát osztottak háromszáz fős *kompániákra*, de a valós létszám itt is jóval kevesebb lehetett. Az Álvaro de Sande által vezetett Lombardiai Terció 1545-ben mintegy 2400 főt, míg a Bernardo de Aldana alatt működő Nápolyi Terció pedig 1400 főt számlált.<sup>306</sup> A *terciókat* tábornesterek (*maestre de campo*) vezették, őket segítették a *kompániák* élén álló kapitányok, akik az alattuk harcolókat huszonöt fős rajokra osztották, majd végül nyolc- tíz fős szakaszokra bontották.

Az uralkodó nevezte ki az adott *terció* élére a tábornestert, akinek a szűk értelemben vett katonai parancsokságon túl logisztikai, bírói kötelezettségei is voltak, valamint ő felelt az alárendelt tiszték és a legénység viszonyának zavartalanságáért. Mivel a *terciók* mozgatása, az alkalmazott taktikák megvalósítása szigorú fegyelmet és kiképzést igényelt, a tisztikar tagjainak az őrmesterig bezá-

<sup>299</sup>NOTARIO LÓPEZ 2012. 3. <sup>300</sup>KORPÁS 2018. 981–1012.

<sup>301</sup>A szó eredete bizonytalan, valószínűleg a három fegyverfajta (pikás, kardos, lövész) szerint csoportosított gyalogságból ered. NOTARIO LÓPEZ 2012. 12; LÓPEZ VALLEJO 2008. 1168–1170.

<sup>302</sup>NOTARIO LÓPEZ 2012. 11. <sup>303</sup>NOTARIO LÓPEZ 2012. 12. <sup>304</sup>LÓPEZ VALLEJO 2008. 915–917.

<sup>305</sup>KORPÁS 2019. 155–179. <sup>306</sup>KORPÁS 2019; NOTARIO LÓPEZ 2012. 13.

rólag komoly elméleti tudás birtokában is kellett lenniük. Az őrmester feladata nem egyszerűen a katonák hadrendbe állítása volt, hanem a különböző alakzatok kialakítása is az ő hatáskörébe tartozott, amely magasabb szintű, elvont matematikai gondolkodást is feltételezett.<sup>307</sup>

**MARTIN DE EGUILVZ.** 54

|  |  |   |
|--|--|---|
| $\begin{array}{r} 9000 \\ \underline{\quad 3} \\ 27000 \\ \hline \begin{array}{r} 000 \\ 06451 \\ 7 \overline{) 27000} \\ \underline{3857} \\ 0 \end{array} \end{array}$ | $\begin{array}{r} 031 \\ 282 \\ \hline 9000 \\ \underline{6222} \\ 66 \end{array} \quad \begin{array}{r} 0400 \\ 14370 \\ \hline 10000 \\ \underline{111} \\ 01 \\ 0191 \\ \hline 1437 \end{array} \quad \begin{array}{r} 9000 \\ \underline{10} \\ 8990 \\ \hline 4200 \\ \underline{4790} \\ 4790 \\ \underline{\quad 3} \\ 14370 \end{array}$ | $\begin{array}{r} 3353 \\ \underline{11} \\ 3364 \\ \underline{07} \\ 0920 \\ \hline 3364 \\ \underline{1222} \\ 12 \end{array} \quad \begin{array}{r} 145 \\ \underline{23} \\ 22 \end{array} \quad \begin{array}{r} 4200 \\ \underline{70} \\ 4270 \\ \underline{00} \\ 061 \\ \hline 4279 \\ \underline{1222} \\ 12 \end{array}$ |
|--|--|---|

Para siempre lo que sale sobrado en la particion del 7.no es nada.

9. kép. Számítási segédlet egy katonai alakzat felállításához. 1595.

## A háború anyagi terhei

A háború mindegyik fél részéről hatalmas anyagi ráfordítást igényelt, olyannyira, hogy a0 kora újkori európai államok vezetőinek, uralkodóinak egyik legfontosabb feladata volt, hogy előteremtsék a hadi kiadások finansziális hátterét. Ehhez azonban biztosítaniuk kellett a társadalmi elitek legalább részbeni együttműködését, hozzájárulását.<sup>308</sup> Mind a támadó, mind pedig a védekező pozícióban lévők esetében megfigyelhető az a stratégia, hogy a háború alatt a kockázatos, anyagaikban is jelentős veszteséggel fenyegető nyílt ütközeteket kerülni igyekeztek. Mintegy közös, hallgatólagos megegyezésként addig húzták-halasztották, hogy addig húzzák, halasszák a döntőnek szánt összecsapás idejét, míg a szembenálló fél hadereje az pénzügyi lehetőségek kimerülése és a csüg-

<sup>307</sup>NOTARIO LÓPEZ 2012. 16. <sup>308</sup>KENYERES 2021. 761–781; KORPÁS 2018. 981–1012.

gesztően elhúzódó hadjárat miatt annyira megcsappan, hogy a végeredmény nem lehet kétséges. A schmalkaldeni háború így túlnyúlt a szokásos pár, de legfeljebb hat hónapra tervezett hadi időnyen, ez pedig leginkább a szövetség monetáris helyzetét rendítette meg.

A császári oldal – mai fogalommal élve – széleskörű nemzetközi koalíciós hadsereget állított fel. Ennek felépítéséről, létszámadatairól több korabeli forrás is részletesen beszámol. Mameranus vagy Ávila adatainál is bővebben és pontosabban írt róla az udvari történész, Barnabé Busto, aki saját állítása szerint beletekinthetett a fizetőmesterek és számadók irataiba.<sup>309</sup> Az ő egykorú beszámolóí alapján a sereg magját a spanyol terciók adták, ami hozzávetőlegesen nyolcezer főt jelentett. A császár utasítása szerint 16000 német *Landsknecht*-et is hadrendbe állítottak, akiket négy seregvezér alá osztottak be: Giovanni Baptista de Medici, Marignano hercege, egyben a tüzérség parancsnoka; Hildebrand Madruzzo, aki a trienti püspök testvére volt; valamint Georg von Regensburg és Bernhard von Schaumburg.

Hozzájuk csatlakozott III. Pál pápa vér szerinti unokája, Ottavio Farnese, aki tízezer itáliai gyalogost és hatszáz könnyűlovast vezetett a császár oldalán. Másik kiváló hadvezére pedig Büren volt, aki tízezer németalföldi zsoldosnak és kétezer nehézlovasnak, míg Miksa főherceg az átpártolt János brandenburg-küstrini örgróf, Wolfgang von Milchling nagymester és Albert Alkibiadész brandenburg-kulmbachi örgróf vezetésével együtt háromezer német vértés lovasnak parancsolt. A felsoroltakon kívül még további négyszáz könnyűlovassal is számoltak.<sup>310</sup>

Károly azt is tervezte, hogy spanyol szokás szerint kompániákat szervez: száz főnyi fegyverest a testőrségéből, száz gyalogost és kétszáz lovas arkebúzoszt Németalföldről, akiket testvére, Mária szerelt fel, ezen felül magához rendelt még háromszáz fegyverest Nápolyból.<sup>311</sup>

Így hozzávetőlegesen 44000 gyalogosból és hétezer fős, változatos összetételű lovasságból állt a császári koalíció serege. A háború teljes idejét ugyanakkor a hadra fogott egységek egy része szolgálta csak végig, a harcolók létszáma térben és időben folyamatosan változott. Büren tízezer németalföldi gyalogosát és kétezer lovasát augusztusban fegyverezték fel, és így csupán 1546 szeptemberében jutottak el Károly táborába, amikor már hónapok óta tartott a háború, és decemberben, öt hónap múlva indultak is haza. A leírások szerint a császárnak körülbelül nyolcezer spanyolja volt jelen a mühlbergi csata idején, az ő esetükben a tizenkét hónapos szolgálati idő (1546 július – 1547 június) valószínű. A négy *Landsknecht* seregből három 1546 július folyamán csatlakozott a táborhoz, míg Schaumburg emberei csak szeptemberben érkeztek meg, ők viszont

<sup>309</sup>TRACY 2002. 220–221.   <sup>310</sup>TRACY 2002. 221–222.

<sup>311</sup>Lásd V. Károly levelét Magyarországi Máriához (Regensburg, 1546. június 9.) jelen kötetben.

egészen a mühlbergi ütközetig fegyverben voltak. Összesen tehát 1546 júliusától decemberig tartó időszak alatt 12000 német szolgált a császári seregben, amihez szeptemberben – szintén az év utolsó hónapjáig- még 4000 fő társult. A német nehézlóvasságból kétezer szétszóródott, amikor Albert Alkibiadészt 1547 márciusának elején legyőzte János Frigyes, tehát ők hét hónapig szolgáltak. Mühlbergnél Károly még körülbelül kétezer lovas felett rendelkezett, köztük legnagyobb létszámban az ezer főt kitevő német, és a háromszáz fős nápolyi egység képviseltette magát, akik nagyjából tíz hónapig küzdöttek a különböző csatatereken. James Tracy számításai szerint mindezen egységek költsége a megadott szolgálati idő mellett, valamivel több mint kétmillió dukátra volt tehető. Ehhez hozzáadódott még közel ötvenezer dukát, ami a mühlbergi csata előtt toborzott tízezer főnyi újonc egyhavi fizetése volt, illetve az a csaknem 400 000 dukát, amely a Gröningen vezette észak-németországi sereg költségeit fedezte. Az eddigieket együttvéve tehát nagyjából két és félmillió dukát zsoldköltségen túl további húsz százaléknyi összeget kellett kifizetnie a kincstárnak élelemre, a tisztek honorálására és logisztikára. Ezen felül a császári udvar fenntartása még 175 000 dukátot emésztett fel, így a háború Károly részéről a háború teljes kiadása 3 124 316 dukát volt.<sup>312</sup>

A schmalkaldeni ligának a háború elején, a császári erőkkel szemben közel ötvenezer gyalogost és hétezer lovasat sikerült hadrendbe állítania. Legfeljebb tizenkét hónapra tervezték a háborút, amelynek 2 457 840 guldenre becsülték a költségeit, ám ehhez képest már 1546 nyarára elhasználtak 2 085 850 guldent. Kellenbenz szerint, I. Ferdinánd szászországi támadása mellett a schmalkaldeni sereg részleges feloszlásának másik oka éppen az volt, hogy nem jutottak a szövetségi tagoktól további pénzhez. A harcok végére a liga számára összesen 3 250 000 guldenbe került a háború, amihez még társult az 1 273 000 guldenes császári hadisarc is. Így végül, mindennel együtt, jóval több mint ötmillió gulden költségük keletkezett. Ráadásul a szövetség egyes tagjait ezen felül külön is sújtották büntetések: Augsburg városának például az V. Károlynak fizetendő sarcon túl I. Ferdinánd számára is kellett további százezer guldent és kétszáz mázsa lőport fizetnie az okozott kárért cserébe. Bréma városának pedig, az ostrom elején zsákmányul esett hajói önmagukban százezer guldent érhettek.<sup>313</sup>

A háborús felek kiadásainak összevetése problematikus, mert a császári oldallal foglalkozó szakirodalom következetesen dukátban számol, míg a schmalkaldeni szövetséggel kapcsolatos munkákban következetesen guldent használnak. Amennyiben a dukát és a gulden esetében is feltételezzük, hogy a standard értékekkel váltottak, akkor az 1 dukát 1,3-1,4 guldennek feleltethető meg. Ebből

<sup>312</sup> A fejedelmek felkelését követően a franciák elleni, jórészt sikertelen és a schmalkaldeni háborúnál rövidebb ideig tartó hadjárat költsége több mint százezer dukáttal meghaladta az 1546/1547-es hadi kiadásokat. TRACY 2002. 223, 242.

<sup>313</sup> KELLENBENZ 1989. 19–27.

kifolyólag megállapíthatóvá válik, hogy a császári oldal némileg többet költött a háborúban, ám ha a sarc terheit is beleszámítjuk, akkor már a schmalkaldenieket terhelő kiadások végösszege volt a nagyobb.<sup>314</sup>

<sup>314</sup>MILLER 2020. 79–82; STEINMETZ 2015. 124; DEHESSELLES 1999. 101; HAUPT 1978. 118; PÖLNITZ 1967. 366.

# A császár gondolatainak tanúja

## Apródból a császár legbensőbb barátja, Ávila életútja

Luis de Ávila y Zúñiga a korszak művelt arisztokratái közé tartozott, aki otthonosan mozgott a könyvek és a harcmező világában egyaránt.<sup>315</sup> 1500 (más források szerint 1504)<sup>316</sup> körül Plasenciában született, az ősi gróf Risco családban, apja második fiúgyermekéként. Mivel édesapját még kisgyermekkorában elvesztette, a félárván maradt fiút a királyi udvarba küldték nevelkedni, amire maga is utalt történeti munkájában. Közvetett forrásból feltételezhető, hogy Luis Hurtado de Mendoza y Pacheco Mondéjar őrgrófja, navarrai alkirály környezetében is feltűnhetett apródként.<sup>317</sup> Ifjú udvaroncként aztán V. Károly szolgálatában a legkülönfélébb feladatokat látta el, eleinte az udvarban, majd pedig különböző katonai vállalkozásokban és diplomáciai küldetéseken. 1529–30-ban ott volt Károly kíséretében az itáliai körútján és a bolognai császárkoronázáson. 1530 decemberében Ávila addigi szolgálatai jutalmául az uralkodótól megkapta a spanyol Santiago lovagrend kormányzóságát, 1534-ben pedig a császár burgundiai kamarása lett. Katonai vezetőként elkísérte az uralkodót Bécs török támadástól való felmentésére (1532), majd a tunéziai (1535) és a provance-i (1536) hadjáratokba is.

Az 1536-os franciaországi hadjárat során Ávila egy Peloux nevű flamand nemesrel vívott heves szópárbaj miatt rövid ideig kegyvesztett lett. Aix-en-Provence mellett táboroztak a császári csapatok, amikor Ávila és az említett flamand egy csatából visszatérve az uralkodó sátrában összevitakoztak a spanyol gyalogságról, gyalogságról, mialatt a flamand nemest kétszer is piperkőcnek nevezte, és a fejéhez vágta, hogy nem ért máshoz, mint a cipőkhöz. A flamand pedig Don Luis arcába kiáltotta, hogy hazudik, aki erre dühében ökölbe szorított kézzel vállon ütötte. Kardot rántottak és csak a császár közbelépésére sikerült a véron-

<sup>315</sup>MELE 1922. 97–98; MARTÍNEZ 2016. 26. Ávila rövid életrajtát lásd: CONTI / ARROYO; VOIGT 1874. 9–18.

<sup>316</sup>GARCÍA 2019. 354; „Ávila y Zúñiga, Luis de” In *Inventarios y Bibliotecas del Siglo de Oro - Ficha de persona*. Elérés 2022. február 27. <https://www.bidiso.es/IBSO/FichaEscritor.do?id=ayzld10000>.

<sup>317</sup>VOIGT 1874. 9.

tást elkerülni. Mindkettőjüket lefogták és arra kényszerítették, hogy a kölcsönös sérelmen felülemelkedve béküljenek ki egymással. Károly méltatlannak találta, hogy a jelenlétében így viselték magukat, ezért tetszése szerint való ideig kitiltotta őket az udvarából, sőt a tábort is el kellett hagyniuk, sőt Ávila egy időre még a kamarási méltóságát is elveszítette.<sup>318</sup> Rövid időn belül azonban visszanyerte uralkodója kegyét, 1543-ban már ismét ott találjuk a németalföldi, később pedig a schmalkaldeni háborúban.

Még 1543-ban a Santiago-rendet elhagyva, uralkodói engedéllyel, a szintén spanyol Calatrava lovagrendhez csatlakozott. 1544 októberében pedig az előző kormányzó halálát követően kapta meg a királytól az Alcantara lovagrend legmagasabb méltóságát. A császár kíséretében volt az 1546-os németországi útján, az ő társaságában látogatta meg a német lovagrend nagymesterét Neckar-menti kastélyában, és ott volt Regensburgban, Ferdinánd király legidősebb lányának, Annának a bajor herceg fiával, Alberttel kötött házasságán is.<sup>319</sup> A németországi háborút követően, 1552-ben Metz sikertelen ostrománál pedig a spanyol könnyűlovasságot vezette.<sup>320</sup>

Tekintettel a közte és a császár között fennálló bizalmi viszonyra, V. Károly gyakran küldte diplomáciai küldetésekre, főleg Itáliába, azon belül is leginkább a pápai udvarba. 1530-as években többször tárgyalt Rómában és Genovában a pápával, illetve Doria herceggel a törökök elleni összefogás ügyében.<sup>321</sup> 1537-ben Lisszabonba ment, hogy az uralkodó nevében részvétét fejezze ki III. Jánosnak és Katalin királynénak fiuk halála miatt. Részt vett a híres binche-i karneválon és a hozzá kapcsolódó lovagi tornákon, amelyet az özvegy Mária királyné szervezett V. Károly és fia, Fülöp tiszteletére, 1549-ben.<sup>322</sup> A császár 1550 elején, III. Pál pápa halálát követően, rendkívüli követként Rómába küldte, hogy tiszteljen III. Gyula választása előtt. Továbbá feladata volt, hogy az új pápa francia politikáját figyelemmel kísérje, és elérje, hogy az egyházi jövedelmeket a korábbi évekhez hasonlóan a Spanyol Királyságban ezek után is az uralkodó céljaira fordíthassák.<sup>323</sup>

1556 januárjában, Brüsszelben, fontos bizalmi emberként V. Károly oldalán állt annak lemondásakor, az egyik tanúként ő hitelesítette az erről szóló iratot.<sup>324</sup> A császárral való kapcsolata olyan bensőséges volt, hogy az uralkodó „gondolataim tanújaként” jellemezte Ávilát.<sup>325</sup>

Töretlen bizalmi pozícióját az is jelzi, hogy az új spanyol király, II. Fülöp 1556-ban az újjá alakuló tanácsosi testületének tagjává választotta, azonban az üléseken nem vett részt rendszeresen. Mivel az Ávila- család birtokközpontja, Plasencia, csak néhány mérföldre volt a leköszönt uralkodó tartózkodási he-

<sup>318</sup>VOIGT 1874. 10–11.    <sup>319</sup>VOIGT 1874. 13.    <sup>320</sup>MELE 1922. 101; VOIGT 1874. 15.

<sup>321</sup>MELE 1922. 100.    <sup>322</sup>MELE 1922. 100. CALVETE DE ESTRELLA 1552. 194v.    <sup>323</sup>VOIGT 1874. 15.

<sup>324</sup>VOIGT 1874. 15.    <sup>325</sup>MARTÍNEZ 2016. 26.



lyétől, Yuste-tól, így gyakran látogatta őt. Ezen alkalmakkor beszélgetésekben idézték fel a háborús kudarcok és győzelmek emlékeit. Mi sem lehetett természetesebb hát, hogy bizalmas barátként Károly utolsó leheletéig hűen kitartott mellette, akinek yuste-i hagyatéka alig több mint harminc könyvet tartalmazott, köztük voltak Caesar olaszra lefordított kommentárjai, valamint legkedvesebb olvasmánya, Ávila műve.<sup>326</sup>

Károly halálát követően Ávila 1559 szeptemberéig Kasztíliaiban tartózkodott, majd II. Fülöp 1562-ben Rómába küldte diplomáciai misszióra, hogy IV. Piusztól a zsinat folytatását kérje. Miután a kérés nyitott fülekre és szívekre talált – szintén királya kérésére – részt vett a Trienti Zsinat harmadik ülészakán.

Hazatérve jórészt plasenciai kastélyában töltötte életének utolsó évtizedeit, csak néha jelent meg az Udvarban, hogy észrevételeivel és javaslataival segítse az Államtanács és a Haditanács ülésein lévőket. Még 1542 elején feleségül vette María de Zúñiga Manuel y Sotomayort, Mirabel és Brantanvilla örökösnejét. Tapasztalatait és szolgálatát az uralkodó még 1569-ben is igénybe vette, amikor elkísérte Don Juan de Austria-t a lázadó mórok ellen viselt alpujarras-i hadjáratba. Pályafutásának és lojalitásának elismeréseként 1571-ben kapta meg II. Fülöptől elhunyt apósa, Fadrique de Zúñiga y Sotomayor<sup>327</sup> nemesi címét, amit azonban nem sokáig élvezhetett, mivel 1573-ban meghalt Plasenciában.

## Ávila kommentárjának értékelése

Vizsgáljuk meg közelebbről tehát, vajon miért lehetett Ávila könyve egy olyan művelt, sok nyelvet beszélő uralkodó egyik legkedvesebb olvasmánya, hogy még utolsó éveinek magányos estéin is előszeretettel forgatta annak lapjait? Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy Ávila nem kívánt mindenre kiterjedő, nagyszabású történeti munkát alkotni, kommentárjainak belső szerkezetét szubjektív szavahihetőség határozza meg, emiatt egyfajta naplónak vagy emlékiratnak tekinthető. Már rögtön az első oldalakon leszögezi, hogy nem foglalkozik az 1546-47-es schmalkaldeni szövetség ellen vívott háborút megelőző eseményekkel, vagy a vallási állapotok változásainak a leírásával, feladatául csupán azt tekintette, hogy tanúskodjon arról, amit valóban átélt. Többször is kijelentette, hogy nem történeti munkát, *historiát* írt, ugyanis a háború történetének teljes megírása az erre hivatott történetírók feladata lesz majd. Alkotását a címben – Julius Caesar mintául szolgáló műveit megidézve – kommentárnak nevezte,<sup>328</sup> a császárnak szóló ajánlásban pedig *relatioként* (jelentésről, beszámoló) hivatkozott rá. Érzékelhető, hogy csak azokról az eseményekről írt, amelyekről közvet-

<sup>326</sup>VOIGT 1874. 17; SCHILLING 2020. 357–359. <sup>327</sup>LUCENA OSUNA.

<sup>328</sup>CAESAR Caius Iulius, *Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról, a polgárháborúról* (Budapest: Magyar Helikon, 1974).

len tapasztalatot szerzett. Emiatt olyan információkról egyáltalán nem – vagy csak csekély mértékben – ad hírt, amelyeknek alakulásában nem vett tevékenyen részt, vagy amelyekről nincs hiteles forrása; így ezek feltárására irányuló külön kutatómunkát sem folytatott később.<sup>329</sup> Fogalmazásával, stilisztikájával nem törekedett a korszak humanista eszményét megközelíteni. Az antik szerzők közül egyedül Caesar kommentárjának ismeretéről tett tanúbizonyságot, mivel többször is hivatkozott rá. A korszakban oly népszerű Livius, Tacitus vagy Cicero műveinek hatása Ávila kommentárjaiban semmilyen formában sem tűnik fel.

Ávila munkája két könyvből áll, amelyek eredetileg külön beszámolók voltak.

Az első – amely a szász háború kezdete előtt íródhatott valamikor 1546-47 telén – a schmalkaldeni szövetség ellen viselt dunai hadjáratról szól. Azért tehető ezen időszakra a mű keletkezési ideje, mert semmi sem utal V. Károly utolsó győzelmére, illetve mert végig „a háború”-ként emlegeti az eseményeket, amelyek időtartamát hat hónapra teszi.

A második könyvben „újabb háború” néven hozza szóba az 1547-es három hónapos időtartamú szászországi harcokat. Azért, hogy elkülönítse a két eseménysort, az egy évvel korábbi történésekre „korábbi háború”-ként hivatkozik. Ez a kötet 1547 nyarán-őszén készülhetett el.<sup>330</sup> Az utólagos lejegyzés gyanúját az is erősítheti bennünk, hogy szinte teljesen hiányoznak a műből a pontosan meghatározott dátumok, Ávila leginkább csak általánosságban adja meg az egyes történések idejét.

Újabb Miguel Martínez hívta fel a figyelmet Prudencio de Sandoval,<sup>331</sup> XVII. század eleji benedekrendi spanyol történetíró észrevételére, akinek állítása szerint Ávila munkájának második könyve egy ismeretlen spanyol katona 1547 novemberében, Augsburgban készült beszámolóját tartalmazza.<sup>332</sup> III. Fülöp történetírója kutatásai során talált ugyanis egy olyan Mondejár<sup>333</sup> márkinak címzett kéziratot, amely szó szerint egyezik Ávila kommentárjainak második könyvével. A kézirat névtelenségbe burkolódzó szerzője a kísérő szövegben biztosította a márkit, hogy saját írását küldi, amelyben arról számol be, amit szemtanúként látott. Mindezek alapján Sandoval határozottan kétségbe vonta Ávila szerzőségét, Martínez pedig a szerzetes történetíró alaposágát dicsérve hitelt ad neki, Georg Voigt azonban már a XIX. században meggyőzően érvelt amellett, hogy a Sandoval által említett névtelen spanyol katona nem lehet más, mint Ávila, aki a sajtó alá készülő munkájából még a megjelenés előtt elküldte a legizgalmasabb részt a nagyhatalmú spanyol arisztokratának, Mondéjar őrgrófjának, navarrai alkirálynak, az az Luis Hurtado de Mendozának.<sup>334</sup> Fordítóként

<sup>329</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 273.   <sup>330</sup>VOIGT 1874. 20, 22.   <sup>331</sup>VIVANCOS GÓMEZ.

<sup>332</sup>MARTÍNEZ 2016. 26; SANDOVAL 1681. 441.   <sup>333</sup>LLORENTE.   <sup>334</sup>VOIGT 1874. 22–23.

magam is úgy látom, hogy a két reláció nyelvileg, szóhasználat tekintetében, tartalmi felépítésben annyira egységes, hogy nem állja meg a helyét az a feltételezés, hogy Ávila művének két könyvét két külön szerző írta volna.

Ávila közismerten a császár bizalmasa volt, amit egyetlen pillanatig sem rejtett véka alá. A kommentárokat olvasva, annak minden egyes oldaláról sugárzik a szerző udvari ember mivolta, és az, hogy valódi rokonszenvet és közöséget érez császárával. Nem helyezkedett tehát a távolságtartás hamis pózába, papírra vetett gondolatai átitatottak uralkodója iránti őszinte odaadásával, feltétlen hűségével és az általa kitűzött magasztosabb célokban való hitével. Ávila a hosszú együtt töltött idő alatt elsajátította és őszinte hittel magáévá tette uralkodója gondolkodásmódját, érzéseit. Úgy lehet rá tekinteni, mint aki a császár másik énje, az ő gondolatai szerint ír. A Károlynak szóló ajánlásban éppúgy, mint az eredeti spanyol és olasz szövegben, az uralkodó egységesen Őfelsége vagy Szent Felség megszólítást kap. Az öncélú hízelgéstől ugyan tartózkodni igyekszik, de mégis lépten-nyomon előtör belőle az őszinte rajongás. Amit és ahogy ír Ávila Károlyról, az nem patikamérlegesen kiszámított magasztalás, hanem kendőzetlen tükröződése annak a gondolkodásmódnak, amelyhez a szerző fiatalkorától kezdve hozzáidomult. Egyértelmű számára, hogy az egész vállalkozás sikeréért sikeréért csak és kizárólag a császárt illethette dicséret. Arról, hogy valójában Alba herceg volt a háború vezető alakja éppúgy hallgat, mint a különböző csatározások folyamán játszott saját szerepéről.<sup>335</sup> A hű udvaronc tapintata szintén tetten érhető Ávilánál, aki az uralkodóját beárnyékoló tényeket hallgatással leplezte.

Ávila nem titkolt célja írásával, hogy a császárt, mint a hősi erények megtestesülését rettenthetetlen és ragyogó hadvezérként, az igazságért harcoló, keresztény uralkodóként, a *res publica christiana* megmentőjeként mutassa be. V. Károlyt az antikvitás hőseinek krisztianizált ideáltípusaként ábrázolja. Ávila nemcsak a császár vitézségét és bátorságát emeli ki, hanem azt is, hogy élen járt lovasiasságban és a kegyelemre való hajlandóságban. Mintájául pedig – mint ahogy fentebb is utaltam rá – elsősorban Julius Caesar a polgár- és a gall háborúról szóló kommentárjai szolgáltak.<sup>336</sup>

Voigt 1874-es írásában gondosan összevetette Ávila művének egyes elemeit V. Károly bizalmasaihoz írt leveleivel, és arra jutott, hogy a szemléleti, világnézeti hasonlóság kettejük között tagadhatatlan. Ávila az uralkodó gondolatainak hiteles tükre, Voigt szerint ez adja egyik legnagyobb értékét a kommentárok két könyvének.<sup>337</sup>

A flandriai kiindulóponttól kezdve egészen a háború lezárultáig nem telt el olyan nap, hogy Ávila ne lett volna a császár szűk környezetében, illetve közvetlen szem-és fültanúja a történéseknek, ezen felül részese a döntéshozatalnak.

<sup>335</sup>VOIGT 1874. 13, 35. <sup>336</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 273; MELE 1922. 115.

<sup>337</sup>VOIGT 1874. 36–38.

Pozíciójának köszönhetően rendkívül tájékozott, első kézből értesült a felderítésre kiküldött járőrök és kémek híreiről, látta, miképpen befolyásolták mindezek a háború menetét. A különböző hadműveletek, hadi események leírásánál, értékelésénél azok a gondolatok köszönnek vissza, amelyek a császár és tisztjei között folytatott döntéselőkészítő tanácskozásokon elhangozhattak. Károly gyakorlatiasan és józanul mérlegelte a felmerülő lehetőségek várható előnyeit és hátrányait. Különböző írásaiban a császár előszeretettel rendezi felsorolásokba gondolatait, pont ahogyan Ávila is teszi mindezt például az ellenség hibái vagy a győzelemhez vezető lépcsőfokok kapcsán.<sup>338</sup>

Képzett katonakereskedőként kiegyensúlyozottságra törekedett, nemcsak az ellenség hibás döntéseit emelte ki, hanem a saját oldalának tévedéseit sem rejtette el. Az 1853-as német fordítója szerint, ha Ávila kétszáz évvel később írta volna munkáját, a hadtudomány elismert szakértőjeként tartaná nyilván az utókor.<sup>339</sup>

Mivel a kommentárok szerzője nem volt politikai szereplő, ezért nem foglalkoztatták ezek a kérdések, csupán akkor tett kitérőt, ha azok hatással voltak a háború eseményeire. Ebben a tekintetben inkább felületesnek mondható, viszont a katonai ügyek és a hadviselés alatt történtek kapcsán részletesen, szakértelemmel, biztos ítélőképesség birtokában nyilatkozott meg. Ebből kifolyólag csupán felületesen ismertette az elfogott szász választófejedelem kapitulációját, teljesen hidegen hagyta, milyen területi átrendeződéssel járt mindez, de nem felejtette el felsorolni, hogy Wittenbergből és Gothából mennyi fegyvert és lőszert zsákmányoltak.<sup>340</sup> Mindezekből következik Ávila művének egyfajta visszafogottsága is: nem üres magasztalásból, tartalmatlan hízelgésből, meseszerű leírásokból építkezik, hanem az események értő szemtanújaként, az adott keretek között figyelemre méltó pontossággal nyújt hiteles beszámolót. A győztes háború ténye, Wittenberg megadása önmagában is olyan diadal, amelynek hírül adása nem igényel a valóságtól elrugaszkodott elemeket.<sup>341</sup>

## Ávila kommentárjai a birodalmi tájékoztatás szolgálatában

A visszafogottság és a hitelesség igénye azért is fontos, mert Ávila, illetve a császár és a környezetében lévő udvari elit az írás publikálásával és terjesztésével az elsődleges értelmezési keretet kívánták megadni, egyúttal mindez kettős célt is szolgált: egyrészt ezáltal képesek voltak tudatosan alakítani a schmalkaldeni háborúról szóló narratívákat, másrészt népszerűsíteni a császár világhatalmi, univerzális uralkodói programját. Egy nyilvánvalóan hamis történeti konstrukcióval ezt a célt csak ideig-óráig lehet elérni, inkább ellentétes hatást gyakorolt volna az olvasókra.<sup>342</sup> A különböző kiadások és fordítások a legszélesebb eu-

<sup>338</sup>VOIGT 1874. 37. <sup>339</sup>ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. V. <sup>340</sup>VOIGT 1874. 39–40.

<sup>341</sup>VÖ. MELE 1922. 116; VOIGT 1874. 39. <sup>342</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 272.

rópai nyilvánosságot – a kortársakat éppúgy beleértve, mint a távoli utókort – célozták meg. Ezek egymáshoz való viszonya, kapcsolódása a Habsburg Birodalom összetett természetéről tanúskodik. A császár bizalmas ügyeinek intézése révén szert tett széleskörű társadalmi tőkére, aminek segítségével, ahol lehetett, igyekeztek Ávila üzenetét maradéktalanul, szó szerinti fordításban közvetíteni, készültek azonban olyan változatok is, ahol a regionális igényeket is figyelembe vették.<sup>343</sup>

Ennek megvalósítása érdekében hihetetlen erőket mozgósítottak. Európá-szerzte udvaroncok, diplomaták, könyvkiadók hálózata állt az ügy szolgálatába, így sikerült hét éven belül hét fordításban, hét nyelven, tizenhat kiadásban köz-zétenni Ávila munkáját. A császár belső körének összehangolt és tudatos erőfe-szítéseként születhettek meg az első spanyol kiadások, illetve így kerültek a mű fordításai az akkori kommunikációs csomópontok – Velence és Antwerpen – nyomdáiba. A munka terjesztésében Németalföld játszotta a kulcsszerepet, amit az is magyaráz, hogy a császár 1549-50-ben ideje nagy részét Brüsszelben töltöt-te. Az antwerpeni kiadók magas színvonalon dolgoztak és széleskörűen tudták terjeszteni kiadványaikat, ez is indokolja, hogy a korszakban készült hét fordítás közül három itt látott napvilágot.

Ávila művének első kiadásai – egy spanyol és két olasz nyelvű – 1548-49-ben azonban nem itt jelentek meg, hanem a korabeli nyomdászat másik jelentős központjában, Velencében. A második olasz kiadás címlapja jelzi, hogy a fordí-tói munkát maga a szerző végezte el, amit az eredeti spanyol szöveghez képest bővített még négyoldalmi bevezetővel, amely a Szent Római Birodalom háborút megelőző belső viszonyairól tájékoztat. Bár a kiegészítés szervesen illeszkedik Ávila eredeti szövegéhez, ámde terjengős stílusa miatt valószínűleg mégsem ő a szerzője.<sup>344</sup> A velencei változatok kiadója a velencei spanyol követ, Tomás di Zornoza<sup>345</sup> volt, akivel Ávila vélhetően személyesen tárgyalt a kiadásról, ami-kor az 1548 kora tavaszán Augsburgból Itálián keresztül Spanyolországba tartó utazása során érintette Velencét is.

Miután a szerző hazatért Spanyolországba, 1549-ben kezdtek megjelenni a művének első kiadásai Toledóban és Salamancában, majd 1550-ben és 1551-ben Zaragozában, 1552-ben pedig Sevilleben. 1552-ben és 1553-ban két további spa-nyol kiadás jelent meg Velencében, amelyeket olasz nyelvről fordítottak vissza spanyolra.<sup>346</sup>

Ávila 1549 tavaszán Németalföldre utazott, vélhetően műve ottani publiká-lásának megszervezése miatt. Egy antwerpeni kiadó – Joannes Steelsius – 1549.

<sup>343</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 271–290. <sup>344</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 274–275.

<sup>345</sup>A Zornoza (Çornoça) család mintegy nyolcvan évig vezette a velencei spanyol követséget. Tomás di Zornoza 1547 nyarától lett velencei követ. PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 275; VOIGT 1874. 25. SZÁSZDI LEÓN-BORJA 1997. 187–188.

<sup>346</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 276.

# COMMENTARIO

DELLO ILLVSTRE SIGNOR

*Don Aluigi d'Avila, & Zuniga, com-  
mendator maggior d'Alcantara,*

NELLA GVERRA DELLA

*Germania fatta dal felicissimo, & masi*

*mo CARLO V. Imperator*

*Romano Re de Spagna.*



DEL MDXLVI. ET MDXLVII.

*Tradotto di Spagnuolo in lingua toscana,*

*Corretto, & emendato per l'istesso*

*autore, & aggiuntoui nel*

*fine, il successo di*

*Bohemia.*

IN VINEGIA NEL MDXLIX.

CON PRIVILEGIO.

10. kép. Az 1549-es olasz nyelvű Ávila-kiadás címlapja.

május 16-án kapott császári kiváltságot Ávila könyvének kizárólagos nyomtatására és terjesztésre.<sup>347</sup> Még ebben az évben meg is jelent a kommentárok első németalföldi spanyol nyelvű kiadása, amit aztán 1550 első felében, Antwerpenben gyors egymásutánban további három fordítás követett: latin, francia és holland, valamint újra kiadták spanyolul is. Ez utóbbi változatok érdekessége, hogy a Szent Római Birodalom térképével és három további metszettel is bővültek.

Ávila művének latin fordítása különös figyelmet kapott az udvari körökben, olyannyira, hogy egyes források szerint a végső változaton maga a császár is javasolt néhány módosítást.<sup>348</sup> A brügge-i származású fordító, Guilielmus Malinaeus (Willem Van Male) korábban Alba herceg szolgálatában állt, vélhetően a *Vasherceg* közvetített Ávila és Malinaeus között. Németalföldön viszont 1549-től honfitársának, Praet urának, Flandriai Lajosnak (Luis de Flandes)<sup>349</sup>, V. Károly diplomatájának a támogatását is élvezte. A latin kiadás előszavában Malinae-

<sup>347</sup>VOIGT 1874. 26. <sup>348</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 278. <sup>349</sup>SANZ CAMAÑES.

us fordítása minőségét azzal támasztotta alá, hogy neves patrónusa lektorálta annak szövegét. Nem szó szerinti fordítást kívánt alkotni, hanem latin szépírói tudását kidomborítva, az ókori klasszikus latin történeti munkák stílusát igyekezett vegyíteni: Livius, Caesar, Suetonius és Tacitus mintája lebegett a szeme előtt. Rögtön az elején például, azt a németalföldi területet, amely irányból a császár németföldre lépett, antikizálva, az ókori népcsoportok neveit felemlgetve, „sicamber és menapius” határvidéknek nevezte. Ezért aztán a latin változat tér el legjobban az eredeti spanyol szövegtől, mivel Malinaeus teljesen átdolgozta, nyelvileg bővítette, a korszak latin nyelvű humanista történetírásához illőbb, mívesebb, irodalmibbnak tűnő, egyúttal jóval terjengősebb kiadást készített így el anélkül, hogy érdemben bővítette volna a szöveget. Ez a munka annyira tetszett V. Károlynak, hogy Malinaeust közvetlen szolgálatába fogadta, aki a császár 1555 őszen történt lemondása után is vele maradt visszavonultságában.<sup>350</sup>

Lazábban kötődik a Habsburg császár környezetéhez Ávila művének holland fordítója Jan Steenhouwer, másképpen Johannes Latomus (1523–1578), egy ágostonrendi kanonok. A munka dedikációjából kiderül, hogy kapcsolatban állt a helyi, Habsburg-párti elit tagjaival, akiktől a remélt pártfogást meg is kapta, mert 1551-ben már a grobbendonki apátság perjeleként jelenik meg a forrásokban.<sup>351</sup> Steenhouwer a fordítás során a helyi olvasóközönség szempontjait is figyelembe véve, a regionális büszkeségtudatot kapcsolta össze a Spanyol Királysághoz való kötődés érzésével. Törekedett arra, hogy V. Károlyt, mint németalföldi hőst mutassa be, aki a „hazánkban” született, és győzelmét „a mi népünk” révén érte el.<sup>352</sup>

Ávila művének Antwerpenben megjelent francia fordítása, Matthieu Vaulchier munkája volt. V. Károly Franche-Comté-ban született udvarmestere, 1543 körülől 1556-ig tartományi heroldként szolgált, akinek feladata a címerek festése és nyilvántartása volt. 1545–1547 között különböző követi feladatokat látott el V. Károly megbízásából. A francia fordítást Antwerpenben nyomtatták, kiadója az udvar hivatalos brüsszeli könyvkereskedője, Nicolas Torcy volt.<sup>353</sup> Matthieu Vaulchier teljes egészében a spanyol forrásszövegre alapozta munkáját. Figyelemreméltó azonban, hogy nem emelte át Ávila V. Károlynak szóló dedikációját. E mulasztás okát talán abban lehet keresni, hogy a francia nyelvű könyvek piaca nagyrészt Habsburg uralkodók tartományain kívül helyezkedett el, és így a kötet eladhatóságát gyengíthették volna, ha rögtön, az első oldalakon szembesültek volna az olvasók az V. Károlyt dicsőítő sorokkal.<sup>354</sup>

Gilles Boileau de Bouillon volt Ávila művének másik francia fordítója, amely kiadást ráadásul az ősellenfél földjén, a franciaországi Párizsban jelentették meg

<sup>350</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 277; VOIGT 1874. 30–32.

<sup>351</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 279. <sup>352</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 279.

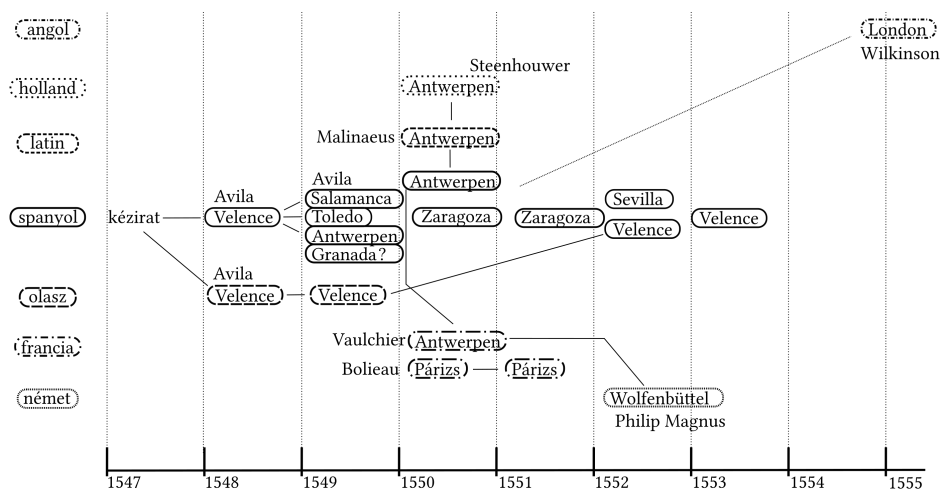
<sup>353</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 280. VOIGT 1874. 32. <sup>354</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 281.

1550-ben.<sup>355</sup> Boileau korábban V. Károly hadseregében szolgált, részt vett többek között magyarországi, itáliai, németországi és franciaországi hadjáratokban is. Ismeretlen okok miatt azonban kegyvesztett lett, és 1550-ben Párizsba menekült, írói és fordítói munkákkal próbálta a megélhetését biztosítani. Ávila kommentárjainak fordításával – ahogy egyéb munkáival is – az volt a célja, hogy visszaszerezze a brüsszeli udvarnál az elvesztett bizalmat. Az ezekben az években kiadott több írását is Habsburg Mária özvegy királynénak ajánlotta. Ávila fordításának sikerét jelzi, hogy 1551-ben egy térképpel és az általa készített terjedelmes kiegészítésekkel együtt újryomották.<sup>356</sup> Boileau úgy rendezte sajtó alá a fordítást, hogy az a franciaországi olvasóközönség számára vonzó és érthető legyen. A kötetet egy bizonyos Essarts urának ajánlotta, akit francia tüzérségi biztosként érdekelhetett a kommentárok katonai témája. Ezt követően egy meg nem nevezett francia úr alig egy oldalnyi terjedelemben összegzi a protestánsok kiváló hadi teljesítményét. A hozzátoldások tompítják tehát V. Károly dicsőítését, helyette a protestáns fejedelmek bűneire, hibáira terelték a figyelmet. Boileau számos esetben enyhe módosításokat is végzett a szövegen, hogy alkalmazkodjon a franciák érzékenységéhez.<sup>357</sup> Összeségében, a módosítások és a hozzátoldások ellenére Boileau fordítása is hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburgokat, mint a katolicizmus elszánt védelmezőit népszerűsítse a francia olvasóközönség körében.<sup>358</sup>

A Szent Római Birodalomban is megjelent Ávila beszámolója, mégpedig német fordításban, amit Matthieu Vaulchier francia kiadását alapul véve Philipp Magnus tolmácsolásában, 1552-ben, Wolfenbüttelben adtak ki. Philipp Magnus a könyvet apjának, braunschweig-wolfenbütteli II. Henrik hercegnek ajánlotta, aki gyakran kérte, hogy fordítsa le a könyvet franciáról németre. Az ajánlásban elnézést kér, mivel nem érti tökéletesen a francia nyelvet, fordításába így számos félreértés került.<sup>359</sup> II. Henrik egyike volt az 1538-ban alapított Katolikus Liga vezetőinek. 1542-ben a schmalkaldeni liga hadserege kiűzte őt a hercegségből, a visszaszerzésére tett kísérlet során Hesseni Fülöp foglyul ejtette, akinek „vendégszeretetét” egészen 1547-ig élvezte. Philip Magnus fordítása követte az Ávila által közvetített katolikus birodalmi felfogást, ugyanakkor ezt a munkát a braunschweigi hercegek politikájuk igazolására is felhasználták.<sup>360</sup> A német fordító szembenállása a protestáns fejedelmekkel tehát kifejezetten személyes töltetű volt. Emiatt történetelt meg az, hogy ahol Ávila megengedőbben fogalmazott az ellenség vezéreiről, a braunschweig-wolfenbütteli herceg fia ott olyan szavakat, jelzőket választott, amelyek sokkal negatívabb színben tüntették fel János Frigyes és Hesseni Fülöp személyét. Ennek tudható be az is, hogy Philipp

<sup>355</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 281. <sup>356</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 282; VOIGT 1874. 33. <sup>357</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 283. <sup>358</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 283. <sup>359</sup>ÁVILA Y ČUŇIGA 1853. IV; PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 284; VOIGT 1874. 33–34. <sup>360</sup>VOIGT 1874. 34.





11. kép. Ávila kommentárjainak kiadásai.

Magnus megváltoztatta a fogságba esett János Frigyes hódolatának leírását. Míg Ávila azzal a megállapítással fejezi be ezt a részt, hogy a csüggedt választófejedelem viselkedését látva megsajnálhatták volna a „barbárt, aki olyan bátor és olyan büszke”, addig német fordítója saját nemzetének érzékenysége miatt nem nevezi barbárnak” a legyőzött herceget, viszont a testbeszédét bűnvallomásként ábrázolja, valamint elhagyja a kevélységére utaló jelzőket.<sup>361</sup>

A kommentárok angol fordítását a spanyol diplomácia valósította meg a császárral rokonszenvező helyiek révén. Ávila művét Tudor Mária titkos tanácsosa, Derby harmadik grófja, Edward Stanley utasítására John Wilkinson ültette át spanyol nyelvről angolra. Derby – aki szoros kapcsolatot ápol a spanyol Habsburgokkal – fáradozásaiért évi ötszáz font kegydíjban részesült. A kommentárok angolra fordított változatát 1555-ben, Londonban jelentették meg. A dátum talán nem véletlen: Tudor Mária 1553 júliusában lépett Anglia trónjára, a rákövetkező évben, 1554 júliusában pedig férjhez ment ahhoz a Habsburg Fülöphöz, aki apja, Károly lemondása után spanyol király is lett. Ekkoriban a katolikusok és a spanyolok – többek között Mária királynő protestáns-ellenes politikájának is köszönhetően – már általános népszerűtlenségnek örvendtek Angliában. A létrejövő Tudor-Habsburg frigy pedig a közvélemény számára még negatívabb fényt vetett a királynő uralkodására. Ezen körülmények közt Ávila munkájának megjelentetése – amiben a protestáns fejedelmek ellen, Károly császár gondolatai mellett érvel –mind Máriáról, mind pedig a Habsburgokról igyekezett pozitív irányba terelni a közvélekedést.<sup>362</sup>

<sup>361</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 285. <sup>362</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 286.

## Ávila kommentárjainak visszhangja

Részrehajlás nélkül írsz, sem saját,  
Sem ibér nemzet iránti elfogultság nem térít el  
Ám nagy lelkesedéssel és hűséggel  
Viseled a vad háborúkat, szólsz róluk.

Szólsz az Elba gázlójáról,  
Szólsz a kegyetlen szász menekülő hadáról  
Szólsz a zsarnok, császári béklyóval  
szelídített hatalmáról

Becsés szerző, kiváló katona  
Légy maradandó, ne sajnáljon  
Lantomtól, a császár dicső győzelmeitől  
Téged a szomorú végzet<sup>363</sup>

A kortársak közül a spanyol olvasók mellett, elsősorban az itáliai humanista körökben aratott elismerést Ávila írásával, de az evangélikus Johannes Sleidanus is rá támaszkodott, amikor a háború leírását adta.<sup>364</sup> A német olvasóközönség körében a mű fogadtatása viszont – finoman szólva – ellentmondásos volt. Megjelenését követően heves indulatokat váltott ki, a kommentárookban feltűnő fejedelmek, tartományurak sértve érezték magukat, s nem csupán a János Frigyes oldalán harcolók, de a császárt támogatók közül is sokan tiltakoztak: például Albert Alkibiadész brandenburgi örgróf, mert Ávila keresetlen őszinteséggel írja le, hogy önnön hibájából, kapitányhoz méltatlan módon került az ellenség fogságába.<sup>365</sup> Amikor a császári udvar Augsburgban tartózkodott, mindenáron párba-jozni kívánt Ávilával, amit a császár természetesen nem engedélyezett. 1552-ben, egy felhívásában Albert Ávilát „hazug spanyol kurafi”-nak titulálta, aki a nemes német nemzetet hamis módon barbár népséggé mutatta be.<sup>366</sup>

A passauai tárgyalásokon az angol követ, Roger Ascham beszámolója szerint, a német fejedelmek közös panaszt emeltek Ávila könyve miatt, amelynek német fordítása éppen akkor jelent meg. A brandenburgi örgróf mellett felszólalt Albert bajor herceg is, aki nagyon elégedetlen volt azzal, amit néhai apjáról olvasott. Szerinte ugyanis inkább hálát érdemelt volna a császár részéről, mintsem tiszteletlen szemrehányást.<sup>367</sup> Az idős rajnai palotagróf, Frigyes szintén panaszt

<sup>363</sup>Részlet a humanista Antino Mario Ávilát dicsérő latin verséből, a szerző fordítása, idézi: MELE 1922. 114.

<sup>364</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 272; MELE 1922. 97–119.

<sup>365</sup>Albert Alkibiadész rochlitzzi fogságbaesésének spanyol értelmezéséről lásd: VILÁ 2020.

<sup>366</sup>VOIGT 1874. 43–44. <sup>367</sup>VOIGT 1874. 44.

tett Ávila könyvének egy bizonyos részével kapcsolatban; erről ő maga tájékoztatta később Heidelbergben a már említett angol követet. Azt a részt kifogásolta, amelyben a kommentárok szerzője Frigyes mentegetőzéséről és a császárnak való behódolásáról írt, rávilágítva, hogy mennyire átlátszóan gyenge kifogásokkal próbálta magát a rajnai palotagróf felmenteni a schmalkaldeniekhez segítségül küldött pár száz lovas miatt. Roger Ascham angol követ úgy látta, hogy noha Ávila munkája nem okolható kizárólagosan a német tartományurak lázadásáért, ám számos fejedelmet, herceget súlyosan megsértett, amivel még inkább elidegenítette őket a császár ügyétől.<sup>368</sup>

A francia uralkodó tapasztalt diplomatája, Sébastien de L'Aubespine, egy kéziratban fennmaradt munkában reagált Ávila írására. A *Histoire de la guerre de Religion entre l'Empereur Charles V. et les Princes d'Allemagne, commencée en 1525 et finie en 1547* című művében Károlyt zsarnokként, az eszményi uralkodó ellenpólusaként ábrázolta, aki megszegte a birodalom törvényeit és figyelmen kívül hagyta a fejedelmek jogos követeléseit. Ávilával szemben nem a kereszténységet és a világot egyesítő, Istentől küldött békefejedelemeként mutatta be Károlyt, hanem az európai vallási és politikai zűrzavar okozóját látta benne. L'Aubespine francia szemszögből a császár birodalom- és egyházpolitikájának hajtóerőit a spanyol-burgundi hatalmi érdekekben vélte felfedezni.<sup>369</sup>

A mű részbeni sikerességét mutatja, hogy habár Ávila munkájának terjedését a birodalmi infrastruktúra és az udvari hálózat nagyban elősegítette, a későbbiekben mégis ez vált az egyik legszélesebb körben elismert és olvasott spanyol történeti művé, amely a schmalkaldeni háború eseményei kapcsán íródott. Népszerűsége egészen a XIX. századig töretlen, számos esetben formálta a protestánsok elleni háborúról, illetve az V. Károlyról alkotott képet.<sup>370</sup> Cayetano Rosell XIX. századi spanyol irodalomtörténész értékelése szerint: „egyszerű munka, pontos leírása mindannak, amit a szerző saját szemével látott, magabiztosan és könnyedén elkészítve, tele érdekes részletekkel, közérthető, tömör nyelvezettel, nem nélkülözve az eredetiséget, ami kétszeresen is ajánlotta teszi.”<sup>371</sup>

## A kommentárok magyar fordításáról

Ávila kommentárjainak magyar fordításához a világhálós adatbázisoknak köszönhetően, szinte az összes korabeli kiadás rendelkezésemre állt. Munkám alapjául a spanyol eredetiből elkészült, 1853-ban megjelent német fordítás szolgált, amelynek szövegét gondosan összevetettem, összeolvastam a korabeli spanyol, olasz, angol, német és latin nyelvű kiadások szövegével. A lényegesebb, tárgyi eltéréseket lapalji jegyzetekben jeleztem. A különböző szövegváltozatok általá-

<sup>368</sup>VOIGT 1874. 45.    <sup>369</sup>SCHILLING 2020. 325.

<sup>370</sup>PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013. 272; MARTÍNEZ 2016. 26.    <sup>371</sup>MELE 1922. 115.

nos jellemzője, hogy a személy- és helynevek írásánál a legkülönbözőbb torzításokkal találkozhat az olvasó. Ezeket minden lehetséges esetben azonosítottam, a téves névalakok felsorolását mellőzve, egyedül a helyes formát tüntetem fel. Egyéb tekintetben a bevezető tanulmányok szolgálnak az olvasó számára tájékoztatásul. Az 1853-as kiadás névtelen készítője Ávila szövegét – amennyiben megállapítható volt – kiegészítette az események dátumaival, amiket az időrendi áttekinthetőség érdekében beemeltem a magyar fordításba.

# Luis de Ávila y Zúñiga feljegyzései két könyvben

## V. Károly római császár és spanyol király 1546 és 1547 folyamán zajló németországi háborújáról

**Győzhetetlen Károly császárnak, a spanyolok királyának,  
Luis de Ávila y Zúñiga**

Kegyelmes Császár, amiként azok, akik a fejedelemhez ajándékokkal járulnak, minden kincs közül, amelyben dúskálnak, a legértékesebbeket válogatják össze, így én az általad véghez vitt dolgok egy részét eme rövid elbeszélő összefoglalásban tárgyalom, amely művet Felségednek ajánlom, ennél ugyanis sem más nagyobbal, sem értékesebbel nem tudok előállni. A történet egészének kifejtését termékenyebb tollú, ragyogóbb tehetségűekre hagyom. Jóllehet, ezt a beszámolót nem írtam meg olyan terjedelmesen, hogy ne lehetne bővíteni további új részekkel, viszont, ha bármely részben elvonnának belőle, azáltal sérülne írójának hitelessége és eredetisége. Olvasd hát, kegyelmes Császár ezt a könyvecskét, és a halhatatlan Istennek velünk együtt adjon hálát Felséged azért, mert az Ő jótéteményéből vagy Te a LEGNAGYOBB, és még inkább azért, mert megérdemelten vagy a legnagyobb, mi pedig azért, ami a keresztény világ egésze számára kedvező, hogy Téged kaptunk Urunkul. Be kell vallanunk ugyanis, hogy nem kevésbé kell hálát adnunk a jóságos Istennek érted, mint saját magunkért.

## Első könyv

A felséges és győzhetetlen római császár, V. Károly egyéb hőstettei oly számosak, jelentőségük oly nagy, mint aminőket más ókori vagy újabb kori római, avagy külföldi császár még soha nem tett, kiválósága miatt sokaknak kellene írnia róla. Kiváltképpen a németországi hadjáratról illene mindenkinek beszámolnia annak egyedisége miatt, mert minden eddiginél igazságosabb és szükségesebb volt az ügy, kegyesebb és keresztényibb a cél, hasznosabb és dicsőbb a siker. Igen igazságos volt az ok, mert támadták, de nem támadott; és igen szükséges, mert nem a birodalom kiterjesztéséért vagy tagjainak védelméért, hanem sokkal inkább, hogy ne veszítse el annak fejét. A kegyes elhárítás tehát nem az ártatlanok elnyomására volt, hanem a bűnözők megjavítására. Inkább a keresztényekért volt, mert a birodalom érdekét magánérdeke elé helyezte, és a keresztény vallásért való általános buzgósága mutatott neki irányt. Igen hasznos siker volt, mert katonák elvesztése és a vidék pusztítása nélkül vívta az egész háborút; végül pedig dicsőségesebb volt, mert abban azokkal a fegyverekkel nyert, amelyekkel többnyire másokat is le szokott győzni. Okkal lehet arra következtetni, hogy sok egyéb jeles dologban V. Károly felülmúlta a többi császárt, és olyan hírnevet szerzett magának, amely önmagában elég lehet most már ahhoz, hogy sikerre vigye leendő hadjáratait. Ez az igen jogos ok ösztönzött arra, hogy megírjam ezt a háborút, röviden, ahogy az egy kommentárhoz illik, és hitelesen, ahogy láttam. Mert a kezdetétől fogva folyton folyvást a császár uram oldalán voltam, így a történetek igazságát első kézből nyújtom át.

Németország igen nagy ország, a Majna folyó osztja két részre, az egyik, amely az óceánnál végződik, az Alföld nevet kapta, azt pedig, amely Itáliába vezet, Felföldnek hívják. Számos nagy város, kastély és falu található ott, részben birodalminak nevezettek, amelyek a birodalomnak alárendeltek; részben pedig a frankföldiek, amelyek szabadon élnek, mint egy köztársaságban; részben pedig hercegek, őgrófok, grófok és egyházi és világi urak alá tartoznak. De mindegyikük feje és feljebbvalója a császár, akit hat német fejedelem választ meg, akiket választófejedelemnek mondanak: három egyházi, a kölni érsek, a mainzi püspök és a trieri püspök, valamint három világi, a szász herceg, a palotagróf és a brandenburgi őgróf. A szavazatok egyenlősége miatt pedig a felséges cseh király hetedikként hoz döntést közöttük.<sup>1</sup> Egész Németország esküt tesz az újonnan megválasztott császár-

<sup>1</sup>A Szent Római Birodalom működéséről, felépítéséről lásd: VAJNÁGI 2009.

nak az engedelmességre, illetve hűséget fogad azokkal szemben, akik nem engedelmessékednek és sértik öfelségét. Cserébe az új császár pedig megígéri, hogy az ország szabadságát és törvényeit megőrzi. Az ország igazgatása gyűléseken történik, amelyeknek – valahányszor össze kell hívni a Birodalom és a tartomány szolgálatára – a császár a vezetője és kezdeményezője. Németország sok más jó törvénye között, arról emlékezem meg most szándékosan, amely szerint egyetlen fejedelem, úr, város vagy falu sem viselhet háborút, vagy erővel nem kényszeríthet másokat vallási esetleg egyéb okok ürügyén a császár és a gyűlés engedélye nélkül. Ha valaki mégis ilyet tesz, azt a birodalom lázadójának hirdetik ki, és mint mondják, birodalmi átok sújtja. Ez nem tarthat más, minthogy akik lázadnak, személyükben és javaikban szabad zsákmánnyá válnak.



12. kép. Európa térkép az 1550-es Ávila kiadásból.

Ausztria V. Károly császárságának 28. évében János Frigyes, szász herceg és választófejedelem, illetve Fülöp, hesseni tartománygróf, akik jeles vérből és rendből való urak, egyúttal nagyravágyóak is, talán éppen emiatt nem elégedettek vagyonukkal, nagyobb dolgokra törekedtek és a nép és az urak körében már sok év óta számos követőre tettek szert lutheránus vallásuk ürügyén. Ezt sokkal korábban Luther Márton ébresztette fel abban az országban, aki nagy szabadságot engedett

az életben és az érzéki örömeiben egyaránt, ami igen alkalmas volt a népesség vonzalmának felkeltésére. Emiatt a gőg miatt nem nagyon engedelmeskedtek a császárnak, és a gyűléseken – amelyeket a császár hívott össze – vagy nem jelentek meg, vagy amikor megjelentek, nem mutattak kellő tiszteletet és engedmességet. Szövetséget kötöttek, és részben maguk között ezt schmalkaldeninek hívták: zártkörű gyűléseket tartottak, és a császári felség gyengítése érdekében tanácskoztak.<sup>2</sup> Miután merészségük és büszkeségük régóta tartott, a császár tárgyalt velük abban a reményben, hogy megjavulnak. Azonban részben színelve, hogy egyéb ügyek és nagyon fontos háborúk kötik le, végül úgy látta, hogy az egész ország lángba fog borulni, ha nem érkezik rövid időn belül megfelelő segítség. Ugyanis a szász herceg és a hesseni tartománygróf többször is, tekintélyük erejével különböző urak és népek ellen támadtak, az utóbbi időben háborút viseltek, győztek, és a braunschweigi herceget fiával együtt fogságba vetették és elfoglalták tartományát. A császárt ezért számos nagyon igazságos ok és szükség hajtotta arra, hogy a sok rosszat orvosolni, a kárt csökkenteni, a mozgolódás minden kezdeményezőjét megbüntetni szándékozza.<sup>3</sup>

A németországi viszonyok már odáig fajultak, illetve az új hit követőinek hatalma oly nagyra nőtt, hogy nyilvánvalóvá vált: nélkülözhetetlen valamilyen isteni segítség. Hiszen, ha valaki emberi erővel lépett volna fel, olyan nehézségekkel kellett volna szembesülnie, hogy a fenyegető gonoszt semmilyen úton-módon sem tudta volna elhárítani. Tétélezzük fel, ha ügyes tárgyalások útján akarta volna ezt elérni, olyan sok várossal és fejedelemmel kellett volna egyezkednie, hogy a megállapodás megkötése rengeteg időt és nagy erőfeszítést igényelt volna. Ha erőszakkal akart volna élni, ez szerfölött nehéznek és veszélyesnek bizonyult volna a szövetség nagy kiterjedése miatt. Ugyanis Németország-szerte a lutheránusok voltak a leghatalmasabbak, kivéve Klevét és Bajorországot. Bár ez utóbbi úgy tűnt, messze állt az új vallástól, és a régi, igaz hithez tartozott, mégis úgy viselte magát, hogy a katolikusoknak és a lutheránusoknak egyformán kedvezett, ezért tulajdonképpen semlegesnek volt tekinthető. Németország összes fennmaradó részei, kivéve néhány birodalmi várost és azokat a helységeket, amelyek a római király<sup>4</sup> hűségén voltak, vagy a schmalkaldeni szövetséghez tartoztak (amely szövetség a megkötése helyéről kapta

<sup>2</sup>Vö. HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999. 231–232.

<sup>3</sup>Eddig tart az 1549-es olasz nyelvű kiadás valószínűleg nem Ávila tollából származó bevezető része.

<sup>4</sup>I. Ferdinánd magyar király 1531-ben lett Aachenben római királlyá koronázva.



nevét), vagy az azon kívül állók is már nyíltan a lutheránus párt követőinek vallották magukat.

A legjelesebb katolikus városok, amelyek jelentőségüket és méltóságukat tekintve felülmúlták a többi, Mainz, Köln, Trier, Aachen és Metz<sup>5</sup> voltak, és még néhány kisebb helység. Míg a szövetség oldalán a legfontosabb Augsburg, Ulm, Strassburg, Frankfurt volt, mind nagy gazdagsággal és hatalommal bíró hely. Ezeken kívül a schmalkaldeniekhez tartozott még a szintén jelentős Lübeck, Bréma, Braunschweig és Hamburg, és még számtalan más helység is. Kivétel volt Nürnberg, Nördlingen, és Rothenburg, amely városok bár lutheránusok voltak, nem csatlakoztak ehhez a szövetséghez. Úgy is mondhatnók, hogy a hatalmuk felért a birodalom hatalmához. Tagjai közt szerepeltek továbbá Németország előkelői közül az összes fejedelem és tartományúr, kivéve a római királyt, a bajor és a klevei hercegeket és néhány kisebb nemesurat, akik sem a szövetséghez, sem az új hithez nem kapcsolódtak. Azonban a schmalkaldeniekhez napról napra egyre többen csatlakoztak, még hozzá külső hatalmasságok is, akik nem tartoztak a birodalomhoz. Szövetségük létszámának gyarapodásán felbátorodva vakmerőségük egyre nagyobb méreteket öltött: egymás közt tárgyalásokat kezdeményeztek és nagyban buzgólkodtak minden törvény és régi hagyomány ellen. Ezzel azonban nem csupán a császárt és a birodalom tekintélyét fenyegették, hanem a *res publica christiana* teljes megdöntésére is törekedtek, végső céljuk pedig egy új császárság létrehozása volt, minden ezzel járó újítással együtt.

Őfelsége akkoriban Németalföldön foglalkozott a tartomány ügyeivel, ennek a régióknak nyugalma és haszna érdekében alkotott rendeleteket. Miután ezzel végzett, a császár Németországba készült menni, de előbb Utrechtben az Aranygyapjas Rend gyűlését tartotta meg, január 2. amelynek keretében számos lovagot vett fel a rendbe Itália, Spanyolország, Németország és Flandria előkelői közül. Ezt követően, a nem sokkal korábban megszerzett hercegséget, Geldernt tekintette meg<sup>6</sup>, majd találkozott a német fejedelmek és városok küldöttségével a Maas folyó mentén elterülő Maastrichtban. Őket többek között nagyon nyugtalanította az a bizonytalan híresztelés, amely szerint az uralkodó népes kísérettel, nagyszámú lovas és gyalogos haddal vonul Németország felé. Azonban csatlakozniuk kellett, mivel Őfelségének nem volt ilyen szándéka, és csak a szokásos kíséretével érkezett: az udvartartásával és ötszáz lovasával, mint mindig, amikor Flandriából Németországba

<sup>5</sup> A spanyol és a német változatban csak Köln, Metz és Aachen szerepel.

<sup>6</sup> A gelderni látogatásra való utalás a latin változathoz hiányzik.

utazott. Ilyen kísérettel hagyta el tehát Maastrichtet, ahol búcsút intett lánytestvérének, magyarországi Mária királynőnek. Folytatva utazását, a franciáktól újonnan megszerzett Lüttichen és a luxemburgi hercegségen keresztül, ötszáz nehézlovasával együtt a Rajnán átkelve tervezett Németországba lépni, ahová néhány nap utazást követően meg is érkezett.

Noha az aggályok látszólag eltűntek Németországban, a hangulat nem volt olyan jó, hogy bármilyen veszélyt ki lehessen küszöbölni. Őfelsége azonban rendkívül elszánt volt. Speyerben, ahol néhány napot szándékozott eltölteni, a rajnai palotagróf és a felesége, a császár egyik unokahúga járultak színe elé, illetve felkereste Hesseni Fülöp tartománygróf is. Mindegyikük azért jött, hogy a terveiről tárgyaljon vele. Az előbbieki akarták puhatolni, hogy lehetséges-e tárgyalások révén a német ügyekről megállapodásra jutni, a tartománygróf pedig, hogy képes-e érvényesíteni követeléseit. Azonban a választófejedelm-palotagróf nem találta a tárgyalást kielégítőnek, a tartománygróf pedig nem érezte a császár szándékát kedvezőnek. Mindketten távoztak tehát, és néhány nappal később csatlakoztak a szövetséghez.

Öt napos speyeri tartózkodása után Őfelsége átkelt a Rajnán, és Németországnak a napjainkban népiesen Svábföldnek nevezett részén keresztül haladva, előbb Donauwörthbe és Ingolstadtba, végül Regensburgba utazott, ahová az elmúlt évben a birodalmi gyűlést összehívták. Ide sereglettek a német fejedelmek és városok képviselői, hogy tárgyalásokat kezdjenek a birodalom és *res publica christiana* üdvéről. Az uralkodó jelenlétében Anna, a római király legidősebb lánya feleségül ment a bajor herceg fiához, a másik lány, Mária pedig Vilmos klevei herceggel kötött házasságot.

Úgy vélem, hogy máris el kell kezdenem a háború történetét, amelyet a császár a lutheránusok ellen folytatott – ez ugyanis kiemelkedően fontos! Nem fogok foglalkozni részletesen mindazzal, ami korábban történt, mint például a vallási viszonyokkal kapcsolatos részletekkel. Ez, és egyéb dolgok azoknak maradnak, akik részletesebben írnak minderről, én csak azt írom le, amiről szemtanúként valóban be tudok számolni.

A szövetség fejedelmei és városai hamar világossá tették, hogy Őfelsége kívánságait ez a birodalmi gyűlés a legkevésbé sem fogja teljesíteni. Ezzel együtt nem csekély mértékben botránkoztak meg azon, hogy a császár a szándékait olyan módon kívánja megvalósítani, ahogy azt az Isten szolgálata, a kereszténység üdve és a méltóságából fakadó kötelességei megkövetelik tőle.

Néhány vezért és kapitányt a császár titokban Regensburgba parancsolt, és bár az ilyen kicsiny előkészületek egy ilyen nagy háborúhoz képest rejtve maradhattak volna, a jelenlévő uraságok és a városok küldöttei mégis tudomást szereztek erről, mivel sem a hatalomnak, sem a ravaszságnak nem voltak híján. Így egyik nap együtt Őfelsége elé járultak, hogy beszéljenek vele. Mondanivalójuk összegezve így hangzott: megtudták, hogy a császár néhány vezért és kapitányt küldött ki gyalogság toborzására, ami miatt arra kérik Őfelségét, hogy ugyan árulja már el nekik, hol tört ki háború, vagy ki ellen szándékozik hadba indulni, hogy lehetőségeikhez mérten, legjobb tudásuk szerint segíthessék, ahogy ezt már korábban is gyakran megtették.

Őfelsége erre azt válaszolta, hogy bizonyos számú hadat azért állított fel, hogy a birodalom ellen lázadókat erővel zabolázza meg. Aki június 1. pedig őt ebben támogatná, jó és hűséges alattvalóként lesz számon tartva, és megtapasztalja a császár kegyét, de aki ennek az ellenkezőjét cselekedné, azt úgy fogja kezelni Őfelsége, mint a lázadókat, akik ellen ez a háború irányul. Ezután visszatértek a szövetség küldöttei a szállásaikra, majd egyenként hamarosan hazautaztak. július elején

Ezzel vette kezdetét a háború, amelyet olyan pontosan kívánok leírni, amennyire azt az emlékezőtehetségem engedi. Először is azonban szükségesnek tartom, hogy a császár kezdeti helyzetét, illetve a végrehajtott előkészületeket bemutassam, hogy ezáltal elszántsága éppúgy, mint a nehézségek megismerhetőek legyenek. Aki figyelmesen olvassa a beszámolóm, mindkettőt megérti majd.

Az uralkodó a bajorországi Regensburgba hívta össze a birodalmi gyűlést. Ez a hely a Duna mentén a szabad birodalmi városok közül az utolsó, amely Ausztria irányába fekszik. A lutheránus tanokhoz húzó ősi, gazdag, nemes és nagy város Augsburgtól tizennyolc, Ingolstadt-tól, az utolsó bajor helységtől pedig kilenc mérföld<sup>7</sup> távolságra fekszik. A Dunától északra Ingolstadttól Kölnig, egész Németország néhány egyházmegye és csekélyszámú város kivételével lutheránus volt. Azonban ezek is, hogy megvédhessék magukat, az ellenséget éppúgy élelmezték, mint a többiek. A bajor herceg is, bár katolikus, óvatosan, – hogy azt ne mondjam – rettegve kezelte a helyzetet halogatásával.

Ez a határozatlanság jelentős mértékben növelte számunkra a háború nehézségeit, ezért történt úgy, hogy a háborúhoz szükséges előkészületek szinte egy teljes hónapot késtek. De a háború gyors megindításában nem csak ez akadályozta császárt. Elfoglaltságai miatt az

<sup>7</sup>Itt a német nyelvterületen használatos mérföldben érti a távolságot, ez esetben egy mérföld körülbelül 7,4 kilométert jelent.

öccse, a római király is egy hónappal később érkezett meg, mint ahogy várható volt, miközben jelenléte rendkívül szükségessé vált, mint ahogy az a vele kapcsolatos részekből a későbbiekben kiviláglik. Ugyanakkor Őszentsége egyes tisztviselőinek megbízhatatlansága és vonakodása éppúgy ártott, mint több olyan pap, akiket szenvedélyük vagy rajongásuk nem hagyott csendben maradni. Ezért a terveinkről a császár ellenfelei mindent korábban megtudtak, mint a barátai, vagy mielőtt bármilyen ügyet sikerült volna elrendeznünk. Őfelségének kezdetben még nem volt egyetlen német katonája sem, és a spanyolok sem indultak el arról a három helyről, amelyekről később fogok szólni. Ezen felül még a pápa sem indította útnak az ígért segédcsapatokat Itáliából. Egyedül a császár lelki erényén és bátorságán, valamint azoknak a hatalmán, akik Németországban az ügyét támogatták, látott nyugodni teljes erőnk és üdvösségünk reménye.

Először az augsburgi polgárok toboroztak csapatokat, és álltak készen a háborúra. Látszólag persze nem Őfelsége ellen, hiszen minden császári megbízottnak, akik fegyvert vásárolni érkeztek, vagy a már megvásároltakat jöttek kifizetni, szabad bejárást biztosítottak a városba. Időközben az uralkodó néhány gyalogos seregvezérét elküldte, hogy német zsoldos gyalogságot toborozzanak. Négyen voltak, név szerint: Hildebrand Madruzzo, a trienti bíboros püspök testvére; Georg von Regensburg, egy veterán katonaeMBER, aki sok háborúban szolgálta Őfelségét; Bernhard von Schaumburg, valamint Marignano őrgróf, aki egyúttal a tüzérség és a hadigépek parancsnoka is volt. A négy főtiszt mindegyikének négyezer németet kellett toboroznia. Származási helyük szerint, ezek két seregbe rendeződtek Madruzzo és Georg von Regensburg vezetése alatt: az előbbihez csatlakoztak Marignano csapatai, a másodikhoz pedig a Schaumburg vezetése alatt állók. Később még a bajor herceg természetes fia és más kapitányok által toborzott további tíz zászlóalj is ezekhez a seregekhez sorolták be, így végül seregenként huszonöt, összesen tehát ötven zászlóaljnyi német gyalogos állt készen.

Egyszersmind Őfelsége magához rendelte Magyarországról Don Alvaro de Sandét kétezer-nyolcszáz fős spanyol terciójával<sup>8</sup>, Lombardiából pedig Jacobo de Arce vezetése alatt háromezer katonát. Albert brandenburgi őrgrófnak sietve kétezer-ötszáz lovast kellett kiállítania, ezek egy részét később Miksa osztrák főherceg vezérlete alá osztották be, míg a brandenburgi választó testvérének, János őrgrófnak egy hatszáz fős csapatot kellett verbuválnia. Továbbá a Német Lovag-

<sup>8</sup>A terciókról lásd jelen kötet zsoldosseregekkel foglalkozó fejezetét.

rend nagymesterének ezen felül még ezer, ifjabb Henrik braunschweigi hercegnek négyszáz, Miksának, Magyarország fejedelmének és osztrák főhercegnek ezeröttszáz lovasst kellett kiállítania. Azonban ezek az egységek Németország oly különböző területein voltak, hogy csak nagy nehézségek árán lehetett összevonni őket, mert Ófelségétől az ellenség hatalmas tömege választotta el.



13. kép. Wolfgang Schutzbar, a Német Lovagrend nagymestere.

Ezzel egy időben, Ószentsége elrendelte a szerződés szerinti itáliai segédcsapatok mozgósítását. A császár pedig parancsot küldött Németalföldre Maximilian von Egmontnak, Büren grófjának, hogy tízezer fős németalföldi gyalogsággal és háromezer fős lovasággal a lehető leggyorsabban Németország felé vegye az irányt.

Ez a hadsereg együttesen elég erős lehetett volna, hogy mindenki mással szemben helyt álljon, de az egyes részeit oly sok helyről kel-

lett összevonni, és részeiben pedig nem volt elég erős ahhoz, hogy összemérhesse erejét az ellenséggel. Mielőtt még összegyűlt volna a hétszáz német lovas<sup>9</sup>, a kétezer gyalogos Madruzzo, illetve a három-ezer főt számláló sereg Georg von Regensburg vezetésével, ezen felül Magyarországból megérkeztek volna a spanyolok, az ellenség előtört Augsburgból: a város huszonkét, továbbá Ulm négy, a württembergi herceg hat zászlóaljnyi gyalogosa, valamint ezer lovas, és huszannyolc ágyú. Úgy tervezték, hogy rendkívüli gyorsasággal az Itáliából érkező katonák ellen indulnak, akiket szerintük a pápa Németország elpusztítására küldött, így a császár teljesen kívül marad a játékon, távol állt ugyanis tőlük, hogy ellene bontsanak zászlót: zászlót: kizárólag a pápa hadi népe ellen akartak vonulni, és megállítani azokat az Ehrenberger-Klause kolostorerődjénél.

Hogy ez érthető legyen, szükséges tudni, hogy Itáliából Bajorországba Trienten keresztül vezet az út, ami aztán Innsbruckig egyenesen megy tovább, majd onnan kettéágazik.

Az egyik, az Inn folyó mentén Kufstein jól megerősített városáig tart, a tiroli-bajor határnál, míg a másik Svájc felé veszi az irányt, amelynek bejáratát egy magasan fekvő völgyben lévő, szintén jól védhető kastély zárja le. Ezután következik Füssen, az augsburgi bíboros birtoka, majd Kempten, az egyik legfontosabb lutheránus birodalmi város, végül Memmingen, ami szintén egy lutheránus birodalmi város, mindkettő a protestáns szövetség tagja. Az összeesküvők ezen okokból kezdtek bele első vállalkozásukba. A háború kiobbantásához azt a tervet eszelték ki, hogy a kolostorerődöt megostromolják és elragadják a mieinktől, előre számolva azzal, hogy a természet által jól megerősített vár az Alpok lábainál kiváltképpen alkalmas arra, hogy Németország ellenségeit kirekesszék, és ezáltal a háború számukra eredményesen folytatódhasson.

Tehát tizennégy-tizenötezer gyalogos és ezer lovas indult a szövetségesek számára fontos átjáró elfoglalására.<sup>10</sup> Sebastian Schertel volt a hadvezérük, akiről jó tudni, hogy korábban Őfelsége alabárdosként szolgált a császári hadseregben. Róma kifosztása után fogadósnak állt, aztán a francia saint-dizier-i háborúban<sup>11</sup> Őfelsége német csapatainak legfőbb profosza (ítéletvégrehajtója) lett. Nagy vagyont halmozott fel,

<sup>9</sup>A német fordításban hatszáz, a latinban is a spanyol kiadásban hétszáz lovas szerepel.

<sup>10</sup>Ez a mondat hiányzik a latin kiadásból.

<sup>11</sup>Avila az V. Károly és I. Ferenc közti, a crépy-i békével záradó háborúra utal, amely egyik fő eseménye Saint-Dizier öthetes ostroma volt 1544-ben. A latin változat Toul (*Leuci*) városát adja meg a háború színhelyéül. Az ostrom hadtörténeti irodalomban játszott jelentőségéről lásd: B. Szabó 2017. 127–130.

és olyan hírnevet szerzett az ellenség fontosabb emberei között, hogy főkapitányi rangot adva neki megbízták ennek a vállalkozásnak a vezetésével; továbbá a háború alatt végig a szövetség városainak gyalogságát irányította.

Schertel, Füssent véderő hiányában, menetközben foglalta el, és július 9. mikor Klauséhoz ért, a védelemmel megbízott katonaság az ostrommunkálatokat és a rájuk leselkedő veszélyt látva – az ostromlók előbb sáncot ástak, majd a falakra irányították ágyúikat – a várat egyetlen ágyúlövés nélkül az ellenség kezére adták. Vannak olyanok, akik a vár július 10. kapitányát árulással vádolják, de én ebben az ügyben a döntést Ferdinánd királyra hagyom, mivel az ő alattvalója volt.

Miközben ezek történtek, a Madruzzo és Marignano márki által toborzott, nagyjából négy-ötezer német gyalogos elszánta magát, hogy arra a helyre<sup>12</sup> mennek, míg a többiek Regensburgban a császár mellett láttak el őrszolgálatot, és védték a várost. Bár nagy hajlandóságot mutattak a harcra, a seregek vezérei, amint értesültek erről, az ellenség fölénye miatt nem adtak rá engedélyt. Ugyanis még ha nem is lettek volna túlerőben, nem lett volna tanácsos az egész háborús tervet az augsburgi hadinép felszámolásával kockáztatni, mivel az ellenségnek rajtuk kívül is összehasonlíthatatlanul jelentősebb fegyveres erői voltak. Így tehát, a kiadott parancsnak megfelelően az útra kelt csapatok gyorsan visszafordultak. Hasonlóképpen cselekedett Georg von Regensburg is, aki ugyanebben az időben zászlóaljait Ulm környékén vonta össze, és a parancs szerint Regensburghoz vonult.

Eközben az ellenség Ehrenberger-Klause irányából Innsbruck elfoglalására indult. Ha tervük sikerül, akkor a többi már gyerekjáték, mivel ezáltal mindkét útvonalat Tirol és Bajorország között ellenőriznék, így ők lennének az Itáliából Trienten keresztül Innsbruckig vezető út urai. Ezáltal könnyűszerrel elvágnának minket olyan területektől, ahonnan a császár pénzhez és hadinéphez juthatna. Azonban Innsbrucknál olyan ellenállásba botlottak, amely az ellenséget a várostól négy mérföldnyire megállásra kényszerítette, mivel hat-hét napon belül tíz-tizenkét ezer ember gyűlt ott össze, akik részben csatlakoztak Castelalto csapatai. E fordulat tervei megváltoztatására kényszerítette Schertelt,<sup>13</sup> aki a visszavonulás mellett döntött, de még előtte őrséggel látta el Klausét és Füssent. Az említett Castelalto a római király egyik július 17.

<sup>12</sup>Ehrenberger-Klause

<sup>13</sup>Az 1853-as kiadás szerint helytelen. Schertelt az augsburgi bíró hívta vissza, mivel támadásra számítottak Bajorországból. Kicsit korábban az ulmi hadi tanács már szintén elrendelte Schertelnek, hogy az Iller folyó mentén haladjon, mert volt olyan terv, amely szerint a regensburgi császári udvar ellen vetették volna be. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 13.

legidősebb német tisztje és vazallusa volt, aki a háború során sikerrel visszahódította mindkét helységet.

Ebben az időben indultak meg Őszentsége segédcsapatai, csakúgy, mint a Lombardiából és Nápolyból kivezényelt, a kiváló Alfonz Vives vezetése alatt álló spanyolok, akiket az apuliai partoknál hajóztak be, és a római királyhoz tartozó vidéken, a velencei határ közelében lévő Triesztnél és Natisone torkolatánál szállítottak partra.<sup>14</sup> Ezt követően Karintián és Stájerországon keresztül Salzburgba kellett vonulniuk, majd míg végül megérkeztek a császárhoz Regensburgba.

Miután Innsbrucknál az ellenség kudarcot vallott, és megtudták, hogy az átjárót Kufsteinnél négyszáz spanyol arkebúzos őrzi, visszatértek Augsburgba. Vállalkozásuk kiemelt jelentőségű volt a szövetség számára. Azonban még ennél is nagyobb sikert értek volna el, ha Augsburgból egyenesen Regensburg ellen indítottak volna támadást, mert ekkor a császár csapatok nélkül tartózkodott ott, és nem lett volna más választása, minthogy a Duna mentén elhagyja Németországot.

Abban az időben ugyanis Madruzzo és Georg von Regensburg seregei még nem egyesültek, és a spanyolok sem érkeztek meg Magyarországról. Nem állt hatalmunkban más, mint a császár és az ő neve, amely azért Németországban mégis sokat számított. Ágyúink egyáltalán nem voltak, arra vártunk, hogy Bécsből megérkezzenek. Minden annyira előkészítetlen volt, hogyha az ellenség előretört volna, céljukat ellenállás nélkül elérik. Ez volt az első, önmaguknak nagy kárt okozó tévedésük, amelyet vezéreik vagy tanácskozásaik rovására írhatunk.

Ebben az időben a szász herceg és a hesseni tartománygróf az alábbi július 4. bi tartalmú levelet intézte a császárhoz: Úgy hallották, hogy a császár néhány lázadót és rossz szándékú embert szeretne megzabolázni Németországban, ezért kérdik tőle, hogy kik lennének ezek, hogy Őfelsége szolgálatára állhassanak. Azonban, ha az uralkodónak esetleg velük szemben lennének kifogásai, és a felállni készülő hadsereget ellenük toborozza, akkor ők minden ésszerű megegyezésre nyitottak.

A császár egyáltalán nem válaszolt ezen levelükre, mert a csend volt erre a legjobb reakció. Ugyanis, amikor a fenti levelet írták, már egyesültek a csapatok és hadsereg összegyűjtésére is kiadták a parancsot, amelynek nagy része akkorra már fegyverben állt. Eközben arra is buzdították a szövetséghez csatlakozó fejedelmeket és városokat, hogy a szerződésben vállalt fegyveres erőiket állítsák hadrendbe. Más-

<sup>14</sup>A spanyol és a spanyol alapján készült német változat szerint Fiuménél szálltak partra, ez azonban helytelen.



felől Sebastian Schertel a korábban az Innsbruck ellen vezetett sereggel Augsburgból Donauwörth felé indult, amely Augsburgtól hat mérföld, Regensburgtól tizennégy mérföld távolságra van, a Duna mentén haladva. Ez egy fontos pont volt, minthogy az a neve német jelentéséből is következik: a Duna védelmezése. Birodalmi város volt, amely néhány évvel korábban csatlakozott a lutheránusokhoz és a szövetséghez. Schertel meghódította ezt a helyet, jobban mondva befészkelte oda magát, és arra várt, hogy János Frigyes, valamint Hesseni Fülöp fegyveres erőivel egyesülhessen. Az elfoglalt pozíciója nagy előnnyel járt a szövetség számára, mivel általa felügyelték egyrészt a Lech folyót, amely elválasztja a bajorokat a Svábföldtől; másrészt a Dunát is, amelynek révén Ulmból és a Württembergi Hercegségből ellátmányhoz jutottak. Ennek megfelelően a település nagyon is alkalmas volt egy jelentős sereg összegyűjtésére és minden szükségessel való ellátására. július 30.

Néhány nappal azután, hogy Schertel csapataival elfoglalta ezt a augusztus helységet, megérkezett a választó és a tartománygróf is az övéikkel, így ténylegesen egy hatalmas, a szövetség minden fejedelme és városa által kiállított hadsereg gyűlt itt össze. Hetven-nyolcvan ezer gyalogost, kilenc-tízezer lovas és mintegy száz ágyút számlált a sereg. Ezzel szemben a császár Regensburgban csak annyi emberrel rendelkezett, amennyit korábban említettem, és csupán tíz ágyúval, amelyeket a várostól kölcsönzött, mivel a Bécsből várt fegyverzet még nem érkezett meg. Hírt kapott ugyan róla, hogy Schaumburg a Fekete-erdőben gyűjtötte egybe hadseregét, ám csak nagy nehézségek árán tudtak előre haladni, mert az út egyrészt közvetlenül a hatalmas ellenséges város, Ulm közelében van, másrészt a szövetség leghatalmasabb fejedelmének, a württembergi hercegnek területén keresztül vezetett, aki a szász választót kivéve az összeesküvők közül mindenkit felülmúlt vagyónával és hatalmával. Schaumburnak ezért egy nagy kitérőt kellett tennie Konstanz felé, az ottani tó<sup>15</sup> körül, majd Tirolon keresztül kellett haladnia, ami már veszélytelen volt, de jóval hosszabb.

Hasonlóképpen értesült arról is a császár, hogy a nápolyi spanyol csapatokkal már behajóztak, sőt a pápai segédcapatok már szintén úton vannak, akárcsak a spanyolok Lombardia felől. Emellett a sulmonai herceg, Ófelsége könnyűlovasságának parancsnoka hatszáz lóval érkezik, és a Bécsben hajóra rakott tüzérség megérkezése csakugyan július 30. hamarosan várható.

<sup>15</sup>Boden-tó

Viszont az ellenség is közel volt, és a felsorolt segítségnek még időbe telt, hogy egyesüljenek. Ezalatt János Frigyes választó és a tartománygróf hatalmas haderejüket ellenállás nélkül Regensburgig vezethették volna, ahol a császárt tíz-tizenkétezer emberével, csekélyszámú tüzérséggel és még kevesebb éléssel találták volna. A város semmiképpen sem volt annyira megerősítve, hogy támaszkodni lehessen rá, és ha így is lett volna, nem lett volna helyénvaló Őfelségét az ostromnak kitenni, megfosztva az említett csapatokon kívül minden más lehetőségtől. Véleményem szerint, ha a szövetséges fejedelmek Regensburg ellen támadtak volna, elűzték volna a császárt, és amint arra kényszerült volna, hogy távozzon a városból, Németországot is el kellett volna hagynia. Odajutni meglehetősen könnyűnek tűnt, mert az ellenséget a hátuk irányából semmi sem fenyegette. A bajor herceg birtokán, Rainban, Donauwörthtől egy mérföld távolságra egy zászlóaljnyi gyalogos volt, Ingolstadtban pedig kettő a testőrségből, a nemes Don Pedro de Guzmán parancsnoksága alatt. Továbbá állomásoztak még ott bajor hercegi csapatok is, ám ezek kevés hajlandóságot mutattak az ellenséggel való harcra. Ezért – másokkal egyetértve úgy gondolom, hogy – egy olyan hadműveletről mondtak le ezáltal, amely biztos sikerrel járt volna, és ez volt a második, sokkal nagyobb tévedésük.

Előretörték tehát Rain felé, amelynek a helyőrsége a zászlóval és fegyverrel való szabad elvonulás fejében, ágyúlövés nélkül feladta az erősséget. A szövetségesek ott hagytak egy zászlóaljat és tábort ütöttek Neuburg közelében. Ez a hely alkalmas volt számukra, mert az ősi és jeles pfalzi, illetve a bajor házzal rokonságban álló lutheránus Ottó Henrik birtokolta. A megerősített helységet, amely Donauwörthtől és Ingolstadttól egyaránt három mérföld távolságra található, a Dunát átívelő hídja tette jelentőssé.

Eközben a római király Regensburgból Prágába utazott, ahol Őfelsége rendelkezése szerint Móric szász herceggel a választó országába való betérésről tanácskozott. Ez a Móric egyike volt a szász hercegeknek, mivel ők a német szokás szerint birtokaikat felosztották a különféle rokonok között, nagyhatalmú úr volt, és bár lutheránus, folyvást ellenséges viszonyban volt unokatestvérével, a választóval. Ugyan közvetlenül a háború kezdete előtt békés kapcsolatban voltak egymással, ám ahogy az elkezdődött, a császár a választóra és a hesseni július 20. tartománygrófra birodalmi átkot mondott ki. Ez az átkot azt jelentette, hogy az kaphatta a lázadók tartományait, aki legyőzte őket, ennek értelmében a római király és Móric herceg megegyezett, hogy elfoglalják a választófejedelemség területét. Ez azért is tűnt kivitelezhetőnek mindkettőjük számára, mivel országaik határosak voltak vele.

Ugyanekkor Őfelsége megtudta, hogy az ellenség a bajor herceg városát, a Regensburg és Innsbruck között fekvő Landshutot készül ostrom alá venni. Azonban ugyanezen az útvonalon várta a császár az összes Itáliából, illetve a Fekete-erdőből érkező csapatát, mert Ehrenberger-Klause erődjének elvesztése óta nem volt más út. Ha valóban a tervük szerint jártak volna el, akkor ez lett volna a legcélszerűbb, ugyanis ha elfoglalták volna Landshutot – amit könnyedén véghez vihettek volna – akkor Regensburgban zárhatták volna az uralkodót, mivel az összes oda vezető út lezárásával megakadályozhatták volna a várt csapataink megérkezését. Ugyanis mind az itáliaiaknak, mind a spanyoloknak, illetve akár a Schaumburg által vezetett németeknek a Fekete-erdő irányából Landshut mellett kellett elhaladniuk. A szövetségesek tehát gyorsan megerősíthették volna ezt a helyet, és nyugodtan maguk mögött is hagyhatták volna, hogy Regensburg ellen fordítsák erőiket, amivel valószínűleg jelentős mértékben megnehezíthették volna a császár helyzetét.

Az uralkodó a nagy veszély elhárítása miatt végül úgy döntött, hogy személyesen biztosítja ezt a helységet, amely ellen az ellenség egyesített ereje irányult. Pirro Colonna négyezer némettel, egy spanyol zászlóaljjal, illetve a Bécsből megérkezett ágyúkkal és lőszerrel együtt Regensburgban maradt. A hadsereg maradéka Őfelsége vezetésével Landshuthoz menetelt, ahol két tábort vertek. Azonban nem augusztus vonult be seregével a városba, hanem a falak körül szálltak meg, így 3–4. óvva meg az előzékeny városiakat a jogtalanságtól, bosszúságtól, amit a katonaság okozhat.<sup>16</sup> Itt akarta megvárni az ellenséget és az itáliai gyalogságot egyaránt, mivel ez utóbbi hamarabb oda érhetett.

Napról napra jobban terjedtek a híresztelések az ellenség közeledéséről, és már tudtuk, hogy Ingolstadt nál járnak, ahol a két zászlóal- augusztus jon és annál is több bajor csapaton kívül még kétszáz itáliai arkebúzos 18. is volt. Noha a bajor herceg katonái a császár hűségén állónak vallották magukat, mégsem tekintették ellenségnek a schmalkaldenieket, így anélkül tudtak mellettük elhaladni, hogy veszteséget szenvedtek, vagy akár okozhattak volna.

Őfelsége ahogy értesült erről a hírről, megparancsolta az összes menetben lévő egység vezetőjének, hogy a lehető leggyorsabban érjenek a város közelébe. Időközben az uralkodó egy olyan helyet választott, amely alkalmas volt arra, hogy a közeledő ellenségre csapást mérjenek, ami eltökélt szándéka volt. Ha nem így tette, akkor át kellene engednie nekik a Németország feletti uralmat, azt pedig nagyon

<sup>16</sup>A spanyol és a német változatból hiányzik a lakosság óvására vonatkozó indoklás.

nem szerette volna, hogy ez bekövetkezzen. Emlékszem, gyakran hallottam tőle amikor ez az igen szörnyű háború szóba került, hogy akár élve, akár holtan, de Németországban akar maradni. Ilyen eltökéltséggel várta tehát az ellenséget, akiket a császár csodálatos bátorsága szinte elijesztett. Amikor a szövetségesek hírül vették, hogy Regensburg megfelelő védelmet kapott, és a császári hadsereget úgy állították fel mintegy hat mérföldnyire az állásaiktól, hogy a várt erősítéstől már nem lehetett volna elválni őket összecsapások nélkül, ezért Ingolstadt és München között tábort verve elálltak a tovább vonulástól.

Ezt követően a szász választó és a hesseni tartománygróf egy küldöncöt és egy harsonást küldött Ófelségéhez. Az előbbi egy levelet hozott lándzsanyélre erősítve, amely ősi német szokás szerint a háborús állapot bejelentésére szolgál. Alba herceg és császári tábornok sátrába vezették be őket, aki átvéve a levelet közölte velük, hogy a megfelelő válasz az volna, ha fellógatná őket, de a császár megajándékozta őket életükkel, mivel csak azokat kívánja büntetéssel sújtani, akik erről az egésztől tehetnek. Ezután az uraik elleni birodalmi átok kinyomatott szövegével bocsátották el őket, amely, úgy vélem, ez esetben a legjobb válasz volt. Ófelsége látni sem akarta a levelüket, mivel az nyilvánvalóan a tartománygróf gyalázkodásával volt tele, amihez szokása szerint igazán mesteri módon értett.

augusztus      Nagyjából ebben az időben érkezett meg az itáliai gyalogság

1. Landshutba, amely az egyik legszebb háborús alakulat volt, amelyet valaha is láttam Itáliából jönni. Tíz-tizenegyezer gyalogos, hatszáz<sup>17</sup> könnyűlovast Ottavio Farnese herceg vezetése alatt, aki Őszentsége unokája és a császár sógora volt. Emellett a császár szolgálatára siető firenzei herceg további kétszáz, míg a ferrarai herceg száz főnyi könnyűlovast hozott magával. Ugyanekkor futottak be a spanyolok is a kiváló lombardiai csapatokkal, nem sokkal később pedig a Nápolyból érkező, már kipróbált és rendkívül hatékony hadinép követte őket. Mindkét sereg tükrözte a régi spanyol hadi erényeket. Hamarosan a Schaumburg által a Fekete-erdőben toborzott németek is megérkeztek, akiknek a hosszú kerülőút ellenére több ponton is könnyebb csatározásokba kellett bocsátkozniuk az ellenséggel, mivel az a környéken mindenütt csapatokat állomásoztatott.

Az így összegyűlt fegyveres erőinket most már joggal nevezhetjük hadseregnek. Ófelsége a regensburgi őréséget is beleértve immár tizenhatezer német gyalogost szemlélhetett, akik a körükben alkalmazott szokásos számítási módszer szerint húszezer főre kaptak zsoldot, vala-

<sup>17</sup>A latin változatban hétszáz lovas szerepel.



14. kép. Botra tűzött üzenet átadása.

mint hozzájuk kapcsolódott nyolcezer spanyol és tízezer itáliai. Ezen felül, rövidesen várható volt Csehországból brandenburgi János örgróf hatszáz, Albert örgróf nyolcszáz, a Német Lovagrend nagymestere pedig csaknem kétszáz lándzsás lovassal. Az örgrófok és a főherceg további mintegy háromezeröttszáz-négyezer lovasa még nem kelt át a Rajnán, mivel partjait az ellenség úgy foglalta el, hogy az ágyúikkal könnyedén akadályozták a mieinket.

Ennek megfelelően Őfelsége a Németalföldről hozott testőrségével és a főherceg kétszáz lovasával együtt összesen kétezer páncélos és ezer könnyűlovas felett rendelkezett, akik közül mindegyik vitézségben kitűnő volt. Ami azonban a gyalogságot illeti, soha nem gondoltam volna, hogy ilyet fogok látni. Láttam a németeket, akiket a császár Bécsben a török háborúhoz állított fel, de a jelenlegiek jobbak voltak. Ugyanez vonatkozik a felvonult spanyolokra is, és az olaszokra is, akik látványra szintén nagyon szépnek mutatták magukat. Ugyanígy láttam a németeket, a spanyolokat és az itáliaiakat, akikkel a császár Tuniszban járt, és akiket később Provance-ba vezetett, akiknek élén Geldernt meghódította, és amely hadsereggel a francia királyt a

cambrai-i visszavonulásra kényszerítette. Számomra úgy tűnik, hogy mindhárom nép egyetlen serege sem vethető össze a jelenlegi armádiával. Ugyanezt vélik azok is, akik Őfelségét elkísérték a saint-dizier-i háborúba, amelyben én nem vettem részt, ezért nem láttam a csapatokat, mert bár az akkor összegyűlt sereg szintén válogatott vitéz katonákból állt, ez a mostani még annál is jobbnak tűnt.

augusztus 15–17. Amint minden együtt volt, a császár Landshutból Regensburgba vonult, hogy az ott maradt helyőrséggel és tüzérséggel egyesülve látogassa meg az ellenséget. Harminchat darab, részben ostrom-, részben mezei ágyút indított útnak, valamint kijelölt három zászlóaljot, hogy biztosítsák a várost és a hátrahagyott készleteket, majd elrendelte, hogy mindenki meneteljen Ingolstadt irányába, ahol az ellenség táborozott.

augusztus 21. Regensburg kilenc német mérföldnyire fekszik Ingolstadttól, amely négy menetnapot jelentett. Az első nap során Őfelsége három, a másodikban másfél mérföldet hagyott maga mögött, és meghagyta a seregnek, hogy verjenek tábort a Duna menti Neustadtnál, ahol egy híd ívelte át a folyót az ellenség területének irányába. Az uralkodó utasítást adott arra is, hogy két hajóhidat építsenek, így elhatározásának megfelelően, a hadsereg gyorsabban át tud majd kelni a folyón.

Miközben ezzel foglalatostkodtak, a felderítők hírül adták, hogy a szász választó és a tartománygróf a Duna másik partján, teljes fegyveres erővel Regensburg felé indult. Egy jól átgondolt vállalkozás volt a részükről! A császár azonnal négyszáz, arkebúzokkal felszerelt spanyol könnyűlovast küldött, valamint két német zászlóaljot, akik olyan gyorsan siettek, hogy a kapott parancsot teljesítve, már másnap éjjel<sup>18</sup> Regensburgba értek. Így az kellően biztosítva lett. Ugyanis ha az ellenség mégsem érné el a várost, akkor nincs szükség erősebb helyőrségre, azonban ha mégis jönnek, akkor ki tudnak tartani addig, amíg a főerők vissza nem térnek. Ez könnyedén megvalósíthatónak mutatkozott, mivel a Duna elválasztott minket az ellenségtől. Utóbbiak azonban, vagy hírül vették, hogy Regensburg őrségét sikeresen megerősítették, vagy attól tartva, hogy a császár át akar kelni a folyón, így mögéjük kerülve az ellátmányuktól elvágná őket, három mérföldnyire Regensburgtól, nagy sietséggel visszavonulót fújtak Ingolstadt irányába.

A ligetes-erdős keskeny útvonalakon, ahol éppen tartózkodtak, jelentős veszteségeket lehetett volna nekik okozni, de rendkívül gyors visszavonulásuk, illetve az a tény, hogy senki sem ismerte igazán a császári táborban ezt a környéket, meghiúsította az erre irányuló el-

<sup>18</sup>A latin változat szerint már aznap éjjel Regensburghoz értek.

képzéseket. Így aztán, meglehetősen késve küldtek ki ellenük néhány spanyol arkebúzoszt és könnyűlovast, akik csak akkor közelítették meg őket, amikor a szövetségesek már elérték a nyílt terepet. Ebből kifolyólag a harcról lemondva, csupán csak kikémlték azokat, ahogy kissé jobbra kanyarodva Ingolstadt felé meneteltek.

augusztus

A császári hadsereg két napon belül átkelt a folyón, és táborot vert egy, a parthoz közeli völgyben, valamint egy magaslaton, alig több mint két mérföldnyire Ingolstadttól. Ez az átkelés kiemelt jelentőségű volt, mivel az ellenséget egyrészt visszafogottságra kényszerítette, másrészt részben megfosztotta őket a környék feletti ellenőrzéstől, egyúttal megmutatta azt is számukra, hogy amint a terep lehetővé teszi, vállalni fogják velük az ütközetet.

23–24.

Táborunkat egy jelentéktelen árok védte, azonban Alba herceg olyan ügyesen választotta meg a helyszínt, hogy feleslegesnek látszott egyéb erősítéssel bajlódni. Egy vaklárma hatására a katonáink tökéletes fegyelmezettséggel álltak hadrendbe, amiből világosan látszott tettvágyuk és harcészültségük.

Két nappal később, Őfelsége tovább is indult, mivel úgy értesült, hogy az ellenség Ingolstadttól hat mérföldnyire, egy másik táborba vonult. Mindezt pedig olyan sietve hajtották végre, hogy indulásunk előtt egy nappal már ott voltak. Annak érdekében, hogy ezt a helységet előttük elfoglalja, szerfölött szükségesnek tűnt, hogy a császár a lehető leggyorsabban Ingolstadt alá érjen, mivel annak ostromlása a szövetségesek számára – azok után, hogy seregünk gróf Büren csapataival egyesül – csak nagy nehézségek árán lenne megoldható. Esetleg ha Ingolstadtot mégsem vennék ostrom alá, abban az esetben is olyan helyen kényszerülnének táborot verni, amely a miénk és a város között fekszik.

augusztus

25.

A császár fontolóra vette, mennyire elengedhetetlen fontosságú az ellenség közelében lenni, és velük szemben előnyösebb helyzetbe kerülni, ezért elrendelte, hogy már indulása előtt két lehetséges táborhelyet is vizsgáljanak át. Az első, egy nagy mérföld távolságra volt Ingolstadttól, épp az útvonalunkon (erről szoltam már), a másik pedig a közelben, a helység túloldalán. Az volt az elképzelés, hogy ezeket a teljes hadsereg érkezése előtt birtokba vegyük, emiatt tehát szükségesnek látszott, hogy még indulás előtt biztosítsuk azokat. Ezért az uralkodó egy nappal előbb megbízta Platina grófját, Giovanni Battista Castaldo főtáborn mestert, hogy mindkét pontot alaposan felderítsék.

Másnap reggel a császár az előhadra, illetve főseregre osztott csapataival a lehető leggyorsabban felkerekedett, a tüzéség és a hadipoggyász a folyó bal partjának védelmében maradt, ezzel szemben a

augusztus

26.

teljes lovasság a jobb parton vonult, míg a gyalogság mindkét oldalon haladt. Alba herceg vezette az előhadat, Őfelsége a főszereget, de vele volt még: János herceg, Albert örgróf, a Német Lovagrend nagymestere, az osztrák főherceg, Filibert, piemonti herceg és János, brandenburgi örgróf is. A spanyolok, az olaszok és a németek Alba rendelése szerint naponta váltották egymást a köztük lévő féltékenység leküzdése érdekében, így a katonák váltakozva hol az előhaddal, hol pedig a főszeregben voltak.

Miközben a hadsereg ebben a rendben vonult, Őfelsége megérkezett az első, már említett táborba, amely négy mérföldnyire volt Ingotstádtól és némi ételt vett magához. Alba herceget azonban előre küldte húsz lovassal a város mögé, hogy megvizsgálják a másik, a településhez közelebbi táborhelyet. Itt szükséges megjegyezni, hogy ezen a napon Alba császári parancsra Sulmona herceget és Don Antonio de Toledot a könnyűlovasság egy részével és kétszáz lovas arkebúzzal felderítés céljából kiküldte. Ezek, amikor megközelítették az ellenség táborát, egy könnyebb összecsapásba keveredtek a szokás szerint erősen felszerelt ellenséggel. Egyik csapat a másik után fordult meg, majd tért vissza, miközben az ellenség zászlóaljainak száma egyre nőtt, sőt, olyan hírek is érkeztek, hogy az egész hadseregüket harcba küldik. Ezért szükségessé vált, hogy felálljon a mi hadseregünk is.

Miután a császár utasította Alba herceget, hogy tájékoztassa a szövetségesek lépéseiről, visszatért a már említett táborhelyre, ahol ekkorra az előhadat és a főszereget már felállították: mind a gyalogság, mind a tüzérség és a lovasság is a legmegfelelőbb pontokon foglalták el állásaikat. Így várták az ellenséget, azt gondolva, hogy ők is hajlandóak a csatára. Véleményem szerint, ha még ezen a napon megtámadtak volna minket, a csata kétesélyes lett volna, ámbar az Őfelsége által választott helyszín kifejezetten nekünk kedvezett. Abból kiindulva, hogy az ellenségnek már aznap meg kellett volna jelennie, ha még csatába akartak volna bocsátkozni, és mivel már későre járt, ezért az uralkodó parancsot adott az előrenyomulásra. Alba herceg azonban kérlelte őt, hogy maradjanak inkább az állásaikban, mert ekkor még úgy tűnt, hogy az ellenség támadni fog. Nem sokkal később viszont bejelentette, hogy a hadsereg vonulhat tovább, mivel az ellenség befejezte hadmozdulatait és visszatért a táborukba. Az ellentmondó értesülések némileg késleltették vonulásunkat. Őfelsége úgy vélte, hogy az éjjeli táborverésnél kockázatosabb lenne megvárni a másnap reggelt, merthogy addig az ellenség egy teljes éjjelt és több nappali órát nyerne állásainak javítására, valamint kiegyenlíthetné azt a hibáját, hogy nem támadtak meg vonulásunk közben bennünket.



Így már későre járt, mire elértünk a táborhoz, amely Ingolstadton túl és az ellenség mögött feküdt. A város a hátunk mögött, balra a Du-  
na és egy ingovány, jobbra és előre pedig tágas mező terült el. Alba 27.  
herceg még ezen az éjszakán parancsba adta, hogy sáncokkal biztosít-  
sák a mező felőli oldalakat, amit olyan gyorsan hajtottak végre, hogy  
nagyobb része már napkelte előtt elkészült.

Egyesek úgy gondolták, hogy a szövetségesek több okból is le-  
gyűrhettek volna minket, ha azonnal támadnak, azonban fölényükbe  
és lelkesedésükbe vetett bizalmuk olyannyira nagy volt, hogy számuk-  
ra úgy tűnhetett, bármikor győzelemmel tudják ezt az ügyet lezárni.  
Ilyen magabiztossággal ígérte a tartománygróf a szövetség fejedelme-  
inek és városainak, hogy Őfelségét három hónapon belül vagy kiűzi  
Németországból, vagy a szövetség foglyává teszi. A fejedelmek és a  
városok annyira hittek ezekben a szavakban, mintha máris tények len-  
nének. Ezen felbuzdulva tehát özönlöttek a táborukba és többet adtak  
– pénzből, katonából, ellátmányból – mint amit tőlük kértek. Mindent  
összevetve, hetven-nyolcvanezer gyalogos katonát, tízezernyi lovas-  
t és több, mint százharminc ágyút számlált a hadseregük. Ám ezen az  
éjszakán illetve a rákövetkező napon is tétlenek maradtak, csupán arra  
szorítkoztak, hogy néhány lovas-t előre küldjenek.

Másnap a császár a táborban tartózkodott, és az ellenség esetle-  
ges tevékenységeivel szemben hozandó döntésekkel foglalta el magát,  
akik azonban nem mozdultak. A következő napon megtekintette azt  
az állást,<sup>19</sup> amely, mint már említettük, úgy hat kis mérföldnyi távol-  
ságra volt a táborunktól. Nagyon erősnek találta, mivel a jobb- és a  
szemközti oldalon a mély folyó és az ingovány övezte, a partját egy kis  
erődítmény védte, a hátoldalán erdőség terült el, a bal oldalon pedig  
volt egy magaslat, ahol a teljes tüzéségük állomásozott. A szemrevé-  
telezés alatt egy jelentéktelen csetepaté is lezajlott. 28. augusztus

Másnap a gyalogság és a lovasság előretört a nyílt terepen, és úgy  
tűnt, mintha ránk akarnának támadni, de ez csak egy általános szemle  
volt, majd visszatértek ismét a táborukba.

Egy nappal később, kora reggel valóban elindultak és három mér-  
földre tőlünk letáboroztak egy magaslaton. A hely a természet által  
kellően meg volt erősítve, jóllehet a víztől távol volt. Őfelsége mind-  
azonáltal tervbe vette az elfoglalását, remélve, hogy az ellenségnek  
számottevő és súlyos veszteséget tud majd okozni.

Éjjel, amikor amazok odaértek, Alba herceg hasonló elhatározásra  
jutva, Őfelségével folytatott előzetes tanácskozást követően kiküldött 29. augusztus  
éjszaka

<sup>19</sup>A latin változat szerint felderítők révén szerzett értesülést az ellenség állásairól.

ezer arkebúzost Don Alvaro de Sande és Arce vezetése alatt. Ellátta őket minden szükséges tudnivalóval, valamint kaptak helyismerettel rendelkező vezetőket. Az erdő rejtekében haladva, hajnali egy vagy két óra körül<sup>20</sup> értek az ellenség táborához. A meglepetés erejét kihasználva, az első vonal őrségét nagyrészt megölték, majd gyorsan a következő vonalra rontottak, amely katonai szokás szerint jobban meg volt erősítve. Erre az egész hadseregük felriadt, fegyvert ragadott, mire a mieink visszafordultak. Ez a gyönyörű fegyvertény nekünk csak két vagy három ember életébe került. Úgy hallottam, egyikük különleges vitézséggel egy ellenséges zászlót is megszerzett, ám mivel az éjjeli sötétségben nehezen lehetett megkülönböztetni a bajtársat az ellenségtől, őt tévedésből a mieink ölték meg.

A pápa *neposa*<sup>21</sup>, Ottavio Farnese herceg Giovanni Battista Sabel-lával a pápai lovasok parancsnokával és Alessandro Vitellioval, az o-lasz gyalogság vezetőjével megállapodtak, hogy az ellenségen várat-augusztus lanul rajtaütnek. Másnap reggel kezdtek a műveletbe, ám a szövet-

29. ségesek ugyanezzel a szándékkal elfoglalták azt az erdős részt, amely-et Don Ottavio és kapitányai szintén kinéztek. Amazok kezdtek vé-gül a támadást egy közeli majorságnál, ahova a mieink éppen élésért mentek; bár ez egy előre nem tervezett összecsapásba torkollott, szá-munkra mégis kedvezően alakult. Ugyan Alessandro Vitellio arkebú-zosai nem csekély veszteséget okoztak az ellenségnek, illetve mindkét oldalon voltak halottak és foglyok egyaránt, így aztán visszatértek a táborba.<sup>22</sup>

Már csak három mérföld választotta el a két tábor egymástól. Kö-zöttük csak egy kicsi, ám sok helyen megáradt csermely folyt,<sup>23</sup> amely az ellenséghez közelebb volt, mint a mieinkhez. Az ütközetre nem ke-rülhetett másképpen sor, csak ha a két félből az egyik átkel a vízfolyá-son. A dolgok ilyen állásánál Őfelsége mérlegelte, miképpen lehetne csapást mérni az ellenségre. A közelség miatt mindenképpen meg kel-lett történnie, akár akartuk, akár nem, és nagy leleményességre volt szükség a létszámbeli hátrányunk miatt. Az éjjel viszont elhagyta a tábor-t a szövetségesek teljes hadserege az ágyúikkal együtt, amelye-augusztus ket szándékaik szerint bárhová vontathattak, mivel a környék teljesen

31. szabad volt és akadálymentes. Napkeltekor már átlépték a fent említett vízfolyást, és egyenesen az állásaink felé törtek előre. Amint ezt jelen-

<sup>20</sup> A latin változat szerint hajnali három órákor.

<sup>21</sup> Ottavio Farnese III. Pál pápa vér szerinti unokája volt.

<sup>22</sup> A császári erők és a szövetséges csapatok Gerolfingnál csaptak össze. *ÁVILA Y ÇUÑIGA* 1853. 32.

<sup>23</sup> Schutter patak.

tették, a császár lóra szállt, hadrendbe állította a seregét, és felkereste Alba herceget, aki éppen sáncmunkálatokat irányította. Bár szorgalmasan dolgoztak rajtuk, ezek a védművek mégsem voltak olyan magasak, mint az előző napiak, mert a katonák a táborból ezen keresztül jöttek-mentek, amitől alacsonyabbá lettek.



15. kép. Ingolstadt ostroma. Magyarázat: A. Ingolstadt, B. császári tábor, C. Duna, D. Schutter patak, E. gát, F-H. lovasegységek, K. Madruzzo serege, L. császár, M. a gyalogság és a lovasság közötti tér, N. itáliai csapatok, O. spanyol arkebúzosok, P. Georg von Regensburg serege, 1. síkság, 2-4. a félhold alakú schmalkaldeni csatarend, 5. majorság, 6. Gerolfing, 7. malmok.

Mikor kiderült az ég és a köd kezdett felszállni, nagyjából ki lehetett már venni az ellenséges hadsereg rendjét, amely a megfigyelésem szerint a következő volt: félhold alakzatban jöttek, amihez a széles térség elegendő helyet kínált. Jobbra, a Duna menti mocsárral párhuzamosan vonult az erős lovas tömeg, amelyet nyolc-tíz ágyú kísért. Kicsit balra tőlük, húsz ágyú kíséretében szintén számos lovas, így az egész lovasság a síkságon szétszórt egységekben, az ágyúkat nem maguk mögé, hanem egymás mellé rendezve állították fel, hogy egyszerre tudjanak velük tüzelni. Ily módon tört előre a teljes tüzéségük és lovasságuk, akiket a gyalogság követett zárt alakzatokban, amelyek világosan láthatóak voltak a lovas egységek közt üresen maradt részekén keresztül. Így nyomult előre a tartománygróf, hogy beváltsa a szövetséges városoknak adott ígérését.

Hadseregünk egységei ugyanabban a rendben álltak fel, ahogy táboroztak, nemzetenként elkülönülve. A bal szárnyat a spanyolok tar-

tották az ingovány mellett, utánuk jobbról következtek Georg seregének németjei egy csapat spanyol arkebúzzal megerősítve, olyan szorosán, hogy szinte egy sereget alkottak. Középen az olasz gyalogság nagy része, a bal szárnyuk kicsit hátrább húzódva, a maradékuk pedig egy, a mocsár belsejében épített sáncon foglalt állást. Tovább haladva, a jobbszárnyon Madruzzo zászlóaljainak németjei álltak. Tőlük a városfalakig terjedő területet részben a hajóhídjainkkal és szekereinkkel torlaszoltuk el, részben a négy egységre osztott lovasság foglalta el úgy, hogy szembe tudjanak szállni az ellenséggel, ha az megközelítené ezt az oldalt. A felállás során arra az esetre is számítottak, hogyha az ellenség a sáncvonal alacsonyabb részein kísérelné meg az áttörést, ezért a gyalogos egységeket egymástól bizonyos távolságra állították fel, hogy közöttük a lovasság szabadon mozogva ne csak ellenállni tudjon az ellenség rohamának, hanem meg is előzhesse azt.

Eközben az ellenség ágyútűzzel kísérve lassan közeledni kezdtek, mégpedig oly módon, hogy balról, a mocsárnál lévő tábortól kezdve, jobbról pedig egészen a mező közepéig körülölelték a mieinket. Közben a tüzérségük folyamatosan működött, a bal szárnyunkat, ahol a spanyolok voltak, alig hatszáz lépés távolságból szórták meg sűrű ágyúlövéseikkel. Az ezen a szárnyon lévő ágyúk válaszoltak, de a terepviszonyok inkább az ellenségnek kedveztek. Őfelsége eközben az egész tábort belovagolta, és megtekintette az Alba herceg által felállított hadrendet. A császár páncélban és lóháton a testőrségéhez, majd a német, aztán a spanyol és az olasz csapatok felé vette az irányt, miközben harcra buzdított mindenkit. Mindenütt golyók csapódtak be, de a katonák nem foglalkoztak vele, mivel a közelben látták az uralkodójukat. Ebből a példából is egyértelműen látszik, mekkora a jelentősége az ilyen harccselekmények alatt a fejedelem vagy a hadvezér jelenlétének, hiszen ezáltal kiváltképpen lehet a harcosok elszántságát erősíteni.

Miután a szövetségesek annyira megközelítettek minket, amennyire kényelmes halomra lövöldözésünkhöz szükségesnek látták, megálltak, és elkezdtek ránk mindenükből, amijük csak volt, olyan heveséggel tüzelni, hogy valósággal lövedékzápor keletkezett, mivel a védművekből és a hadrendből nem is lehetett mást látni. Alba herceg, a spanyolok élén, a bal szárnyon, az ellenséges tüzérséggel szemben állt, épp felmérte, mi szükséges az ellenálláshoz, amikor egy golyó leterített egy katonát egészen a közelében. Arra vártunk, hogy az ellenség, ha már megrendített minket, rohamot vezényel, amire kétszer

is úgy tűnt, hogy sor kerül majd. A herceg elrendelte, hogy az arkebúzosaink addig ne lőjenek, amíg a ránk rontók a sáncokat két pika hosszú távolságra meg nem közelítik.<sup>24</sup> Így tehát a számos és kiváló arkebúzosaink egyetlen lövése sem fog kárba veszni, mivel a nagyobb távolságból történő lövések során a legtöbb golyó célt téveszt. Ezért rendelte el azt, hogy az első sortüzeket, amelyek általában a leghatékonyabbak, a minket közlről rohamozók számára tartalékolják.

Az ellenség olyanképpen lődözött tovább, hogy úgy tűnt, ugyanez jár a fejükben. A lovasságukat ugyan megállították tüzéségünk lövései, de mint már említettem, a terep olyan volt, hogy csupán csekély károkat okoztunk ezzel. Isten védelmének köszönhetően, mi sem szenvedtünk sok kárt amazok tüzétől, annak ellenére, hogy a golyók mindenütt becsapódtak, különösen a császár testőrsége körül. Sokan az Őfelségét fenyegető veszély miatt teljesen megfélekedtek a sajátjukról. Egy lövedék olyan pontosan az uralkodó irányába szállt, hogy szinte a lábánál csapódott be, de Isten akaratából csupán a földet szántotta fel. Nyilvánvaló tehát, hogy a legnagyobb veszélynek tette ki magát. Egy másik golyó megölte az egyik, kíséretében lévő alabárdos testőrt, ismét egy másik egy zászlót szaggatott meg, kettő pedig két lovat tépett szét. A testőrségre zúdított tűz tehát csupán ennyi kárt okozott. Annak ellenére, hogy ilyen élénk fegyverzárornak volt kitéve a hadsereg többi része is, ők csak kicsivel több veszteséget szenvedtek el. Továbbá hat ágyúnk robbant fel ezen a napon, amelyek közül az egyik öt spanyolt ölt meg, kettőt pedig megsebesített.

A másik oldalon olyan hévvel és gyakorisággal tüzeltek, mintha azt hinné és remélné a tartománygróf, hogy az ígéretét ágyútűzzel tudja teljesíteni, és minket így űzhet el. És tényleg nem látott senki semmi mást, csak pokoli dühvel pattogó golyókat. Sok csapódott be a németek, spanyolok és olaszok közé, ám csekély hatást fejtettek ki, bár számuk – mint mondtam – rendkívül nagy volt. És e szünni nem akaró dühöngés ellenére, egyetlen osztag sem ingott meg, egyetlen katona sem hagyta el a csatamezőt, és nem fordította el a fejét, hogy biztonságos helyet keressen.

Miután a tűz hét-nyolc órán át szünet nélkül tartott, úgy tűnt, az ellenség megcsömörlött, és egy másik terv szerint fog eljárni. Ekkor már nem támadtak, mivel erősebben tartottuk a vonalainkat, mint gondolták. Őfelsége észrevette ezt, valamint a kezdődő fáradtságukat is, és meghagyta, hogy a lovasság húzódjon hátra, de azért maradjanak készenlétben, hogy szükség esetén, a lóról leszállva a sánc védelmét tud-

<sup>24</sup>A pikák általában 4-5 méteres hosszúságúak voltak. Vö. KELENIK 1991. 116.

ják segíteni. Néhányan azt kérdezhették, miért tartottuk az elsáncolt táborban a lovasságot, hiszen az erődítések közé zárt lovas csata meglehetősen szokatlan. Erre az a válasz, hogy ezek a védművek csupán egy éjszaka alatt épültek, egyes pontjai pedig annyira alacsonyak voltak, hogy könnyen átléphette bárki. Ahol pedig rések voltak, illetve ahol az ellenséges nehézlovasság áttörése fenyegetett, ott állt a lovasságunk, ott voltak a mieink. Így tartottuk magunkat tehát a hadrendnek megfelelően teljes készültségben, rendíthetetlenül.

A tűzpárbaj ideje alatt Alba herceg a sáncok elé rendelt számos spanyol arkebúzos, hogy az ellenség közül azokat, akik a falunál a tüzérségi fedezetet biztosították, közelharcban visszaszorítsák. Az ingoványnál voltak, közel hozzánk, körülbelül hatszáz lépésnyire a védműveinktől, egy nagy, védelemhez átalakított házban. Az ellenség arkebúzosai foglalták el a házat, onnan lőtték a sáncaink felé, így egyszerre vívtak a mieink ellen tűzpárbajt és közelharcot is.

Kilenc óra hosszan tartó ágyúzás után kezdtek elhallgatni. A tüzérségüket közelebb húzták a házhoz és az említett vízfolyáshoz, amely több malmot is hajtott. Ennek közelében, a folyó mellett állították fel sátraikat. Építettek egy falat az ágyúik számára, pont azon a helyen, ahol a nap folyamán álltak, a jobb szárnyuk azonban a fent említett épület közelében maradt. Az alakzataikat az egész síkságra kiterjesztve megtartották, és csak az est leszállta után vonultak vissza a táborukba, amelyett úgy választottak meg, hogy az ingoványnál elhelyezett jobb szárny nyolcszáz, míg a bal kétezeröttszáz lépés távolságra volt tőlünk.

Úgy hírlik, aznap este Fülöp tartománygróf a vacsoránál kézbe vette kelyhét, és német szokás szerint, Schertel kapitány egészségére ivott ezekkel a szavakkal: „Schertel, azok emlékére iszom, akiket a tüzérségünk ma a pokolra küldött.” Schertel így felelt: „Uram, nem tudom, hányat öltünk meg ma, de azt tudom, hogy az élők egy lábnit sem hátráltak.”<sup>25</sup> Schertelről mondják, hogy rohamot szeretett volna a táborunk ellen vezényelni, ám a tartománygróf másként gondolta. Noha az ilyen ügyekben gyakran fordul elő váratlan helyzet, és a véletlenek nagy szerep jut a háborúban, alapos mérlegelést követően, úgy vélem, hogy a császár csapatai semmiképpen sem olyan emberek voltak, akiket bármely, még oly kevésbé megerősített állásból is ki lehetett volna űzni. A tartománygróf erre a legvilágosabb bizonyítékot

<sup>25</sup>Erről a jelenetről más forrás nem szól. Az 1853-as kiadás jegyzete szerint a tartománygróf is az azonnali roham mellett kardoskodott, az óvatosabb természetű János Frigyes viszont ellene volt. ÁVILA 1853. 38.

kapta azáltal, hogy a sok órán át tartó, tomboló ágyútüzet követően sem mutatta a megingás legkisebb jelét sem a seregünk. Éppen ellenkezőleg, a védelemben részt vevő katonák ki-ki törtek, hogy szinte az ágyúk szájában csépeljék az ellenséget. Tehát szerintem, Schertel terve nem vezetett volna sikerre, és a tartománygróf álláspontja volt a helyesebb. Azt is mondják, hogy a választó a teljes haderejével akart volna még a megérkezésünk napján támadni, azonban erre szintén azt tudom mondani, amit feljebb leírtam már. A szövetségesek kilencszáz ágyúlövést adtak le ránk egy nap alatt, ám eredményt nem értek el. Erről legyen elég ennyi.

Az éjszaka folyamán a hadsereg összes szekerét – amelyből elég sok volt – arra használtuk, hogy a védművek javításához rőzsét hordjunk össze. Minden egység dolgozott, mindegyik a saját táborrészén olyanképpen, hogy reggelre az erődítések annyira előre haladtak, hogy mögöttük az ellenállás tökéletesen biztosítottnak tűnt. Ugyan ezen az éjszakán, Alba herceg meghosszabbította a sáncokat azon a helyen, amely a láptól a folyóig terjedt, ahová korábban a spanyolokat helyezték, továbbá a jobb szárnyon is, amit előzőleg szekerekkel védtek. Ezáltal teljesen bezárta az ellenség előtt azokat a réseket, amelyek korábban nyitottak voltak.

Másnap a szövetségesek az ágyúikat pihentették, és csak szórványos lövéseket adtak le, amelyekkel a mieinket a sáncok mögül közelharcra akarták kicsalogatni. Valóban így is történt: nyolc-kilencszáz spanyol arkebúzos vonult ki, akikkel összecsapunk a nyílt mezőn, arra kényszerítve őket, hogy mintegy ezer lovast küldjenek ki erősítésül. Ezek három alakzatba rendeződve támadtak: az első száz lovasból álló egység szétszóródott, a másik kettő tartotta a zárt alakzatot, egyik a másik után támadott. Ugyan három-négyszáz arkebúzost szétszórta a mieink közül, a többi ötszáz azonban állásaiban maradt tartotta magát.

Az említett száz lovas hatalmas erővel rohamozta harcosainkat, bíztak a nyílt terepen lévő gyalogság elleni fölényükben, ám úgy fogadták őket, hogy végül megfutamodtak. Ezután került sor a sárga lobogós második alakzatra, akik az előzőek támogatására rohamozták a lövészeinket, akik viszont lövéseikkel teljesen elborították a támadókat, és szétugrasztották őket. A harmadik alakzat vörös zászlóval rohamozott, ám olyan erős sortűzzel fogadták őket is, hogy szintén szétszóródtak, majd hátra fordulva, a sáncaikig menekültek. Sokan meghaltak vagy megsebesültek, lovasok és lovak feküdtek szerteszét a mezőn. Dicső küzdelem volt, amelyet Őfelsége is elismert, mivel a

lovasság elleni harchoz a gyalogosok számára kedvezőtlen volt a kiinduló helyzet. Így ért véget ez a nap és ez az összecsapás.

A következő éjjel Alba herceg a sáncásokkal – körülbelül kétezer csehvel, akik e téren a világon a legjobbak – egy újabb védművet csináltatott. Ez megközelítette az ellenség által elfoglalt és ágyúval felszerelt házat négyszáz lépés távolságig úgy, hogy mindeközben mindkét oldalról amazok tűzvonalában volt. Elmondhattuk, hogy így táborunkat négyszáz lépéssel toltuk közelebb az ellenséghez. Ezt a munkát a talaj sajátosságai tették lehetővé, illetve az, hogy a dolgozók teljes fedezékben érhatték el az említett távolságot attól az épülettől, amelyet az ellenség is hasonlóképpen megerősített. A mi oldalunkon Don Alvaro de Sande állt ott spanyol arkebúzosaival. Ez a védmű az ellenség számára nagyon előnytelen volt, mert a szándékuk lehetővé tette, hogy közeledjünk hozzájuk. Erre következtettünk legalábbis a hamarosan leadott számos ágyúlövésből, amellyel támadták a mieinket.

Ebben az időben a felderítők hírül hozták, hogy a választó és a tartománygróf helyőrség gyanánt, illetve az ott tárolt ágyúk védelmére hátrahagyott a neuburgi külvárosban mintegy háromezer svájcit, ezért Alba herceg Ófelsége beleegyezésével úgy határozott, hogy megsemmisítésükre rejtve kiküldi Marignano márki, Madruzzo és Alonso Vives egységeit. Ámde ugyanezen a napon a fejedelmek parancsára amazok csatlakoztak a hadseregükhöz, ezért Alba lefújta a vállalkozást, bár valószínűleg sikeres lett volna, mivel amazok a folyó másik partján, távol a szövetségeseiktől, a nyitott külvárosban voltak. Emellett elhanyagolták az őrséget, miközben katonáink teljes fedezékben haladhattak, jó vezetőkkel voltak ellátva, ráadásul a tábor melletti híd is röviddel ezelőtt, rendkívüli gyorsasággal és a legnagyobb rendben készült el.

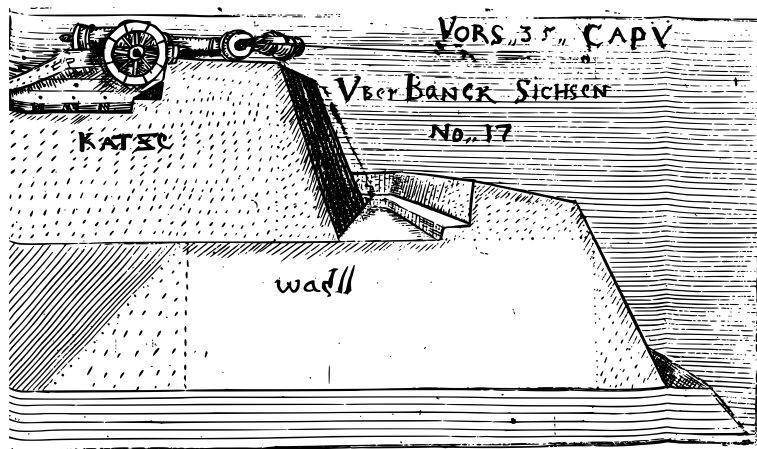
szeptember 2. A következő nap, az ellenség ugyanabban a hadrendben állt fel, mint az első alkalommal. Fegyvereikkel nagy hevedéssel lőttek, de összességében nem voltak olyan közel, mint korábban, mert az új védműveink a ház mögött féken tartották őket, egyúttal megakadályozták a tüzéségüket, hogy erről az oldalról közelítsenek.

A kora reggel indult ágyúzás rendkívül élénk volt. A korábbinál több pontból is lőttek minket, mert a jobb szárnyunkkal szembeni szövetséges erők szélesebbre húzták soraikat. Ófelsége közben a sáncokhoz szorosan közel helyezett *fokerődnél*<sup>26</sup> erősítette személyes jelenlétével és imáival a katonák elszántságát, majd az ott lévő, Lombardi-

<sup>26</sup>Fokerőd, előmű vagy másképpen bástyapárna (*Wallkatze, cavalier*) az erődítés vagy sánc két-három méterre megmagasított pontja, ahova sáncokosarak mögé ágyúkat telepítettek.



ából és Nápolyból érkezett spanyolokkal ebédelt. A megszakítás nélküli tűz csekély kárt okozott csupán, mivel az összes katona fedezékbe húzódott, és csak ritkán csapódott be oda egy-egy lövedék. A császár közelében történt meg, hogy valakinek a kezéből egy lövedék kiverte az alabárdot, és ez az alabárd megölte a mellette álló másik embert. Egy golyó átütötte Őfelsége sátrát, valamint a fából ácsolt termét és hálókamráját, amelyek ebben a sátorban voltak.



16. kép. Fokeród (Wallkatze).

Miután a tűz délután körülbelül négy tájban alábbhagyott, a herceg megparancsolta Alonso Vives-nek, hogy ötszáz arkebúzóssal törjön ki, és harcoljon az ellenség által kiküldött katonákkal. Ez a közelharc annyira kedvezően alakult, hogy a mieinknek sikerült elragadni amazok két sáncvonala közül az elsőt. Ekkor a ház őrsege ellen fordultak, majd miután napestig számos lövést váltottak velük, rendezetten, veszteség nélkül visszatértek.

Az éjszaka folyamán az ellenség ismét teljes készültségben volt, mint megérkezésük óta folyamatosan. Ebben a helyzetben nem jutott lehetőség a pihenésre, állandóan ébren kellett lenniük: napközben csatáztak, éjszaka pedig őrsegekben és fegyveres készültségben voltak, ahogy erről később a foglyok beszámoltak. Sőt, azt is elárulták, hogy a fent említett házzal szembeni előretolt sáncunk nagy ijedtséggel és aggodalommal töltötte el őket. Ekként lanyhult a szövetségesegek dühe és kezdtek őrjöngő rohamaik alábbhagyni.

Annyira megfélemlítettük őket, hogy lovasságuk, amely korábban vonalainktól kétszáz lépésre kísérelte meg felderítést, most csak legfeljebb ezerötszázra közelített meg minket. Arkebúzosaink tisztas tá-

volban tartották őket. A földhányások táborunkat tökéletesen biztosították, és az új védművel is egyre jobban megközelítettük őket, mert Őfelsége úgy kívánta – ahogy az később meg is történt, – hogy az ellenséget minél távolabb tartsuk a táborunktól. Ugyanez esett meg anélkül a háznál, amelynek megszerzésére törekedtünk, és most már olyan könnyedén tudtuk lőni a szövetségesek teljes táborát, ahogyan ők ezt korábban lehetetlennek tartották.



17. kép. V. Károly tábora Ingolstadt-nál 1546 nyarán.

Eközben Frigyes palotagróf háromszáz nehézlovasa is bevonult az ellenség táborába, akik végül csak a vereséget megelőző néhány napig maradtak a hadsereggel. A palotagróf önigazoló kifogásai között, amelyeket később terjesztett elő Őfelségének, a következők is szerepeltek: a württembergi herceggel való sokéves barátsága és régi szövetségük miatt küldte a csapatait hozzá, nem pedig azzal a szándékkal, hogy azok a császár ellen harcoljanak. A herceg azonban erővel a szövetségesek táborába kényszerítette őket. Gondoljon erről bárki bármit, ám minél többen szegültek szembe a császárral, annál nagyobbá vált az Isten által adatott győzelem.

Továbbra is voltak azonban összecsapások, és egyedi hőstettekre is nyílt mód. Az ellenséges tüzérségi vihar ismételten kora reggel kezdett az állásaink ellen tombolni, csak annyi változott, hogy az ágyúink 3. többsége a korábbinál távolabbról lőtt minket. Ez a dühödt ágyúzás délig tartott, és alkonyig szünetelt, amikor is ismét heves golyóeső záporozott ránk. Annak érdekében, hogy megfelelő képet kapjunk az

ezen a napon kiállt ágyúzásról, meg kell jegyezni, hogy az eltévesztett vagy a táborig el nem jutott lövedékeket kivéve, később ezerhétszázat<sup>27</sup> hordtak össze a tüzérségi parancsnokunk sátrába.

A nappal kezdődött könnyű csatározásoknak a beálló sötétség sem vetett véget. Az előretolt sáncainkból éjjel az arkebúzosaink kirohanásai nyugtalanították az ellenséget, akik emiatt egész éjjel ébren, csatarendben álltak. Ez már annyira megszokottá vált, hogy csapataik már le sem vonultak a löállásokról. Sáncainkkal közben már oly mértékben megközelítettük őket, hogy azok szinte elértek az ellenséges sáncokig. Sok lovat veszítettek, valamint számos halott és sebesült katona maradt a harctéren. Lovasaink ráadásul érzékeny veszteséget okoztak nekik azáltal, hogy minden oldalról elvágták tőlük az élelmiszerutánpótlást, és ezért súlyos nélkülözést kellett eltűrniük. Egy pillanattig sem hagytuk őket békén, mert éjjel-nappal a lovasságuknak és a gyalogságuknak csatarendben kellett lenniük.

Mindez meggyőzte őket arról, hogy nem maradt más hátra, mint az elvonulás mellett dönteni. Másnap éjjel, a nehéz fegyvereiket és a poggyászukat a legnagyobb csendben és annyira sietve vitték át a kis folyón, hogy hajnalban már egy sátor sem volt a táborban. Csak a lovasságot láthattuk, amely éppen megkezdte az átkelést a vízfolyáson. Ekkorra ugyanis a már előre küldött gyalogság túljutott rajta, az utóhadat pedig az előbbiekből kialakított mintegy tizenhárom-tizennégy csapat alkotta néhány mezei ágyúval kiegészítve. Így felsorakozva indultak a szövetségesek Neuburg felé. Őfelsége néhány könnyűlovast küldött utánuk, hogy az általuk megtett utat kikémléjék, majd ő maga is Alba herceg és néhány lovas kíséretében megtekintette a vonulásvonalat. Gyönyörű látvány volt: az egész síkság gyalogsággal, a magaslatok lovasokkal voltak beborítva. Két menetnap alatt érték el végül Neuburgot.

Ekkor tájékoztatták a császárt, hogy Büren gróf dacolva az ellenséggel – köztük Aldamburg gróffal, akit csapataival a tartománygróf azért hagyott hátra, hogy akadályozzák meg az áthaladásukat – veszteség nélkül átkelt a Rajnán, és Frankfurtól nem messze áll. Büren serege ahhoz elég erős volt, hogy a hatékony átkelést követően, felvegye a harcot a Rajnát védő ellenséges sereggel, de ahhoz nem voltak elegendően, hogy a szövetségi hadsereg egyesült erejével szemben kiálljanak. A császár tehát arról tájékoztatta őt, hogy a korábbi állásaikból elkergetett választó a tartománygróffal együtt Neuburgon át Donauwörth irányába fordultak, és most éppen felé vonulnak. Mivel

<sup>27</sup> A latin változat az összegyűjtött lövedékek számát több mint 1900-ra teszi.

már Büren gróf olyan távolságra közelítette meg Frankfurtot, hogy az ellenséggel bármikor szembe találhatta volna magát – amiből akár vesztes csata is kerekedhetett volna – helyesnek tűnt figyelmeztetni őt erről. Büren gróf háromezer lovas élén állt, valamint úton volt hozzá a Brandenburi Albert örgróf, a Német Lovagrend nagymestere, illetve a Miksa osztrák főherceg által küldött négyezer lovas, akik viszont önmagukban nem voltak képesek a rajnai átkelés végrehajtására, ezért a túloldalon várták be Bürent. A gróf hadereje ezenkívül huszonnégy, kipróbált németalföldi zászlóaljából, négy spanyol zászlóaljából – akik korábban Franciaország ellen harcoltak az angol király szolgálatában,<sup>28</sup> és két zászlóalj olaszból – akik ugyanabban a háborúban harcoltak, mint az említett spanyolok –, ezen felül kétszáz olasz lovas arkebúzosból és tizenkét darab ágyúból tevődött össze. A Rajna védelmére hátrahagyott szövetséges csapatok a folyó túloldalán harminchat zászlóalj gyalogost és ezerkétszáz lovast számláltak.

Büren gróf az egyik éjszakán ötezer embert küldött az ellenség állásaitól három mérföld<sup>29</sup> távolságra, és elfoglalt egy várost is, amelynek birtokában később ellenállás nélkül képes volt a hadsereg többi részét a folyó jobb partjára áthelyezni. Majd könnyebb csatára kényszerült Frankfurthoz közel, sok ellenséget megsebesítve és megölve, a többit pedig a városba szorítva. Ez a hír a császárt hamar elérte, függetlenül az állandó nehézségtől, amit az okozott, hogy közöttünk számos, a szövetségesekhez húzó település terült el. Így, amit ők könnyedén megtehettek, azt nekünk sokkal nehezebb volt véghez vinni.

A választó és a tartománygróf két napot töltött Neuburgban, ahonnan Öfelségéhez ellentmondásos hírek érkeztek. Egyesek szerint a szövetségesek átlépték a Dunát, hogy behatolhassanak Bajorországba, míg mások szerint Donauwörthbe vonultak vissza. A császár, míg többet meg nem tudott az ellenség lépéseiről, addig a kivárás mellett döntött, hogy így a megfelelő módon tudjon válaszolni.

Két nap elteltével aztán a schmalkaldeniek elindultak seregeikkel Donauwörth irányába, ahová végül két menetben jutottak el. Neuburg városában három zászlóajnyi helyőrséget hagytak hátra, amivel újabb nagy hibát vétettek. Neuburggal ugyanis rendkívül erős helyet foglaltak el: volt víz, fa és élelmiszer, a város hídja révén uralták a folyót, valamint számos, a lovaik takarmányozásához szükséges fa-

<sup>28</sup>Ugyanarról a háborúról van szó, amit Avila fentebb saint-dizier-inek nevezett. VIII. Henrik a császár szövetségeseként szállt partra Franciaországban, ám ahelyett, hogy a megállapodás szerint azonnal Párizs ellen menetelt volna, Boulogne-t és Montreuil-t fogta ostrom alá. ÁVILA Y ČUŇI-GA1853. 45.

<sup>29</sup>A latin változatban ezen a helyen tíz zászlóalj és tizenkétezer lépés szerepel.

lut birtokoltak, ráadásul Felső-Bajorország, egészen Münchenig nyitva állt előttük. Emellett az Augsburgnál áthaladó Lech folyó védelme szintén biztosítva volt, mert ők azt a torkolatáig, Rainig elfoglalták: ha oda akartunk volna vonulni, akkor Neuburg a hátunkba került volna. Ezért tehát a császári hadsereg nem fordulhatott Augsburg ellen, mert a szövetségesek már hamarabb odaérkeztek volna, mint mi, sőt: Ulm ellen sem támadhattunk volna, mert elállták volna utunkat. Vakoknak kellett lenniük, vagy esetleg más oka lehetett, hogy ilyen jelentős előnyről lemondva mégis a tábor elhagyását és a Donauwörth felé vonulást választották – sokak szerint óriási hibát vétve.

A két fejedelem már két-három napja<sup>30</sup> tartózkodott Donauwörthben, amikor a tartománygróf a két mérföld távolságra lévő bajor városba, Lauingenbe vonult, amely megadta magát. Ekkor élésügyi megbízottakat helyezett oda, majd visszatért a rendkívül erős donauwörthi táborába. Mindeközben a tartománygróf számos, a történeésekről beszámoló levelet is írt a városoknak, de olyan hírekkel s olyannyira túlzásba esve, mintha sokkal többet tett volna, mint ami valójában történt. Felnagyította a csaták jelentőségét, akárcsak a halálos áldozatok és az előkelő foglyok számát – de mindezek hiábavaló kitalációk voltak csupán a levelek végére biggyesztett kérés támogatására, hogy küldjenek pénzt a címzettek. Ez a városok számára, úgy gondolom, nem volt éppen túl kellemes, mert az a határidő ugyanis, amit Fülöp a császár Németországból való kiűzésének vagy fogságba ejtésének dátumául kitűzött, igen gyorsan közeledett. A városok pedig észrevehették, hogy a terv végrehajtása nem megy olyan gördülékenyen, ahogy azt ő beharangozta.

Ófelsége ez idő tájt biztos hírt kapott róla, hogy a tartománygróf Wemmingig vonult, amely városnál elébe kívánt vágni az érkező Büren grófnak. Mivel az ellenséges táborból származó értesülések igen hitelesnek tűntek, a császár kiküldte a grófhhoz a helyismerettel rendelkező embereit figyelmeztessék a veszélyre. Egyúttal arra is utasította őt, hogy kissé távolodjon el az ellenségtől annak érdekében, hogy a terv szerint minél gyorsabban egyesíteni tudjuk seregeinket. Ha ez nem volna lehetséges, akkor pedig úgy kövesse az ellenséget, hogy az közben kerüljön, és így bekeríthessük. E két terv felelt meg leginkább a háború szabályainak. Továbbá nem szabad lehetőséget adni az ellenségnek, hogy Büren gróf csapataira támadjanak, és a császár épp így nem engedhette meg magának, hogy a szövetség a bajor-felföldi vá-

<sup>30</sup> A latin változat szerint négy napja voltak már Donauwörthnél, Lauingen pedig nyolc mérföld távolságra van.

rosok felé fordulva, irányt változtasson. Ugyanis valószínűnek tűnt, hogy ezeket a választó és a tartománygróf annyira jól ellátta a védelemhez szükséges őrséggel és felszereléssel, hogy hiábavaló vállalkozásnak bizonyulna ostromlásuk, sőt, mi több, óriási kockázattal járna a velünk szemben álló ellenséges fegyveres erők jelentős létszámbeli fölénye miatt. Ugyanis a két fejedelem kétségtelenül erősebb hadserege időközben egyesült a korábban a Rajnánál állomásozó harminchat zászlóaljjal és a velük lévő lovasággal.

Többen vélték úgy, hogy az ellenség nagyot hibázott, amikor Donauwörthnél táborozott, majd a tíz-tizenkétezer gyalogossal és némi tüzérséggel együtt átkeltek a Dunán, aztán a Lech folyó mentén, közel Rainhez egy erősséget építettek ki, amiről úgy gondolták, hogy jó alapot jelenthet nekik vonalaik biztos tartásához. Ez a Lech menti erősség az Augsburgba tartó utat védte, amely a Donauwörthből Ulmba vivőt is keresztezi. Úgy tervezték, mindezt biztosan tartva, nyugodtan és könnyedén meg tudják majd valósítani hadi céljaikat.

Időközben Büren gróf Frankfurt és Rothenburg mellett elhaladva, szeptember csapataival Nürnberg közelébe érkezett, és úgy tűnt, hogy az ellenség

11. nem tudta megakadályozni útjában. Ófelsege ezért úgy döntött, hogy Ingolstadtban várja meg őt, ahová néhány nappal később megérkezett a teljes hadsereggel, amelynek összetételéről már beszámoltam.

szeptember Azon a napon a császár eléje lovagolt, és megszemlélte a csapatait, 15. a gyalogosok és a lovasok egyaránt szemet gyönyörködtető látványt nyújtottak.

szeptember Kétnapos nyugalom után követtük az ellenséget. Először Neuburg 17. ellen fordultunk, ugyanis indokolhatatlan lett volna, ha egy ilyen erős és jól felszerelt helyet az ellenség kezén a hátunkban hagyunk. Legfőképpen azért mivel a Duna partján fekszik, amely minkét fél számára egyaránt fontos folyó. Ófelsege személyesen kívánta megvizsgálni a helyet, ezért egészen kora reggel könnyűlovasok és számos spanyol arkebúzos kíséretében elhagyta Ingolstadtot. A felderítéshez kedvező időben érkezett Neuburghoz. Alba herceggel együtt leszálltak a lóról, hogy pontosabb képet kapjanak, míg az ellenség könnyű ágyúk és egyéb kisebb tüzfegyverek heves tüzével köszöntötte őket a falakról. Nem merném eldönteni, hogy helyénvaló-e, ha egy fejedelem vagy hadvezér, akinek a személye az egész had számára annyira fontos, olyan veszélynek tegye ki magát, ami egy egyszerű kapitány vagy katona számára természetes. Másrészt a szükségszerűség beláttatja velem, hogy az a személy, aki feje mindennek, és a vállalkozást vezeti, saját szemével kell lássa, miként áll a helyzet. E két, egymás-

sal ellentétes megközelítés egyikét sem vetem el, saját véleményemet megtartom magamnak. Döntsön az, aki jobban ért hozzá!

Miután a város környezetét és erődítését alaposan felderítették, a császár visszatért Ingolstadtba, és elrendelte, hogy a következő reggel keljen útra a tábor. Mivel közben a Duna felett veretett még két hidat, így az ebben a városban levővel együtt, már három állt rendelkezésre, így a hadsereg nagyon rövid idő alatt átkelhetett. Fél mérföld<sup>31</sup> távolságra Ingolstadttól, a Neuburg felé vezető úton táboroztunk le. szeptember 18.

Ettől a naptól kezdve a korábbiaktól eltérő sorrendben vonultunk. Eddig mindig csak két nagy hadoszlopra osztottuk a hadsereget: előhadra és középhadra. Ennek oka a létszámunk csekélységében rejlett, mert ha utóhadat is kialakítottunk volna, a három sereg mindegyike túl gyenge lett volna, és semmiképpen sem tudott volna megbirkózni a sokkal erősebb ellenséggel. Ez az oka annak, hogy az előhad és a középhad is két-két részből állt: egy gyalogosból és egy lovasból. Annyira sokan lettünk viszont, hogy így már hogy így már ki tudtuk alakítani a hadsereg harmadik hadoszlopát is. A vezérek egymás között felosztották a feladatokat: felváltva haladtak az élen, vagy vezették az utóhadat, így egyik alkalommal Büren gróf, aztán Alba herceg, majd Albert örgróf, őt váltva pedig a Német Lovagrend nagymestere került az előhad élére, aztán amikor erre sor került, cseréltek.

Két menetnap alatt érkezett el a császár a Neuburgtól fél mérföld távolságra kijelölt táborhelyre. Délután két óra tájban megjelent a városi tanács élén álló polgármester is, hogy a saját és a fejedelmek által hátrahagyott kapitány nevében a megadásra felkínálja a várost. Ezt Őfelsége elfogadta, mert egyikük és másikuk is felesküdt a szolgálatára. szeptember 19.

Jelentős előrelépést jelentett, hogy ez a sokak által nagyra értékelt, erős és jól felszerelt helység, amely a hídja révén könnyen ellátható utánpótlással, késlekedés nélkül megadta magát. Abban az időben az ellenség már távozott Rainból, és csupán a Lech menti erősséget tartották meg. Sokan közülük korábban úgy gondolták, hogy a császár nem fogja Neuburgot ostrom alá venni, mert a hely a védekezésre kiválóan alkalmas. Ám bizonyos okokból mégis megtette és sikerrel járt. Az átadást követően, Alba herceg, Őfelsége parancsára két német zászlóaljat küldött a városba, amelynek korábbi helyőrségét azon az éjjelen egy szigetre szállították, amelyet a folyó a kastély közelében hozott létre.

<sup>31</sup>A latin változatban kétezer lépés távolságot ad meg.

Másnap a hadsereg a leírt sorrendben vonult a neuburgi gyümölcsöskertekig, illetve a külvárosig, ahol a szigetről elővezetett korábbi helyőrség letette a fegyvert. Halállal is lehetett volna őket büntetni lázadóként elkövetett tetteik miatt, ám az uralkodó inkább irgalmat, semmint szigorot akart felmutatni, ezért elrendelte a katonák szabadon bocsátását, miután megesküdtek, hogy nem szolgálnak ellene. Ugyanígy jártak a kapitányok és a tisztek is, Nekik azt mondta, hogy nem kívánja őket súlyosan elítélni, mert jól tudja, hogy félrevezették őket ebben a háborúban. Válaszuk a következő volt: nem egyszerűen félrevezették, hanem kényszerítették őket, hogy fegyvert ragadjanak a császár ellen.

Háromnapos neuburgi tartózkodása alatt Őfelsége, a hadi szokások szerint általános seregösszeírást rendelt el. A lovasság e lajstrom alapján nyolc-kilencezer, a gyalogság pedig negyvennyolc–negyvenkilencezer főből állt. Bár a seregről szóló híresztelések – ahogy az lenni szokott – ezeket a számokat felnagyították, viszont azt is tudni kell, hogy a valós létszámot számos halott, sebesült és beteg ember apasztotta.

Miután a város és a környező térség letette a hűségesküt, a császár egy kormányzót és egy sáfárt helyezett a település élére, a hadsereg pedig késedelem nélkül az ellenség nyomába eredt. Ugyanis azt remélte a császár, hogy egy kedvező terep következik, ahol lecsaphat rájuk. Utasítására tehát az egész hadsereg a folyón átívelő városi, vaszeptember lamint az újonnan épített másik két hídon átkelt, és Donauwörth felé  
23. indult. Ez egy nagyon fontos pontja volt az egész háborúnak.

szeptember Két menetnap után a hadsereg Marxheim faluhoz érkezett, ami  
24. mindössze egy kis mérföldnyi<sup>32</sup> távolságra feküdt az ellenségtől. A távolság Donauwörthtől tehát igen csekély volt, de a megközelítésüket számos tényező akadályozta. Megszakítás nélküli sűrű erdő fedett be mindent közöttünk, amelyen csupán két-három, alig egy szekérszéles, szűk út vezetett át. Az áthaladás rajtuk ezért veszélyes és kockázatos vállalkozásnak ígérkezett, mivel ez az erdőség a táborunktól csaknem az ellenséges tábort övező sáncokig húzódott. Az erdő a táborunk bal szárnyánál kezdődött a Duna mentén, és jobb oldali irányban egészen Monheimig terjedt ki, amely a városka két mérföld<sup>33</sup> távolságra volt a táborunktól.

Őfelsége felderítette az erdőséget, ami után nyilvánvalóvá vált, milyen nehézségek állnak a hadsereg áthaladásának útjában. Ám mivel szilárdan elhatározta, hogy közelebb kerül az ellenséghez, lehető-

<sup>32</sup>A latin változatban négyezer lépés távolság. <sup>33</sup>A latin változatban nyolc mérföld.



séget akart rá találni, hogy nem messze tőlük, olyan állást foglaljon el a seregünk, amely révén elérik őket az ágyúink. Ezáltal pedig mi vál-nánk az erdő uraivá, így a gyalogságnak lehetősége nyílna biztonságosan áthaladni rajta. Ennek érdekében Alba herceg olyan parancsot kapott, hogy vizsgálja meg az erdő és a szövetségesek közötti táborhely létesítésének esélyeit.

Másnap kora reggel, Alba számos lovas arkebúzos kíséretében felkerekedett. Szétoszlottak az erdőben, és keresztül-kasul bejárták egészen a széléig, míg az ellenség táborának sáncaitól már csak egy falkonettlövésnyire<sup>34</sup> voltak. A herceg ekkor leszállt a lováról és négy-öt harcosa kíséretében kimerészkedett az erdőből, hogy az egész táborot jobban megfigyelhesse. Amazokat viszont lekötötte a sáncok erősítése, nem mutatták jelét annak, hogy észrevették volna a herceget, egyetlen egy lövést sem adtak le rájuk, jóllehet egyéb állásaikból már lődöztek.

A természeti környezet adottságai és az ellenség állásai a következőképpen néztek ki: a két tábor közötti erdő széle csupán négy-öt száz lépésnyi távolságra húzódott a táboruktól. Előttük egy mély völgy terült el, amelyből egy meredek kaptatón át lehetett feljutni arra a magaslatra, ahol az ellenség elsáncolta magát. Táboruknak a teljes hosszában olyan módon alakították ki a védelmet, hogy a bal szárnyuk vége érintkezett az erdőséggel, ahonnan az erődítés vonala visszakanyarodott a táborhoz. A már említett szurdok szemből nézve árokként szolgálta a védelmet, a jobb szárnyat pedig a Duna biztosította, a hátukat pedig Donauwörth falai és a Dunába torkolló kis Wörnitz folyó védte.<sup>35</sup> Így nézett ki tehát az ellenség tábor.

Nekünk viszont lehetetlen volt a táborunkat ott felállítani, mert a tér szűkössége miatt a hadseregnek alig harmada fért volna el. A terület víznek is teljesen híján volt, mivel az erdőben nem volt egyetlen forrás sem, a Dunához való eljutást pedig a meredek terepviszonyok akadályozták. Továbbá lőfegyvereink számára sem találtunk védett helyet, míg az ellenség ágyúinak az őket körülölelő táj alkalmas fedezéket nyújtott.

Ezzel a jelentéssel tért vissza Alba herceg. Őfelsége belátva, hogy a leírt körülmények miatt az ellenséggel itt nem lehet megütközni, más terv kieszelésébe kezdett, mégpedig azon gondolkodott, hogy miként lehetne őket előcsalni erős állásaikból. Mivel a köztük lévő erdő meg-

<sup>34</sup> A falkonett (súlyom) egy könnyebb ágyútípus neve volt.

<sup>35</sup> A folyó neve csak a spanyol változatban szerepel: *Prens* (Brenz), amely Lauingennél torkollik a Dunába. A leírás szerint valójában itt Wörnitz folyóról lehet szó. Vö. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 53.

akadályozott minden nagyobb csapást, és mivel féltő volt, hogy attól a háború nagyon hosszúra nyúlhatott volna, ezért a császár úgy döntött, hogy a hadsereget jobbra, Wemding irányába vezeti, ezáltal balról ki tudja kerülni az ellenséget.

E helyen idézem fel a császár csodálni való igyekezetét, hogy Németországot megismerje. Az uralkodó már többször keresztülutazott egyes tartományain, és ezért bizonyos részeit jól megfigyelte, de az egész birodalomról rendelkezésére állt egy gondosan kidolgozott leírás is. A mindenkori igényeknek megfelelően, annyira szorgosan tanulmányozta ezt, hogy a városok és környékük elhelyezkedéséről, valamint a köztük lévő távolságokról biztos ismeretek birtokában volt. Olybá tűnt, mintha mindezeket a tájakat személyesen is bejárta, nem pedig térképeken vagy rajzokon alapulna a tudása. Így jutott eszébe, hogy ha a hadsereget Wemdingbe vezényli, akkor közelebb kerül Nördlingenhez. Ez egy termékeny vidék, amely ráadásul az ellenség hátában helyezkedik el, akiket így az utánpótlás lehetőségétől elszakíthatna.

Ezen idő alatt közben az erdőben könnyebb összecsapások voltak, mert az ellenség katonái folyton-folyvást kicsaptak, hogy zsákmányoljanak a környék falvaiból és szőlőskertjeiből. Egy párszor lovasok is kivonultak, bár csak kis létszámban, és így mindkét oldalon volt kisebb veszteség, néhány halott.

október 2. Amikor eljött az indulás napja, a császár a sereget Marxheimből a

neuburgi hercegség egyik városa, Monheim irányába rendelte, mindent sűrű ködben, a szokásos rend szerint. A következő nap a korai

október 3. órákban indultak útnak, azonban a köszvénytől elkínzott uralkodó hordszékbe kényszerült. Wemding közelében járultak a császár színe elé az elől haladó Alba herceg felszólítására a település polgármesterei, hogy hódolatukat kinyilvánítsák. Közben jelentették Ófelségének, hogy a tartománygróf lovasai tűntek fel az utóhadnál, ezért az uralkodó a terep adottságaihoz igazodva, arkebúzosokból álló erősítést küldött oda. Így az utóhad alkalmassá vált, hogy a szövetségesek esetleges hadmozdulatait távolabbról is eredményesen megakadályozza. Ám végül amazok oldaláról nem történt semmi, további intézkedésre sem volt szükség.

Ugyanezen a napon, a hadsereg a következő módon szállt táborba Wemding és Nördlingen között: az előhad csatára készen, hadrendbe állva várta meg, míg megérkezett a derékhad, ezután táborot vertek, miközben felfejlődve várta a középhad az utóhad érkezését, és csak ezt követően állították fel a sátraikat. Eszerint a szabály szerint jártak el a háború egész ideje alatt.

Itt értesültünk, hogy Nördlingen aznap beengedte a választó és a tartománygróf két zászlóalját, amit a későbbiekben keservesen megbánt, amit a város császárnak való behódolásakor, a bocsánatkérés során ki is nyilvánítottak. A zászlóaljak beküldésén kívül nem derült fény az ellenség semmilyen további hadmozdulatára. Miután mindenki a táborba szállt, éjjel könnyűlovásokat küldtek amazok irányába, akik arról számoltak be, hogy a gyalogságuk egy részét: két zászlóalj lovast és néhány szekeret figyeltek meg. Ám nem tudták biztosan megállapítani, hogy merre tartanak. Miután erről értesült Őfelsége, azt parancsolta Alba hercegnek, hogy a sereget napkeltekor állítsák csatarendbe.

Hamarosan egy másik hír érkezett: a szövetségesek teljes erejükkel ellenünk vonulnak, és már a közelben járnak. Röviddel napfelkelte előtt volt, és mindenki készenlétben állt, de a nap olyan sűrű köddel érkezett, hogy az éjjeli sötétség alig tűnt el. Őfelsége azonnal lóhátra ült. Annak érdekében, hogy megvédje a köszvénytől inkább kínzott jobb lábát, a kengyelből kiemelve, egy kendőbe<sup>36</sup> burkolta, és egész nap így maradt, túrva a betegség fájdalmait. október 4.

Ezután Alba herceg sátrában reggelizett és elrendelte, hogy az egész haderő álljon csatarendbe anélkül, hogy megvárnák a köd eloszlását. Mert ha az ellenség megtámadna bennünket – amire számíthatunk is – a mieinket így megfelelő harcrendben találnák. Azonban ha egy másik útvonalat választanának, és megengedik a terepadottságok, hogy rajtuk üssünk, akkor kényszeríthetjük őket arra a csatára, amelyet a tartománygróf már gyakran bejelentett. A köd azonban órákig olyan sűrű maradt, hogy nem csak az ellenséget nem láttuk, de a táborunkban az egymáshoz közel álló egységek sem láthatták egymást.

Őfelsége, a herceg sátrában várta az ellenségről szóló híreket. Ezek a ködöt maguk javára fordítva Nördlingen felé tartottak, két olyan keskeny úton, amelyeket lovasaink nem felügyeltek, és a császár kíséretében lévő németek sem tudtak róla tájékoztatást adni. Körülbelül tizenkét óra tájban, mindkét szűk ösvényt, valamint egy nehezen átgázolható patakot is maguk mögött hagytak, és elérték azt a magaslatot, ahonnan Nördlingenbe mehettek, és amely a hely jellege miatt, minden támadással szemben könnyen védhető volt.

Így használták ki a fentebb leírtak végrehajtására a kínálkozó lehetőséget és a helyzeti előnyt. Minderre kellő időt szántak, mivel egész éjjel szorgalmasan vonultak, még akkor is, amikor a napfelkeltét követően sűrű köd váltotta fel az éjjelt. Haladásuk annyira gyors volt,

<sup>36</sup>A spanyol változat szerint útisapkába bugyolálta a lábát.

amit soha ki nem néztem volna a németekből, akik korábban nehézkes és ügyetlen népnek tűntek. De az ellenkezőjét bizonyították: ugyanis ebben a háborúban azt tapasztaltam, hogy alaposan értenek a katonai csapatok megfelelő felállításához és mozgatásához, valamint ahhoz, hogy a társzekerekkel együtt rendben haladjanak, a tüzérseget pedig a szükség szerinti alkalmas helyre állítsák fel. A szükségesen így szorgalommal kerekedtek felül.

Ezek leírását követően lejegyzek még mást is, amit ennél a nép-nél megfigyeltem. A már említett célszerű felálláson túl, nagyon jól értenek a táborhely megválasztásához is: mindig erős és biztonságos helyeket szemelnek ki, ami számukra fontosabb, mint a tábor kényelme. Így tehát a táboruk Nördlingennél rendkívül megerősített volt, és jobban figyeltek erre, mint a vízre, amely nagyon messze volt csak elérhető. Az állásokat Giengennél és Ingolstadt-nál is ugyanezen alapelv szerint választották ki, és azok – tapasztalataink szerint – a tábor biztonságos kialakítására szintén a legmegfelelőbbek voltak. Véleményem szerint, hasonlóképpen ügyesek a könnyű összecsapásokban is: általában jelentős erővel tűnnek fel, és nagyon jól tudják, hogyan kell az ütközetet megvívni. A könnyűlovassággal indítják mindig a csatát, amelyeket kinézetük miatt fekete lovasoknak hívnak, mivel fekete vértjük és bevonatos sisakjuk (*morrión*) van, továbbá két arasznyi hosszú lőfegyverrel és hajítólándzsával harcolnak.<sup>37</sup> Kiválóan alkalmasak a gyalogság támogatására, amennyiben azok a csatában jelentősebb nyomás alá kerülnek. Tökéletesen értenek ezen kívül a lőfegyverek használatához is. Olyat viszont nem kellett átélnem – és ilyen ügyes és szorgos ellenségénél nem is szeretném, – hogy az ellenségüket megfosztják az ellátmányától, vagy hogy éjjeli rajtaütést hajtsanak végre, csapdákat állítsanak, vagy hasonló vállalkozásokat kíséreljenek meg, amilyenek a háború alatt bizony elő szoktak fordulni. Mindezek lejegyzésére ez a hely volt a megfelelő.

Ahogy mondtam, a szövetségesek az éjszaka leple alatt, majd reggel, a köd védelmében haladtak gyorsan előre, amikor délben kitisztult az idő, a Nördlingenhez közeli magaslaton észrevehetővé váltak. Nagyon erős állást tudhattak maguknak azok, akik birtokába jutottak ennek a helynek. A két sereg között egy kisebb folyó<sup>38</sup> szaladt, amelyen lovasaink néhány megfelelő ponton csak húsasával tudtak volna átgázolni. A gyalogságunknak viszont mellmagasságig érő vízben kellett volna gázolniuk az átkeléshez. A gyakran alkalmazott módon lehetett volna átkelni: a patakon fentebb lovasokat állítani a vízbe, hogy

<sup>37</sup>KELENIK 1991. 107–109. <sup>38</sup>Az Eger nevű vízfolyásról van szó.



18. kép. Német fekete lovas.

ezáltal a víz ereje megtörjön, és az átkelő pontokon a vízállás így csökkenjen.<sup>39</sup> Azonban nem volt tanácsos, és nem is lehetett ilyen módon átmenni úgy, hogy közben a túlsó magaslatot az ellenség tartja, a hídépítés pedig nagyon nehéznek és veszélyesnek tűnt.

A nap ragyogóan sütött: Öfelsége csatarendbe állította a hadsereget, és körbe lovagolt, hogy megtekintse az egységeket, a lába továbbra is lenből készült kendővel volt beburkolva. Alba herceg, aki korábban az ellenség helyzetét figyelte meg, ezalatt odaért és jelentette, hogy úgy tűnik, amazok csatára készen állnak. A császár erre azt mondta nekem, Isten látja lelkét, hogyha az ellenség harcolni akar, akkor ő is azt akarja. Mivel a köszvény miatt nem tudott leereszkedni, a mellvértjét és az alkarvértjét lovon ülve adatta magára, majd a kö-

<sup>39</sup>A spanyol változat említi csak ezt a módszert.

vetkezőképpen indította el a hadsereget. Alba herceg vezette az előhadat Büren gróffal, ami háromezer lovasból és a teljes spanyol, illetve németalföldi gyalogságból állt. Őfelsége parancsolt a főerőknek, amihez a testőrség is csatlakozott, ennek élén a háború alatt a piemonti herceg állt, továbbá a németalföldi zászlóaljok, Miksa osztrák főherceg, valamint Brandenburi János örgróf lovasai, a Madruzzo-sereg Landsknechtjei és az olaszok tartoztak még ide. Az utóhad lovassága a Német Lovagrend nagymestere és Albert örgróf parancsnoksága alatt szolgált, és itt vezényelte Georg von Regensburg a német gyalogságát.

Az előhad tizenhat-tizenhétézer gyalogost számlált, három hadrendbe osztva, valamint háromezer lovast. A derékhad tizenötezer gyalogosból tevődött össze, szintén három hadrendbe osztva és háromezer lovassal erősítve, míg az utóhad pedig egy hadrendben hét-nyolc ezer gyalogost, és kétezer lovast foglalt magába. Az utóbbiakat szükség szerint osztották el mindhárom seregrészben, a fekete lovasokat és a lándzsás lovasokat pedig külön zászlóaljba rendezték. A fekete lovasokat az előhadhoz, a lándzsásokat inkább a derékhadhoz rendelték. Az utóhadnál a fősereghez hasonló arányban voltak, mivel a császár a kapitányok és tisztek kedvére akart tenni – akik már rég vártak egy olyan napra, mint a mai, amikor ellenséget széles arcvonalon támadhatják meg – nehogy úgy tűnjék, hogy bárkit is hátulra rendelve elhanyagolnak.

Meg kell jegyeznem, hogy Sulmona hercege könnyűlovasai élén, még mielőtt a köd teljesen felszállt volna, összecsapást kezdeményezett, amely felvonulásunk idejére már nagyon hevessé vált. Őfelsége Büren gróftot utasította, hogy menjen előbbre lovasaival, mert helyénvalónak tűnt a kis folyó közelében állni, hogy amennyiben szükség lesz rá, át tudjanak kelni rajta. A derékhad közben, szinte az előhaddal megegyező magasságban felfejlődött, közel a folyóhoz. Ott a császár Alba herceggel és néhány kapitánnyal egy dombra ment, ahonnan megfigyelhették a szövetségeseknél történő eseményeket. Amazok úgy tűntek, hogy hajlandóak csatába szállni, és alászállni a magaslat és a kis folyó közötti síkságra, miközben már elkezdtek néhány arkebúzosunkkal csatározni, akik már átkeltek a vízfolyáson. Ám a hadseregük végül nem hagyta el a magaslatot, hanem tovább húzódott Nördlingen irányába, és már közel kerültek ahhoz a helyhez, ahol az előhadjuk táborozott.

Ezért az uralkodó az egész hadsereget, amely épp mozgásba lendült volna, beleértve gróf Büren csapatait, megállította és néhány lovassal megvizsgáltatta a folyón való átkelés lehetőségeit, amely a gázló szűkössége miatt nehézkesnek ígérkezett. Későbbre járt már, de ezen

a napon kétségtelenül csata lett volna, ha a köd nem rejti el olyan hosszan az ellenséget, mindaddig, amíg le nem küzdötték az akadályokat, amelyeken most nekünk is át kell kelniük, hogy elérhessük őket. Időközben azok elérték a fent említett magaslatot. Megpróbáltuk csatározással lecsalogatni őket a síkra, ami azzal a hátránnyal járna, hogy a lovasság nem tudna alakzatban átjutni a folyón, a gyalogságnak pedig átázottan kellene hadakoznia. Habár az ellenség először felkínálta az ütközetet, később azonban meggondolta magát, és a táborába szállt, amely egy sokkal kisebb sereggel is tökéletesen védhető volt. Mint mondtam, már késő volt, ezért Ófelsége a visszafordulás mellett döntött, és a hadsereget táborba rendelte. A szövetségesek ugyanezt tették a magaslaton, ám bár lovasságunknak köszönhetően a következő éjszaka folyamán sok katonát és kocsit elvesztettek.

Másnap a császár úgy határozott, hogy megközelíti őket, így a hadsereget a tegnapi elrendezés szerint illetve ugyanabba az irányba is vezette, majd másfél mérföldnyire<sup>40</sup> amazoktól tábort veretett. Ugyanezen a napon, a lovasok közt egy nagyobb csata bontakozott ki, amely sokkal hevesebbé is válhatott volna, ha idő lett volna rá, mivel addigra a nap már annyira előrehaladt, hogy a tábor is alig lehetett felállítani. Emiatt mindkét fél jobbnak látta, ha visszahúzódnak állásaik mögé.

Ebben a harcban János örgróf harminc lovasával tüntette ki magát. Az ellenség oldalán az egyik braunschweigi herceg sérült meg annyira, hogy Nördlingenben meghalt. Ezen kívül még néhány fontos embert is megöltek vagy megsebesítettek közülük, a mieink viszont csak csekély veszteséget szenvedtek.

Ófelsége néhány napig elidőzött ott, de ezalatt is folyamatosan keresték a módját, hogy az ellenségnek veszteséget okozzanak. Ezeknek azonban olyan előnyös helyzetük volt, különösképpen mivel könnyedén éléshez juthattak, hogy az uralkodó belátta, hogy érdemes volna a stratégiáját megváltoztatni, mert most velük szemben állva csak haszontalanul telik az idő. Annak érdekében tehát, hogy kimozdítsák őket erős pozíciójukból, inkább leleményességre és ügyességre volt szükség, mint erőre, ezért döntött úgy, hogy megpróbálja azt, hogy elveszi tőlük a Dunát. Ugyanis a folyó mindkét fél számára oly fontos volt, hogy véleményem szerint, a győzelem nagy része múlt azon, hogy ki birtokolja azt. Hiszen a partján található városokat jelentőség teszik a Bajorországba, illetve a Svábföldre vezető hídjaik, és abban az időben az összes, Ulmtól Donauwörthig, a szövetségesekhez tartozott. Ebből kifolyólag nagy mennyiségű étel is rendelkezésükre

<sup>40</sup>Latin változat: 1500 lépésnyire.

állt, valamint az Augsburgba vezető utat is ellenőrizték. A császár jól megfontolta, ha elúzi onnan őket, sokat veszítenek, ő azonban e terv megvalósításával nagy tekintélyre tehet szert. Ezen felül, ha azoknak a helyeknek birtokába jut, akkor lehetővé válik a szövetség két hatalmas oszlopának, Augsburgnak és Ulmnak a megtámadása is.

A fentieket figyelembe véve a császár a következő kiváló tervet találta ki: rendelkezése szerint napközben a katonaságnak az ellenes tábor előtt fel kellett vonulnia. Azonban éjszaka, Ottavio herceg vezetése alatt a könnyűlovasságot, az olasz csapatokat, valamint Schaumburg német gyalogosait, illetve tizenkét ágyút a három mérföldnyi távolságra lévő Donauwörth irányába küldte.

Ellátta őket sok utasítással, amik közül a legfontosabb az volt, hogy október 11. minél hamarabb, ha lehet, akkor még napfelkelte előtt jelenjenek meg a helység előtt, anélkül kezdjék meg a támadást hogy az ágyúkkal lövést adnának le. Miután a külvárost így egy rohammal bevették, a város megadta magát. A két zászlóalj gyalogos, akiket a választó és a tartománygróf hagyott hátra helyőrség gyanánt, a hídon át, a Duna jobb partjára menekültek.

Helyénvalónak tűnik, hogy itt rávilágítsak valamire, mivel az olvasó talán tudni szeretné, hogy egy, kettő vagy három zászlóalj hány főből áll össze, mert gyakran említem ezek számát, azt viszont nem, hány katona tartozik hozzájuk. Ezért is szükséges, hogy most bemutassam ezt. A németeknél a zászlóalj általában három-négy vagy öt-száz férfiből tevődik össze. Az Őfelsége által helyőrségnek hátrahagyott zászlóaljak mindegyike német volt.<sup>41</sup> Most, hogy ezt megismertettem, szükségtelen, hogy a továbbiakban ismételten hivatkozzam rá.

Donauwörth meghódítása után két zászlóalj maradt ott, a többiek az ágyúkkal együtt visszatértek a császári táborba. A szövetségesek csak a következő napon értesültek a vállalkozásunkról, mert, bár a két tábor közötti távolság csupán másfél mérföld volt, minden annyira jól el lett rendezve, hogy idejekorán nem tudhattak róla. A hely imént már említett helyzete miatt ez a vállalkozás nagy jelentőséggel bírt. A sikert követően a császár teljes hadseregét Donauwörth felé indította: a tábor a város mögé, a Duna bal oldalára került.

Az ellenség nem mozdult ezen a napon. Úgy tűnt, a szokásos lovas őrjárataikon kívül nem tesznek semmit, és nem is próbálják mozgásunkat akadályozni. Ez megdöbbentett, mivel számos lovasuk volt, akik ráadásul nagyon jól ismerték a környéket, és a sok szűk átjáróról is tudtak, amelyeken keresztül rendezett hadrendben nem lehetett át-

<sup>41</sup>A latin változat szerint nem több mint négyszáz fő egy zászlóalj.



kelni. Ha ezen a terepen zárt alakzatban akartunk volna haladni, akkor többször is meg kellett volna állnunk, ami idővesztéssel járt volna, és így kénytelenek lettünk volna kedvezőtlen helyen táborozni, a nem megfelelő táborhely pedig könnyedén egyéb hátrányok okává válhat.

Ófelsége az ellenség kísérleteinek megghiúsítására óvintézkedéseket hozott: a spanyol és az olasz arkebúzosokat megfelelő pontokra állította fel, az utóhadat pedig az út sajátosságainak megfelelően megerősítették, mivel azon csak keskeny sorokban lehetett volna haladni.

Éjjel az uralkodó Donauwörth közelében időzött. Másnap reggel a október 12. hadsereget a Duna mentén, Dillingen felé irányította, amely a folyóparti hely az augsburgi bíboros püspök birtoka volt, és egy jó híd is található itt. Mivel a terület nagyon sík volt, meglehetősen széles úton haladtunk: balról a Duna, jobbról pedig az a sűrű és kiterjedt erdőség határolta, amely korábban a táborunkat választotta el az ellenségétől. Ez az erdő megszakítás nélkül kiterjedt odáig, ahol a Brenz folyó Dillingentől három mérföldnyire a Dunába torkollik. Ez a mellékfolyó egyúttal átszeli azt a síkságot is, amelyen áthaladtunk. Tehát jobb oldalról, míg vonultunk, folyton erdőség határolt minket, amelyeken keresztül két vagy három út vezet Donauwörthtől<sup>42</sup> Dillingenig.

A vonulás során, a Duna menti Höchstädt városa, – ahol egy erős kastély is található –, megadta magát a császárnak. Ezt követően Dillingen lakói is kinyilvánították hódolatukat, amely helységet az augsburgi bíborostól szakítottak el a szövetségesek, és egy zászlóaljjal tartották megszállva<sup>43</sup>. Ez azonban azonnal elvonult, mielőtt értesült a hadseregünk érkezéséről. Ófelsége Dillingen és Lauingen között verezett tábor, utóbbi város úgy egy mérföldnyi<sup>44</sup> távolságra tőlünk, egy rendkívül előnyös, jól megerősített, híddal rendelkező hely volt. Ott, a Dillingenből kivonult zászlóalj mellett további három ellenséges zászlóalj állomásozott. Ezek vezetői dacosan visszautasították Alba felszólítását, mert a választó és a tartománygróf másnapi segítségével bíztak. Csakhogy fordult az elszántságuk, amikor éjjel észlelték az ostromelőkészületeket, és a reggeli szürkületben, a hídon átkelve, Augsburg felé elhagyták a települést. A város polgármesterei a megadás szándékával átjöttek hozzánk, bocsánatot kértek, és elmondták, hogy ezt már jóval korábban is megtették volna, ha az ellenséges hadinép nem gátolta volna ebben őket.

<sup>42</sup> A német változat szerint Nördlingentől vezet a három út.

<sup>43</sup> Dillingen, az augsburgi egyházfejedelemség székhelye, Schertel foglalta el még július 24-én az Augsburg és Donauwörth közötti vonulása során.

<sup>44</sup> A latin változatban négy mérföld szerepel.

Ugyanekkor Őfelsége olyan híreket kapott, hogy a választó és a tartománygróf éppen Lauingen irányába indult el, ami hiteles értesülésnek tűnt, mivel úgy hírlett, hogy az oda helyezett négy zászlóalj a következő napra várja a támogatást. A hadsereg ezért azt a parancsot kapta, hogy biztos állást foglaljanak el, amely bár széles kiterjedt és könnyen megközelíthető, mégis nagyon alkalmas volt a szövetségesek elleni harc folytatására. Ezek ugyanis nem juthattak el Lauingenbe más módon. Ha itt megjelenének tehát, akkor vagy vállalniuk kell az ütközetet, vagy szemünk előtt meg kellene fordulniuk. Ha harcolni akarnának, akkor elég jó helyzetet foglaltunk el hozzá. A hátraarc viszont az ellenség ügyére nézve káros lenne, ezért úgy gondoltam, hogy ez a nap így vagy úgy, e heves ellenségeskedés történetében döntő jelentőségű lesz.

Azonban Lauingen városa megadta magát, és a helyiektől nemcsak azt tudtuk meg, hogy nem vártak a két fejedelemtől támogatást, hanem azt is, hogy éjjel Schertel hatvan lovassal a városhoz érkezett, és a helyőrséget onnan Augsburgba vezette el. Nemsokára egy másik helység, a Brenz partján fekvő Gundelfingen is megnyitotta előttünk kapuit.

Az uralkodó parancsára Alba herceg a Giovanni Batista Sabella vezetése alatt álló pápai könnyűlovasságot küldte Schertel csapatainak az üldözésére. Hozzájuk rendelt még két kompánia spanyol lovas arkebúzust (Aldana és Aguilera csapatait), valamint Nicolo Seco lovas olaszait. Az üldözés olyan gyors volt, hogy az ellenséget – Schertel a lovasaival előbbre járt – utolérték, és amazok négy zászlóaljával heves ütközet bontakozott ki, amelyben sokan meghaltak. Számos foglyot is ejtettünk, valamint három, Lauingenből elhozott ágyút is zsákmányoltunk. Sabella ezután visszatért a császárhoz, aki két zászlóaljat hagyott Lauingen védelmére, majd átkelt a Brenz folyón, és annak jobb partján letáborozott Sontheim falu közelében, három mérföld távolságra Ulmtól.

október 13. Őfelsége a Duna mentén lévő városokat és mezővárosokat birtokba vette. Ekképpen, az ellenséggel szemben lendülethez jutva, Ulm irányába fordult, hogy ostrom alá vegye ezt a helyet. Úgy vélte, a kedvező helyzetet előnyünkre aknázhatjuk ki, ha amazok a város megsegítésére indulnának, amely bizonyosan várható volt. Ellenkező esetben Ulmnak meg kell adnia magát.

Másnap, amikor a hadsereg a továbbvonuláshoz készülődött, akkor néhány könnyűlovas jelentette, – akiket még előző nap küldtek ki az ellenséges oldal felderítésére, – hogy azok máris megindultak. Mindaddig, amíg meg nem bizonyosodtunk róla, mit határoztak ama-

zok, Őfelsége nem hagyta el a tábort, hanem ismét kiküldött még több könnyűlovast, hogy megfigyeljék azok haladását.

Az ellenség az előző napon elhagyta a Nördlingenhez közel eső táborát, és két erős mérföld megtételét követően, most már közelében október 14. járt annak a helynek, ahol aztán rövidesen tábort vertek. Hogy erről késve értesültünk, az nem feltétlenül a lovasaink hibája volt, akik nem ebben az országban születtek, nem rendelkeztek helyismerettel, és ezért hosszú ideig bizonytalanok voltak az ellenség vonulási irányát illetően. Néhány német is, akik jelentéseiket kellett továbbítsák, annyira összezavarodtak, hogy nem tudtak mondani erről semmi határozottat.

A szövetségesek már annyira közel értek hozzánk, hogy dobjaik egyértelműen hallhatóak voltak, és egyes harcosaik már megmutatták magukat. Ekkor Alba herceg előre lovagolt odáig, ahonnan felbukkanhattak. Ezt követően Őfelsége, néhány lovas kíséretében, magával vitte a herceget, majd felkaptattak egy dombra, ahonnan az ellenség előhadját megfigyelhették. Ezt, jelentős számú lovassal erősítették meg. Jobb szárnyuknál néhány fa szolgált a gyalogság számára némi fedezékül, akik bátorságot tanúsítva rögvést tüzelni kezdtek a mieinkre, meglehetősen hatékonyan. Véleményem szerint, a tartománygróf vagy a kapitányai lehettek. Nem tudom biztosan, hogy valójában kinek az érdeme ez, mindenesetre ebben a háborúban nagyon ügyesen használták a tüzérséget.

Miután a császár alaposan megfigyelte az ellenséget, és megbizonyosodott róla, hogy azok a Brenz folyó mentén, mintegy egy mérföldnyire<sup>45</sup> jelenlegi táborunktól, Giengen felé indultak, Őfelsége visszavonult a korábbi táborunkba, és amazok pedig letáboroztak a megnevezett helyen. Volt egy kisebb csetepaté is, de különösebb jelentőség nélkül.

Néhányan úgy vélték, hogy ezen a napon jó alkalom kínálkozott arra, hogy csapást mérjünk az ellenségre. Ám ilyenkor az összes körülményt gondosan meg kell fontolni, mérlegelni, mennyire alkalmas a terep az összecsapásra. Az ellenség birtokában volt egy erdőség, valamint a leendő táborukhoz olyan közel voltak, hogy oda bármikor könnyedén visszahúzódhattak, mielőtt akárcsak a mieink közül egy zászlóaljat is ellenük vezényeltek volna. Nem volt lehetőségünk arra sem, hogy a hadsereget az elvárások szerint felállítsuk, különösen, mivel sietve kellett volna átkelnünk a feleket elválasztó Brenz folyón, amelyet a mélysége miatt hidak nélkül nem lehetett volna megoldá-

<sup>45</sup> A latin szövegben négy mérföld szerepel.

ni. Ezek megépítéséhez pedig elegendő idő kellett volna, mivel eleve több hídról is volt szó, azért, hogy a hadsereg a létszámának megfelelő módon átkelhessen a túloldalra csatázni. Ha tehát mulasztás történt itt, annak oka az volt, hogy az ellenség helyzetét eleinte figyelmen kívül hagyták, mintha nem lenne velük szemben semmi tennivaló, és ez pedig a felderítők ellentmondásos jelentésein alapult. Ennek eredményeként az igazság csak azután vált ismertté, amikor már a lehetőség továszallt, ha egyáltalán volt ilyen lehetőség.

Többször is megfigyeltem az Őfelségével folytatott hadjáratok során, hogy szinte mindig hiány volt olyan emberekben, akik helyi lakosként biztos ismeretek birtokában, átfogó jelentést tudtak nyújtani az ellenség tevékenységeiről. Ezért kellett nagyon gyakran rögtönözni, mint olyan valakinek, aki sötétben, pusztá sejtéseket követ. Ezt egy ideillő történettel tudom legjobban megvilágítani, ami Caesar leírásában szerepel egy nagyon bátor és tapasztalt katonáról, Considiusról,<sup>46</sup> akit azzal bíztak meg, hogy derítse fel az ellenséget. Ő azonban Caesar kapitányát, Labienust figyelte meg, akinek az volt a feladata, hogy elfoglaljon egy magaslatot az ellenséggel szemben. Considius tehát odament, kikémlelte a sajátjait, és mivel úgy tűnt számára, hogy eleget látott, így visszatért és arról tájékoztatta Caesart, hogy a hegyet, amit Labienusnak kellett volna elfoglalni, az ellenség szállta meg, mivel nagyon világosan megfigyelte és felismerte a gall fegyvereket és hadijelvényeket. Considius tévedésének az lett az eredménye, hogy

<sup>46</sup>„Ugyanaznap a felderítők hírül hozták, hogy az ellenség egy hegy lábánál pihent meg, nyolc mérföldre a római tábortól. Caesar járőrt küldött, fürkésszék ki, milyen és mekkora a hegy, hogyan és milyen irányból lehet megmászni. A katonák visszatérve jelentették, hogy a feladat könnyű. Ekkor Caesar parancsot adott T. Labienus, propraetori rangban levő legatusnak, hogy vegyen maga mellé vezetőül olyan katonákat, akik az utat már ismerik, és éjjel felé két legióval szállja meg a hegytetőt; egyben részletesen elmagyarázta neki, mi a haditerve. Ő maga éjjel után indult el az ellenség felé, ugyanazon az úton, melyen előzőleg azok haladtak, mégpedig úgy, hogy egész lovasságát a sereg élére rendelte. A felderítőket P. Considius vezetésével küldte előre, aki L. Sulla, majd M. Crassus seregében szolgált, és igen tapasztalt katonának ismerték. Hajnaltájt Labienus már megszállva tartotta a hegytetőt, s Caesart is legfeljebb másfél mérföld választotta el az ellenséges tábortól, anélkül hogy a helvétek (mint később a foglyok vallomásaiból kiderült) akár az ő, akár Labienus előnyomulását megneszelték volna. Ekkor Considius Caesarhoz vágatott: jelentette, hogy a hegyet, melynek elfoglalására Labienust kiküldötte, az ellenség tartja birtokában; felismerte a gall fegyvereket és hadijelvényeket. Caesar tüstént a szomszédos dombra vonult, és csatasorba állította csapatait. Labienus viszont a hegy elfoglalása után a mieink megérkezésére várt; nem indította meg a támadást, mert Caesar parancsa szerint mindaddig nem volt szabad harcba bocsátkoznia, míg az ő csapatai fel nem bukkannak az ellenség tábora előtt, hogy a helvéteket egyszerre két oldalról érje támadás. Lassanként a nap nagy része eltelt. Végre Caesar megtudta felderítőitől, hogy a hegytetőt az ő katonái tartják megszállva, a helvétek tábort bontottak, s hogy Considius félelmében olyat jelentett, amit nem látott, csak látni vélt.” CAESAR, *De bello Gallico* (Budapest: Magyar Helikon, 1974) I. 21–22.

Julius Caesar napközben hadrendben tartotta a hadseregét anélkül, hogy bármit tett volna, és így a helvétek, – mivel ez az eset a velük való háborúban történt – időt nyertek, hogy táborhelyüket számukra előnyös módon megváltoztassák. Julius Caesar ehhez az azt a megjegyzést fűzi, hogy Considius aggodalma miatt mást vélt látni, mint amit valóban látott, így azt jelentette, amit hitt, nem pedig azt, amit látott. Ez a példa az imént érintett témát, úgy tűnik, jól megvilágítja. A felderítőink ugyanis nem mentek elég közel az ellenség kikémlelésére, vagy amikor mégis, valamilyen aggodalomból nem tettek olyan alapos jelentést, amire szükség lett volna. És ez semmi esetre sem azon múlt, hogy hiányzott volna azokból a lelkesedés, akikre ezt a feladatot bízta. Bár az lehetséges, hogy a félelemtől eltekintve, amely az ilyen esetekben vakká teszi az embert, a felderítők megbízhatatlansága és az alacsony zsold is hibás lehetett. Ezt a kitérőt azért tettem, mert úgy gondolom, hogy itt van a megfelelő helye.

Miután a császár visszatért a táborba, úgy tűnt, hogy az ellenség több lovas zászlóalja velünk szemben egy síkságra vonult előre. Mint említettem, nagyon jelentéktelen csatározások történtek csupán, amire ők visszatértek a táborukba, amelyet bár néhány völgy és minden részén átfolyó patakok szabdaltak fel, mégis rendkívül erős volt, mert a németek mesteri módon értenek a táborveréshez.

Éjszaka Őfelsége az Ulm elleni támadás kérdéséről tanácskozott. Miután sok véleményt meghallgatott, úgy döntött, hogy másnap áthelyezik a táborát. Megtudtuk ugyanis, hogy a szövetségesek már három-ezer svájcit és ezeröttszáz gyalogos katonát küldtek Ulm megsegítésére, ami maradéktalanul elegendő volt a város védelméhez. Ám, nem tűnt okosnak kilencvenezer<sup>47</sup> emberrel a hátunkba elvonulni, mert miután elhagynánk táborunkat, elegendő lenne nekik azt birtokba venni ahhoz, hogy könnyedén elvágjanak minket az élés-utánpótlástól, amelyhez csak azon az egy úton jutunk hozzá. Egyúttal az összes meghódított Duna-menti város uraivá is válnának, mert azok helyzetük miatt, a segítség minden lehetőségétől meg lennének fosztva.

Ezért változtattunk a tervünkön, és nem indultunk Ulm ellen, mivel erősítést kaptunk és még továbbira is számíthatott. Hozzászoktunk ahhoz, hogy az egyik táborból a másikba költözés folyamán csatározások is zajlanak. Az ellenség nap mint nap kezdeményezett kisebb csatákat, ezért aztán Alba herceg elrendelte, hogy a szokásosnál kicsit nagyobb tusára készüljünk elő. Másnap reggel, még napfelkelte előtt, elbújtatott háromezer arkebúzoszt a Brenz folyót övező erdőben, október 15.

<sup>47</sup> A német változatban nyolcvanezer fő szerepel.

körülbelül hatszáz lépésnyire az ellenségtől, és előre küldte Sulmona hercegét néhány lovasal, hogy magukra húzzák az ellenséget, amit sikerrel végrehajtottak. Közülük számosan teljesen rendezetlenül lovagoltak a nyílt mezőn. Amint a szövetségesek ezt észrevették, nagyszámú hadinéppel törtek elő: lovasok és gyalogosok, részben alakzatba rendeződve, részben szabadon. Sulmona hercege annyira ügyesen csalta őket maga után, hogy elérték azt a helyet, ahol az arkebúzosok elrejtöztek. Itt aztán nagy csata bontakozott ki a lovas és a gyalogos egységek között. Az ellenség jelentős veszteségeket szenvedett, sok halott feküdt szerte a mezőn hadijelvényükkel, a sárga kendővel.<sup>48</sup> Mint általában, ekkor is használták a tüzérségüket, ám mégis többet veszítettek az arkebúzosaink által, annak ellenére, hogy a nehézlovaságuk igen erősen támadta őket. A könnyűlovasaink azonban csodálatosan visszatartották őket, mivel azok sokféle, abban az időben Őfelségét szolgáló nemzet legkiválóbb lovasaiból verbuválódtak. Csak azért, mert az előző éjjel Alba herceg által kiadott parancs nem lett maradéktalanul végrehajtva, illetve a fegyelmeztelenség jelei is mutatkoztak, a császár megszakította az ütközetet. Ezt a szövetségesek is üdvözölték, nem üldözték a mieinket, hanem azonmód visszavonultak ők is.

Őfelsége látva, hogy amazok minden kihívásra kirohanással válaszolnak, kigondolta, miképpen lehetne rajtuk egy jó nagyot ütni. Egyik nap elrendelte, hogy a könnyűlovasság vonuljon egészen a sáncaikig, míg a német nehézlovaság az erdő tíz különböző pontján rejtve sorakozzon fel, és menjenek velük spanyol és olasz arkebúzosok is. Az összes többi csapat minden eshetőségre készen álljon a saját hadrendjében, olyan távolságra, hogy szükség esetén segítséget tudjanak nyújtani. Néhány ágyút pedig szintén rejtve, ámde a megfelelő helyekre telepítettek. Ekkor Sulmona hercegének az volt a feladata, hogy a könnyűlovasokkal az előző naphoz hasonlóan, magára vonja az ellenséget. Sikerrel járt, ugyanis két nehézlovas zászlóalj vágatott ki, ám ennek ellenére mindvégig elég közel maradtak a saját védműveikhez, hogy a tüzérségük támogatni tudja őket. Így harcoltak tehát a mieinkkel.

Véleményem szerint, mindez két ok miatt történhetett így: vagy megtudták, hogy mivel készültünk ellenük; vagy pedig a korábbi cse-

<sup>48</sup>A tarkaságukban is hasonló ruházatú, de ellentétes oldalon harcoló zsoldosoknak megkülönböztető jelvényekre volt szükségük, hogy egy pillantással el tudják különíteni sajátjaikat az ellenségtől. Erre a célra feltűnő színű ruhadarabokat (sál, kendő, kar- és vállszalag) használtak, a spanyol terciók harcosai vörös színű kiegészítőkkal jelölték magukat. Ávila fenti megfigyelése szerint a schmalkaldeni szövetség egyes egységei pedig a sárga színt használták. Vö. NOTARIO LÓPEZ 2012. 42; KOHLMANN 1847. 77–78.

tepaték veszteségeitől bénultan, nem mertek előtörni addig a pontig, ahol korábban nagy károkat szenvedtek el.

A hadsereg harcrendben maradt mindaddig, amíg remélhető volt a lovasságunk elleni támadás, de a szövetségesek visszatértek táborukba, miután a nap nagy részét csatározással töltötték, majd hasonlóképpen a mieink is behúzódtak. Őfelsége látva, hogy terve – miszerint az ellenség erejét megosztva, szétmorzsolja majd őket – nem működik, így, mert úgy vélte, hogy táboruk más módot nem kínált támadásra, megparancsolta katonáinak, hogy az éjszaka leple alatt próbáljanak eredményt elérni, mivel nappal nem jártunk sikerrel. Így tehát elrendelték az éjszakai támadást, amelyben a teljes spanyol gyalogság csupán fehér alsóruházatban<sup>49</sup> vett részt Madruzzo seregével, a Német Lovagrend nagymesterével és Albert örgróf lovasságával együtt. Alba herceg vezette ki éjjel a táborból az így összeállt sereget. Ugyanakkor Őfelsége elrendelte, hogy minden egyéb csapata legyen készenléti állapotban, és személyesen is kiment a harctérre néhány nemes kíséretében, várva Alba jelentéseit, hogy a körülmények szerint rendelkezék a szükséges teendőkről.

Őfelsége teljes páncélban volt, nyakvérttel és farkasprémmel borítva, mivel az éjszaka hosszúnak ígérkezett és rendkívül hűvös volt, időközben aztán aludni tért egy fedett szekérbe, amelyet Magyarországon kocsinak (*coche*) hívnak, mivel ez a találmány és a megnevezése is ebből az országból származik. Tehát az uralkodó így várta a jelentéseket, hogy szükség esetén támogatást küldhessen.

Alba időközben gyorsan megközelítette fél kis-mérföldnyi<sup>50</sup> távolságra a szövetségesek táborát, de megállt, amikor úgy találta, hogy az előhadukat jelentősen megerősítették, és ennek gyanította is az okát.

A csapatait hátrahagyva ekkor közelebb óvakodott, hogy megfigyelje az ellenség helyzetét. Egyértelműen kiderült számára, hogy tudomást szerezhettek tervünkről, mivel sok tűz égett, emellett rengeteg fáklya és lámpás mozgott az egyik zászlóaljtól a másikig. Emiatt, és az elsáncolt tábor erőssége miatt – amely akkor is nagyon megnehezítené az ostromot, ha az ellenséget meglepetésként érné, – az amúgy kiváló tervet nem hajtották végre. Azóta megtudtuk, hogy egy kém révén értesültek a tervről, aki a táborunkban járt négy órával az indulásunk

<sup>49</sup>A latin változatban éjszakai ruházat szerepel. A szakirodalomban *encamisada* vagy *camisado* néven hivatkoznak azokra a meglepetésszerű éjszakai rajtaütésekre, amelyekben a támadók csupán egy fehér inget viseltek. Egy ilyen rajtaütés történetileg hiteles rekonstrukciója látható az Alatríste kapitány című, 2006-ban elkészült spanyol kalandfilm nyitójelenetében.

<sup>50</sup>Latin változat: ötven lépés.

előtt. Ezért aztán a herceg még hajnal előtt visszatért az emberekkel a szállásra, csakúgy, mint Ófelsége.

Véleményem szerint, az ellenség, ha nem kapott volna idejében hírt, ezen az éjjelen jelentős veszteséget szenvedett volna el, mert a találó elrendezés, illetve a végrehajtásával megbízott hadinép miatt, mást nem is nem lehetett volna elvárni.

Tehát úgy tűnt, mintha a háború visszatért volna korábbi medrébe. A szövetségesek kényelmesen megőrizték erős helyzetüket, a császár pedig elgondolkozott rajta, hogyan érhetné el a célját, és elkezdett dolgozni ennek megvalósításán. Ámbár ezzel volt elfoglalva, nem maradtak abba a csatározások sem. Igyekeztünk továbbá napról napra kárt okozni az ellenségnek ott, hol csak tudtunk: az élés-utánpótlásuk megsemmisítésével, a kisebb csapatban takarmányért kijárók kardélre hányásával, sőt, éjszakai rajtaütésekkel is zaklattuk őket, amelyeket minden nép, különösen a németek utáltak.

Ófelsége parancsára többek között Sulmona hercege a könnyűlovasaival, Barbanson ura, a németalföldi Aranygyapjas Rend lovagja, illetve Büren gróf nehézlóvasságának egy része kivonult az ellenség készleteinek pusztítására. A táboruktól nem messze, két társzekereket kísérő nehézlovas zászlóaljba ütköztek, akik ellen olyan vitézül október 27. küzdöttek, hogy azok számos halottat és foglyot hátrahagyva, szétszaladtak. Egy lovassági zászló és annak hordozója a győztesek kezei közé került, amellyel kapcsolatosan érdemes feljegyezni a következőket: Büren csapatából az a lovas, aki hatalmába kerítette a zászlót, az előző év ugyanazon napján levágta a foglyul esett zászlóhordozó testvérét, és tőle szintén megszerezett egy zászlót. Ezzel tért vissza a Sulmona hercege Barbanson urával együtt Ófelségéhez, miután számos foglyot ejtettek, sokakat megöltek, továbbá megannyi igáslovat és társzekeret zsákmányoltak, mindezzel pedig számottevő kárt okoztak az ellenségnek. Leginkább a könnyűlovasaink tettek szert jelentős prédára, valamint azok a spanyol arkebúzosok, akik Arce vezetésével az említett erdőségben rejtőztek.

Azokban a napokban más csatározások is voltak, amelyekben azok a nemesurak vettek részt, akik különösebb parancs nélkül, mintegy unaloműzésből többször is megközelítették az ellenség táborát, majd összecsapásokat kezdeményeztek. Mindkét oldalon lettek sebesültek, ám odaát több, mint nálunk.

Ófelsége több okból is úgy döntött, hogy a tábort odébb költözteti. Leginkább abból a meggyőződésből, hogy az Ulm elleni támadásról jelen helyzetünkben nem lehet szó, mivel a város tökéletes védelemmel rendelkezett. Ráadásul a táborunk egyre gyengébb lett, egyrészt a le-



génységet sújtó betegségek miatt, másrészt a talaj is kezdett felázni; ha ez így haladt volna tovább, az ágyúk idővel teljesen mozdíthatatlanok lettek volna. Emiatt nem csak a helyszínen nem tudtuk volna használni azokat, hanem szállításuk is lehetetlenné vált volna. Mindezek miatt, és mivel az előretörés nem volt kivitelezhető, helyénvalónak tűnt visszatérni a lauingeni táborba, mivel annak a környezete a legszükségesebb igényeket bőségesebben kielégítette. Nem sokkal azelőtt, hogy távoztunk ebből a táborból, Georg von Regensburg seregevezér meghalt. Idős, kipróbált katonaember volt, aki a császárt számos hadjárata során híven és jól szolgálta. Akkoriban utazott vissza Rómába Farnese bíboros is, a pápa unokaöccse és legátusa, megrendült egészségi állapota miatt.<sup>51</sup>

A sontheimi táborból a szokásos rendben elindulva, a hadsereg Lauingen közelében letáborozott; az ellenség ezen a napon semmit sem tett csak egy négyszáz lovasból álló zászlóalj felvonult az állásaink előtt. Október 31. Többek véleménye szerint, ha a választó és a tartománygróf csatát kezdeményezett volna, akkor azt valószínűleg könnyedén, számukra kedvező kimenetellel megtehették volna, mert seregük akkor kapott Württembergből tizenötezer főnyi erősítést. Ámbár maguk is parasztnak (*Landvolk, agrestes*) hívják őket, de ezek az úgynevezett parasztnak néhány évvel korábban huszonnégyezer svájccal ütköztek meg, és diadalt arattak felettük.

Miközben amazok így megerősödtek, a mi csapataink létszáma apadt, mert sok német és németalföldi betegen feküdt, a spanyolok közül is sokan hiányoztak, részben betegek voltak, részben sebesültek. Az olaszok létszáma már nem érte el a négyezret, többen meghaltak vagy Farnese bíboros kíséretében hazatértek. De, amint mondtam, az ellenség nem mozdult továbbra sem és nem használták ki a kínálózó lehetőségét.

A lauingeni táborban érte el a hír a császárt, hogy öccse, a király, november megverte János Frigyes herceg csapatait Vogtlandban, és Móric herceg 11. geggel együtt elfoglalta a szász választó országának nagyobb részét. Őfelsége erre az összes ágyúból diadallövés-sorozatot rendelt el, hogy november a szövetségesek is gyorsan értesüljenek róla, vagy ha már tudják, akkor tudják meg azt is, hogy mi is tudjuk. Egész idő alatt, amíg Őfelsége 12. Lauingenben tartózkodott, minden nap kilovagolt, felkereste a tábor minden zugát és a környéket – ahogy az neki minden hadjárásban

<sup>51</sup> A spanyol változat szerint: Őszentsége unokaöccse (*sobrino de su sandidad*), a latin változatban kihagyták.

szokása volt, – és szüntelenül mérlegelte, hogy a terep pontjai közül melyikeket tudnák a szemben álló felek a másik ellen felhasználni.

Az ellenség kétszer-háromszor megközelített egy kastélyt, amely egy mérföldnyire volt a táborunktól és amelyet ötven spanyol tartotta megszállva. Azonban minden egyes alkalommal időben eltávolodtak, így a mieink nem okozhattak kárt nekik. Egyik nap, néhány tehenet hajtottak el a kastély közeléből, a mieink ugyan üldözőbe vették őket, de gyorsaságuk megmentette őket attól, hogy súlyos vereséget szenvedjenek el. A császár ugyanezen a napon, lovasok kíséretében megközelítette az ellenség táborát, hogy felderítse a környéket, és úgy látta, hogy egy tőlük kevésbé távol eső helyen kínálkozik lehetőség új tábor verésére, ahonnan csapást lehetne rájuk mérni. Szokása szerint megvizsgálta az összes lehetséges helyszínt, így találta meg a szándékainak leginkább megfelelőt, majd visszatért a táborba. A lauingeni tábor ugyanis már annyira sáros volt, hogy nem lehetett elviselni, és a hadi nép pedig nagyon panaszkodott az egyre hidegebb időjárásra. Sokan nyilatkoztak úgy, hogy Őfelségének a hadsereget téli szállásra a környező, megfelelő helyeken kellene kvártélyoztatnia, és úgy kellene folytatnia a háborút. Azonban az uralkodó ezzel ellentétes álláspontot képviselt, és ragaszkodott hozzá, hogy nyílt színen folytassuk a háborút. Ez egy nagyon üdvös döntésnek bizonyult, ahogy azt a későbbiek igazolták.

Most, hogy szállásunkat már olyan mély sár borította be, hogy még az élelmiszerszállító társzekerek sem tudtak bejutni, Őfelsége elrendelte, hogy vonuljanak át az általa kijelölt másik táborhelyre. november 13. A hadsereget két részre osztotta, és így indította útnak. Az egyik rész gyalogságból és tüzérségből, a másik az ellenséghez közelebb lévő lovasságból tevődött össze. Véleményem szerint, az ellenség ekkor könnyedén megtámadhatott volna minket, sőt, meg is kellett volna támadnia. Ugyanis nagyon széles és szabad út állt ehhez rendelkezésükre, amely a környezeti adottságok miatt, a gyalogságtól és a tüzérségtől távolabb lévő lovasságunkhoz vezette volna őket. Még ma sem értem, miért tartózkodtak tőle. Csak az lehetett az oka, hogy nem értesültek időben felosztásunkról és vonulásunk irányáról.

Pedig mindkettő úgy zajlott le, ahogy azt a császár elrendelte, mert a rengeteg erdővel borított terep nem engedett meg mást, csak így lehetett eljutni a kijelölt táborhelyre. A megérkezést követően nagy elégedettség lett úrrá a hadseregen, mert a tábor – amelyet a katonák Császártábornak<sup>52</sup> (*Kaiserlager*) hívtak – nagyon száraz terepen

<sup>52</sup>A német változatból a tábor elnevezése hiányzik.

volt, és emiatt jelentősen eltért az éppen elhagyottól. Sok fa és víz volt benne, élelmiszerhez is könnyedén hozzá lehetett férni, ugyanakkor a talaj szilárd volt. Az ellenség felé néző oldalon egy domb volt, amelyről akár azt is gondolhattuk volna, hogy mesterséges. Ide szállították fel a tüzérsegünket, ezáltal minden irányban uraltuk a környéket. Jobb oldalról egy tó terület el mocsarakkal körülvéve, a bal oldalon pedig olyan sűrű erdő, amely egészen a táborunk hátsó részéig terjedt. Az új hely elfoglalásával olyan közel kerültünk tehát az ellenséghez, hogy a két tábor őrei folyamatosan összecsaptak egymással.

Miután szépen letáboroztunk, Öfelsége elrendelte, hogy a könnyűlovasságunk vágja el a szövetségesek élelmiszer-utánpótlását. Ezt nagy lelkesedéssel és sikerrel hajtották végre: minden lehetséges útvonalat megszálltak lovasaink és lovas arkebúzosaink. Az utakat Nördlingen és Dinkelsbühl között, majdnem egészen Ulmig holttestekkel, törött társzekerekkel, szétszórt szállítmánnyal borították be. Ezenkívül olyan sok nappali és éjszakai rajtaütést és csatározást hajtottunk végre, hogy amazok sem nyugodtan enni, sem csendben aludni nem tudtak. Mióta a hadsereg a Császártáborban volt, észrevehetően előnybe kerültünk, az ellenség pedig fokozatosan lanyhult azokban a csatákban, amelyekbe már nem a tőlük megszokott erővel és frissességgel érkeztek. Így tehát a mieink egészen a sáncaikig jutottak, amelyek védelméből csak ritkán bújtak elő. Szinte csak a tüzérsegükkel mutattak harci kedvet, mert abban rejlett az erejük, ennek ellenére gyakran ejtettünk foglyokat közvetlenül a táboruk előtt.

Ám nem csak emiatt volt okuk aggodalomra! A szükség, különösen a kenyeret illetően, annyira nyomasztóvá vált, hogy sok fogoly azt mondta, hogy már öt napja nem kaptak semmit. Sőt, rendkívül lelombozó benyomással járt, mikor észrevették, hogy a császár éppen akkor, mikor arra számítottak, hogy visszavonul, mégis egyre jobban közelített hozzájuk, és szilárd elhatározással állt a csatatéren, hogy elűzze az ellenséget. Mindez akkor tudatosult bennük, mikor meglátták az új állásainkat.

Hogy az ellenséget még jobban elzárja, Öfelsége elrendelte, hogy a táboruk környékén derítsenek fel olyan dombokat, amelyekről lehetővé válna, hogy könnyedén ágyúzzuk őket. Miközben a sáncok előtt a katonák annak megerősítésével foglalatoskodtak, Alba herceg néhány kapitány és lovas kíséretében észrevett egy igen alkalmas helyet, és az uralkodó úgy döntött, hogy a hadsereget ott táboroztatja le. Ennek elrendelése igencsak célszerűnek tűnt, és végre is hajtották volna, ha közben Nördlingen városa nem küldött volna követet, hogy a megadásról tárgyaljon. Nagyon fontos fordulat volt ez, mivel

ennek a helynek a birtokában nincs szükség további intézkedésekre ahhoz, hogy az ellenséget elűzzük: ha lovasságot küldünk oda, az teljesen elvágna őket az utánpótlástól, ami a minden ágyúnál erősebb éhínséghez vezetne. Ezt követően az ellenség már odáig jutott, hogy a választó és a tartománygróf levelet küldött a táborunkba, János örgrófnak, a brandenburgi választófejedelem testvérének. Adam Trotten nevű lovag nevében küldték, aki az említett választó tanácsosa és csatlósa volt.

november 13. Lényegileg ezt tartalmazta: az örgróftól alázatosan kéri, hogy közölje Őfelségével, akiről úgy hallotta, hogy jóságos és kegyes uralkodó, hogy mivel a háború már olyannyira kiszélesedett, hogy annak bármilyen kimenetelű folytatása káros lenne mindegyikükre nézve, ezért afelől érdeklődne, hogy lehetséges lenne-e utat találni a békéhez és a megegyezéshez. Sok más mellett, úgy érvel, hogy mennyire hasznos és üdvös lenne a béke az egész német nemzet számára. Emellett a válásüggyel kapcsolatos tárgyalási feltételeket is javasolt, amelyekben néhány évvel korábban már megállapodtak Móric herceggel. Ezekre azonban már nem emlékszem, csak az rémlik csupán, hogy vállalásuk szerint, – amik eddig a katolikusok számára elfogadhatatlanok voltak, – azokat ezentúl számukra kedvezőbben fogják elrendezni. Bár nem annyira, mint ahogyan azt a császár Isten segítségével el szeretne volna érni. Mindezek mellett, az egész levelet a legjobb tudása szerint úgy fogalmazta meg Adam Trotten, a brandenburgi választó kancellárja, hogy urának a testvérét rávegye arra, hogy a császár és az ellenség között közvetítsen. Azt is szorgalmazta, hogy leplezze el az ellenség ínségét és gyengeségét.

Ezt a levelet egy trombitás juttatta el János örgrófhhoz, aki erről tájékoztatta Őfelségét, és az ő jóváhagyásával adott rá választ: ha a választó és a tartománygróf személyüket és országaikat alávetik az uralkodónak, utána szívesen beszélget velük a békéről, de ha nem tesznek ily, tárgyalásokról szó sem lehet. Miután megkapták ezt a választ november 15. ra írtak János örgrófnak, akivel közölték, hogy mivel a személyüket, birtokaikat és országaikat illető ügyek nem csekélyek, ezért az örgróf Büren gróf kíséretében, a szász választófejedelemmel és a hesseni tartománygróffal együtt, egy tetszőleges helyen tárgyalhatna az ügyről, sokoldalúan megvitathatnák mindezeket. A császár parancsára János örgróf ugyanazokkal a szavakkal válaszolt, mint korábban, amelyekre azonban amazok már nem válaszoltak.

A nördlingeniek viszont vagy hamisság miatt, vagy azért, mert nem tudták eltávolítani a választó és a tartománygróf által odaküldött helyőrséget, egyre halogatták az átadásról szóló tárgyalásokat. Ezért

Őfelsége számára indokoltnak tűnt, hogy a korábbi tervek szerint elfoglalják azt a magaslatot, és az ellenséget erővel űzzék el, mert a táborozás egyre nehezebbé vált, és az uralkodó is már az ügy mihamarabbi lezárását kívánta. Ennek megfelelően, elrendelte a hadsereg elindulását Szent Katalin ünnepe előtti este, valamint az ellenség táborának folyamatos ágyúzását a következő napon. Őfelsége Alba herceget bízta meg, hogy gondosan felügyelje a kiadott parancsok végrehajtását. Mivel a nördlingeniek ügye késett, ezzel a módszerrel akarta elérni Őfelsége, hogy az ellenséget a táborából legrövidebb úton kimozdítsa. November 21-én volt egy csata, amelyben a hesseni tartománygróf sógora, a második feleségének testvére fogságba esett. Neki ugyanis egyidőben két felesége is volt, amire az Evangéliumból vélte az engedélyt kiolvasni.<sup>53</sup>

November 27-én, röviddel dél előtt kapott hírt a császár az ellenséges tábor elvonulásáról.<sup>54</sup> Délre járt már az idő, mert bár a kém, aki hozta a hírt, a tartomány szülöttje volt, elveszett a sűrű ködben, és táborunkat csak akkor tudta megtalálni, amikor a köd már eloszlott. Így csak akkor jutott már el hozzánk a hír, amikor amazok már nagy lendülettel távoztak, és a felgyújtott tábort messze maguk mögött hagyták. Megtudtuk, hogy előző nap kora estéjén a nehéztüzérséget a társzekerekkel és a lovakkal együtt előre küldték, majd a gyalogság éjfélkor követte őket, utolsóként pedig a nehézlovasság távozott a könnyűmezei ágyúkkal, amelyeket az előhadnál szoktak használni, most viszont utóhadként alkalmazták azokat. Őfelsége némi könnyűlovasságot küldött ki felderítésre, akik nem találtak öröket és az összes sáncművet elhagyottan találták. A császár ezután előre küldte a könnyűlovásokat, ő maga pedig Büren gróf lovagjaival követte őket, valamint utasította a többi német lovagot is, hogy tartsanak vele. Addig a gyalogosoknak további parancs kiadásáig, menetre készen kellett várniuk, kivéve azt a hat-hétszáz spanyol arkebúzost, akiknek olyan gyorsan kellett előre törni, amilyen gyorsan csak képesek voltak rá.

A személyesen a császár által vezetett lovasság bevonult az ellenség táborába, akik ekkor már messze jártak, ám sok beteget hátrahagytak. Az uralkodót a táborba Alba herceg várta, akit a császár korábban már odaküldött. Itt szerzett arról tudomást, hogy az ellenséget három

<sup>53</sup>Hesseni Fülöp Krisztina szász hercegnővel való házasságát (1524) követően, még első feleségének életében kötött egy második frigyet (1540) udvarhölgyével (Margarethe von der Saale).

<sup>54</sup>Nyomatási hiba vagy a szerző tévedése a megadott dátum, a szövetségesek ugyanis már november 21-22-én távoztak. A bekezdésben szereplő események valószínűbb, hogy november 23-án történtek. A latin változatban is ez a dátum szerepel, angolban viszont csupán november vége van megadva. Vö. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 83.

olasz mérföldnyire látták meg. Ekkor utasította a könnyűlovasságot, hogy érje utol őket, és fegyvereik erejével tartóztassák fel őket. Alba herceg megkapta Büren gróf lovasait Ófelségétől, hogy az ellenség-re támadjanak. Ófelsége a maradék német lovaggal követte őket. Az előre küldöttek már az ellenség utóhadával harcoltak, ám ez nem akadályozta a szövetségeseket a vonulásban: meneteltek tovább, egészen egy magaslatra fel, aminek a tetején ezer arkebúzos és két zászlóalj lovas sorakozott fel, hogy tartsák a helyet, a többi vonult tovább.

Amikor a herceg a lovasságával, illetve a császár az általa vezetett csapatokkal körülbelül egy kis mérföldnyi távolságra megközelítették őket, és észrevették, hogy a fent említett osztagok elhagyták a dombot, hogy azon a síkságon sorakozzanak fel, amelyre a hadseregük korábban már visszavonult. Alba herceg a spanyol arkebúzosok és lovasok élén igyekezett sebesen elfoglalni az elhagyott dombot, ám feltűnt számára, hogy az ellenség egy másik, némileg jelentősebb dombra kapaszkodott fel, amely tőlük egy kis olasz mérföld<sup>55</sup> távolságra volt. Ott felállított az ellenség hat kerek ágyút, hogy fedezzék azt a sík terepet, ahol a csapataik haladtak. A jobb szárnyuk egy erdőség oltalmára támaszkodott, az arkebúzosaik és a lovasaik pedig a síkon fejlődtek fel. Nyolc vagy kilenc zászlóaljnyi lovasuk harcolt a könnyűlovasságunkkal, és hogy ezt élénkebbé tegyék, Alba herceg leküldött a dombról egy zászlóalj fekete lovas; lovas arkebúzosokat, ahogy fentebb már megmagyaráztam. Ófelsége ekkor érkezett meg a lovagokkal. Az ellenség visszahúzódott az ágyúk mögé, amelyek elkezdtek tüzelni ránk, az erdőben lévő arkebúzosaik pedig gyors léptekben csatlakoztak a hegyen lévő, tüzéséget fedező gyalogsághoz.

A császár csupán néhány lovassal közelítette meg a megszerzett magaslatot, miközben a nehézlovasság a rájuk jellemző, lassabb tempóban követte. Ott, Ófelsége körülnézett, hogy megállapítsa, vajon az ellenséget meg tudják-e állítani, illetve hogy csatára tudják kényszeríteni őket. Ám már csaknem bealkonyult, a nap végére járt, az ellenség pedig a hegyen, ahová felhúzódott, tábornüzek gyűjtésába kezdett. Úgy látszik, ezen a napon már semmi sem történhet velük, leginkább a kém bűne miatt, aki a hírt oly későn hozta meg. A nyilvánvaló jelek láttán, miszerint az ellenség a magaslaton kívánt letáborozni, Ófelsége szintén úgy döntött hát, hogy a megszállt hegyen fogunk táborozni. Az Alba herceg vezetése alatt álló lovasságot ott hagyta, míg jómaga visszatért éjszakára a korábbi táborba, azzal a céllal, hogy éjjel a teljes gyalogságot ide vezesse, ezáltal az ellenségnek ne maradjon lehetőség-

<sup>55</sup>Azaz nem egészen két kilométernyi távolságra.

ge és ideje további visszavonulásra. Az uralkodónak ugyanis az volt a terve, hogy szorosan a nyomukban lesz, semmiképpen sem hagyja magát lerázni, amíg esély nem nyílik végleges csapást mérni rájuk. Azonban, ha ez nem lett volna megvalósítható, akkor pedig ki akarta szorítani őket az elfoglalt állásaikból.

A jelenlegi hadjáratban már négyszer előfordult, hogy Ófelsége az állásaik feladására kényszerítette őket. Véleményem szerint, kétszer az ügyes vonulás miatt, kétszer pedig a fegyverek ereje által sikerült ezt elérni. Először a szövetségeseket Ingolstadtból szorítottuk ki, amint az a leírásomban is olvasható; később maguk is elismerték, hogy akartuk ellenére kényszerültek hátrálni. Másodszor arra kényszerítette a császár őket, hogy Donauwörth környékét elhagyják, ami az ügyességének köszönhető, mivel elváltuk őket az utánpótlástól, miközben Nördlingen felé vonultak, amely számukra jelentős értékű város volt. Hasonlóképpen az ügyessége miatt kényszerültek rá, hogy feladják a Nördlingenhez közeli táborukat, mivel Donauwörthön kívül, a folyó mentén lévő összes helységet meghódította egészen Ulmig. Ez a város pedig hatalmuk egyik főoszlopa volt, ezért hamarjában segítségére kellett sietniük, mert az elvesztése az egész háború számára döntő fordulatot jelentett volna. A negyedik esetre, éppen most, Giengenél került sor, ahonnan az erő művészetével szorította ki őket a császár.

Nem szeretném elhallgatni az alábbi dolgot, amely bár pusztán egy katonavicc, de ide találóan illik. A német katonák azt mesélték, hogy a tartománygróf mikor megfenyegetett valakit, azt szokta mondani, hogy Lauffenbe fogja küldeni az illetőt.<sup>56</sup> Ez egy városka neve, ahonnan ő valamelyik háborúban elűzte nagyszámú ellenségét, amely által akkor sokat nyert, *Lauf* németül pedig futást jelent. A Landsknechtek, akik ezt elbeszélték, hozzátették: eddig a tartománygróf minket fenyegetett ezzel, hogy Lauffenbe küld minket, amire mi most jól visszavágtunk, mivel Giengenbe szorítottuk őt, ami németül menekülést jelent. Németül mindezek jobban hangzanak a nyelv sajátosságai miatt. Hasonlatos ez azokhoz a katonatréfákhoz, amelyek bátorító ereje pont valódiságukon alapszik.

Amikor tehát a császár a táborba visszatért, azonnal elindította a gyalogságot és a tüzérséget, hogy a sietséggel időt nyerjen a következő napra. Miután némi enivalót vett magához, ismét lóra szállt, és a sűrű ködben illetve a rettenetes hidegben, hajnali két órakor visszament oda, ahol Alba herceg maradt a lovasokkal és a spanyol arkebúzosok-

<sup>56</sup>Hesseni Fülöp 1534. május 13-án a württembergi osztrák kormányzót győzte le Lauffen am Neckarnál, hogy a korábban elüldözött Ulrik herceget visszahelyezze tartományába.

kal. A gyalogság és a tüzérség a lehető leggyorsabban követte. A szövetségesek látták a tüzeinket, mi pedig az övékét. Egész éjjel égették, hogy leplezze visszavonulásukat, pirkadatra már a Brenz folyó is mögöttük volt. Egy nagyon erős várkastély, Heidenheim közelében ütöttek tábor, amely a württembergi hercege volt.<sup>57</sup>

Azon az éjszakán Luis Quijada, a lombardiai csapatok kapitánya, felderítésen járt az ellenségénél, és azt jelentette, hogy alapos megfigyelése szerint azok elindultak. Alba herceg továbbította a hírt a császárnak. Ekkor már ugyan fényes nappal volt, de mivel hajnalban erős hóvihár ért utol minket, amely azóta sem csitult, csakhamar a földet két láb mély hó borította be. Az egész gyalogságunk szárnalmas állapotban volt: teljesen kimerültek, fáztak, ezért szétszéledtek, hogy tűzifát keressenek a szörnyű hideg ellen. A cudar éjszaka még kegyetlenebbül bánt a lovakkal, mert nem kaptak takarmányt, és folyamatosan nyeregben és felszerszámozva tartották őket, így az előző nap erőfeszítései megduplázódtak számukra.

Míg sem az időjárás, sem a többi már említett hátrány, sem az a tény, hogy az ellenség egy kivételesen erős táborba szállt, nem volt elégséges ahhoz, hogy megállítsák a császárt az üldözésben, addig egy másik, sokkal fontosabb, és sokkal hátrányosabb körülmény mégis akadályozta Ófelsége terveinek végrehajtását.

Ez pedig a következő volt: sehol sem találtunk olyan állást az ellenséggel szemben, ahová nehézség nélkül élést és takarmányt szállíthattunk volna. Ugyanis a már hosszú ideje tartó háborúskodás miatt a környéken mindent elpusztítottak és felélték a katonák, és most még négy vagy öt mérföldet kellett volna eltávolodnunk a táborunktól ahhoz, hogy az élést és a takarmányt – amelyet már eleve messzebről kellett szállítani – biztonságos helyre tudjuk vinni. Ha az emberek el is viselték volna, azonban a lovak számára ez már lehetetlenség. Ezáltal pedig olyan szörnyű helyzetbe kerültünk volna, amelyet korábban az ellenségnek okoztunk. Ők úgy tűnt, hogy azt tervezték, hogy a rendkívül termékeny tartományba, a Württembergi Hercegségbe terveznek visszavonulást.

Ezután a császár rákényszerült, hogy a háborúban a legnagyobb rossznak hajoljon meg: az éhségnek, amihez még a durva időjárás, illetve a szövetségesek jelentős előnye társult. Ám semmiképpen sem adta fel az üldözésüket, csak keresni kellett egy olyan terepet, ahol élelmet és szállást lehet találni, mert a szabad ég alatt már nem volt lehetséges tovább megmaradni. Így tehát az egész hadsereg visszatért

<sup>57</sup>Hellenstein vára Heidenheim mellett.



késő este az előző táborba, amely igencsak szükséges volt a háborúban módfelett kimerült hadinép számára; itt mindenki felfrissítette magát étellel, és élvezte egy kicsit a nyugalmat, hogy aminek majd meg kell történnie, azzal jobban meg tudjanak birkózni.

A választó és a tartománygróf kikényszerített elvonulása Giengen mellől döntő fordulópontnak bizonyult a háborúban. A végső vereségüket itt alapozták meg, és a későbbiekben abból fakadt minden problémájuk, – amelyekről majd az alábbiakban számolok be – hogy ekkor szétváltak. Mielőtt azonban rögzíteném ezt, helyénvalónak tűnik megemlíteni egy körülményt: eddig az egész háború során nem nyílt módunk sikerrel csapást mérni az ellenségre, sem előnyös helyzetből, nemhogy egyenlő eséllyel. Bár ez így igaz, még mindig nem tudom biztosan, hogy hasznos lett volna-e kihasználni egy ilyen lehetőséget, ha kínálkozott volna. Eltekintve attól, hogy a véletlen szerepet játszik a csatákban, és ezért egyaránt nyerhetünk vagy veszíthetünk; azt is figyelembe kell venni, hogy a hátrányunk vesztett csata esetében világos volt, ám a győzelem lehetetlennek tűnt óriási embervesztés nélkül. Közben a német-felföldi városok érintetlenek maradtak, és jól felszereltek voltak ahhoz, hogy ellenálljanak egy hadseregnek, amely még ha diadalmaskodik is, szükségszerűen meggyengül annyira, hogy azok friss erejével nem tudna megmérkőzni. Ez teljesen ésszerű. A szövetségesek legyűrése esetén tehát Ófelsége hadseregének annyira erősnek kell lennie, hogy engedelmességre bírja azokat a városokat. Látjuk majd a későbbiek során, hogy ez történt végül. Ebből a szempontból, megítélésem szerint, a császárt nagyobb tisztelet illeti azért, mert úgy űzte el az ellenséget, hogy teljes erejében megtartotta a sereget anélkül, hogy bármilyen nagyobb veszteséget szenvedett volna el. Mivel, ahogy mondani szokás, a véres győzelmek a katonáknak, a vér nélkül nyert dicsőség viszont a vezéreknek az érdeme.<sup>58</sup>

Visszatérve a cselekményhez, említésre méltó, hogy a császár két napig a róla elnevezett táborban tartózkodott. Itt kapott hírt arról, hogy az ellenség Heidenheimbe érkezését követő napon két részre oszlott: úgy tűnt, hogy a városi hadinép inkább Augsburg és Ulm fe-

<sup>58</sup> Az 1853-as kiadás jegyzetírója szerint a szövetséges erők kivonását és szétválását három tényező befolyásolta: 1. a hadsereg gyengülése a betegségek és a dezertálások. Fülöp tartománygróf szerint november elején mintegy 1600 lovas és 10 000 gyalogos hiányzott. 2. Pénzhiány, az észak-német szövetségi tagok nem fizettek, a német-felföldiek pedig szüneteltették a fizetést. 3. János Frigyes hazatérése. Ha a szövetség egy ideig még kitartott volna a harcmezőn, a hasonló problémákkal küzdő V. Károly került volna kellemetlen helyzetbe, tudnivaló, hogy amit Ávila az itáliaiakról mond, többé-kevésbé a sereg többi részére is igaz, különösen németalföldi egységek voltak rossz állapotban. Vö. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 91.

lé tartott, míg a választói és tartománygrófi csapatok – tehát a teljes nehézlövasság és gyalogság – pedig Frankföld felé indultak.

Kétségkívül újult hévvel lángolna fel a háború, ha ezt a tartományt elfoglalnák, mert számos sarcoltatni való város, illetve gazdag püspökség található ott, így az onnan befolyt pénzösszeg jelentős bevételt jelentett volna számukra. A nagy népsűrűség miatt fölös mennyiségben volt ott étel és szállás. Ezen felül, ha az ellenség a lutheránussága dacára a szövetséghez még nem csatlakozott szabad birodalmi város, Rothenburg erődjét választaná, ez rendkívüli előnyt jelentene számukra, egyrészt a lakosságszám, másrészt a helységet körülvevő erős falak miatt. Ez utóbbit *Landwehr*nek hívják, ami területvédelmet jelent. A szövetségesek így Frankföldet maguk mögött tudták, amelyet a védekezéshez szükséges csapatok hiánya miatt könnyen meghódíthatnának, és ha egyszer ebbe a helyzetbe kerülnének, akkor minden eddiginél nehezebb lenne őket onnan kiszorítani. Annak ellenére, hogy veszteségeket szenvedtek el, a hadseregük itt megerősödött volna, és ismét bevetésre kész lenne, a sarcokból befolyt jövedelem, a bőséges étel és a megfelelő kvártély miatt. Ez a három dolog, amely elegendő bármely kimerült és megvert sereg ismételt talpra állításához.

Amint a császár átgondolta mindezeket, úgy döntött, hogy ennek elébe vág. A hadsereget a hó és hideg miatt különösen nehéz időjárásban sietve a Nördlingenbe menő útra parancsolta. Két menetnapot  
25. november követően értek Nördlingenhez. Az első tábor egy mérföldnyire volt  
26. november Nördlingentől, egy kis birodalmi város, Bopfingen közelében. Ezen az úton lehetett ugyanis a leghamarabb Rothenburgba eljutni, ahol az uralkodó a szövetségesek elé akart vágni, hogy vonulás közben rajtuk üssön. Ebben nem lehetett hiba, ha ők abba az irányba tartanak. Minden bizonnyal előttük is érünk oda, mivel a mi utunk egyenes volt, miközben nekik kanyarokat kellett tenniük.

Amikor Őfelsége megérkezett Bopfingenbe, jöttek a polgármesterek, hogy a város hódolatát kinyilvánítsák; a közeli kastély helyőrsége is, amely az Oettingen grófok tulajdonában volt, megadta magát, ámbár kezdetben Őfelségével dacolni látszottak. Másnap, Nördlingen parancsnokai és polgármesterei vetették alá magukat a császár akaratának, akinek hadserege olyan közel volt, hogy lehetetlen volt már másról tárgyalni. Őfelsége négy zászlóaljtag hagyott ott helyőrség gyanánt.

A két szövetséges fejedelem, akik időközben megérkeztek, az előző éjjel mégis odébb vonultak, és Nördlingentől egy kis mérföldnyi-

<sup>59</sup>A latin változatban háromezer lépés szerepel.

re álló nagy és erős kastélyt foglaltak el,<sup>59</sup> amely szintén a Oettingen grófokhoz tartozott. Ekkor nekik már két zászlóaljuk állomásozott itt, akikkel egyesültek, hogy a környéken korábban elhelyezett csapatainkkal csatázzanak. Úgy tűnt, hogy eltökélték, hogy megvédik magukat. A császár azonban Büren gróftól küldte oda, és végül átadták az őrhelyet. Büren gróf elhozta a négy zászlót és szabad elvonulást biztosított a katonák számára, akiknek az volt a kérése, hogy egy birodalmi városba mehessenek. Őfelsége elutasította ezt, és ugyanarra az útra rendelte őket, ahol a választófejedelem és tartománygróf haladt, hogy ezáltal azonos helyzetben maradjanak a többi fegyveres erővel együtt.

Nördlingenbe helyőrséget rendeltek, és az egész Oettingen grófság élére kormányzóként a gróf egyik testvérét állították, aki katolikus volt; az augsburgi bíboros-püspök pedig Nördlingenben maradt, hogy az ellátmányról gondoskodjon. Őfelsége elhagyta Bopfingent, és Nördlingen érintése nélkül Dinkelsbühlbe ment, amely birodalmi város a szövetség tagja volt, és eddig még nem tett lépéseket a megadás november irányába. Ugyanekkor, a császár parancsára, Alba herceg a tüzérség- 29. gel, a spanyolokkal és a német csapatok egy részével előrement, és bejelentette a lakosságnak, hogy ha a tüzérséget akár egyszer is felállítják, akkor úgymint legyőzik őket erővel és szabad utat engednek a fosztogatásnak. Erre átadták a várost, a herceg pedig a polgármestereket Őfelségéhez vitette, aki már éppen a közelben tartózkodott.

A sereg, amelyből két zászlóalj helyőrségnek hátramaradt, egy napot töltött el itt, majd Rothenburg ellen vonult és két menetnap alatt december oda is érkezett. Rendkívüli igyekezettel haladtak, figyelembe véve a 2. rossz időjárást és azt a tényt, hogy az ellenség is nagyon iparkodott, hogy ne vág hassanak elébük. A rothenburgiak a császár elé annak megérkezése előtti napon járultak, és alávetették magukat kegyének, azzal az igazságon alapuló nyilatkozattal, hogy soha nem szállítottak sem csapatot, sem pénzt, sem felszerelést a szövetségeseeknek.

Őfelsége tudta, hogy az ellenség nem lehet messze, és hogy Frankföld meghódítását tervezik; éppen ezért sietett elfoglalni Rothenburgot, mert ez előnyt adott számunkra az általuk választott úton. Tudnunk kell azonban, hogy amikor Bopfingenbe megérkeztünk, a hó és a fagy miatt az időjárás már rendkívül durva és szinte már elviselhetetlen volt a katonák számára. Ezért gondolta úgy, és mondta is ki a császárral szemben a kapitányok és tisztek többsége vagy inkább mind, hogy tanácsos lenne a sereget Nördlingenben, illetve a Duna mentén meghódított többi városban, valamint Augsburg és Ulm közelében elszállásolni. Súlyos okokat soroltak fel, de az uralkodó más, az övéktől

teljesen eltérő véleményen volt. Számára Frankföld védelme, amelyre az ellenség szemet vetett, összehasonlíthatatlanul fontosabb ügynek tűnt, mint az Augsburg és Ulm elleni ostrom. Azért is vélekedett így, mert ha legyőzzük az ellenséget, akkor az később már könnyedén végrehajtható lesz. Ám, ha megengednénk nekik, hogy új erőt merítsenek Frankföldön, a kísérlet nehezebbé válna, mert a városoknak folyton lenne reménykedésre okuk, ha úgy tudnák, hogy a szövetségeseiket még nem teljesen győzték le.

Az adott pillanatnyi nehézségektől függetlenül Ófelsége ezért úgy döntött, hogy elvágja, és egy másik útra kényszeríti őket, ahol a szétoszlásuk bekövetkezhet. Ez egy olyan terv volt, amelynek a helyességét a tapasztalat azóta igazolta. A szövetségeseik, akiket tájékoztattak a császár rothenburgi jelenlétéről, letértek a Frankföld felé vivő útról, és balra választottak egy újat, amely rendkívül durva kitérőkön és magas hegyeken vezet keresztül. Ezért nehéz tüzérségük nagyobb részét a württembergi herceg néhány közeli kastélyában kellett hátrahagyniuk. Ez lehetővé tette számukra az olyan gyors mozgást, hogy mikor a seregünk Rothenburgba érkezett, ők csupán nyolc mérföldnyire voltak onnan.

Egy nappal azelőtt csak három mérföldre voltak attól a helytől. Akkor helyzetük már annyira elkészerítő volt, hogy a két vezér szétvált, és a tartománygróf kétszáz lovassal hazafelé vette az irányt. Frankfurter december tartózkodása alatt üdvözölték a polgármesterek, mint szomszédot és a

1. szövetség hadvezérét, ugyanakkor jó tanácsokat is kértek arról, hogy mit kellene tenniük ilyen nehéz időkben. Noha ez számukra rendkívül fontos lett volna, a tartománygróf csupán annyi tanácsot adott: minden róka mentse a saját irháját!<sup>60</sup> E határozott választ követően hazament társaival.

A választófejedelem más utat választott: összegyűjtötte a sereg maradványait, amely elegendőnek tűnt, és egy rendkívül nagy kerülő úton visszatért hazájába. Útközben több apátságot is felkeresett, hogy pénzt zsaroljon ki tőlük, ezáltal pedig megfizethesse a katonáit: egyrészt azokat, akik még mellette maradtak, másrészt azokat, akik éppen csatlakoztak hozzá.

Rothenburgban a császár felismerte, mily messze került az ellenség, és hogy utolérésüket reménytelenné teszi az időjárás és az utak december állapota. Ezért Büren gróftal hadinépével együtt visszaengedte Német-12.

<sup>60</sup>A mondás megtalálható a német szólásgyűjteményekben: *Jeder Fuchs hat Kummer um seinen Schwanz*. Vö. WANDER.

alföldre, de azzal a paranccsal küldte őket Frankfurt irányába, hogy ezt a nagy, gazdag és fontos várost erőszakkal vagy csellel foglalják el.

Elvonulásukat követően a sereg maradéka azon városok felé fordult, amelyekre korábban az ellenség hatalma támaszkodott. Őfelsége diadalának és elszántságának híre vívta a háborút tovább Németországban. Sok város küldött követeket Rothenburgba, hogy a megadás feltételeiről egyezkedjenek, mások pedig elkezdtek erről gondolkodni. Így a császár még azelőtt, hogy elindult volna, már meg is nyerte magának az összes birodalmi várost egészen a Rajnáig, továbbá néhány másikat Svábsországban, egészen Szászországig.

Két menetben, három nap alatt érkezett meg Schwäbisch Hallba, amely a tartomány és a szövetség egyik leggazdagabb városa volt, december és amely ekkor alávetette magát az uralkodónak. A köszvény miatt, <sup>16</sup> amely nagyon kínozta, az itt tartózkodás a tervezettnél néhány nappal tovább tartott.

Akkoriban a választó-palotagróf úgy kezdett viselkedni, mint az a vazallus, akit mélységesen bánt, hogy Őfelsége ellen áskálódott. Ez a közeledés és puhatolódzás olyan messzire ment, hogy ismét kegyébe fogadta az uralkodó; mert ez végül is a császárok természetes tulajdonsága, amint azt az elsőről<sup>61</sup> is mondják, hogy minden dologra emlékezett, kivéve az ellene elkövetett sértéseket.

Frigyes választó-palotagróf eljött a császári táborba, Hallba, ahol megmondták neki a napot és az órát, amikor a palotába kell jönnie. Így december jutott be a császár szobájába, hogy földre boruljon előtte. Itt Őfelsége <sup>21.</sup> láb fájdalmi miatt egy karosszékben ült. A palotagróf számos meghajlással, lecupaszított fejjel közeledett, amennyire csak tudta, mentegette magát és sajnálkozott minden bűne miatt, amit ellene esetlegesen elkövetett.

Őfelsége azt válaszolta: „Unokatestvérem, mélyen megbántott engem. Te, aki vérrokonom vagy és a házamban nevelkedtél, most azt cselekedted velem szemben, hogy csapatokat küldtél ellenem az ellensegimhez, akiket aztán hosszú ideig a táborba rendeltél. Ám, tekintettel a közös nevelkedésünkre, amelyet hosszan élveztünk, valamint a bűnbánatodra, abban a reményben, hogy mostantól kötelességtudóan szolgálsz minket, és a viselkedésed egészen más lesz, mint eddig, jónak tartjuk, hogy megbocsátsunk neked, és feledjük, amit ellenünk vétkeztél. Ugyanakkor reméljük, új érdemeken keresztül fogod megszolgálni a szeretetet, amellyel visszafogadunk téged barátságunkba.”

<sup>61</sup>Iulius Caesarra gondol Ávila. Vö. Gaius SÜETONIUS Tranquillus, *A Caesarok élete* (Budapest: Európa, 1984). 34–35.

A választófejedelem újfent bocsánatot kért – véleménye szerint elegendőt – és számomra, illetve minden jelenlévő számára is úgy tűnt, hogy könnyeiben és alázatosságában, amellyel mindezt kísérte, volt valami igen megindító. Egy igen régi házból származó úr, a császár unokatestvére, megbecsült és előkelő ember, lecsupaszított fejjel, ősz hajjal és könnyekkel a szemében, bizonyosan olyan dolog volt, amely a bocsánatkérésének súlyt adott, és a közönségben együttérzést keltett. Attól a pillanattól kezdve a császár a korábbi bizalommal kezelte őt, annak ellenére, hogy kezdetben a szükséges szigorral fogadta.

december 19 Az ulmi urak, ahogy a németek tartják egy mondásban,<sup>62</sup> úgy siettek visszatérni Őfelsége iránti hűségre, hogy a palotagróffal egyidőben már Hallban voltak. Ők is lehetőséget kaptak audienciára a palotában, ahol Őfelségét a szobájában, a trónszéken ülve találták, a rajnai palotagróf pedig előtte állt. Miután térdre ereszkedtek, a legelőkelőbb alázattal szóltak arról, amit mondani szeretnének, nagyjából a következőképp: „Nagyhatalmú és legyőzhetetlen Császár, legkegyelmesebb Urunk, mi, ulmiak elismerjük hibáinkat és a Felséged ellen elkövetett sértést, amely akár a mi vétkünkéből, akár mások csábításából történt. Azonban tudjuk azt is, hogy nincs olyan bűncselekmény, legyen bármennyire súlyos is, amely bűnbánat esetén ne részesülhetne Isten irgalmasságában. Ezért reméljük, hogy Felséged, mint a mindenható Isten tükre, tekintetbe veszed bűnbánatunkat és irgalommal kegyeskedsz lenni irántunk. Könyörgünk Isten nevére és Jézus Krisztus szenvedéseire, irgalmazz nekünk, vegyél vissza minket kegyelmedbe. Ezután teljes mértékben alávetjük magunkat akaratodnak, elszántak vagyunk, hogy jó és hű vazallusként szolgáljunk, javainkkal, vérünkkel és életünkkel, ahogyan az nekünk egy ilyen kegyes császárral szemben kötelességünk.”

Őfelsége úgy válaszolt, hogy az elkövetett hibák beismerése fontos lépés a megbocsátás felé, miközben biztosnak véli, hogy ők a múltat bánva, a jövőben, mint jó alattvalók és a birodalom hűséges vazallusai viselik magukat, ami miatt végül megbocsát nekik, jöllehet más, súlyosabb büntetést érdemelnének. Azáltal, hogy újból kegyébe fogadja őket, fenntartja magának a jogot, hogy a városukkal úgy rendelkezzen, ahogy az a birodalom javához és megnyugtatósához szükséges. A Hallban történeteket így tudtam összefoglalni.

december 23. Őfelsége néhány nappal később távozott. Ahogy a württembergi herceg értesült a császári csapatok közeledéséről, úgy vált egyre jám-

<sup>62</sup>Itt nem teljesen világos, hogy mire gondol Ávila. A szakirodalomban nem találtam nyomát az ulmi polgárookra vonatkozó mondásnak.

borábbá és engedékenyebbé a az uralkodó ügyeit illetően. Őfelsége nem kevésbé látta jól, hogy a herceget erő felmutatásával engedelmes-ségre lehet szorítani. Mivel az uralkodó Ulmnál annyira közel volt a hercegséghez, nem tűnt helyénvalónak azt szabadon hagyni és a rendelkezésére álló erőkkkel eltávolodni tőle, hogy egy másik vállalkozás-ba kezdjen. Kiváltképpen azért nem, mert a császár jelenlétének hiánya újabb fordulatokra adhatott volna esélyt. Annál is inkább, mivel a még lábon álló Augsburg a hercegséggel együtt könnyedén okozhatott volna problémákat. Példának okáért eltéríthetik a hozzájuk legköze-lebb fekvő Ulm városát, vagy más, hasonlóan nyugtalan szomszédot, akik mindig össze akarják zavarni Őfelsége terveit, ha azok a legjobb úton haladnak. Itt szerintem figyelni kell a franciákra is, akiknek egy kényelmesen széles kapu áll nyitva mindenféle németországi üzelmek-ikhez mindaddig, amíg Württemberg nem tér vissza a birodalom feje iránti engedelmességhez.

Emiatt, vagy más okokból, amelyeket a császárnak jobban kell tud-nia, mint nekünk, akik csak azokat a dolgokat értik meg, amelyek kéz-zel foghatóak, úgy döntött Őfelsége, hogy az említett ország ellen for-dul. Előre küldte Alba herceget a spanyolokkal, Madruzzo seregével, Schaumburg csapataival, és a még jelenlévő olaszokkal, akik oly ke-vesen voltak, hogy nem adom meg a számukat. Véleményem szerint, csekély számuk oka az volt, hogy ugyan a hadseregünket sújtó, szűn-ni nem akaró nehézségek mindegyik nemzet katonáinak létszámát je-lentősen csökkentették, de mindenekelőtt az olaszokét. Ez egyaránt összefüggésben van a rendszertelen zsoldfizetéssel és kapitányaik kö-zül sokak gondatlanságával. Noha már a brenzi táborozásunk óta meg-figyelhető volt a seregünk létszámcsökkenése, ennek ellenére a tarto-mánygróf megerősített hadseregével sem vállalt csatát ellenünk, pedig a szövetség városainak több alkalommal, nyilvánosan, saját maga tett rá ígéretet.

Miután Alba herceg a sereg kijelölt részével – néhány német és háromszáz nápolyi lovassal előrevonult, – Őfelsége követte a lovasság többi részével, valamint a megboldogult Georg von Regensburg német seregével, amelynek vezetését a császár nassauai János grófra bízta. A vonulás egyenesen a szövetséghez tartozó, szabad császári városba, Heilbronnba tartott. Ott található ugyanis az egyik út a három közül, amelyek tőlünk a hercegségbe vezetnek, illetve ez volt leginkább sík közülük, ezáltal pedig kimondottan alkalmas arra, hogy egy ágyúkkal felszerelt hadsereg vonuljon rajta. Mihelyst a hadsereg Heilbronnhoz érkezett, a württembergi herceg némileg meggyorsította a tárgyaláso- december kat, mert útközben Alba az ország néhány másik városát is elfoglalta. 24.

Továbbhaladása során, szinte az összes települést engedelmességre bírta, kivéve pár erődített helyet, amelyek évekig állták volna az ostromot nagy erejük miatt, merthogy jól felszereltek voltak. Württemberg hercege viszont a bölcs tanácsot elfogadva, minden követelésnek eleget tett és átadta a császár által követelt három erődítményét, amelyek a következők voltak: Hohenasperg, egy meglehetősen nagy kastély tüzérséggel és teli lőszerrel, nagyon kedvező helyen; Kirchheim unter Teck egy rendkívül megerősített városka; valamint mindközül a legerősebb és a legbőségebben felszerelt Schorndorf, ahol kétezer ember számára egy teljes évre elegendő élelmiszert halmoztak fel, ezen felül tüzérséggel és a munícióval is bőségesen ellátták. Ezeken a helyeken megtaláltuk a választó és a tartománygróf által, a gyorsabb mozgás érdekében hátrahagyott ágyúkat is, leginkább az utóbbi városban, amely a hercegség egyik fontos bejáratát ellenőrizte. Ráadásul a herceg kétszázezer dukátot bocsátott rendelkezésünkre, és megígérte, hogy amit Őfelsége parancsol, kivétel nélkül mind megteszi.

Miután a császár ezt a fejedelmet ilyen rövid úton engedelmességre bírta, és az országának említett erősségeit is megszállva tartotta, jelentés érkezett Büren gróftól, hogy Frankfurt is alávetette magát a császár hűségének, és tizenkét zászlóaljnyi sereggel megszállta a helyet. Két nappal később érkeztek meg a város polgármesterei, akiknek Őfelsége ugyanazokat a feltételeket kínálta, mint a többieknek. Ők pedig megígérték, mindent habozás nélkül megtesznek, amit a császár számukra előír és meghatároz, és ami egész németföld hasznára és üdvé-

január 12. re válik majd. Másnap jött hét küldöttség egyszerre, mind a szövetségi városokból, köztük Memmingen és Kempten, amelyek mind behódoltak Őfelségének. Tehát a Heilbronnból való távozás előtt, Augsburg kivételével, az összes sváb város alávetette magát, mert amint említet-

január 19–25. részén *harcolt* érte.

Heilbronnból a császár a Württembergi Hercegségen átvonulva, Ulm irányába fordult, és hat napon belül odaért. A polgárok erős kísérettel küldöttséget menesztettek területük határához, hogy fogadják Őfelségét, és az uralkodóra várakozva, a szabadban térdre borulva, spanyolul szólították meg őt. Ennek okául azt hozták fel, úgy gondolták, a császár számára ez a nyelv kényelmesebb, mint a német, egyúttal kifejezi az iránta való tiszteletüket is. Ebben a beszédben felajánlották a várost, saját személyüket, ingóságaikat és javaikat, amellyel mind odaadóan kívánták szolgálni Őfelségét, elismerték, hogy ez a kötelességük, amellyel tartoznak az uralkodónak.



Ófelsége nagyon szívélyes és kegyes választ adott spanyolul, amelyet a legnagyobb alázattal és legnagyobb örömmel fogadtak. Egyúttal kinyilvánították a császár iránti elkötelezettségüket, ahogy az általában egész Németországban szokás, különösen a hadinép körében, akik a császárt atyjuknak nevezték. Ezt a kifejezést használta egyszer egy fogoly, akit néhányan a mieink közül a császár elé vittek. Arra a kérdésre, ugyan ismeri-e őt? Így válaszolt: „Ismerem Felségedet, Felséged mindnyájunknak atyja”.

Ófelsége erre azt felelte: „Ti gazemberek vagytok, nem ismerlek el titeket gyermekeimnek, ellentétben azokkal, akik itt állnak körülöttem: ők kegyes emberek, ezek az én gyermekeim és én vagyok atyjuk.” A fogoly ezeket a szavakat nagy rémülettel hallgatta, de minden jelenlévő német annál nagyobb örömmel. Ebből látható és megtapasztalható ráadásul az is, hogy németföldön a hadinép körében mekkora nagy népszerűségnek örvendett a császár. Javarészt azok, akik ebben a háborúban ellene harcoltak és szolgáltak, állítják, hogy becsapták őket, és nem tudták, hogy az a császár ellen zajlik, amely bűnbánatukat tekintve hiteles állításnak tűnik. Köztük egy tekintélyes gróf elkeseredésében törrel sebezte meg magát, amikor a császár ellen elkövetett vétkei súlyát belátta. Senki sem csodálkozik ezen, mert az erény ereje olyan nagy, hogy a császár még a hitvány, rossz embereket is jámborral változtatja. Ezért mindenki nagyobb súlyt fektetett arra, hogy Ófelsége kegyét és jóindulatát visszaszerezze, mintsem, hogy vagyonát mentse, amelyet egyébként ellenkező esetben elveszíthetnének. Azt írom, amit láttam és tapasztaltam.

Miközben a császár egy Ulm környéki faluban tartózkodott, Augsburgból küldöttek érkeztek, mert már érezték seregünk érkezésének az előszelét. Hódolatukat olyan feltételekhez kötötték, amelyeket Ófelsége semmiképpen sem fogadhatott el: irgalmat és kegyelmet kértek Sebastian Schertel számára, és ha ez nem volna lehetséges, akkor legalább utóbbi birtokai és javai maradjanak meg fiai számára. Mivel Ófelsége ezek egyikébe sem egyezett bele, a küldöttek kijelentették, hogy Schertel kétezer Landsknechttel tartózkodik jelenleg Augsburgban, a város közösségének jelentős része pedig támogatja őt. Tehát olyan nagy hatalma van, hogy nem tudják vagy nem képesek őt kiutasítani. Az uralkodó azt válaszolta, hogy erre ne legyen gondjuk, nagyon hamar odaér seregével, és akkor elüldözi onnan őt.

Amikor visszatértek a városba az utóbbi császári döntéssel, a lakosságot akkora félelem és ijedtség szállta meg, hogy úgy döntöttek, megadják magukat. Ekkor Schertel a városházán jelenlévő polgármesterek és tanácsurak elé járult, és így szólt: „Uraim! Tudom, miről ta- január 28

nácskoztok. A császárral kötendő megállapodásról van szó, és hogy személyem ne akadályozzon benneteket ebben, úgy döntöttem, hogy eltávozzom. Talán a szolgálat, amit Őfelségének korábban tettem, valamint egyéb szolgálatok, amelyeket még tervezek tenni, remélhetőleg lehetőséget adnak arra, hogy megkegyelmezzon nekem és megbocsássa, hogy ez esetben ellene cselekedtem.” A beszédét követően hazament, és onnan a lehető legnagyobb titokban távozott a városból: azt január 29. éjszaka mondják, hogy Svájcba vivő úton indult el.

Az augsburgi küldöttek ezután visszatértek Ulmba, ahol éppen akkor ott tartózkodott a császár is, és az előírt napon és órában megjelentek a palotában. Őfelsége széken ülve, a hagyományos császári szertartással január 29. tással fogadta őket, akik olyan alázattal hajtottak tétet, amelyen a helyzethez leginkább illő volt. Majd az egyikük lényegében a következőket mondta: „Fenséges, nagyságos, legyőzhetetlen Császár, legkegyelmesebb Urunk! Mi Augsburg polgárai elismerjük, hogy Császári Felségedet súlyosan megsértettük, amiért súlyos büntetés a jussunk. Ám mások tapasztalataiból kellően ismerjük, hogy szelídséged olyan nagy, hogy azoknak, akik sértettek Téged, de megbánják a hibáikat és könyörületet kérnek, megkegyelmezel. Ezért szeretnénk mi is legalázatosabb módon császári Felségedhez fordulni. Bűnbánó és eltökélt szándékunk, hogy bárki másnál hűségesebben szolgáljunk Téged, abban a legalázatosabban vigasztaló reményben, hogy császári Felséged nem foszt meg minket attól az irgalmasságtól, amit másoknak is megadott. Ezért járultunk eléd. Karunkat nyújtjuk császári Felségednek, és teljes mértékben alárendeljük magunkat akaratodnak. Könyörögve arra buzdítunk, hogy nekünk, bűnösöknek kijáró kegyvesztettség általad kegyelmet nyerjen, ahogy az egy ilyen irgalmas fejedelemtől remélhető.” Őfelsége úgy válaszolt nekik, mint ahogy az ulmiaknak, – lehet, néhány szóval többet vagy kevesebbet mondott. Megparancsolta nekik, hogy emelkedjenek fel, és kezét nyújtotta egyesével mindegyiküknek, hogy megérintsék, pont úgy, ahogy Őfelsége a többi város követeivel is eljár.

Miután a négy legjelentősebb szövetséges város közül Augsburg, Ulm és Frankfurt is meghódolt, már csak egy nem vetette magát alá a császár akaratának: mégpedig Strassburg. Most viszont, amikor az ottani polgárok látták, hogy az ulmiak, az augsburgiak és a frankfurtiak mind Őfelsége elé járultak és elnyerték a császár kegyét, Ulmban megjelentek a követeik, hogy a polgármestereik számára szabad utat kérjenek. Ennek birtokában eljöttek hát, és a többiekhez hasonlóan kijelentették, hogy a város felett a császár védelmét és fennhatóságát elismerik. Ebből is látható, hogy Őfelsége a győzelmében sokkal na-

gyobb jóságot és irgalmat mutatott, mint amilyenre számítottak, vagy amilyent reméltek azok, akik Őfelségével vakmerően szembeszegültek.

A feltételek, amelyek között a császár a választó-palotagrófot, a württembergi herceget, valamint az összes többi urat és várost kegyébe fogadta, – kivéve azokat a különlegeseket, amelyek számomra ismeretlenek maradtak, – a következők voltak:

Örök szövetség Ausztriával.

Minden eddigi, másokkal kötött szövetség felmondása.

Hadiállapot bejelentése János szász választó és hesseni Fülöp tartománygróf ellen.

Minden, az országhoz tartozó katonát, akik a császárral ellenséges bármelyik fejedelmet szolgálták vagy szolgálni fogják, büntessék meg.

Engedjék be Őfelsége hadinépét az uralkodó által kijelölt helyekre. Schaumburg serege Augsburgba, Nassai János gróf serege Ulmba, Büren gróf tizenkét zászlóalja pedig Frankfurtba vonul be.

Ezeken túlmenően minden más feltételt, amit Őfelsége alkalmas időben meghatároz vagy elvár tőlük, kötelesek teljesíteni.

A fent vázolt háború e vad nemzet ellen hat teljes hónapig tartott. Egész idő alatt a császár lankadatlan éberséggel, mindenre odafigyelt. Tette készen megvetette a veszélyeket, nem hagyta, hogy bármi el-tántorítsa is törekvéseitől. Mindezek feltétlenül szükségesek voltak, ahhoz hogy egy ilyen nagy vállalkozást be lehessen fejezni. Ki merem jelenteni, hogy a háború kedvező lefolyástól függetlenül Őfelségének máskor sem volt nagyobb szerencséje. Az, hogy így végződött tehát, nem egyedül a szerencsén, hanem inkább Őfelsége teljesítményén múlt. Ugyanis bárki, aki követte attól a naptól kezdve, amikor szembekerült az ellenséggel, világosan láthatja, miként jutott velük szemben Őfelsége folyamatosan előnyhöz, egyre inkább visszaszorítva őket. Az ellenséget erővel kényszerítette visszavonulásra Ingolstadt alól, nagy ügyességgel pedig Donauwörth és Nördlingen környékéről, végül pedig erővel és ügyességgel Giengenből. Innen aztán olyan módon jöttek el, hogy nem maradt már más fegyveres erejük, mint amit János választó vezetett Móric herceg ellen, és az, amelyik a tartománygróffal visszatért hazájába.

Őfelsége a megfelelőbb időre halasztotta e kettővel kapcsolatos tennivalókat. Időközben Ulmban a fent említett ügyeket, és egyebe-

ket is intézett. Néhány napot pihent csak, amikor indiai fával<sup>63</sup> kúrálta magát, amely általában enyhíti a köszvényes fájdalmát. Ulrich württembergi herceg felajánlotta a kézcsókját a császárnak, és minden tőle telhetőt, ami a hatalmában áll, de le kellett maradnia négy mérföldnyire Ulmtól, mert őt is megrohanta a köszvény, ami gyakran kínozza.

A háború lefolyásának összefoglalásánál érdemes megfontolni, mekkora jelentősége volt az ellenség négyszeres megfutamisának, mennyi minden múlt ezen, és mennyire volt fontos, hogy a császár az időjárás és minden egyéb akadály ellenére, üldözze őket. Véleményem szerint, ez volt az egyetlen oka annak a diadalmas végkifejletnek, amelyet a mindenható Isten kegyesen megadott neki. Észre kell venni azt is, hogy e győzelem elérését nagyon sokan buzgón és féltékenyen akadályozni törekedtek. Azonban a mindenható Isten Őfelségét bőséges kegyelmében és irgalmasságában részesítette, lehetővé téve neki mindazt, amit elért és amit még Isten szándékai szerint el fog érni. Őfelsége bölcsessége és ügyessége révén nyerte el a Szent Római Birodalom feletti uralmat, hogy a jövőben is megőrizze minden nehézségtől és ellenségeskedéstől. Azok az erények, amelyek hozzájuttatták a birodalomhoz, egyúttal meg is tartják azt.

## Második könyv

Őfelsége nem tartózkodott Ulmban hosszabb ideig azt követően, hogy az éppen hódolatot tevő városok ügyét elrendezte, valamint foglalkozott azokkal is, akik emezek példájának követésére szánták magukat. Őfelsége nemcsak a birodalommal kapcsolatos tennivalókat intézte, hanem előkészítette a szászországi helyzet változása miatt szükséges lépéseket is. Ekkor történt ugyanis, hogy János Frigyes herceg ott erővel visszavette, amit a római király és Móric herceg meghódított, sőt, ezen felül utóbbiak országainak, népeinek egy részét is elfoglalta. Ezenkívül pedig számos támogatója és rengeteg párthíve akadt Csehországban, bőségesen elegendő ahhoz, hogy ezt a királyságot fenekestől felforgassa. A herceg megszerezte Joachimsthalt, a Cseh Királyság legfontosabb völgyét, ahol annak szinte az összes bányája található. Ez a csehek akaratóból és segítségével történt, akik amúgy azt a látszatot keltették, mintha kényszerből adnák meg magukat és engednének a választófejedelem kapitányai és hadnagyai által vezetett erőknek. Az ellenség kapitányai közül a legnevezetesebb, Thumbshirn volt jelen

<sup>63</sup>*Pato de las Indias*, valószínűleg a guajakfa. Vö. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 107.

ebben a hadi vállalkozásban. Ahogy korábban is írtam, ezt a csehek segítségével hajtottak végre, akik később kinyilvánították hűségüket a szász herceg iránt, és minden korábbi jó hírüket elvesztve, nagy szégyenbe jutottak, mikor örökös királyuk ellen törtek, ahogy arról később beszámolok.

Ez az ügy rendkívül fontos volt, Őfelségét nemcsak a királyi fenség levelei, hanem a felderítés céljából, a helyszínre küldött szolgák beszámolóí is részletesen és kellőképpen tájékoztatták, hogy pontosan megtudja, mi folyik ott. Ennek megfelelően nem akart már több időt Ulmban, az indiai fa élvezetével tölteni, amelyre amúgy a temérdek átélt viszontagság miatt kimondottan szüksége volt, hanem mihamarabb foglalkozni kívánt ezzel az üggyel, amely a korábbi hadjárához hasonlóan szükségessé tette a személyes beavatkozást. János Frigyes herceg ugyanis négyezer<sup>64</sup> gyalogosával majdnem a teljes országát visszafoglalta, Móric herceg hatalma csupán Drezda, Lipcse és Zwickau városaira korlátozódott, amelyeket azonban derék gyalogsággal őriztek. Úgy is mondhatnánk, hogy egész Szászország őt tekintette urának, és Csehország is azon az úton volt, hogy őt teljesen nyíltan uruknak, barátjuknak és rokonuknak ismerjék el. Nem tekintve azt, milyen méltatlanságot cselekedtek örökös királyukkal, mindent megtettek, amivel a herceg ügyét szolgálni vélték. Valójában szégyentelenségükben olyan messzire mentek, hogy leplezetlen alatomossággal, tisztességtelen módon túsul ejtették a római király lányát a prágai várban.<sup>65</sup>

Ulmból való távozása előtt Őfelsége olyan intézkedéseket tett, amelyek elegendőnek tűntek ahhoz, hogy az új hadjáratban mentesüljön a személyes részvétel alól. Szászországba rendelt nyolc zászlóalj gyalogost és nyolcszáz lovast Albert brandenburg-kulmbachi örgróf vezetése alatt, aki a fentiekén túl, további ezer lovast és másik nyolc zászlóaljnyi gyalogost is magával vitt, ezen felül még valamennyi pénzt is küldött, mivel ez a háború éltető ereje.<sup>66</sup> Ez a haderő, amellyel ha a római király és Móric herceg hadinépe egyesült volna, felülmúlta volna János Frigyes herceg katonai erejét, ha a háború az előkészületek szerint zajlott volna. Azonban később látni fogjuk, hogy az események kissé másképp alakultak, mint azt kezdetben tervezték.

Annak érdekében, hogy a római király helyzete a lehető legjobban alakuljon, Őfelsége hozzáküldte Don Alvaro de Sandét spanyol

<sup>64</sup>Latin változatban 14 000 gyalogos szerepel.

<sup>65</sup>Ferdinánd király legkisebb, Johanna nevű lányáról van szó, aki 1547. január 24-én született Prágában.

<sup>66</sup>A mondásról lásd: KENYERES 2021. 761.

hadseregével, továbbá a Marignano örgróf parancsnoksága alatt álló nyolc német zászlóalj is. Azonban hamarosan megállították őket, mert a szászországi jelentések arra indították Őfelségét, hogy neki is részt kell vennie a hadjáratban. Belátva ugyanis, hogy testvére, a király, valamint Móric herceg ügyei milyen rosszul állnak, és hogy ebből az egész német nemzet számára milyen nagy szerencsétlenség és pusztulás következhet, úgy döntött, hogy fáradságra és veszélyre nem tekintve, ismét személyesen kell részt vennie a háborúban. Mert ha a már kigyulladt lángokat engedik tovább harapózni és a rossznak idejében nem mennek elébe, az Őfelsége által aratott győzelem csekély, vagy egyáltalán semmilyen gyümölcsöt sem fog teremni. A császár mindezt mérlegelve, – miután elrendelte, hogy a spanyol gyalogság a szálláshelyeiről visszatérjen, – Ulmból néhány, a várostól elvett ágyút március 4. maga előtt küldve, felkerekedett.

A württembergi herceg betegsége miatt, a császár által kitűzött időpontban nem tudott megjelenni, de egy nappal azelőtt, hogy Őfelsége Ulmból eltávozott volna, javuló állapotára való tekintettel végül megérkezett. Még azon a napon kifejezte hódolatát legyőzőjével és urával szemben, ahogy egy csatát veszített fejedelemhez illet. Mivel azonban testi gyengesége lehetetlenné tette számára, hogy másként jelenjen meg, egy hordszékben vitette magát négy szolgálóval a palota egyik termébe, ahol várakoznia kellett, míg Őfelsége be nem fejezte reggeli étkezését. A császár, miután felállt az asztaltól, egészen közel ment el a herceg mellett anélkül, hogy ránézett volna, amit ő nyilvánvalóan észrevett. A császár ezt követően leült az ilyen alkalmakkor szokott szertartásossággal, a birodalom marsallja pedig elé állt kivont és felemelt császári karddal. A herceg kancellárja és tanácsosai csupasz fejjel hajtottak térdet, és miután a kancellár szokott módon felsorolta Őfelsége címeit, ura nevében a következőket mondta:

„Felséges, nagyságos Császár, legkegyelmesebb Urunk! Nagy és bűnbánó alázattal jelenek meg én itt személyesen Felséged előtt, és nyíltan vallom, hogy Téged az elmúlt háborúban súlyosan megsértettek, és teljes mértékben megérdemlem a kegyvesztettséget, illetve méltó vagyok a legnagyobb büntetésre is. Bűnbánatom éppoly jelentős, mint annak kiváltó oka. Császári Felségedet a legalázatosabban kérem, hogy Isten irgalma és a veled született szelídség kedvéért bocsáss meg nekem és újra részesíts Kegyeidbe, mert egyedül Téged ismerlek el, – senki mást – legfelsőbb uralkodómnak és természetes uramnak. Neked ígérem szolgálatomat az egész családommal együtt, mint engedelmes vazallus és alattvaló. Ígérem, annyira engedelmes és hálás leszek a legalázatosabb buzgalommal személyemben és javaim-

ban, amennyire nagy kegyelmet remélek most Tőled. Emellett híven vállalok minden feltételt, amiket Felséged számomra szerződészerűen meghagy és előír.”

A császár utasítására kancellárja így válaszolt: „Ő császári felsége, a mi legkegyelmesebb urunk, tekintetbe véve és meghallgatva, amit württembergi Ulrik a legnagyobb alázattal bemutatott, kért és elővezetett, figyelembe véve a bűnbánatát, és hogy ő nyilvánosan elismerte, milyen súlyosan sértette meg Őfelségét és megérdemli a nagyobb büntetést: továbbá figyelembe véve, hogy Isten kegyelmére és Őfelsége veleszületett szelídségére hivatkozva mindezekért megbocsátást kért, ezért Őfelsége hajlandó Istenért és a veleszületett szelídsége okán, illetve leginkább azért, hogy a szegény, ártatlan nép ne szenvedjen, a herceggel szembeni haragot és felháborodást elfelejteni. Emellett szelíden megbocsát neki azzal a feltétellel, hogy a herceg hűen teljesíti minden kötelezettségét, valamint a kapituláció minden cikkelyét és pontját.”

Ulrik herceg őszinte köszönetet mondott a császárnak, és megígérte, hogy egész további életén át a leghűségesebb szolgája marad Őfelségének. Ezalatt a kancellárja és a tanácsosai végig térden álltak, a herceg viszont sapkáját levéve ült székében a császár lábainál. Ugyanis még előtte alázatosan kérte Őfelségét küldöttei révén, hogy testi gyengeségére való tekintettel engedje meg neki ezt, mert bár bocsánatért esedezett, de sem felállni, sem térdet hajtani nem volt képes. Ez a látvány az ulmiak számára meglepő volt, mert nem volt a hercegnél erősebb szomszédjuk, így mindenhatónak tartották a herceget.

Ezek után a császár lóra szállt, majd elindult Ulmból Giengenbe, ahol az ellenség a legutóbbi háborúban táborot vert, aminek kiterjedése jelezte ellenségeink nagy számát. Ott megvizsgáltuk a védműveket, különösen azokat a részeket, ahol fehér ruházatban azt az éjszakai rajtaütést terveztük, amiről megfelelően beszámoltam fentebb. Olyan jól megerősített állapotban találtuk azt, hogy azon a helyen bármilyen támadást is terveztünk volna, hatalmas előnyben lettek volna velünk szemben a védők.

Onnan a császár Nördlingenbe ment, ahol szenvedései a rossz időjárástól és az ulmi gyógykezelés megszakításától igen súlyossá váltak. Annyira legyengítette a köszvény, hogy mindenki feladta annak a reményét, hogy belátható időn belül felépülhet. Ám Őfelsége a gyógyulásra minden rendelkezésre álló lehetőséget megragadott, ami egy ilyen betegségnél csak lehetséges, így hamarosan jobban lett, és elhagyhatta az ágyat. március 5.

Eközben János Frigyes herceg fegyveres erői folyamatosan gyarapodtak és erősödtek, azon túl, hogy tervei megvalósultak, és egész Szászországot hatalmába kerítette, még Albert örgróft is legyőzte és fogságba ejtette. Ez utóbbi pedig imígyen történt: a fent említett Albert örgróf egy Rochlitz nevű városkában tartózkodott, mivel azok, akik a szász herceg elleni háborúban részt vettek, csapataikat az ellenséggel szemben, a határ mentén osztották szét és helyezték el. A római király Drezdában állomásozott, Móric herceg Freibergben, Albert pedig az említett helyen tíz zászlóalj gyalogossal és ezernyolcszáz lovasal. Ezenkívül Zwickaut és Lipcsét is megszállva tartották. Ez utóbbi várost néhány nappal korábban kísérelte meg ostrom alá venni a január 6. és szász herceg, de a védők részéről olyan ellenállással találkozott, hogy január 27. semmit sem ért el a támadással. Rochlitz a fejedelmi özvegy<sup>67</sup> székhelye volt, a tartománygróf nővéréé, ahol ő az örgróft táncokkal és estélyekkel illetve más, német földön szokásos ünnepekkel szórakoztatta. Nyájassága és barátságossága elővigyázatlanabbá tette, mint ami egy vezetőhöz illene háború idején, az öröme és élvezetek miatt pedig a korábbiaknál hanyagabbá és lomhábbá vált. Másrészt viszont, a hercegnő tájékoztatta a választót, aki nagyon jó nehézlóvassággal és vagy harminchat zászlóaljjal három kis mérföldnyire egy Garte<sup>68</sup> nevű helyen állomásozott. Innen egyik reggel, egy gyors rohamot vezetve március 2. megjelent a városka falainál, ahol az örgróf is volt, aki úgy látta jónak, hogy nyílt téren ütközzék meg a támadókkal. Így is történt. Azonban miután inkább bátor lovagként, mintsem tapasztalt és ügyes hadvezérként küzdött, övéivel együtt legyőzetett és fogságba került. Erről az esetről nagyon eltérő nézetek keringenek. Néhányan a helységet védhetetlennek tartották, mások szerint Móric herceg gyors könnyűlovasai érkezhettek volna erősítés gyanánt, ha az örgróf addig kitartott volna. Megint mások azt állították, hogy az örgróf meg akarta menteni az elővárosban elszállásolt négy zászlóaljat, és ezért vezette a többieket a nyílt térre. Ahogy a dolog kinéz, az eset úgy végződött számára, hogy elveszített négy-ötszáz lovas, akik vagy meghaltak, vagy fogságba estek; a megmaradtak közül sokan csatlakoztak a római királyhoz. Mások pedig a választó szolgálatába álltak, aki a gyalogság összes zászlóját megszerezte. Mindenesetre keveseket öltek meg közülük, így a többségük a királyhoz tudott menekülni. Más fogvatartottnak esüköt kellett tenniük, hogy a herceggel szemben nem szolgálnak, ami

<sup>67</sup>Hesseni Erzsébet.

<sup>68</sup>Nem világos pontosan mire gondolt Avila. Ilyen nevű település nem található a környéken, lehetséges, hogy általában véve a német kertek (*Garten*) kifejezést értette félre. A választó a lipcsei kudarcot követően Altenburgban volt, és a csapatait annak környékén szállásolta el.



ilyenkor megszokott Németországban, ha a győztes a legyőzötteknek szabadságot adott. Albert örgróft pedig a szász herceg egyik nagyon jól megerődített városába, Gothába vitték.

A győzelem után a herceg nem az általános várakozásoknak megfelelően haladt előre, azaz Móric herceg ellen, aki közelebb volt hozzá, hanem őt békén hagyta Freibergben.<sup>69</sup> Figyelmét a cseh korona ügyei felé fordította, és hadvezérét, Thumbshirnt hatszáz lovassal és tizenkét zászlóaljjal együtt odaküldte. Csapatái könnyedén megszállták Joachimsthal, a csehek teljes, de leplezett beleegyezésével. Rajtuk múlt tehát mindaz, amit a hadvezér és a herceg célul tűzött ki. Amint a császár hírt kapott erről, és felismerte, hogy a király és Móric herceg csak az erődítményeikre támaszkodnak anélkül, hogy a nyílt terepen harcot kezdeményeznének, a Nördlingenből való távozás mellett döntött.

Elutazása előtt néhány nappal érkeztek meg oda egy nagyon erős március 21. és fontos város, Strassburg polgármesterei, hogy kegyelmet kérjenek Őfelségétől és hódoljanak előtte. Az uralkodó felvázolta a számukra kötelező feltételeket, köztük egy különleges esküt is, amelyet a korábbi császárok egyikének sem tettek még. Először: lemondanak minden szövetségről, és meg kellett fogadniuk, hogy nem csatlakoznak egyikhez sem, kivéve, amelyeket az Ausztriai-ház kezdeményez. Másodszer: minden, a város területén lakozó katonát, aki Őfelsége ellen harcolt, megbüntetnek, és azokat, akik ezt a jövőben is folytatják, a legsúlyosabb büntetés fenyegeti majd. Harmadszor: szintén megbüntetik azokat, akik Őfelsége ellen, idegen szolgálatba állnak. Negyedszer, minden lázadót és a császárral ellenséges elemet kiűznek a városból, köztük Wilhelm von Fürstenberg gróft, a település fegyveres erőinek főkapitányát, aki pedig fáradhatatlanul igyekezett mindenféle módon kegyelmet nyerni. Ötödször: mindent Őfelsége rendelkezésre bocsátanak, amire igényt formál – így ágyúkat és lőszert is, ahogy a többi város, valamint egyéb olyan dolgokat, amelyek a rövidség kedvéért említés nélkül maradnak. Mások részletesebben leírhatják mindent, a császár széles teret nyitott számukra tehetségük és adottságaik kibontakoztatására. De bármilyenek is legyenek ezek, biztosíthatom őket, hogy tárgyuakat alábecsülik.<sup>70</sup>

A császár Nördlingenből Nürnbergbe vonult Marignano örgróf és Hildebrand Madruzzo két veterán német seregének kíséretében. Utóbbi az Ulmból való elindulás előtt röviddel, magas láza miatt meghalt. február 16. Az uralkodó személyében egy tehetséges és hű szolgálat és katonát

<sup>69</sup> A latin és a német változatban egyaránt Freiburg szerepel.

<sup>70</sup> A bekezdés záró része a német változathoz hiányzik.

veszített el, aki Németországban nagy tettek végrehajtására lett volna még hivatott. E két sereg mellett egy újat is felállítottak, amit egy sváb lovagról Hanzbalternek<sup>71</sup> neveztek el. Ezenkívül Ófelségét követte a teljes spanyol gyalogság, a nápolyi nehézlovasság, hatszáz könnyűlovas, valamint a Német Lovagrend nagymesterének, János örgrófnak és az osztrák főhercegnek ezer lovasa.

A császár parancsára Alba herceg előre vonult. Ő hadinépével Nürnberg környékén táborozott néhány zászlóalj kivételével, amelyeket a császár őrzésével bíztak meg. A herceg Nürnbergbe érkezve Ófelsége szállásáról gondoskodott, illetve Marignano örgróf nyolc zászlóalját helyezte el a városba, amelyre a császár tekintélye és méltósága miatt volt szükség. Noha a városi előjárók és a helyi nemesség javarésze császárpárti volt, azonban a különösképpen nagyszámú köznép gyakran olyan indulatokat mutatott, amely a fent említettek révén szükségessé tette megzabolázásukat.

március 24. A császárt nagy diadalmenettel és lelkes örömmel fogadták, érkezése miatt mindenki nagy boldogságot mutatott. Ófelsége a kastélyba, a szokásos szállására vonult. Öt vagy hat napig maradt ott, részben seregyűjtés céljából, részben egészsége kedvéért, amelyet még nem sikerült teljes mértékben helyreállítani.

Aki ezt a háborút szemléli, úgy gondolhatná, egy egész volt egyvégtében, és a jelenlegi hadjárat csak az ezt megelőző folytatása volt. Bizonyos értelemben ez igaz, de véleményem szerint, mégiscsak két háború volt, és nem egy. Ugyanis Ófelsége az elsőt befejezte azzal, hogy feloszlatta a különösen nagy számú szövetséges hadsereget, valamint uralma alá hajtotta a városokat és néhány nagyhatalmú herceget. Ezzel a szövetség elleni harcot befejezték. Ez, a Szászország elleni, már új háború, ámbar a választó a korábbiiban is részt vett, mégsem tartozik szervesen az előzőhöz. Ez sokkal inkább kezdete volt a szintén jelentős és veszélyes másíknak, amelynél ezért hasonlóképpen nem hiányozhatott az uralkodó bölcsessége, határozottsága és merész tetterekészsége. Természetesen távol áll tőlem, hogy tetteit túlbecsüljem, mivel azon kívül, hogy azok önmagukért beszélnek, elég visszatetsző lenne az udvaránál élvezett neveltetésemet üres hízelgéssel viszonzni. Szintén óv engem ettől az úttól témám önmagában való értéke, amely szükségszerűen általános csodálatot eredményez. Ekként picit se értékelem túl az ellenség tetteit, nehogy az őket legyőző Ófelségét magasabbra emeljem, hanem az igazat, minden részreahajlás nélkül tá-

<sup>71</sup>Hans Walter von Hürnheim, császári tanácsos és zsoldosvezér.

rom fel. A háború folyamán nem történt semmi olyan, amit szemtanúként ne láttam volna, mivel végig a császár kíséretében voltam.

Nürnbergből a császár egyenesen Éger városába vonult, amely alkalmas hely volt arra, hogy a királlyal és Móric herceggel felvegye a kapcsolatot. Úgy döntöttek, hogy a teljes fegyveres erő itt gyülekezzen, mivel ez a hely pont megfelelőnek tűnt. A kijelölt helyen és időben oda kellett jönnie a római királynak lovasaival és néhány zászlóaljnyi gyalogságával, illetve Móric hercegnek is csapataival együtt. március 29.

A király Drezdából, amely város Móric herceg birtoka, a herceg pedig Freibergből indult el. Mindketten jobb oldalon hagyva az ellen-ségeiket, Leitmeritzten keresztül léptek be a cseh földre,<sup>72</sup> hogy elkerüljék az országot körülvevő hegyeket, és hogy Égernél a császári hadsereggel egyesüljenek.

A csehek azonban most már egyértelműen kimutatták foguk fehérlését: kijelentették, hogy a választó beléjük vetett reménye nem megalapozatlan. Ez pedig nem kis dolog. Nagyon messzire mentek, sokat beszéltek erről, amiket azonban nem jegyzek le, mert számomra nem ismert mindez elég hitelesen ahhoz, hogy írhassek róla.

Már három menetnapra járt Ófelsége Nürnbergtől, amikor a király egyik nemese hírt hozott, hogy Ferdinánd király és Móric herceg a velük lévő lovassággal és gyalogsággal betört Csehországba, hogy Éger felé vonuljanak, ám egy cseh, számos harcost összegyűjtve, az erdei utakat elvágta, és így az Égerre menő utat három vagy négy helyen is elbarikádozta. Ezért a hegyeken át néhány, még Ófelsége hűségén megmaradt nemes kastélyának érintésével, többnapos kerülő útvonalra kényszerülve, késedelmes érkezésük volt várható.<sup>73</sup> Ferdinánd király ezt elkerülendő, spanyol arkebúzosok átirányítását kérte, annak érdekében, hogy könnyebben át tudjanak kelni az erdőségen, majd birtokba venni azt. A császár minden szükségéről gondoskodott. A spanyolok kiküldése azonban végül szükségtelennek bizonyult, mivel Ferdinándnak az említett, pártján álló cseh lovagok jó szolgálatot tettek szorult helyzetében azáltal, hogy megtisztították az erdőséget az ellenségtől. április 1.

<sup>72</sup>Drezdából és Freibergből kiindulva Lauenstein (Altenberg) közelében egyesültek, egy meglehetősen nehéz hegyi terepen. Vö. ÁVILA Y ČUŇIGA 1853. 119.

<sup>73</sup>Luditztól (Žlutice) nyugatra az erdőket elzárták, de egyáltalán nem, vagy csak gyengén védtek. A barikádok elhordása azonban önmagában is sok erőfeszítést és időt igényelt, így a király végül dél felé fordult Haid (Bor) és Frauenberg (Hluboká nad Vltavou) felé, majd északnyugatra Tirschenreut irányába. A hű lovagok Haid és Frauenberg birtokosai, a Schwambergek voltak. Vö. ÁVILA Y ČUŇIGA 1853. 120.

A lázongók egyik feje a cseheknél egy Caspar Pflugk nevű lovag volt. Jelentős ember, akitől a király korábbi ügye miatt bizonyos birtokait megérdemelten elvette, majd kegyesen visszaadta. De úgy tűnik, inkább emlékezett a veszteségre, mintsem a kegyelemre, miként a hátlatlanok elsőként mindig a jótéteményeket felejtik el.

Azt mesélik, hogy az utak elvágására összeszövetkezett lovagok ünnepi lakomát tartottak, ahol az étkezést követően sorsot vetettek a vezéri posztról, de úgy elrendezve, hogy azt mindenképpen Pflugk kapja meg, s ne más. Nemcsak azért, mert bárki másnál alkalmasabb volt harc esetén a tisztségre, hanem azért is, mert a legtöbb emberrel és pénzzel rendelkezett ahhoz, hogy azokat az utakat ellenőrizze, amelyek nagyrészt az ő birtokain helyezkedtek el. Talán azért is történt így, hogy kudarc esetén mindegyik inkább másvalakit, mintsem saját fejét akarta veszélybe sodorni. Bárhogy is legyen, ennek a királyságnak nagyobb része akkoriban nagyon méltánytalanul és ellenségesen viselkedett a királyával.

április 2. A római király már az említett kastélyokon túl, a síkságon járt, amikor értesítette a császárt erről, aki időközben már csupán három mérföldnyire volt Égertől, a cseh korona egyik városától. Ez a hely a szász határ mentén, ám a hegyvidéken kívül esett. Csehországot ugyanis nagyon nagy hegyek és sűrű erdők veszik körül, egyedül csak a délről, Morvaország felől közelíthető meg könnyen: ezen kívül minden oldalról a természet által védett, rengeteg erdők és mély mocsarak akadályozzák az utat. Az erdők és hegyek mögött az ország rendkívül termékeny, népes kastélyok és városok borítják, jó kötésű lakossága veleszületett bátorsággal bír. A lovassága ugyanúgy van felfegyverezve, mint a német. A gyalogságnál azért nagyobb különbségek láthatóak, mert sem a csatához nem olyan rendben állnak fel, sem a fegyverzetük nem ugyanolyan. Egyeseknek alabárdjaik, másoknak gerelyei, megint másoknak másfél öv hosszú rúdjaik vannak, amelyek végére láncokkal két láb hosszúságú, vassal bevont fa van rögzítve, ezt úgy nevezik, hogy cséphadaró (*pavisas*). Néhányuk rövid tűzfegyverrel, széles csatabárddal vagy hajítóékkal harcol, amit nagy ügyességgel, hús lépés távolságra is elhajítanak. Korábban a cseheket vitéz katonaként jellemezték, jelenleg azonban nincsen különösebben jó hírük.

Szászország nagyrészt ezzel a királysággal határos, Égertől a cseh hegyek jobbra terülnek el, egészen az onnan eredő Elbáig, amely a csehországi Leitmeritz mögött Szászország felé folyik. A körülmények jobb érthetősége miatt jónak láttam mindezeket megemlíteni.

Öfelsége tehát három mérföldnyire volt Égertől, amikor testvére, a király, illetve Móric herceg, János György brandenburgi örgróf,

és a választó fia megérkeztek. Ez utóbbi megállapodott a római királlyal, hogy Ófelségét alattvalói szolgálatkészséggel segíti mindenben, és ezért küldte el fiát, hogy álljon a császár szolgálatára ebben a hadjáratban. Ferdinand király által hozott lovasság körülbelül nyolcszáz lovat számlált, számlált, míg Móric ezer, az örgróf pedig négyszáz felett rendelkezett. Ezek mindegyike kitűnően felszerelve, ragyogó állapotban volt. Emellett a királyt követte még kilencszáz<sup>74</sup> magyar huszár, akiknél megítélésem szerint a világon kiválóbb könnyűlovasságot nem lehet kiállítani, amint azt a tavalyi szászországi hadjáratban és most is bizonyították. Felszerelésük hosszú, erős és üreges lándzsából, – amellyel az ellenségeiket rendkívül ügyesen nyársalják fel, – illetve pajzsból vagy másképpen tárcsából (*tablachino*) áll, amely alulról a közepéig szélesedik, majd a csúcsa elkeskenyedve egészen fejmagasságon túlra is felfut. Ezeket a tárcsákat befestik, saját színeikkel és jelképekkel borítják be, nagyon szép látványt nyújtanak. Néhányuk páncélinget is visel. Sokuknál szabja és tör is van, valamint nem vetik meg a háromtollú buzogányt és a hosszú nyelű csatacsákányt sem, amelyeket nagyon ügyesen használnak. A spanyolokkal nagyon szívélyes viszonyt ápolnak, mivel a felfogásuk szerint mindkét nép a szittyák (*Zitten*) leszármazottja.

Ilyenek lovasokat hozott tehát magával a király. Gyalogsága nem volt, mert a négy zászlóalj Drezdát tartotta megszállva, a többiek pedig, amikor beléptek Csehországba, hazamentek; csak egy zászlóalj maradt vele, amelynek azt parancsolták, hogy Égerben maradjon. Móric hercegnek éppígy nem volt gyalogsága, mivel Lipszét és Zwic-kaut is védeni kellett, mivel a választó már ekkor közel járt nyolckilencezernyi jó zsoldosával, és nagyjából ugyanennyi, az országából toborzott hadi népével, akik nem voltak rosszabbak az előbbieknél, valamint háromezer kiváló lovasával is. A fennmaradó tizenkét zászlóalj és a lovasság többi része, ahogy említettem, Thumbshirn vezetése alatt, más helyekre lett szétosztva.

Ófelsége Égerbe jött tehát, amely város bár csehekkkel és szászokkal volt körülveve, csodálatos módon megmaradt katolikusnak. Előbbiek között lehetett ugyan még találni néhány katolikust, utóbbiak között azonban senkit sem.<sup>75</sup> Másnap jelent meg Ferdinánd király. A császár a nagyhéten, valamint húsvét első napján tartózkodott e helyen, majd, miután Alba herceg vezetésével a teljes gyalogságot és a lovasság egy részét előre küldte, maga is elindult. Alba négy zászlóal-

<sup>74</sup> A német változatban 1900, a többiben egységesen 900 a huszárak létszáma.

<sup>75</sup> A város és környéke lakosságára vonatkozó leírás hiányzik a német változattól.



19. kép. Közrendű magyar huszár.

jat és három csapat könnyűlovast küldött Antonio de Toledo vezetése alatt egy város ellen, ahol a választó két zászlóalja állomásozott; rövid összecsapás után megadták magukat, a zászlóikat és a fegyvereiket pedig átadták.

Az Éger környéki, cseh határ menti szász földterület mindenütt durva, erdőkkel és mocsarakkal teli, de ha az ember Égerből a hat-hét mérföld távolságra fekvő Plauen városába eljut, onnan a síkság gyönyörű mezőkkel és rétekkel folytatódik: számos kastély és város található itt. Ez az egész tartomány tele volt rakva hadi néppel, akiket a választó nagy tömegben rendelt oda, így az őrség csak kevés helységből hiányzott. Számos olyan helyet is megszállt az ellenség, amelyek korábban nem tartoztak a választó birtokaihoz.

Időközben a császár a lehető leggyorsabban indult meg az ellenség irányába, azzal a lelkes kívánsággal, hogy teljes seregükkel még azelőtt ütközzön meg a nyílt sínen, mielőtt azok csapataikat szétesztanák a négy rendkívül megerősített erődvárosban: Wittenbergbe, Gotthába, Sonnewaldéba és Heldrungebe. Ez utóbbiról tudnivaló, hogy Mansfeld gróftól néhány nappal korábban ragadták el.

Mindegyik ezek közül elég erős volt ahhoz, hogy a háborút évekkel megnyújtsa. Ezért tehát Ófelsége Meissen irányába haladt, amely Móríc herceg egyik városa volt, de ekkor a választó hatalma alatt állt, aki seregével ott állomásozott. Ez a pont alkalmasnak tűnt bármilyen terv végrehajtásához: rendelkezett egy híddal az Elbán, emellett nem volt messze a cseh határtól sem, ahonnan János Frigyes jelentős gyalogsági és lovassági támogatást remélt, valamint biztosította az ellenséges erők betörése esetén a hátrálást Wittenberg felé.

A császári hadsereg folytatta útját, és elfoglalt több közel fekvő helységet, illetve elűzte a választó által a környéken szétesztott gyalogságot. Egyik napon Sulmona hercege az ellenség három zászlóalját kergette szét, majd egy másik nap, egy szintén hozzájuk tartozót, amit az Aldana kapitány vezetése alatt álló spanyol lovas arkebúzosok és néhány magyar ugrasztott szét. Később Ófelsége egyik kapitánya, Georg Speth, hét zászlóalj némettel és néhány lovassal rajtaütött nyolc, Schneebergnél<sup>76</sup> állomásozó ellenséges zászlóaljon, és az összeset fogolyként magával hozta. A vonulásunkat ilyen vállalkozások kísérték, amelyek rövid vázlatomnál méltóbbak lennének részletesebb bemutatásra.<sup>77</sup>

A császár ilyen körülmények között közelítette meg Meissent három mérföld távolságra. Épp a táborba akartunk már szállni, amikor április 22. hír érkezett, hogy Thumbshirn seregével alig másfél mérföldnyire volt onnan. Móríc herceg – aki a császárral közölte a hírt – és hozzá hasonlóan a római király is annyira elfogódott, hogy úgy hitték, az ellenség már-már megjelent a szemük előtt. Ezért aggodalommal eltelve, intézkedéseket javasoltak. Azonban nem tudtunk mit csinálni, mivel egyrészt a hír meglehetősen bizonytalan volt, másrészt hadinépünk jelentős része rendkívül elcsigázott volt a napok óta tartó meneteléstől és a meleg időjárástól. A császár, akinek minden döntést meg kellett hoznia, úgy rendelkezett, hogy kétszáz magyar huszár, valamint ugyanannyi könnyűlovas fésülje át a környéket, miközben az összes többi csapat táborozzon le és pihenjen meg. Véleményem szerint, ez sokkal okosabb intézkedés volt, mintsem a katonák fárasztása egy ilyen

<sup>76</sup>A német változatban Pemberg. <sup>77</sup>Ez a mondat hiányzik a német változathoz.

kétséges helyzetben. A fürkészek eljutottak arra a helyre, ahol az ellenségnek állnia kellett volna, de nem találtak semmit. Sőt, megtudták, hogy ezen a napon se lovasok, se gyalogosok nem jártak ott, azt a néhányat kivéve, akiket viszont reggel a spanyol könnyűlovasok foglyul ejtettek. Azok elmondták, hogy a választó Meissennél az Elba mögött áll és mindenre felkészülve, ott erősítette meg a táborát.

A császár ezen és a következő napon a táborban maradt, mivel a gyalogság az Égerből való távozás óta egyhuzamban tíz menetnapon volt túl, ezért nagyon kimerült. A pihenés után az uralkodó Meissen ellen akart vonulni, hogy ott hajóhidat veressen, mivel a választó a városi hidat felégettette. Ezt követően, a túlparton kívánta volna összemérni erejét az ellenségével, amikor hírül hozták, hogy azok tovább április 23. vonultak Wittenberg irányába.

Gyakran láttam az uralkodó terveit jól kivitelezni, de sosem olyanira tökéletesen, mint ekkor. Attól a pillanattól kezdve, hogy távozott a táborból egészen a nyertes csatát bezárólag, minden pontosan úgy történt, ahogy parancsolta, és minden siker a várakozásainak megfelelően alakult.<sup>78</sup>

Noha Ófelsége hajlott arra, hogy Meissen felé vezesse a sereget, de a fenti hír hallatán, amely az ellenség elvonulásáról szólt, úgy vélte, hogy az Elba mentén egy Meissen elleni felvonulás rengeteg időt fecsérelné el. Ennyi idő alatt a választó a folyó másik partján akár könnyedén meg is közelíthetné Wittenberget. Ám, ha találnánk egy gázlót a közelben, akkor lehetővé válna, hogy az ellenséget kövessük és utolérjük. Néhány helyismerettel rendelkező személy arról tájékoztatta Ófelségét, hogy három mérföld távolságra, az Elbán két gázló is található, bár mélyek és a másik partról valószínűleg jól védhetőek voltak.

Mialatt Ófelsége a további lépésekről döntött volna, visszatért az a néhány spanyol lovas arkebúzos, akiket Aldana kapitány vezetése alatt küldött ki az ellenség megfigyelésére. A kapitány azt jelentette, hogy az ellenség három mérföldnyire a táborunktól, Mühlbergnél, az Elba jobb partján töltötte az éjszakát, és ott állítólag egy gázló is található, amelyen keresztül át lehetne kelni a folyón, bár a lovaknak úsznia kellene.

Mindezt átgondolva a császár a továbbindulás halogatását rendkívül károsnak ítélte, így magához rendelte Alba herceget, hogy minden szükségesről rendelkezék, mivel elhatározta, hogy akár gázlón, akár hídon, de mindenképp átkel a folyón, hogy csatázhasson az ellen-

<sup>78</sup>E két mondat hiányzik a német változatból.



séggel. Minden ennek a döntésnek lett aztán alárendelve, ami sokak számára megvalósíthatatlannak tűnt, mert az ellenség a másik parton volt, hosszú út vezetett oda, illetve egyéb körülmények sem tették lehetővé a gyors felvonulást. De császár mindenáron végre akarta hajtani a tervét. A tüzéséget és a hajóhidat még aznap, az az inkább már éjjel készenlétbe állíttatta. Éjjeltájt kezdte meg a felvonulást a spanyol gyalogság, majd utánuk a három seregnyi német Landsknecht, aztán mindegyik lovas csapat abban a rendben, ahogy előző nap felsorakoztak.

Reggel annyira sűrű köd szállt le, hogy a hadsereg egységei nem- április 24.  
csak egymást nem látták menet közben, hanem azt sem tudták, maguk éppen melyik úton vannak. Őfelsége nem keveset panaszkodott emiatt, mondván: „ez a köd folyvást kísér minket, amint csak az ellenség közelébe jutunk.” Ám mire a parthoz érkeztünk, oszladozni kezdett a homály, megpillanthattuk a folyó vizét, valamint azt is, hogy a másik oldalon hol fekszik az ellenséges tábor. Ez az az Elba, amelyet oly gyakran emlegettek a rómaiak, bár éppen olyan ritkán láttak.

A választófejedelem, János Frigyes a túlsó parton, Mühlberg városkánál állt hatezer gyalogossal, akik mindegyike tapasztalt katona volt, emellett mintegy háromezer lovassal. Ugyanis Thumbshirn csapatait leszámítva, a többi egységet abba a tizennégy zászlóaljba osztották szét, amelyeket a császár útközben felmorzsolta. Ezenkívül a hercegnek huszonegy kerek ágyúja is volt. Úgy vélte tehát, hogy tökéletes biztonságban van, azt gondolva, hogy velünk szemben előnyös helyzetet ural: mert ha Meissen környékén keltnék át, akkor elég messze lennénk tőle ahhoz, hogy minden irányba szabadon kitérhessen. Ha viszont itt kísérelnék meg az átkelést, akkor az számunkra nagy nehézségekkel járna, mivel az Elba széles és mély volt, a másik oldalt pedig az ellenség tartotta, emellett sokkal magasabban is volt, mint a miénk. Ezen felül volt ott egy fallal körülvett város, kastéllyal együtt, amely bár a rendszeres támadás ellen nem elég erős, de a folyó vonalának védelméhez elegendőnek tűnt.

Táborunkat már elkezdtek volna építeni és negyedekre osztani, amikor reggel nyolc óra tájban megérkezett Őfelsége, és elrendelte, hogy a lovasság maradjon készenlétben, és ne szálljon táborba. A tábor a folyó közelében volt: az ellenségtől a folyón kívül még a parthoz közeli erdők, illetve nagyobb rétek választották el.

Ekkor a császár és a római király több lovassal együtt Alba herceg után sietett, aki előbbre járt, hogy az ellenséget felderítse. Meggyőződve arról, hogy az általuk védett folyó nem hágható át könnyedén, elrendelte az uralkodó, hogy kerítsenek elő néhány helyi lakost, akik

pontosan ismerik a gázlót, amelynek létezéséről csak nagy vonalakban tudunk. Ilyen fontos ügyet nem szabad könnyelműen, meggondatlanul és a körülmények pontos ismerete nélkül elvégezni. Amíg a többiek szorgosan ezen fáradoztak, Őfelsége öccse-urával, a római királlyal és Móric herceggel betért egy házba, hogy egyenek valamit. Rövid idő múlva előjöttek, és az ellenség irányába haladtak tovább. Ekkor találkozott Alba herceggel, aki bejelentette, hogy jó híre van, mivel a gázlót megtalálták egy helyi falusi segítségével, aki azt pontosan ismeri. Schirmenitz, azaz spanyolra fordítva Borotva nevű faluban tartózkodott ekkor Őfelsége,<sup>79</sup> amely hely nem messze feküdt az említett gázlótól.

Miután a császár, Ferdinánd király, Móric és Alba hercegek a gázlóhoz mentek, szemrevételezték, miképpen helyezte el a túlparton az ellenség a tüzérségét és az arkebúzosait a gázló védelmére, valamint megállapították azt is, hogy a hajóhidjukat három részre bontották, hogy könnyedén úsztatni tudják a folyón. Táboruk és annak környezete az alábbiak szerint nézett ki: úgy alakították ki, hogy a folyó ellenség felőli oldala jóval magasabban volt, mint a mienk és ezért csak nagy vesződéssel és munkával lehetett volna elfoglalni. Az arkebúzosaik is előnyben voltak: birtokrészek elválasztására szolgáló árkok és más egyebek nyújtottak nekik kiváló fedezéket. A mi folyópartunk teljesen nyitott és lapos volt, ezért elöntötte a folyó minden egyes áradása. Az ellenség tartotta továbbá a várost és a kastélyt, a mieink számára csak néhány csenevész fa jelentett fedezéket a folyóhoz közel, amely háromszáz lépés széles volt a gázlónál. Az áramlás nem tűnt vészesnek, ennek ellenére elég heves volt ahhoz, hogy jelentősen megnehezítse az átkelést. Mindaz, amit mondtam, olyan veszélyes vállalkozásnak látszott, hogy a császár akaratának végrehajtása egyaránt múlt erőn és ügyességen.

Azt parancsolta ugyanis, hogy a part menti bozótoshoz néhány ágyút, valamint úgy nyolcszáz-ezer spanyol arkebúzosat állítsanak, akiknek úgy kell lőnie és mozognia, hogy az ellenséges tüzérséget kissé visszavessék, hogy azok ne uralhassák a partot, és a lövészeink eljuthassanak a vízhez. Bár ez a nyílt tér miatt nehéz és veszélyes volt, ennek mégis meg kellett történnie.

Ezalatt az ellenség arkebúzosokat helyezett a hajóhidra, és velük indultak a folyás irányának lefelé, ami szükségessé tette, hogy arke-

<sup>79</sup> Ávila által említett *Schermeser* (Schirmenitz) nevű falu nincs a közvetlen környéken, ez a hely kicsit odébb található, abban az irányban, ahonnan a császári sereg érkezett. A falu neve és annak magyarázata a német változatból hiányzik. Vö. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 129.

búzosaink egészen a vízpartig előtörjenek. Ezt olyan rettenthetetlenül hajtották végre, hogy sokan mellkasig a vízben álltak, és heves tűzzel szórták meg a másik parton, valamint a bárkákon lévőket; az ellenség közül számosakat megöltek, így az utolsóknak végül el kellett hagyniuk a hajókat, amiknek az irányított mozgása ezáltal megszűnt. Arkebúzosaink támadása a császár szeme előtt történt, aki velük érkezett a folyóhoz. Hamarosan igazi csata bontakozott ki ott, egyik parttól a másikig. A választó összes fegyverese tüzet nyitott ránk, és noha tűzértségünk és lövészeink kevésbé kedvező helyen voltak, olyan hevesen válaszoltak, hogy hajóik elhagyására kényszerítették az ellenséget, ami által előnyünkre tudtuk fordítani a helyzetet. Úgy látszott, hogy a túloldaliak tüze enyhülni kezdett. Őfelsége ezt látva, parancsba adta, hogy a lombardiai spanyol csapatok tábornestere, Arce még ezer arkebúzóssal törjön előre, hogy az ellenséget még jobban megroppantsák. Az összecsapás annyira hevessé és elszánttá vált, hogy mindkét oldalról mindennel lötték egymást, mintha sorozatos üdvlövéseket adtak volna le. Miután az ellenség feladta a hajókat, ahol sokan közülük holtan ott maradtak, nagyrészüket felgyújtották. Ennek ellenére sok katona arkebúzosaink golyózápóra miatt nem merte elhagyni azokat, mert nagyobbnak tűnt a veszély akkor, ha felállnak, mintha a fedélzeten mozdulatlanul fekvé maradnak.

Időközben a hajóhidunk elérte a partot, de kiderült, hogy annak bárkái nem elegendő hosszúságúak a folyó szélességéhez, ezért az ellenségét is meg kell szerezni. Hogy bátorság és erő előtt nincs áthághatatlan akadály, azt jól példázzák az Elbánál történtek is.

A támadásunk hevessége következtében az ellenség a folyóparttól elkezdett hátrébb húzódni, de még így is elegendően maradtak hátra a védekezéshez. A császár felismerte, mennyire fontos az, hogy a hajókat birtokba vegyük, ezért elrendelte, hogy arkebúzosaink ezt teljes erőbedobással és szorgalommal kíséreljék meg. Erre tíz spanyol rögvest levette a ruháját és úszva, kardjukat a foguk közé szorítva, elérték azt a két bárkát, amelyet az ellenség a folyón sodródni hagyott; a harmadik hídrész pedig messze feljebb maradt, szinte védetlenül. Az ellenség heves tüzelését semmibe véve, arkebúzosaink elfoglalták a hajókat, majd a mieinkhez kormányozták át őket, miután az ott fekvő legénységet legyűrték. Három teljes páncélatú spanyol lovas, akik közül az egyik megfulladt, szintén részt vett ebben a fegyvertényben. A hajók meghódítása után arkebúzosaink a part teljes hosszát uralmuk alá hajtották, aminek következtében az ellenség kezdte elveszíteni a maradék bátorságát is.

Ezzel egyidőben Alba herceg ismét Ófelsége elé járult, hogy közölje, a gázlót megtalálták és át tudtak rajta kelni. A császár úgy döntött, hogy a műveletet még aznap végre kell hajtani, hogy a szász hercegnek ne maradjon ideje a már említett, megerősített helységek valamelyikét megszállni, amely révén a háború akár több évvel is meghosszabbodhatna. Amikor Ófelsége megérkezett a gázlóhoz, felhívták a figyelmét, hogy odaát lutheránus szokás szerint imádkoznak és prédikációt hallgatnak éppen. Én azonban nem hinném, hogy miután a herceg tudomást szerzett érkezésünkről sok időt akart volna elveszteszteni prédikáció hallgatásával. Ezzel szemben azonnal hozzáláthatott a védekezéshez szükséges utasítások kiadásához, amelyek természetesen a vele szemben álló erő feltartóztatásához már nem voltak elegendőek.

A folyó másik oldala már elhagyatottnak tűnt, így Ófelsége utasította a lovasságot, hogy a lehető legnagyobb gyorsasággal keljenek át a gázlón. Egyúttal parancsba adta azt is, hogy a saját, illetve a zsákmányolt bárkákból is hidat kell építeni, amelyen elsőként a spanyol arkebúzosok, majd a három német Landsknecht sereg keljen át.

Alba herceg eközben óriási buzgalommal igyekezett felkutatni olyan helyi kalauzokat, akik jól ismerték a gázlót, valamint a folyót. Volt köztük egy fiatal paraszt, akitől a választó csapatai napokkal korábban két lovat elvettek, és aki, amint a bosszúra lehetősége kínálkozott, önként mutatta meg a gázlót, mondván: „Ezeken a gazembereken és rablókon, akik a tulajdonomtól erőszakkal megfosztottak, bosszút akarok állni, oka akarok lenni annak, hogy még ma el legyen vágva a nyakuk.” A szándéka mások fölé emelte őt, mivel nem annyira a saját veszteségére gondolt, hanem inkább az őt megillető bosszúra. Amint erre lehetősége nyílt, nem habozott azt megragadni.

Miután a teljes lovasság a folyóhoz érkezett, a császár úgy rendelkezett, hogy a tábor őrizetére minden német seregből három, az összesen kilenc zászlóaljnyi Landsknecht, valamint további ötszáz német lovas maradjon hátra. Ezek közül kétszázötven<sup>80</sup> Albert örgróféből, akik uruk vereségét követően a római királyhoz menekültek, másik része pedig János örgróféből éppen ugyanennyi.

Ófelsége ezután elrendelte, hogy elsőként a magyar huszárok keljenek át. Ezek a csapatok és más császári könnyűlovasok már át is jutottak, még mielőtt az ellenség elhagyta volna Mühlberget. Szembeszálltak lovasainkkal, arkebúzosaink ezt látván a mellkasukig érő vízbe rohanva hevesen lőni kezdték az ellenséget, ezáltal védve a mieink

<sup>80</sup>A német változatban 200 lovas szerepel.

közül a folyó túloldalára átjutottakat. Az ellenségnek fedezékbe kellett vonulnia. Gyorsan veszítettek bátorságukból, és nem reménykedhettek már abban, hogy a mieinket fel tudják tartóztatni, vagy az átkelésünket meg tudják akadályozni. Miután mindezt felismerték, úgy tűnt, Torgauba akarnának visszavonulni: vagy mert úgy vélték, ez a hely előnyösebb számukra Wittenbergnél, vagy mert ez utóbbi anélkül, hogy útközben csatára ne kényszerüljenek, nem volt már elérhető számukra.

Az uralkodó parancsára Alba herceg a teljes magyar lovasság mellett Sulmona herceg könnyűlovasait is átküldte a folyón, és mindegyikük mögé egy-egy arkebúzust is felültetett. Ezután, a nápolyi vértess lovasság élére állva, maga is átkelt, vele tartott Móric herceg az előhadra szánt lovasaival. Őket követte hamarosan a császár és a római király lovas egységeikkel együtt. Őfelsége egy sötétbarna spanyol lovon ült, amelyet Joachim Rye úr, Őfelsége első kamarása és az Aranygyapjas Rend lovagja ajándékozott neki. A lovon arannyal szegélyezett karmazsinvörös lótakaró volt. A császár pedig aranyozott fekete páncélt viselt, felette egy széles, aranyozott karmazsinvörös szalag kivételével semmi mást, valamint egy német páncélsisakot. Kezében pedig egy vaddisznó-lándzsát tartott, ahhoz hasonlót, amelyet vadászatoknál használtak.<sup>81</sup> Átkelése azt juttatta eszembe, amit a históriákban a Rubiconon átkelő Julius Caesarról és híres mondásáról írtak, és valóban, ennél találóbb összehasonlítással nem is jellemezhetnénk a helyzetet. Hiszen egy Caesart láttunk a folyón átgázolni, aki seregével együtt harcra készen áll, telve az ellenség legyőzésének eltökélt szándékával. Őfelsége minden reménye és hite a győzelemre katonáinak rátermetségén nyugodott. Ezzel az elszántsággal bírta magát az uralkodó a hullámokra, és követte az említett parasztot, a kalauzunkat, aki jobbról, egy kicsivel odébb lévő gázlón vezette át őt ahhoz képest, ahol a többiek korábban átkeltek. A talaj kedvező volt, de néhol olyan mély volt a folyó, hogy a lovasoknak – hátasuk méretétől függetlenül – akár térdükig is elért a víz, néhány rövid szakaszon pedig még úszniuk is kellett a lovaknak. Ily módon, több, mint háromszáz lépésnyi távolságot megtéve értünk át a túlsó partra. Őfelsége két lóval és száz koronával jutalmazta meg kalauzunkat.

Eközben megépítették a hidat a saját és a zsákmányolt hajókból, amelyen elsőként a spanyol gyalogság, majd utánuk – a császár parancsa szerint – a német gyalogság vonult át.

<sup>81</sup>Tiziano számára ez a leírás szolgálhatott forrásul V. Károlyt ábrázoló leghíresebb festményéhez. Vö. CREMADES 2014. 257–260.

A magyar és más könnyűlovasok mögül ekkor leszálltak arkebúzosaink, és közös erővel megtámadták az ellenséget, ezáltal is feltartóztatva őket. Azonban ők gyorsan összerendeződve, a lehető legsebesebben elhagyták állásaikat, anélkül, hogy akár csak egy embert is hagytak volna hátra Mühlbergben. Az elején is számítottunk rá, hogy ez fog történni, ezért parancsolta a császár, hogy az arkebúzosok a könnyűlovasokkal együtt üldözzék az ellenséget. A teljes ellenséges sereg azonban olyan gyorsan távolodott, amennyire csak képes volt rá. A gyalogságukat két részre osztották, egy kisebbre és egy nagyobbra. Ez utóbbihoz osztottak kilenc zászlóalj lovasságot, hogy azok megtudjanak fordulni és támadni tudjanak, ha a huszárok vagy a könnyűlovasságunk megközelítenék őket. Ennek a megoldásnak köszönhetően, a gyalogságuk időt és teret nyert a továbbvonuláshoz.

Ófelsége a nehézlovasokkal olyan gyors üggetésben követte őket, amilyenre azok képesek voltak. Útközben észrevett egy fészületet, amelyet gyakran felállítanak az utak mentén, a mellkasán egy puska lövés ütötte lyukkal. Ófelsége a látványtól iszonyú haragra gerjedt, nem tudta elnyomni, elhallgatni indulatait ilyen méltatlanság láttán. Arcát az ég felé fordította, és azt mondta: „Uram Isten, mennyei Atya, ha akarod, van hatalmad és erőd, hogy ezt az istentelen vakmerőséget megbüntesd.” Így szólt, majd folytattuk utunkat a hatalmas és nyílt síkságon át. Az előhad által felvert, a szél által a szemünkbe hordott por csaknem elvakított minket. A császár emiatt a jobb szárny felé tért ki, ami két szempontból is előnyösnek bizonyult. Egyrészt, tiszta képet kapott a helyzetről, így a szükséges parancsokat ki tudta adni. Másrészt, nagy kárt szokott okozni, amire gyakran láttunk példát korunkban, ha az egységek nem tartják be vonulásnál az előírt rendet. A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy ha egy hadrendből kivált, rohamozó előhadat szétszórnak és megvernek, akkor ez gyakran a csapatok zömét megzavarja, ami miatt az egész csata elvész, mert nem maradnak az előírt rendben, a helyükön. Ezért a császár és a római király két nehézlovas egységükkel oldalra fordultak, és megálltak egy kényelmes helyen. Így, ha az előhadunk bajba került volna, akkor Ófelsége képes lett volna megsegíteni őket és az ellenségre támadni. Az ellenség ugyanis elég erős volt még mindig ahhoz, hogy az ilyen óvintézkedések szükségesek legyenek.

Alba herceg az előhad élén haladva, csatába bocsátkozott és annyira megközelítette az ellenséget, hogy azok megálltak, és az összes löfegyverüket bevetették, amint az a németeknél szokásban volt. Ezért a császár az előhadhoz sietett. ám sem a gyalogság, sem pedig a hat darab ágyú, amely őket kísérte nem tudott oly gyorsan a helyszínre ér-

kezni. Ez nem meglepő, hiszen lehetetlen a híd építését ilyen gyorsan befejezni és átvonulni rajta. Ekkor már három olasz mérföld távolságra voltunk az Elbától.<sup>82</sup> A császár a lovasságot gyors előrehaladásra ösztönözte, elszántan arra, hogy az ellenséget velük győzi le. Ha megvárnák a gyalogságunkat, akkor a visszavonuló ellenség bizonyosan meglépne előlünk és elérné a célját. Ebből is világosan látszik, mily nagy dolgok múlnak az ilyen ügyekben a gyors és határozott döntésen.

Az előhadunk a következőképpen állt össze: négyszáz könnyűlovas Sulmona hercege és Don Antonio de Toledo vezetése alatt; négyszázötven<sup>83</sup> magyar, mert háromszázat már reggel elküldtek Torgau megfigyelésére. Száz spanyol arkebúzos lóháton. Hatszáz lándzsás és kétszáz lovas arkebúzos Móric herceg vezetésével. Kétszázhusz nápolyi nehézlovas Castrovillar herceg vezetése alatt. A derékhad két egységből állt: a császár vezetett négyszáz lándzsást és háromszáz lovas lövészt, akik németek voltak, a római király pedig hatszáz lándzsást és szintén háromszáz lovas lövészt. Ez volt a teljes lovasságunk, nem több vagy kevesebb annál, amit leírtam.

Mi, a spanyolok másképp állítjuk fel az egységeinket, mint ahogy azt a németek teszik. A németek keskeny, nagy mélységű egységeket képeznek a lovasaiból, a császár ellenben tizenhét ló mélységűre állította fel az egységeit. Ez a felállítás az ellenség számára szélesebb arcvonalat mutatva azt a látszatot kelti, hogy sokkal többen vagyunk a csatamezőn, ráadásul erőteljesebb benyomást is vált ki. Véleményem szerint, ez a jobb és biztonságosabb alakzat, amennyiben a terepadottságok lehetővé teszik, mivel a szélteben elnyújtva felállított egységeket nem könnyű bekeríteni, ami a szűkebb arcvonal esetében könnyen megesik. Tizenhét sornyi lovas elegendő erőt ad a rohamhoz, egyúttal bármilyen rohamnak ellenáll. Erre teljesen világos példa az a csata, amelyben a burgundiai csapatok legyőzték a klevei herceg nehézlovasságát 1543-ban, Sittardnál.<sup>84</sup>

Az ellenség a fent leírt hadrendben vonult, nevezetesen: hatezer gyalogos két egységbe osztva, valamint kilenc lovas zászlóalj, amelyek összesen mintegy kétezerhatszáz lovasból álltak. Ezenkívül nyolcvankilencven lovas volt a fő zászlónál, ahol a választó is tartózkodott. A szász herceg ide-oda lovagolt és szükség szerint rendezte a sorokat. Kezdetben csak az előhadunkat vette észre, mert a felkavart por

<sup>82</sup>Nagyjából egy órányira, miközben Koßdorfon túl már a csata elkezdődött. Vö. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 137.

<sup>83</sup>Német és angol változatban 500. Latin és spanyol változatban 450. <sup>84</sup>Vö. HEIDRICH 1896. 85.

elrejtette a derékhadunkat és az utóhadat, ezért úgy vélte, hogy lovaságával minden nehézség nélkül ellent tud állni. Az egyik tábornoka (*Feldmarschal*), Wolfgang Kreutz azonban, aki alaposabban megfigyelt minket, azt tanácsolta neki, hogy lovagoljon egy kicsit oldalra, hogy láthassa, mennyien is rohamoznak valójában ellene. Így fedezte fel a főerőinket, ahol a császár és a római király is ott volt, abban az alakzatban, ahogy azt az imént leírtam. Őfelségeik együtt vonultak: a császári lovasságot Piemont hercege, a királyit pedig a király fiai, a két ausztriai főherceg vezette.

Miután a választó a tömérdek lovasságunkat megpillantotta, és a vonulási rendünkből, illetve irányukból világosan felismerte célunkat, visszatért lovasai közé, és olyan szép rendben, ahogy csak lehetséges volt, az útba eső erdő felé vezette őket. Remélte, hogy az ott lévő gyalogsága olyan erős, hogy az éjszaka beköszöntéig kihúzhatja, és utána Wittenberg felé visszahúzódhat, ahogyan azt eredetileg is szándékozta. Torgau ekkor már nem tűnt ugyanis megfelelő vagy biztos visszavonulási pontnak. Későbbi nyilatkozata szerint ugyanis reggel hallotta az erőd ágyúit, amelyeket a felderítés céljából odaküldött magyarok ellen sütöttek el, és azt hitte, hogy Alba herceg csupán a fél sereggel követte őt, míg a császár a másik felével Torgaut támadja, amely bár az Elba mentén feküdt, ám nem volt nagyon ellenálló. Ez volt talán az oka, vagy – mint ahogy egyesek vélték – azért mondott le a Torgauba vonulásról, mert nem is gondolt erre, mivel neki ott helyben nem állt szolgálatára hozzáértő tanácsadó. A lényeg, hogy úgy döntött, hogy megszállja a Wittenberghez közeli erdőt, ahol előnnyel veheti fel a harcot. Hogy ezt a mocsaras és szűk ösvényekkel szabdaltd erdőt biztosan elérjék, meghagyta, hogy az összes arkebúzos és nehézlovas forduljon a könnyűlovasságunkkal szembe, hogy azalatt a gyalogságának lehetősége nyíljon nyugodtan a kijelölt helyszínt elérni. Az ellentámadást kellő bátorsággal és hevességgel hajtották végre.

Ekkorra Őfelsége a derékhaddal már csatlakozott az előhadhoz. Nagyon jó kedéllyel szólt Móric herceghez és a nápolyi nehézlovasokhoz, ahogy az ilyen jelentős tettek során a legfelsőbb hadúrnak a katonákhoz szólni illik. Csatakiáltásul pedig Szent Györgyöt, Burgundiát<sup>85</sup>, a Birodalmat, Szent Jakabot és Spanyolországot adta meg. Mindannyian az előírt rendben közelítettünk az ellenséghez. Az összes csapategység ugyanazon hadrendben indult előre, egyik egység a másik után. A jobb oldalunkon egy patak és egy kiterjedt láp állt az utunkban, amelybe néhány nehézlovas bele is süllyedt. Azért, hogy ez a töb-

<sup>85</sup>Burgundia csak a német változatban szerepel.





20. kép. A mühlbergi csata.

biekkel ne történhessen meg, illetve, hogy az előrehaladás lendülete ne törjön meg (azáltal, hogy az egyik egység a másikat kölcsönösen akadályozza és összezavarja), a hadrendet meg kellett bontani és le kellett szűkíteni. Így történt, hogy az előhad kissé oldalirányba fordulva előrehaladt, miközben az ellenség, a már említett rohamot hajtotta végre. Könnyűlovasságunkat ezáltal pedig tökéletes rendezettségben rohantak le.

Alba, felismerve a kínálkozó alkalmat, jelentette a császárnak, hogy támadni szeretne. Egyik oldalról a nápolyi nehézlovassággal rohamozott, a másik szárnyon pedig Móric herceg hatolt előre az arkebúzosokkal. Őket követve támadott a derékhadunk, amely jobb oldalról olyan hevesen küzdött az ellenséggel, hogy azt hirtelen meghátulásra kényszerült. Rohamunk alig engedett meg nekik mást, mint a fejvesztett menekülést. Hátrahagyták gyalogságukat, amely eleinte az erdőségbe való visszavonulást fedezve némi ellenállást tanúsított. Azonban a lovasságunk idővel úgy összekeveredett velük, hogy rövidesen teljesen szétszóródtak. A magyar huszárok és a könnyűlovasok, akik oldalról támadtak rájuk – csodálatos sebességükkel, amelyre az előbbieket különösen alkalmasak – vívták ki a győzelmet. Rohamukat a

*Spania, Spania!* csatakiáltás kísérte. Az igazság szerint, a régi ellenségeskedés miatt a birodalom neve egyáltalán nem vonzó számukra.

Így jutottunk az erdőbe, ahol az üldözők számára a temérdek elhajigált fegyver jelentett akadályt. Sok halott és sebesült feküdt szerzetészt, néhányukat lándzsa szúrta le, másokon kard által ütött sebek voltak, míg megint másokat golyók terítették le. Ebből is látszik, hogy bár a vég mindenki számára ugyanaz, a formája mégis meglehetősen különböző. Olyan sok fogoly volt, hogy jópáran közölünk tizenöt-húsz főt is begyűjtött. A körös-körül fekvő halottak közül számosan magasabb rangúnak tűntek. Számosan voltak, akik nem haltak bele sérülésükbe, ők szájalmasan kínlódva nyögtek vérükben úszva. Sokuk sorsa függött a győztesek szándékától: vagy levágták őket vagy fogságba estek. Ezentúl csak a foglyul ejtő szeszélyén múlt a sorsuk. Több helyen is a halottak halomban feküdtek, másutt szétszórva, attól függetlenül, hogy a végzetük harc vagy menekülés közben érte utol őket.

Őfelsége az üldözőktől egy jó mérföldnyire volt, a könnyűlovasság, német lovasság nagy része és nápolyi spanyol nehézlovak azonban csupán három mérföldnyi távolságra követték őt.

Már az erdő közepén jártunk, amikor az oda érkező császár megálljt parancsolt, és arra adott utasítást, hogy némi nehézlovak gyűljön össze, mert teljesen szétszóródtak, és ugyanolyan rendezetlenek voltak, mint a legyőzöttek.

Miután a szétszóródott mieink újból összerendeződtek, a győzelmet magabiztosabban és erélyesebben lehetett learatni, valamint így bármely, az üldözőket fenyegető váratlan helyzetből fakadó káros következmény elkerülhetővé vált. A mieink ugyanis annyira előre jutottak, hogy könnyen bajba sodorhatták volna magukat. A hadúrnak mindenre gondolva kellett elrendeznie és előre látnia a dolgokat, mivel utólag már nem mondhatja: ezt nem gondoltam volna. Ez tényleg nagyon rossz fényt vetne bármely hadvezérre.

Miután a császár megállt a római királlyal, aki ezen a napon valóban királyként tündökölt, az üldözésből visszatérő Alba herceg járult eléjük. Aranyozott acél páncélban, vörös köpenyben lovagolt egy gesztenyebarna lovon, és semmi más díszje nem volt, mint a sebeitől folyó vér. Az uralkodó rendkívül nyájasan fogadta, okkal.<sup>86</sup> Nem sokkal később jött a hír, hogy a szász herceget foglyul ejtették. Két, Nápolyból érkezett spanyol nehézlovak, három-négy spanyol és olasz könnyűlovak, egy magyar és egy spanyol kapitány állította magáról, hogy ő fogta el a választót. A császár meghagyta Albának, hogy vezes-

<sup>86</sup>Alba küllemének leírása a német változatból hiányzik.

sék Felséges színe elé. Így is történt. A bal arcát érő seb miatt teljesen vérrel borítottan, egy fríz hátason érkezett, páncélinget viselt, amelyre pántokkal fekete mellvértet erősítettek. A jobbján lévő Alba herceg mutatta be Őfelségének.

Amikor le akart szállni a lóról, hogy térdet hajtson és a páncél-kesztyűjét levéve a császárnak német szokás szerint kezet nyújtson, a császár egyiket sem engedte azonban meg neki. Valójában a fejedelmet rendkívül megviselte a szomjúság és a sebe, csaknem magánkívül volt, ehhez társult lomha nehéz testalkata. Úgy vélem, hogy Őfelsége jobban tekintetben vette ezeket, mint ahogy azt az eddigi viselkedésével kiérdemelte volna. A herceg levette a kalapját, lehajtotta a fejét, és német szokás szerint szólt Őfelségéhez: „Leghatalmasabb és legkegyelmesebb Császár, Felséged foglya vagyok.” Őfelsége így válaszolt: „Most császárnak hívsz, ez a megszólítás nagyon különbözik mindattól, amellyel korábban illetél.” Őfelsége ezt azért mondta, mert a választó és a tartománygróf a szövetséges hadsereg élén állva, egymás közötti és levélváltásaikban úgy nevezték, hogy genti Károly, aki magát császárnak gondolja. Amelyre az oldalunkon álló németek azt válaszolták: „hagyjátok csak, hogy genti Károly cselekedjen, meg fogja majd mutatni nektek, hogy ő igazán császár”.<sup>87</sup>

Erre úgy válaszolt Őfelsége, hogy a választót a saját tettei juttatták jelenlegi helyzetébe. Ez utóbbi semmit sem szólt, hanem felsőhajtvá vállat vont, lehajtotta a fejét olyan arckifejezéssel, amely szánalmat kelthetett volna, ha egy ilyen dacos és kevély barbár ezt megérdemelné. Ezután János Frigyes alázatosan kérlelni kezdte a császárt, hogy jelenlegi fogoly állapota ellenére is fejedelemként kezelje őt. Erre azt a választ kapta, hogy érdemei és tettei szerint fognak bánni vele. Alba herceget arra utasította, hogy vigye őt, kellő őrizettel a folyómenti táborba, amelyet aznap állítottunk fel, amikor átkeltünk a gázlón.

Általános volt a győzelem feletti öröm, amelynek fontossága napról napra vált egyre nyilvánvalóbbá. Aznap, Móric herceg az üldözés közepette olyan közel került az ellenséghez, hogy egy valaki közülük hátra fordulva ráfogta a lőfegyverét, amit, ha elsütött volna és nem vall kudarcot, lelőhette volna a herceget. Kísérete azonban nyomba darabokra vágta a lovast és a lovat egyaránt.

Közel kétezer ellenséges gyalogos maradt a csatatéren, akiknek egy része, – hiába volt a földön fekvő sebesült – az éj leple alatt

<sup>87</sup> Az 1546. szeptember 2-i levél szerint: „a fenséges fejedelem, Károly, aki magát az ötödik római császárnak nevezi, hispániai király” A dőlttel szedett kétértelmű rész a tartománygróf valamint János Frigyes kívánságára került a szövegbe. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 143.

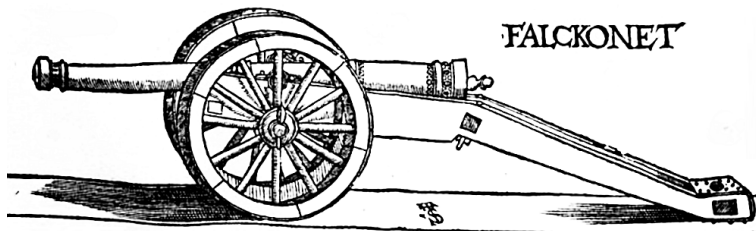


*CAROLVS incognitum rege vituato, in hanc  
Dedit qñ ferre quinq; abas, fuperna* *SAXO asta erit ponaq; illum, et vitajit  
Parore, fuperna et debellare, fuperna.*

5

21. kép. A foglyul ejtett János Frigyes V. Károly előtt.

elmenekült. A következő nap még így is nyolcszáz gyalogos fogoly érkezett. A lovasságból hozzávetőlegesen több, mint ötszáz esett el, ellenben még ennél is többen estek fogságba. Mivel sokan az oldalunkon álló németek között rejtőztek el, amit egy nemzethez tartozva könnyen megtehettek, bizonyossággal csak azok számát tudhatjuk, akiket a magyar huszárok, valamint a könnyű és nehézlovasaink ejtettek foglyul. Tudomásunkra jutott az is, hogy az ellenségből alig négyszáz lovas és gyalogos jutott el Wittenbergbe. Tizenöt kerekre fektetett ágyút zsákmányoltunk: két nagy kigyót, négy közepes félkigyót, négy közepes méretű ágyút, öt falkonettet illetve jelentős mennyiségű lőszert. Másnap még megszereztük azt a hatot, amellyekkel a többieknél gyors-



22. kép. Falkonett (falconéta) ágyú korabeli ábrázolása.

sabban vonultak vissza, és amivel egészen egy kisvárosig jutottak. Az összes poggyász és társzekér is a kezünkre jutott, amelyből a lovasok

ruhában és pénzben kimondottan gazdag zsákmányt nyertek. Ezeken kívül megszereztünk még tizenhét gyalogsági, kilenc lovassági zászlót és a választó saját lobogóját. Ernő braunschweig-grubenhageni herceg, aki az utolsó hadjárat során szinte az összes csatában a lovasságot vezette, fogságba esett, valamint rajta kívül még számos további jeles férfi. A választó legidősebb fiát leverték hátasáról, a jobb keze és a feje meg is sérült. Azt beszélik, hogy kézi lőfegyverével megölte megsebzőjét, ezt követően pedig meglépett Wittenbergbe, miután az övéi egy másik lóra segítették. Az oldalunkon a veszteség körülbelül ötven lovaszt számlált, beleértve azokat is, akik később a sérüléseik miatt haltak meg.

A császár ezt a csatát 1547. április 24-én, Szent György utáni napon és Szent Márk előestéjén, tizenkét nappal az Égerből való távozás után vívta. Egy órával dél előtt, az Elbához közel kezdődött, este hétkor fejeződött be, miután az uralkodó megszerezte a gázlókat, és az ellenséget három mérföld távolságra, harcolva követte, ami alatt csak a lovasságot vetette be, akikkel teljesen a hadrend előtt jártak. Ilyen nagy bátorság és ügyesség láttán, Károly császárt, a korábban Scipio Aemilianusról mondott szavakkal is jellemezhetjük: „Egyedül ő tudja csak, mások hozzá képest csupán árnyak.”<sup>88</sup>

Az uralkodó ezt a nagy győzelmet a mindenható Isten közreműködésének tulajdonította. Ezért úgy ismételte meg Caesar híres három szavát, hogy a harmadikat megváltoztatta, ahogy az egy keresztény fejedelemhez illő, aki felismeri az Úr ismételten elnyert kegyelmét: „jöttem, láttam, Isten diadalmaskodott.”

Mindenki csodálta továbbá azt a jámborságot, amellyel Őfelsége a szász választóval szemben viseltetett. Hiszen egy másik győztes, akit hozzá hasonló módon megsértettek, talán haragját nem nyomta volna el olyan mértékben, ahogy ő tette, hiszen önmagunk féken tartása gyakran valóban sokkal nehezebb, mint az ellenség legyőzése.

Mivel késő volt, a császár a körülötte összegyűlt csapatokat visszavezette a táborba, ahová éjjel egy óra tájban érkezett meg. Másnap, a zsákmányolt lőfegyvereket és lőszert, illetve a kivételesen nagy számú fegyvert és a fent említett hat darab ágyút egy halomba hordták össze. A magyar huszárok és a könnyűlovakosok továbbra is sok foglyot hoztak, mert az üldözés megállását követően is még portyáztak, akár három mérföldnyire is eltávolodva onnan. Alba herceg Alonso Vivesre, a nápolyi spanyol csapatok főtábornokmesterére bízta a szász herceg

<sup>88</sup> „Ille sapit solus, volitant alii velut umbrae.” A német változatból hiányzik a latin idézet, amely Plutarchus művétől kezdve Erasmus szólásgyűjteményén át számos helyen olvasható.

és Ernő braunschweigi herceg őrizetét. Ez utóbbi, amint már említésre került, a csatában esett fogságba, méghozzá egy német révén, aki a római király alattvalójaként állt Móric herceg szolgálatában.

április 26. A két napos mühlbergi pihenő ideje alatt Torgau feladta magát. A császár úgy döntött, hogy az egész hadsereget Wittenberg ellen fordítja, amely a fővárosa és egyúttal a legjelentősebb helysége volt a választófejedelemségnek. János Frigyes ezt a fontos helyet huszonöt évvel ezelőtt kezdte megerősíteni, nagy buzgalommal építette a védműveket, és rendkívül nagyszámú lőfegyverrel látta el. Az út átvezetett Torgaun, ahol a város kastélya az egyik legszebb fejedelmi rezidenciának számított egész Németországban, ahol János Frigyes általában rövid ideig, felüdülés céljából tartózkodott. Útközben a foglyoktól megtudtuk, hogy a herceg Thumbshirnt várta a csehekhez küldött csapatokkal, akik mellé húsz zászlóalj gyalogost és sok lovast toboroztak a csehek közül. Ámde a buzgalom és a gyorsaság, amely a császárra az ilyen hadi ügyekben inkább jellemző, mint másokra, megakadályozta, hogy a herceg segítségére lehessenek.

Öfelsége, a részben az ellenségtől zsákmányolt bárkákból felépített hajóhídon kelt át az Elbán, Wittenbergtől körülbelül ezer lépés távolságra. Említésre méltónak tűnik számomra, amit megtudtunk a folyóról. Nevezetesen azt, hogy éppen azon a ponton, ahol átkeltünk rajta, a csata utáni napon már csak úszva és a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett csak átjutni. Úgy vélem, hogy Urunk Istenünk ekképpen is támogatja azokat a cselekedeteket, amelyeket szolgálatában végeznek.

Ezenkívül két dolog történt, amit feljegyzek, mert mindenki látta. Amikor a spanyol arkebúzosok áthaladtak az Elbán, egy méltósággal szárnyaló sas hosszú ideig lebegett felettük, aztán egy nagyon nagy farkas ugrott ki a bozótosból, amelyet a katonák a mezőn kardszúrásokkal megöltek. Ezek az események, történjenek akár Isten jóváhagyásával, akár pusztán véletlenségből, minden jelenlévőt csodálattal töltöttek el.

Napközben szokatlanul meleg volt, a nap vérvörös színben ragyogott, és valójában úgy tűnt, hogy sokkal magasabban járt az égbolton, mint ahogy az adott évszagnak megfelelő lenne. Ez annyira világosan megfigyelhető és mindenki számára kétségtől mentes volt, hogy semmiféle ellenvéleménynek nem adhatok itt helyet. Ugyanezt észlelték ezen a napon Nürnbergben, Piemontban vagy Franciaországban is, ahogy a király elbeszélte, mindenki a nap fényének ugyanezt az árnyalatát látta. Arra gondoltam, hogy ezt a dolgot fel kell jegyeznem, mivel általánosan megfigyelték és beszéltek róla.

május 4. Miután a császár átkelt az Elbán, táborot veretett egy erdőben, a-

honnan Wittenberget már jól lehetett látni. E városnak helyzete és erősítése a következőképpen nézett ki: a kiszélesített védművek egy kiterjedt négyszöget alkottak. A hosszabbik oldala mentén, mintegy négyszáz lépésnyi távolságra az Elba folyt, aminek környezete pedig teljesen csupasz és sík, ezáltal nem nyújtott lehetőséget arra, hogy a csapatok fedezékbe húzódjanak. Egy széles és mély vizesárok övezte, amely mögött különösen vastag, hatvan láb átmérőjű fal található, olyan jó szilárdságú földből, hogy mindenütt, a tetejétől az árkokig fűvel van benöve. A fal lábánál téglából rakott meszelt fal fut körbe a tűzfegyverek elleni védekezés céljából, emellett úgy látták el árokkal, hogy azt tűzfegyverekkel se lehessen megközelíteni. A helyet öt, kelően nagy és szilárd bástya védte, valamint egy közülük is kiemelkedő várkastély, ahonnan mintegy fokerődről, az egész környék belátható és belőhető. A kastély mellett található a négyszög keskenyebb oldala, amelynek lövetéséről döntés született. A császár tehát elrendelte, hogy a Móric herceg által megígért tizenötezer<sup>89</sup> sáncmunkás minél hamarabb érkezzen meg, és Drezdából ide rendelte a tüzérséget is. Annyi volt ott abból, hogy a hely kellő felszerelését követően még mindig el lehetett hozni annyit, amennyi Wittenberg ostromlásához szükséges volt. Azonban a kivitelezés elmaradt a várakozásoktól, mert ugyan a tüzérséget átszállították, de a tizenötezer sáncmunkásból csak háromszáz jött meg, ám Móric herceg őket is csak nagy nehezen gyűjtötte össze.

Őfelsége eközben figyelmét az éppen megérkező brandenburgi választó könyörgésére fordította, aki János Frigyes érdekében, a lehető leghatékonyabban igyekezett közbenjárni. A császár másokat is meghallgatott, köztük is elsősorban a klevei herceget, aki egyben a római király veje és a szász herceg sógora is volt. Ő nagy odaadással érvet emellett, hogy Őfelsége János Frigyes életét megkímélje, valamint országából annyit, amennyi megengedhető, megtartson a maga számára. Mindezek az uralkodóban felébresztették a szánalomra és irgalomra való hajlandóságot. Mivel ez az erőszakos fejedelem oly szerencsétlen helyzetbe került, nagy uralkodóhoz méltó módon megváltoztatta eredeti szándékát, hogy fejét vétesse. Így tehát tárgyalások kezdődtek arról, miként büntessék meg a választót úgy, hogy teret engedjenek a császári kegyelemnek is; mivel ez dicséretes és egyúttal előnyös éré-

<sup>89</sup>Német változat csak ötezer főt említ. Valószínűleg tévedés a tizenötezeres szám, Móric egyik április 27-én kiadott levelében a drezdai tanácsosaitól kétezer parasztot kért sáncmunkára. Vö. ÁVILA Y ČUŇIGA 1853. 149.

nye a fejedelmeknek. Az első császárról azt mesélik, hogy többet nyert el kegyelemmel, mint a fegyverek ereje által.<sup>90</sup>

Jóllehet János Frigyes halálos ítéletéről különböző vélekedések voltak: egyesek szeme előtt csak a büntetés szándéka lebegett, mások annak a módját fontolták meg, és jó okkal állították, hogy ezáltal a császár örökre megalapozhatja a győzelmét. Ugyanakkor rámutattak arra is, milyen fontos, hogy azok, akik már csak a császár kegyelmében bízhatnak, ne jussanak végső kétségbeesésbe, hiszen saját sorsukra vonatkozóan a herceg ellen lefolytatott eljárásból vehetnek mértéket.<sup>91</sup> Az egyiket-másikat mérlegelve, a császár jellemének megfelelően úgy döntött, hogy bizonyos feltételek mellett, amelyek teljesítésével kiváltható a halálbüntetést – amelyre sokan méltónak tartották János Frigyest – ő mégis megajándékozza az életével.

Wittenbergben tartózkodott a herceg felesége, a testvére és a fiatalabbik fia, Gothában pedig az idősebb fia, aki sebesülten menekült meg a csatából. Mindegyikük feszült volt annak sorsa miatt, akit Őfelsége a közbenjárások hatására már megajándékozott az életével az alábbi feltételek mellett:

Először: megfosztották választói méltóságától a hozzá tartozó városokkal és birtokokkal együtt, amelyek közül a legjelentősebb – sok más mellett – Torgau és Wittenberg volt. Másodszor: a teljes tüzérségét a lőszerkészlettel együtt át kellett adnia. Mindezek különösen nagy mennyiségben álltak rendelkezésére, hiszen egyedül Wittenbergből, – a kisebbeket figyelmen kívül hagyva – százhusz darab nagyobb ágyút távolítottak el.

Harmadszor: Tübingiában megmaradhatott néhány kastélya és birtoka.

Negyedszer: bevehetetlen erődnek vélt Gotha védműveit földig kellett rombolni.

Ötödször: a fent említett kastélyban tárolt – a kisebbeket nem számolva – száz darab nagyobb ágyút, százezer golyót és a feles számban készletezett minden egyéb szükséges hadieszközt át kell adnia.

Hatodszor: János Frigyes rabként marad a császári udvarban vagy bármely más, a császár által kijelölt helyen, egészen addig, amíg másképpen nem rendelkeznek sorsáról.

<sup>90</sup>Lásd 61. jegyzet. <sup>91</sup>Ez a bekezdés a német változatból hiányzik.



Hetedszer: az összes Albert örgróftól elvett zászlót, hadijelvényt és lőfegyvert vissza kell szolgáltatnia, míg az örgróft magát, aki még mindig Gothában raboskodott, a császár udvarába rendelte. Vallási ügyekben János Frigyes kezdetben a legnagyobb mértékben rugalmatlannak bizonyult, de később olyan szelíden válaszolt, hogy Őfelsége nem tartotta szükségesnek, hogy tovább tárgyaljon erről. A herceg testvérétől elvettek egy várost az uradalmával együtt, amelyet Albert örgróf kapott meg.

Nyolcadszor: a hercegnek az összes Mansfeld és Solms gróftól elragadott kastélyt vissza kellett adnia. A szász kolostorokat és egyházi javakat, amelyeket erőszakkal foglaltak el, a császár rendelkezésére kellett bocsátaniuk, aki sorsukról majd a későbbiekben dönt.

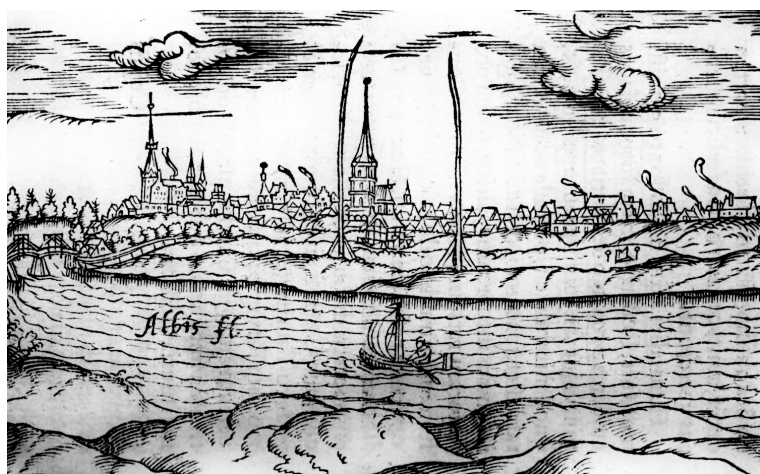
Őfelsége úgy egyezett bele a fenti feltételekbe, hogy látta, a szívének oly kedves vallásügy jó úton halad. Semmi esetre sem kívánt viszont egy régi és nemes házat, amely korábban sok szolgálatot teljesített neki, teljesen elpusztítva és minden vagyonából kiforgatva látni. Inkább a méltányosságnak és az irgalomnak adott teret, minthogy utat engedjen a haragnak és pusztá felháborodásnak, amelyre az előző évi háború miatt egyébként minden oka meglett volna.<sup>92</sup>

Mindent oly módon rendeztek el, hogy a választó életben maradjon, de mégis súlyosan bűnhődjön azáltal, hogy ő, aki eddig Németország egyik leghatalmasabb fejedelme volt, egy egyszerű lovag szintjére került. A fiait ez még súlyosabban érintette, mert nekik egymás közt kell majd felosztani mindazt a keveset, amit meghagytak számukra. Egyedül nagyravágásuknak köszönhető, hogy ennek az eddig nagyhatalmú háznak a jövőben olyannyira kevés vagyona marad. Senki sem vitathatja, hogy ilyen sorcsapások hatására bármely férfiú szelleme, legyen bármily kiemelkedő is, egyszerűen megtörne, a herceg azonban sem lealacsonyító szavakat nem szólt, sem más hasonló gesztussal nem tükrözte szerencséje leáldozását. Sőt, inkább lelki szilárdságáról tettek tanúságot szavai, amely nagy dicséretet érdemelne, ha az igaz valláshoz lenne ilyen állhatatos.

Tehát minden, a választót érintő ügyet, más egyebek mellett, amelyekről itt nem írok, mivel csak a fontosabbakat jegyeztem fel, elrendeztek, Wittenberget pedig átadták. Háromezer felszerelt Lands-  
knecht hagyta el a várost, amelyet ezt követően, császári parancsra  
április 23.

<sup>92</sup>Ez a bekezdés a német változatból hiányzik.

négy zászlóalj foglalt el. Két nappal később jött a választó felesége, hogy Őfelsége előtt fejet hajtson. János Frigyes testvérének és annak feleségének, braunschweigi Ernő herceg nővérének kíséretében lépett be Őfelsége sátrába, csupán egyik fia volt vele, mivel a másik Wittenbergben megbetegedett, a legidősebb pedig Gothában volt. Elkísérték még a római király fiai, a brandenburgi örgróf és más német urak is. A fejedelemné a lehető legalázatosabban közeledett a császárhoz. Nem szükséges ezt hosszasan ecsetelni, hiszen az olyan asszony sorsa, aki férje ennyire aggasztó helyzetét ismeri, méltóságától megfosztva, nyomorult állapotban látja, az őt figyelők számára jól láthatóan kirajzolódik arcára. A császár színe előtt térdet hajtott, ő azonban felállította és finom modorral fogadta, úgy, hogy semmi se veszett el abból, amely a korábbi körülmények között megillette. A látvány mindenkit szánakozással töltött el, férje büntetésének még friss emléke keveredett megjelenésével. Az általa elővezetett könyörgések némelyikére a császár kegyelmesen válaszolt, majd Őfelsége engedélyével a spanyol gyalogosok táborában, Alba herceg szállásán meglátogatta a herceget, aztán visszatért Wittenbergbe.



23. kép. Wittenberg látképe.

Másnap a császár megtekintette az erődöt, és látogatást tett a hercegnénél, amely mindenkit Nagy Sándor Dárius anyjánál és feleségénél tett látogatására emlékeztetett. Bizonyos, hogy egy fejedelem győzelme annál ragyogóbb, minél mérsékeltebben él vele.

Abban az időben a tatárok és a moszkoviták határvidékéről, a Boristhenes folyó területéről, amelyet jelenleg Dnyepernek neveznek, három kapitány a császár a szolgálatába ajánlotta magát, mintegy négy-

ezer lovassal. Kegyesen megköszönte ezt nekik, ám a háború alakulása feleslegessé tette alkalmazásukat, így visszafordultak. Hasonlóképpen megjelent a tuniszi király követe is, hogy ura nevében a császárral bizonyos ügyekről tárgyaljon, egyúttal négyezer arabot ajánlott fel számára. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a szkítákat és líbiaiakat egyaránt megindította az uralkodó nagysága. Felkeresték őt, hogy szolgálatukat felkínálják neki.

A császár udvartartásának egyik lovagját, Lazarus von Schwendit küldte ki két zászlóaljjal, hogy Gothát megszállják és kiszabadítsák Albert örgrófot, valamint vigyázzák addig azt a helyet, amíg a védműveit földig le nem rombolják. A többi erősséget is szerződés szerint átadták, és mivel mindent illő rendbe tettek, semmi teendő sem maradt hátra Szászországban. Ezzel szemben a szomszédos Csehországban számosan a király ellenségei közé álltak, akik közül aztán néhányan követeket küldtek rendkívül hízelgő szavakkal, ígérekkel és nagy könyörgeésekkel, aminőket csak elképzelni lehet. A császár fogadta, és magánál tartotta őket addig, amíg az elbocsájtásukra megfelelőnek nem látta az időt.<sup>93</sup>

Míg ezek történtek, addig Szászországban az ifjabb braunschweigi Erik herceg<sup>94</sup> Bréma ostromába kezdett kétezer lovassal és négyezer gyalogossal. Őfelsége segítette őt ebben a vállalkozásban, mivel a lutheránus lüneburgi hercegeknek és a szövetségnek is egyaránt az ellensége volt. Ennek a pontos leírása azok feladata, akiknek majd ezt az eseményt meg kell örökíteniük. Erik herceg azonban vereséget szenvedett Albert Mansfeld gróftól, a lutheránus lázadótól, valamint a szász herceg kapitányától, Thumbshirntől, aki a Csehországban betett csapatokat nagy kerülő út megtétele után Mansfeld grófhoz vezette. Egyesülten négyezer lovasnak és tizenkét-tizenháromezer gyalogosnak parancsoltak. Később Erik herceg a császár által a (Hansa) városok elleni háborúhoz kijelölt kapitányt vádolta azzal, hogy nem érkezett meg hozzá időben.<sup>95</sup> Kölcsönös vádaskodás alakult ki közöttük, aminek az lett a következménye, hogy Őfelsége végül a kapitányt hadnagyaival együtt letartóztatta. Ez egy hosszúra nyúló ügy, amellyel azonban azok foglalkozzanak, akik majd a császár történetét részletesen bemutatják. Csak azért említettem meg, hogy rávilágítsak János Frigyes fegyveres erejének jelentőségére és nagyságára. Saját bevallása szerint, a császárral szemben nem kevesebb, mint har-

<sup>93</sup> A király ellen szövetkező rendek által küldött követekről van szó, akiket Károly sokáig visszatartott a testvére kérésének engedve. Vö. ÁVILA Y ÇUÑIGA 1853. 154.

<sup>94</sup> A spanyol változatban tévesen Henrik szerepel.

<sup>95</sup> Georg von Wrisberg a meg nem nevezett tiszt.

mincezer gyalogossal és hétezer lovassal tudott volna kiállni, feltéve, hogy a császár még tizenkét napig habozott volna. Bizonyosan elegendő ereje lett volna ahhoz, hogy ellenálljon négy-ötezer lovasunknak és tizenhatezer gyalogosunknak, amennyiben azoknak a vezérei nem lettek volna alkalmasak ahhoz, hogy személyükben pótolják azt, ami a létszámunkban hiányzott. Hogy a választó ezzel az erővel valóban rendelkezett, egyértelműen alátámasztja az, hogy veresége előtt, valamint a csata során elpusztított zászlóaljain kívül maradt még négyezer lovasa, tizenkét-tizenötezer Landsknechtje tökéletes állapotban, nem számolva a Csehországból még várt támogatást. Az volt a terve, hogy amennyiben nem adódik számára a csatára kedvező lehetőség, akkor hadseregét megosztja: ő maga Magdeburgba, egyik fia Gothába, másik fia Wittenbergbe, két kapitánya pedig Heldringenbe és Sonnewaldba húzódik vissza. Így, a császárt minden oldalról körülvéve, ezáltal az ellátmánytól elzárva akarta a háborút folytatni. Mindezeket a nehézséget azonban az Őfelsége által kivívott hatalmas diadal semmivé tette, miközben azok a csapatok, amelyek Erik herceget legyőzték, maguktól elkezdtek szétszéledni.

És nem csak ők egyedül! Fülöp tartománygróf, – akinek szokása volt, hogy mindenre, ami csak a terveit elősegíthette, alaposan figyelt, – felhagyott a szándékaival, elvesztette a külső segítségbe vetett reményét is. Ugyanis korábban némi pénzt már fizettek neki azok, akik ugyanúgy, ahogy ő, a császár ügyeit más irányba fordították volna.

Ez igazolja, hogy mennyire fontos volt a választó, János Frigyes személye és hatalma Németország számára. Miután ugyanis legyűrtük és elfogtuk őt, megszűnt minden akadályozó tényező, mert nem akadt más, aki azt hitte magáról, hogy az ország minden hatalmával rendelkezik. A győzelmünk annyira döntőnek bizonyult, hogy a tartománygróf, Móric herceg, most már a választófejedelem közvetítésével kezdett puhatolózni a kegyelem elérése céljából. Eleinte olyan lehetetlen feltételeket kínált, amelyekből, ha nem is fogadnák el őket mind, még mindig maradna valami, ami után azt mondhatja, hogy ügyesen tárgyalt.

Móric herceghez csatlakozott a brandenburgi választó is közbenjáróként, mivel a császár számos esetben adott a szavukra, így a tartománygróf nevében elővezetett kérést is elégedetten hallgatta meg. Azonban a császár semmi esetre sem rejtette véka alá azt, hogy mit vár el a tartománygróftól. Ez utóbbi engedett bizonyos dolgokban, viszont számos, szívéhez közel állót megpróbált megőrizni, amik ellen Őfelsége határozottan tiltakozott. Nem is akarta ezután folytatni a tár-

gyalásokat a tartománygróffal, mondván, hadd tegye a gróf azt, amit jónak lát.

Fülöp tartománygróf táborunktól nyolc mérföldnyire kapta meg ezt a választ, a Móric által birtokolt Lipcsében, és emiatt teljesen kétségbeesetten utazott el onnan. Ekkorra már nem maradt más útja a megmenekülésre, mint amitől a leginkább tartott és amiről azt mondta, hogy semmi esetre sem akarja megtenni: azaz a császár lábai elé borulni bocsánatáért könyörögve és teljes mértékben alárendelni magát parancsainak. Ezért aztán ismét Móric herceget kérte, hogy közvetítsen a személyes találkozó létrejöttének reményében. Behódolásának a császár által előírt feltételeit pedig saját kezűleg vetette papírra. Ezzel ezt az ügyet elrendezték.

Ezt követően Ófelsége a szászországi Halle felé vette az irányt hadseregével, amely város útba esik Hessen felé. Aznap, mikor Hallébe be- június 7–10.  
vonultunk, megérkezett Albert brandenburgi örgróf, akinek, mint azt már korábban említettem, a császár a szabadsága mellett visszaadta az elveszített hadijelvényeit, zászlóit és tüzfegyvereit, hogy semmiben se szenvedjen hiányt fogsága után. Az uralkodót ez oly mértékben boldoggá tette, hogy a fejedelem megszabadítását mindkét hadjárat eseményei közül a legkedvesebbek közé sorolta. Albert örgróf a császárhoz járulva csupán ennyit szól: „Kegyelmes Uram, nagyon hálás vagyok Istennek és Császári Felségednek”. Véleményem szerint ennél többre nem is volt szükség.

A római király két nappal azelőtt indult Prágába, hogy a császár távozott Wittenbergből.<sup>96</sup> Ferdinándot saját és Móric herceg lovasága, nagyjából két-háromezer fő kísérte, valamint öt-hatezer német Landsknecht gyalogos, köztük azok is, akiket később küldtek hozzájuk Marignano márki seregéből. Ófelsége pedig, amint említettem, Wittenbergből a tartománygróf ellen vonult, aki Németországban minden rossz és zűrzavar gyökere volt, és ezért feltétlenül ki kellett gyomlálni. Amennyiben a császár személyesen vonult volna Csehországba, akkor késlekedett volna a tartománygróf elleni lépésekkel, ami végzetes hibának bizonyult volna, és egy újabb háború kezdetét jelentette volna. Ha viszont alávették, akkor az a cseh ügyek rendezését is megkönnyíti, mert az összes ottani lázadó és a németországiak is rá figyelnek, mint reményükre és vezetőjükre, aki János választófejedelem után következik. Ófelsége ezért engedte a római királyt sietve távozni, mivel a fegyveres erőit annyira növelte a nagy győzelem híre,

<sup>96</sup>Helytelen, ez május 25-én történt. 1853. 158.

amennyire ez az országot azonnali félelemmel töltötte el. A király így erővel vagy kegyelemmel könnyen engedelmességre szoríthat bárkit.

Ferdinánd király távozása előtti napon megjelentek a magyar huszárok kapitányai, hogy kezet csókoljanak a császárnak, és hogy kérjék tőle alázatosan országuk megmentését.<sup>97</sup> Beszédük az időhöz és a körülményekhez méltó volt. Őfelsége válaszában kegyesen vigasztalta őket; emellett kibocsátott a kapitányok és országuk rendjei számára egy írást olyan reményteljes ígéretekkel, amelyek érdemeikhez illőek voltak. Emellett mindegyik vezérnek háromszáz korona értékű aranyláncot adományozott, minden alattuk szolgáló katonát pedig zsoldján felül gazdagon megjutalmazott, amelyet ők, mint ajándékot nagyon nagyra értékelték.

június 4. A wittenbergi tartózkodása során a császár Móric hercegre ruházta át a választói méltóságot, az ehhez tartozó helységekkel együtt. Látható tehát az is, hogy a nagy ügyek közepette sem feledkezett el a kisebbekről: parancsára azok a katonák, akik átúsztak az Elbán és az ellenséges hajók megszerzésében részt vettek, kaptak egy, a harci vi-  
seletükhöz igazított karmazsinszínű köpenyt, valamint harminc arany koronát és egyéb előnyöket a zászlóaljuknál.

Halléban, a magdeburgi püspökség egyik nagy városában, amelyet János Frigyes korábban meghódított, a császár a püspöki palotában kapott szállást. Itt várakozott a tartománygróf érkezésére, hogy elvégezhesék mindazt, amit a tárgyalások révén a két választófejedelem közvetítésével egymásnál elértek.

Amennyire emlékszem, a fő feltételek a következők voltak:

A tartománygróf alávetette magát Őfelségének egész országával együtt, amely hűséget esküdött neki. Legelőkelőbb városai közül négyet átadott a császárnak, és az általa kijelölt erődítményeket lerontatta.<sup>98</sup> Százötvenezer arany guldent kellett fizetnie, ezen felül át kellett adnia az összes ágyút, több mint kétszáz darabot kerékre szerelve, illetve a lőszerkészletét is. Szabadon kellett engednie az 1545 óta fogóságban tartott Henrik braunschweigi herceget, akit Őfelsége visszahe-  
lyezett tartománya élére.

Mindenről, amit jogtalanul magához ragadott, a birodalmi kamarai bíróság fog majd dönten. Különösen fontos volt számára, hogy ez a pont ne kerüljön a feltételek közé, korábban mindenáron ehhez ragaszkodott, a teljes megegyezés feltételül kötötte.

<sup>97</sup>Névszerinti felsorolásukat lásd az Istvánffy Miklóstól vett szemelvényben a kötet végén.

<sup>98</sup>A tartománygróf öt jelentősen erődített helyvel rendelkezett ekkor (Kassel, Ziegenhain, Gießen, Rüsselheim, Rheinfels.)

A tartomány alattvalóinak és nemeseknek esküt kellett tenniük, valamint meg kellett fogadniuk, hogyha a tartománygróf a köteles engedelmesség útjáról letérne, akkor fogva tartják és átadják Őfelségének.

Mindezek fejében a császár a tartománygróft megajándékozta az életével, és leveszi róla a birodalmi átkot. Emellett ígéretet tesz arra is, hogy nem fogja élethosszig tartó fogsággal sújtani.

Ezek azok a fő feltételek és pontok, amelyek mellett a császár újból kegyébe fogadta a tartománygróft.

Mielőtt a tartománygróf Halléba érkezett volna, a spanyolok és a németek között viszály robbant ki, amely annyira kiéleződött, hogy június 12. Őfelségének személyesen kellett közbeavatkoznia. Ez feltétlenül szükséges intézkedés volt, mivel a széthúzás már annyira hevessé vált, hogy csak egyedül a császár, és senki más nem tudta volna azt lecsendesíteni. Ámbár Őfelsége testi épségét igencsak veszélyeztette, amikor a dühüktől teljesen elvakított viszálykodók közé állt.<sup>99</sup>

Őfelsége ekkor bocsátotta el a cseh küldöttséget azzal a döntéssel, hogy mivel ő a Cseh Királyság számára a legjobbat akarja, ezért közbenjár a királynál, hogy az előterjesztett sérelmeiket orvosolja, feltéve, ha ők mindenekelőtt visszatérnek az ő engedelmességhez. Amennyiben ez nem történne meg, akkor a császárnak akként kell gondoskodnia testvére ügyeiről, mintha a sajátjai lennének. Ez volt a válasz lényege: az ez ügyben kiadott iratban és a szóbeli döntésben ezt részletesebben és jobban tárgyalták.

A kijelölt napon a tartománygróf száz lovassal érkezett meg Halléba. Sógoránál, Móric hercegnél, azaz most már választófejedelemnél szállt meg. Másnap, étkezés után a brandenburgi és a szász választófejedelem kíséretében, a császár által meghatározott órában a palotába ment. Őfelsége a szertartáshoz illő módon feldíszített nagy teremben volt. Német fejedelmek, nemesek és lovagok nagy számban jelentek meg, hogy megnézhessék, amiben nem hittek korábban, és aminek a tartománygróf ígérete szerint nem szabadott volna megtörténnie. A tartománygróf sapkáját kezébe fogva, hajadonfőtt térdre hullt a császár előtt kancellárjával együtt, aki ura nevében a következőket mondta:

<sup>99</sup>Bartholomäus Sastrow beszámolója szerint, aki szemtanúként volt jelen, a vita azon robbant ki, hogy számos spanyol lovas egy a németek által tőlük elrabolt lovat akart visszaszerezni. Miksa főherceget, akinek a feladata a vita lecsendesítése volt, olyan súlyosan megütötte az elégedetlen németek közül az egyik a vita közepette, hogy a jobb karján hosszú ideig kötést kellett viselnie. ÁVILA Y ČUŇIGA 1853. 161; SASTROW 1824. II. 28.

„Legfelségesebb, legmagasabb, leghatalmasabb, diadalmas és leggyőzhetetlen fejedelem, császár, legkegyelmesebb Urunk! Fülöp heszeni tartománygróf ebben a háborúban Felségedet súlyosan megsértette, jogos neheztelésre adott okot, és másokat is hasonló tévútra vezetett, amiért Felséged a legszigorúbb büntetéssel sújthatná őt. Mindazért pedig, ami történt, legalázatosabban kinyilvánítja bűnbánatát. A könyörgésének megfelelően, hogy Felséged színe elé járulhasson, feltétel nélkül és önként azzal az alázatos kéréssel jelent meg, hogy Isten szeretetére és irgalmasságára, valamint Felséged saját veleszületett jóságára való tekintettel, Felséged elégedjen meg azzal, hogy a szokásos kegyelemmel és szelídséggel ezt a sértést megbocsátod, és őt kegyedbe visszafogadod. Ugyanakkor azt is kéri, hogy a birodalmi átkot kegyeskedj hatályon kívül helyezni, amelyet Felséged nem ok nélkül, hanem teljes joggal mondott ki rá., Valamint engeddd meg azt is, hogy bírhasa tovább a tartományát, kormányozhassa békében alattvalóit, mindezt Felséged megbocsátása és kegyelme reményében. A továbbiakban Felségedet minden időben, Isten által fölé helyezett egyetlen urának és császáranak ismeri el, akit tisztelni, és akinek engedelmeskedni fog. Mindörökké megtesz ezentúl mindent, ami Felséged, illetve a Szent Római Birodalom szolgálatában álló fejedelemnek és vazallusnak a kötelessége. Soha nem fog tenni semmit se titokban, se nyílt szín alatt Felséged ellen, hanem egész élete végéig Felséged legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája lesz, és Felséged óriási irgalmát az elnyert megbocsátásban elismeri, amiért ő szeretne most és a jövőben is folyton a lekötelezett hálájával köszönetet mondani. Így Felséged a tények alapján felismerheti, hogy a tartománygróf és az övéi mindent híven megtartanak és végrehajtanak, amit számukra a kegyesen kiadott feltételek előírnak.” Szó szerinti pontossággal ez volt a térdeplő tartománygróf érdekében elhangzott beszéd.

A császár az egyik jelenlévő német tanácsosát bízta meg, hogy a nevében választ adjon, ami a következő szavakkal történt: „Őfelsége, legkegyesebb urunk megértette a tartománygróf által elővezetetteket, és annak a beismerését, hogy olyan súlyosan és durván sértette meg Őfelségét, hogy nincs az a kemény büntetés a világon, amelyet bűnéért meg ne érdemelne. Figyelembe véve azonban azt a tényt, hogy lábai elé borult, illetve néhány közbenjáró fejedelem kérését is, Őfelsége veleszületett jóságából fakadóan, jogszerű úton feloldozza az elene kimondott birodalmi átok alól, és nem véteti a fejét, ahogy azt a lázadása miatt megérdemelné, sem életfogytig tartó elzárással, sem pedig javainak elkobzásával nem bünteti. Őfelsége általában nem akar semmit, csupán azt, amely a legkegyelmesebben előírt feltételekben



áll, továbbá visszaveszi kegyébe a tartománygróf összes alattvalóját és udvari szolgálóját. Magától értetődik, hogy mindannak pontosan meg kell felelnie a megállapodásban rögzített feltételeknek, és semmiképpen sem közvetlenül, sem közvetve nem tehet ellenük semmit. Őfelsége azt akarja hinni és remélni, hogy a tartománygróf alattvalóival egyetemben felismerik és kiérdemlik az Őfelsége által tanúsított óriási irgalmasságot.” Szó szerint ez volt a tartománygrófnak adott válasz, aki az egész eljárás alatt végig térden állva maradt, és majd csak utána emelkedett fel; a császár nem nyújtotta felé a kezét, és mindenféle más uralkodói kegyet jelző formaságtól is tartózkodott. Emlékezetes példája volt ez az emberi szerencse forgandóságának, illetve az isteni Gondviselés csodálatos működésének: a tartománygróf térdre ereszkedve, nem messze tőle pedig a szabad, és elégtételt nyert Henrik braunschweigi herceg, akit korábban ő tartott fogságban. Miután mindez megtörtént, Alba herceg felszólította a tartománygróft, hogy tartson vele, valamint meghívta a két választófejedelmet vacsorára a szállására, ahol lakott, így hát odamentek. Amint a vacsora véget ért, rendelkezésére bocsátotta a kastély egyik szobáját és őrizetét a lombard hadsereg egyik császári kapitányára, Don Juan de Guevarará bízta.

Fülöp tartománygróf eleinte rendkívüli türelmetlenséggel viselte a fogságot. Mivel nem ítélték életfogytig tartó fogságra, valójában azt hitte, hogy ezt rövidesen megkönnyítik, csupán látszólagos lesz, és ezért akár azt is megengedik neki, hogy a hesseni erdőkben vadászgasson.

Ám úgy tűnik, a mi Urunk Isten úgy engedte történni, hogy végül ő, aki azt hitte, Németországban mindenkinek megszabja a mértéket, miként éljen és cselekedjen, maga ellen járt el, amikor saját kezűleg kellett leírnia önnön kapitulációját. Mindeközben nem értette meg, hogy az életfogytig tartó fogva tartás pusztá kizárásával, a határozatlan ideig tartóról annak a személynek kell döntenie, akitől ezt az ítéletet kapta. Később belátta, hogy önmaga ellen beszélt, nyugodtabb lett, és türelmesebben viselte sorsát. Így zuhant a tárgyalások során ügyességében bízva, saját maga révén szerencsétlenségbe, és elvesztette a háborút a szász választófejedelelem számára, akinek pedig nagy hadvezérként szeretett volna hasznára lenni.

Isten a lutheránusoknak ezt a két fejt, miután nagy zűrzavart okoztak a kereszténységben, a császár kezére adta, olyan, számára tiszteletteljes úton-módon, hogy azt a világnak tudni és ismerni kell az idők végezetéig. Mivel a két fejedelemről beszélek, nem tűnik helytelennek megemlíteni, hogy őket miként ítélik meg. János Frigyes nagy

bátorságú úr, nagyon kedves, okos, nagylelkű és lelki alkata szerint mindenben, amit mond, egyenes. Ezek a jó tulajdonságok annyira népszerűvé tették őt egész Németországban, hogy mindenütt őszinte barátai voltak. Összehasonlíthatatlanul békésebb a tartománygrófnál, akinek a biztatására, mint sokan azt gondolják, kezdett háborúba az elmúlt évben.

Más a helyzet Fülöp tartománygróffal, aki a leginkább békétlen jellem, és aki a szervezkedések nagy rajongója. Nem beszél oly kedélyesen, mint amaz, és nem is túlságosan bölcs a tetteiben, hanem inkább kihívó. A bátorságot illetően nem gondolkodnak róla olyan elismerően, mint a választófejedelemről, de mivel az eddigi eseményekben nagyon tevékeny volt, a szövetség hadvezéréként róla többet beszéltek, mint amarról. Mindazonáltal a szász hercegnek jóval nagyobb volt a tekintélye, mint neki.

Őfelségét Halléban érte utol a Szentatya üzenete, a kivívt győzelemért nagy elismerésben részesítette: az ügyben kiállított brevében a legnagyobb és legbátrabb jelzővel (*epiteton*) ékesítette fel. Mindezt nem kevesebbel, mint erényével érdemelte ki.

június 22. Miután elvégezték az összes ügyet, a császár elhagyta Hallét, miközben a korábban kiadott parancsa szerint Gotha erődítését lerontották, és az ott található lőfegyvereket Frankfurtba szállították. Ugyanígy a tartománygróf összes erődjének lerombolását is elrendelte, egy kivételével, amelyet meghagyott neki. Más protestánsoktól elvett tüzérségi fegyvereket és lőszert szintén Frankfurtba vitett, kivéve a Wittenbergben talált száz darabot, amiből ötvenet Milánóba, ötvenet Nápolyba küldetett. A két hadjárat során lefoglalt többi fegyvert és készletet szintén Frankfurtban halmozták fel. Ott volt még a tartománygróf kétszáz ágyúja, amelyből százat Gothából, százat pedig a szövetségi hadsereg feloszlását követően a magukat feladó városokból hozták össze azért, hogy majd onnan tovább szállítsák Németalföldre. A négy-százból százat küldött kerekre helyezve Spanyolországba, és még további száznegyvenet szintén oda, száznegyven pedig Németalföldön maradt. Mert helyénvaló, hogy az összes országa minden részére elérjen kivívt győzelmének híre, és láthatóak legyenek dicsőségének jelei.

Amint ezeket az ügyeket intézték, és a tartománygróf, valamint a szász herceg kapitulációjának pontjait elkezdték teljesíteni, Őfelsége a bambergi úton elindult Nürnberg felé. Így nem távolodott el Csehországtól túlzottan, hanem továbbra is a határ közelében maradt, hogy a római király törekvéseit a hűtlen alattvalóival szemben támogassa. Rövidesen meg is érkezett a hír, hogy az országot lecsendesítette. Akkora

súlya van a vitéz fejedelem dicsőségének, hogy általa minden vállalkozás lendületet nyer, legyen az bármily nehéz.

A császár átvonult Tübingián, ez egy nagyon termékeny tartomány, ahol az átkelés a helyiek által megerősített és leszűkített utak, átjárók miatt meglehetősen nehézé válhatott volna. Könnyen észrevehető volt, hogy a helybeliek dédelgetett reményei a tényleges történetektől mily távol estek, és olyannyira uraik fegyvereseibe vetették bizalmukat, hogy ott a diadalmas császár érkezésére egyáltalán nem számítottak. Ugyanis az átjárók úgy voltak kialakítva, hogyha nem értünk volna el győzelmet, számunkra nem lett volna lehetséges azokon keresztül jutni, így viszont könnyedén átkeltünk, mivel a győztesnek semmi sem túl nehéz.

Sok történetet hagytam említés nélkül, például a tartománygróf háborúját a braunschweigi herceg ellen, ez utóbbi fiának, ifjabb Erik hercegnek, valamint Gröningen és Wrisberg uraknak Bréma elleni vállalkozását, továbbá egyéb részleteket is. Tettem mindezt azért, mert nem szeretném azokat, akik ezeknek az eseményeknek a leírására vállalkoznak, témájuktól megfosztani, valamint emlékiratomat nem szerettem volna indokolatlanul kibővíteni. Leírásommal az a célom, hogy beszámoljak a császár nagy és lovagi tetteiről, ennek emlékéül számon, hogyha rajtam áll, soha ne merüljön feledésbe.

Útközben János Frigyes Gothából távozó idősebb fia megjelent, hogy kinyilvánítsa hódolatát a császárnak, és kijelentette, hogy egyetért mindazzal, amivel az apját büntették. Őfelsége rendkívül kegyesen fogadta és meghallgatta, a tárgyalást követően magához szólította, és érdeklődött fej- és kézsebének állapota felől. Mind erre a fiatalúr nagy örömmel válaszolt. Az ilyen kedvesség illik valóban a győztes fejedelemhez.

Bambergben fogadta az uralkodó a pápai legátust, majd ezt követően Nürnbergbe ment és ott maradt néhány napig, hogy döntsön a soron következő birodalmi gyűlés helyszínéről. Mivel Ulm – ahová eredetileg tervezte – a levegő megromlott állapota miatt nem tűnt alkalmasnak arra, hogy a birodalom fejedelmei, rendjei és városainak küldöttei ott gyűljenek össze. július 3. július 6–17.

Ekkortájt az igen hatalmas Lübeck város küldöttséget menesztett a császárhoz. A követek előadták, hogy a város sohasem volt engedetlen, ami valójában igaznak bizonyult, mivel Őfelsége ellen ők valóban semmilyen ellenségeskedésben nem vettek részt. A bocsánatért könyörgő brémaiak pedig a dán királyt kérték fel közvetítőnek, hogy visszanyerjék az uralkodó kegyét. A pomerániai és lüneburgi hercegek szintén könyörögve és magyarázkodva bocsánatért esedez-

tek. Braunschweig, Hildesheim és Bréma Augsburgba küldték követeket, hogy a birodalom fejének irgalmát elnyerjék, mert tudták, milyen könnyen megbüntethetné most őket. Ehhez most sem saját személyére, sem a hadseregének odarendelt alakulataira nem lenne szüksége, pusztán elegendő lenne fejedelmi szomszédaiknak parancsot küldenie, hogy szálljanak hadba ellenük. Ezek az urak vágytak volna is erre, mivel igen kedvezően és egyúttal könnyen kivitelezhető lett volna, miután a szövetséget, amelyre a lázadó városok támaszkodhattak volna, július 14. az elmúlt esztendőben a császár feloszlatta.<sup>100</sup>

Hamburg hódolt még be, amikor a császár Nürnbergben volt, így ez a legjelentősebb tengeri kikötőváros tette meg elsőként ezt a lépést. Nagy pénzüsszeget kellett fizetnie, és amit korábban még nem tett meg: Ófelsége felsőbbtségét kellett elismernie, valamint vállalniuk kellett egyéb kötelezettségeket, amelyeket a császár kiszabott rájuk.

Ezzel egyidőben sok más helység is behódolt, amelyeknek pontos felsorolásától eltekintek, mert különben soha nem érnék a végére; csak azokat említettem meg – nehogy úgy tűnjön, mintha elfelejtettem volna – amikről eredetileg is beszéltem.

Ha ezek nem éreznék magukat szerencsésnek attól, hogy Ófelsége még a birodalmi gyűlés kezdete előtt megbocsájtott nekik, úgy véleményem szerint, sokkal súlyosabb büntetést érdemelnének, mint ami számítanak a fenyegető veszélytől való félelemre nem figyelve.

Ily módon rendezte el a császár a németországi ügyeket a lázadás fejei ellen, akiket annyira elbizakodottá tett hatalmuk és nagyravágyásuk, annyira hatalmasoknak és erőseknek vélték magukat, hogy minden kétely nélkül, teljesen észszerűnek tűnt számukra, hogy lázadást kezdeményezzenek. Való igaz, hogy hatalmuk nagyságával szemben, ha emberi mércével nézzük, a teljes maradék kereszténység egyesülve is nehezen tudott volna ellenállni. De a Mindenható Isten engedte, hogy a jobb történjen, és így nyerte el V. Károly ezt a diadalt, amely a nevét nagyobb dicsőséggel ragyogja be, mint a római császárokét. Mivel közülük egyikük sem múlta felül sikeresség szempontjából, és ami az indítékait illeti, mindegyiküknél előkelőbb helyen áll.

A választófejedelmek, mint a rajnai palotagróf, a szászországi Móric, a brandenburgi a rokonaival, a württembergi herceg, és ami Németországban lehetetlennek tűnik, még maga Fülöp tartománygróf, más fejedelmekkel és az összes birodalmi várossal együtt arra kötelezték magukat, hogy az egyház megerősítésében munkálkodnak. Erről

<sup>100</sup>Ez a bekezdés hiányzik a német változatból.

küldött Őfelsége Augsburgból, a birodalmi gyűlés helyszínéről, Trient bíborosfejedelme által a Szentatyának egy átfogó jelentést.<sup>101</sup>

Ennek a háborúnak a jelentősége sokkal részletesebb képet igényel, mint amit felvázoltam. Nekem csupán az volt a célom, hogy azoknak támogassam az emlékezetét, akik az egészet kívánják pontosan ábrázolni. Csak annyit teszek még hozzá, hogy Julius Caesarnak, akinek a feljegyzéseit csodálja az egész világ, tíz évre volt szüksége, hogy legyőzze Galliát. Mikor azonban a Rajnán kelt át és eltöltött a németek földjén tizennyolc napot, Rómában hálát és köszönetet mondtak az Isteneknek, mivel úgy vélték, hogy már ennyi elegendő a világot uraló rómaiak tekintélyének és a felsőbbségének szaporításához.

Ezzel szemben a császár kevesebb, mint egy év alatt Németországot, a rómaiak, de akár a kortársaink tanúsága szerint is rendkívül vitéz lakóival együtt uralma alá hajtotta. Miközben Nagy Károlynak Szászország meghódításához harminc évre volt szüksége, addig a császár kevesebb, mint három hónap alatt az egész ország urává vált.

Ennek megfelelően a tárgy jelentősége terjedelmesebb bemutatást követelne meg, mint amit magam nyújtok. Mivel én csak az igazságról tudósítottam szabadon és érzelmek nélkül, hogy ezáltal azok emlékezete, amennyire ez tőlem függ, aki mindezt láttam, örökké fennmaradjon, ahogy ezt ez a nagyszerű vállalkozás megérdemli. Ezt, miképpen az előző évit is, a császár olyan bölcsességgel vezette, hogy másvalaki irányítása alatt, minden bizonnyal nem ilyen lett volna a végkifejlet, mint amit mindannyian megtapasztaltunk. Minden egyes alkalommal, amikor a hadvezér művészetére szükség volt, a megfelelő döntéseket hozta meg, volt ereje és eltökéltsége is, így mindkettő úgy alakult, hogy Őfelsége dicsősége a korábbi hadvezérekét olyan mértékben beárnyékolja, mint ahogy szellemben és bátorságban is felettük áll.

## **Őfelsége a római király Prágában 1547. július 10-én kelt levele Gámiz követ úrnak, Őcsászári felségének a csehországi sikerekről.<sup>102</sup>**

Híradás a július 3-a után történekekről. Elmúlt kedden Prága városa abban a helyzetben volt, hogy – miként arra számítani lehetett, nem kevés fölfuvalkodott-

<sup>101</sup>Ez a bekezdés szintén hiányzik a német változatból.

<sup>102</sup>A spanyol, olasz és angol változatban Ferdinánd királynak a csehországi helyzetről beszámoló levelével zárul Ávila munkája.

ságtól és rosszindulattól vezérelve – kihallgatásuk és kérvényük idejét péntekig halogatták. Körülbelül déltájt elkezdték lőni a folyó másik oldalán lévő arkebúzosainkat, így mi is ezt tettük. Parancsot adtunk viszont arra, hogy ne támadjanak a ránk törők ellen, amíg Marignano márki meg nem érkezik az övéivel. Értesültünk ugyanis arról, hogy már négy mérföldön belül van, ezért futárt szalasztottunk elé, hogy sietesse vonulását. A városban lévők elszántnak bizonyultak, nem elégedtek meg arkebúzosaik lövöldözésével, hanem ágyúikat is elsütötték, amellyel öt-hat emberünket megölték. Hamarjában elkezdték megerősíteni magukat, rámpákat készítettek ágyúik számára, amelyeket a hídnál lévő kapunál helyeztek el. A következő reggel ugyanezt tették. Csak ekkor tudtuk meg – amikor már késő volt ugyebár, – hogy éjjel, a folyó túlsópartján lévő helyekről sokan érkeztek a városba. Kiküldtünk tehát néhány fegyveres lovast és magyart, valamint Carlo Xaradint (Zierotin) velük együtt, hogy gázoljanak át a folyón, és először intsek őket arra, hogy távozzanak és békében őrizzék meg házaikat, de parancsot adtunk arra is, hogy ha nem így tennének, akkor megölhetik őket. Amikor felkelt a nap, a városban lévők meglátták lovasainkat a másik parton: legalább ezer fővel álltak fel ellenünk, kézi lőfegyverekkel és egyéb fegyverekkel szálltak velünk szembe, de elsöpörtük és megfutamítottuk őket a városkaput is áttörve. Közülük kétszázötven cseh veszett oda, valamint fogságba esett száz-húsz. A városból bár számos muskétával és ágyúval lőttek ránk, de közülünk senkit sem öltek meg.

A rendelkezésre álló erő, és a Marignano márki dél körül érkező gyalogsága kétségbe ejtette őket. Elkezdték könyörögni, ígéretet téve, hogy megfordítják és elviszik tüzérségüket azokról a helyekről, ahová telepítették őket. A városukból pedig élelmet küldtek a hadinépünk számára, akiket korábban kitiltottak onnan, mivel úgy őrizték kapuikat, hogy ne lehessen bejutni rajta.

Az általunk küldött, idézésre adandó válaszuk határidejét ravasz és gonosz szándékkal akarták meghosszabbítani. Ravasz és gonosz volt, mert így akarták helyzetüket biztosítani. Azonban mindenre fény derült: tizenkét levelet írtak ugyanis különféle támogatóik részére. Végül ezek közül csak hármat küldtek el, egy példány pedig eljutott hozzánk. Igaz ugyan, hogy később ezt megbánták, és visszavonták azokat, a többit pedig nem küldték el.

A múlt péntek volt a számukra meghatározott határnap, amit arra kaptak, hogy válaszoljanak az idézésünkre. El is jöttek az Ó- és Újváros kastélyából, nagyjából mintegy ötszáz személy, többek között püspökeik, báróik és nemesaik is összegyűltek hívásunkra és tanácskozást kezdtünk a nagy csarnokban. Arra utasítottuk őket, hogy beszéljenek és adjanak magyarázatot az általuk aláírt, ellenünk szóló cikkelyeikre, amelyek az idézésben olvashatóak. Erre, a saját, illetve a polgártársaik nevében adott feleletükben beismerték tévedésüket, súlyos



CXI. CAROLUS BARO ⁂ ZIEROTIN.

24. kép. Zierotin Károly báró képe.

hibájukat, aztán térdre borulva könyörögtek, hogy fogadjuk vissza őket királyi kegyünkbe.

Erre azt a választ adattuk, hogy nagyon is jól tudták, hogy akaratunk ellenére korábban mit cselekedtek, – csakúgy, mint az elmúlt napokban, amióta ide jöttünk – és ez mindenki számára nyilvánvaló. Aztán elolvastattuk velük a történeteket jóval bővebben, mint ahogy azt az idézésbe foglaltuk. Amikor a szöveg végére értek, mindannyian térdre borultak, a többség sírt, és arra kérleltek ismételtén, hogy legyek kegyes megbocsátani nekik. Szószólójukként és ügyvédjüként a jelenlévő Ferdinánd fiamat, Ágost herceget és a tescheni herceget neveztem ki, amiként itt szokásban van, ők könyörögtek hozzánk. Azt parancsoltuk, hogyha bármi mondanivalójuk lenne, vagy bármi felhozható védelmükben, akkor azt most mondják. Örülnénk ugyanis, ha az igazságosság érdekében nyíl-

tan láthatóvá válna, mi is történt, és mik voltak az okok. Azt válaszolták: nincs semmi ami mentségükre felhozható, csupán csak könyörögni tudnak.

Ezt hallva azt parancsoltuk válaszul adni, hogy – bár hibáik és bűneik olyan súlyosak, hogy a legnagyobb büntetés sem lenne elég nagy számukra, ám mivel tiszteletben tartom fiam, a herceg és más személyek kérését, akik közbenjártak értük, – visszafogadjuk őket, és bizonyos cikkelyeket adunk ki számukra, amelyeket meg akarunk tartatni velük.

Míg ezeket kézhez kapják és megvalósulnak, mindannyiuknak elzárva kell maradniuk egy nagy kamrában, a fürdőházban, amely ugyanabban az épületben volt. Odavitettük mindet. Olyan sokan voltak, hogy alig fértek el. E nehéz ügyről sokáig tanácskoztunk a bírókkal, majd egy órával dél után ettünk. Ezután küldtem el nekik azokat a cikkelyeket, amelyek teljesítését elvárjuk tőlük. Ezek a következők voltak:

Először: a szövetséggel fel kell bontaniuk minden egyezséget az első országgyűlésen, amit a királyságban fogunk tartani. Ezzel megelégedünk: mivel úgy véljük, hogy ez a legjobbat fogja eredményezni.

Másodszor: kezünkbe adják mindazon kiváltságokat, amelyeket birtokolnak, hogy szabad döntésünk legyen tetszésünk szerint azok eltörléséről, visszavételéről vagy átalakításáról, mert úgy igazságos, hogy valamennyit ezek közül megtarthassanak.

Harmadszor: visszaadják tisztségeiket és gyűléseiket illető kiváltságait, mert ezekből sokat birtokolnak, és eddig is számos rendetlenség okozói voltak.

Negyedszer: átadják nekünk az összes jövedelmet, várat, alattvalót és adózót, hogy azok mostantól hozzánk tartozzanak.

Ötödször: átadják nekünk a liga, a szövetség és a hírközlőik összes levelét és írását, amely a szász János Frigyes herceg és az e királyságból valók között íródott, és minden más között írottakat is, függetlenül, hogy milyen rangú, rendű vagy állású, alattvalóink-e vagy sem. Hagyjátok ránk, hogy döntsünk arról, hogy fontosak-e ezek számunkra.

Hatodszor: az eddig három évre szóló söradót ettől fogva mindörökké bírjuk.

Hetedszer: átadják az összes tűzfegyverüket és lőszerüket anélkül, hogy bármit maguk számára megtartanának, valamint minden más páncélt és fegyvert, amijük csak van, a kardot kivéve. Ezeket be kell szolgáltatni a városházára, így tesznek akaratunk szerint örömünkre.



Ha ez megvalósul, készséggel visszavesszük őket kegyünkbe, kivéve bizonyos személyeket, akik súlyosan megsértettek minket, és akiket őrizetbe tartunk, hogy bűnhődjenek. Mert ez nem maradhat elégtétel nélkül, máskülönben sérülne az igazságosság és a köz érdeke.

Miután kiadtuk az említett cikkelyeket, nagyon gondosan megvizsgálták őket, és bár szigorúnak tűntek, de a végén beleegyeztek. Azt gondolták ugyanakkor, hogy szükséges lenne az emberek elé terjeszteni. Erre azt parancsoltuk, hogy szabadok legyenek, negyven vagy ötvenen személyt kivéve, akiknek meg kell várniuk a cikkelyek végrehajtását.

Ezeket kihirdették, elfogadták és beleegyezett a teljes nép. Tegnap szombaton hozták őket, és eljuttatták az összes kiváltságukat, kivéve bizonyos mellékeket, amelyből rengeteg van és ezért nem lehetséges ilyen gyorsan összegyűjteni. De megígérték, hogy behozzák azokat is, ha összegyűlnek.

Tegnap meghozták a tüzéségük nagy részét is, és a mai napon pedig a maradékot. A vérteteket és a fegyvereket parancsunk szerint a városházán helyezik el. Nem kételkedünk benne, hogy megteszik a cikkelyekben foglaltakat, amilyen gyorsan csak lehet, mivel a két legkeményebb és legnehezebb pontját, a kiváltságok és a tüzéség átadását mostanra szinte teljesítették és befejezték.

Akik még foglyok voltak, tegnap könyörögtek az elengedésükért, de azt a választ kapták, hogy két-három napig legyenek türelemmel, amíg minden be nem fejeződik. Mindazonáltal elengedtük azokat onnan, akik bűnösségében bizonytalanok voltunk, a többiek viszont maradnak még elzárva. Ez az újság, ami mostanáig történt, ezekről be kell számolnod Őfelségének, hogy megtudja, milyen helyzetben vagyunk itt, és közölnöd kell ezeket a fiammal is.



# Forrásmelléklet

## Részlet Istvánffy Miklós *Magyarország történetéből*

Kitört az igen súlyos és veszélyes szász háború, amelyet a német fejedelmek, valamint számos és hatalmas szabad város indított vallási színezettel a császár ellen. Ezt a németek schmalkaldeni háborúnak nevezik, mivel a sokáig titkolt összeesküvést Schmalkaldenben tették nyilvánossá. Ferdinánd Magyarországon lovasságot toborzott, és bátyja segítségére küldte őket. Erről a háborúról nem szükséges, hogy hosszasan emlékezzek, mivel annak okait, kezdetét, lefolyását, és végét a német és egyéb írók szorgalmasan, hitelesen és bőségesen feljegyezték. Ezért a mieink viselt dolgain kívül a többiről csupán röviden szólok.

Mikor Ferdinánd nejevel, Anna királynéval és gyermekeivel Csehországba vonult, a Bécsben hátrahagyott főkamrásának, egyúttal hadai főkapitányának, gróf Salm Miklósnak parancsba adta, hogy azonmód ezer pajzsos és kopjás könnyűlovas magyart fogadjon fel zászlója alá. Azok élére pedig, a törökök felett nemrég győzelmet arató, ezért híres Nyáry Ferencet tegye. Jóllehet, már közelített az ősz, Salm késlekedés nélkül, a dologról Nyáryval és másokkal tanácskozva, a lovasságot gyorsan összegyűjtötte. Október 1-jén Nagyszombatban megkapták a zsoldjukat, majd Szokolcán és Morvaországon keresztül Csehországba küldték őket. Nyáry, noha a köszvény rendkívül kínozta, kétszáz lovaszt vett maga mellé, alvezérének pedig testvérét, Lőrincet tette meg. A seregben a következő híres lovas parancsnokok szolgáltak: Sárkány Pál, Kávay József, Farnosy Lukács, s még mások is. Szintén kétszáz főnyi hű és vitéz rácot Bakith Péter vezetett, Zay Ferenc, illetve Erdődy Péter ugyancsak ennyi lovas élére állt, míg Petheő János és Horvát Bertalan kétszázötven lovasnak parancsolt. A szerémségi Bornemissza Sebestyén, aki Bécs ostrománál hajókormányosként Szülejmánnál szolgált, de a háború végével hozzánk állt át, ötven lovaszt vezetett, Gettei Ferenc ugyanennyivel érkezett. Így mindösszesen 1150 főből állt a Nyáry Ferenc parancsnoksága alatt álló sereg.

1547 januárjában veszítette el Ferdinánd szíve nagy fájdalomra nejét, Anna királynét, aki Johanna nevű lánya születésekor halt meg gyermekágyban. Mi-

vel ő is így kívánta, illetve a közelgő háború is sürgette, ezért keserves gyász közepette Prágában, öt nap múlva ünnepélyesen eltemettette.

Miután a magyar lovasság Nyáry Ferencsel az élén Prágába érkezett, őket a császári táborba vezényelték, ahol már hatezer cseh volt, Schlick Albert kapitánysága alatt. A többieket, mint a cseh főkancellárt, Henrik plaueni herceget, és Sebastian Weitmühl magával tartotta, velük tervezte az előrenyomuló seregünk követését.

Mikor a sereg november első napján a *slackavaldi* erdőbe ért, az utakat a szászok által levágott fákkal eltorlaszolja és fegyveresekkel megszállva találta. Ám mivel az ellenség hátrahagyta az őrhelyét, az utak szabaddá váltak. Ekkor viszont a csehek java része lázadni kezdett, követelve a hadakozás és a szolgálatuk alóli felmentésüket, hivatkozva hazai törvényükre, amely szerint ők a határaikon kívül senki ellen katonáskodni nem kötelesek. Zendülésük nyilvánvaló oka az volt, hogy a szászok ellen – akikkel ekkor már úgy hírlett, titkon tárgyaltak és szövöztek – harcolni nem akartak.

Schlick kemény szavakkal igyekezett őket hűségükre és az engedelmességre visszavezetni, végső soron pedig megfenyegette a cseheket, hogyha nem engednek, akár erővel is erre kényszeríteni fogja őket. Erre azok fegyvert ragadtak, és rárontottak, ő erre futva Nyáry sátrába menekült, aki a megrettent és tanácstalan társának azt a hasznos és alkalmas tanácsot adta, hogy a lázongókat, akiknek a hűsége bizonytalan, bocsássa el, és csak a zsoldra fogadott hadi néppel folytassa az előnyomulást. A tanácsot a helyzethez illőnek ítélte, és azokkal folytatta útját, akik készek mutatkoztak az engedelmességre. Így érkezett Nyáryval és a magyarokkal együtt Zwikauba, ahol a császár pártján álló Móric szász herceggel – aki Pest megszállásánál<sup>103</sup> jó hírrel vitézkedve, igen szép dicséret ékességét nyerte el, és a magyar vezérekkel jó ismeretségben volt – találkoztak. Kétezer lovasnak és hatezer gyalogosnak parancsolt, akiket pénzért fogadtak fel. A magyar vezérek nagyon örvendeztek, hogy az ismert herceggel találkozhatnak, aztán a két sereg egyesülve a császári táborba igyekezett.

Rövid idő alatt megérkezett Ferdinánd is legidősebb fiával, Miksával, és Éger városában a három nap múlva bevonuló császárhoz csatlakozott. Megtekintésre méltó csapatait boldogan mutatta be: kiváltképpen a magyar lovasság tűnt ki a fegyverek változatosságával, az öltözetek, a kopják és a festett pajzsok színkavalkádjával, nem kevésbé pedig a sárgára festett lovaikkal. A császár parancsára hadijátékot tartottak, különféle harcmozdulatokat mutattak be lovaikkal, ívelt és egyenes irányba, vitézi módon körülnyargalva kedves látványt nyújtottak a szemlélődőknek. Ezt látta és dicsérte a két uralkodótestvér, továbbá a nagyreményű ifjú Miksa herceg, valamint Fernando Alba toledói herceg, aki a császár után a sereg fővezére volt.

<sup>103</sup>A birodalmi csapatok 1542-es sikertelen budai ostromára utal Istvánffy.

Égerben Nyáry súlyosan megbetegedett, testének minden ízét gyötörte a köszvény, emellett még vesegörcs és vizeletrekedés is rettenetesen kínozza. Így tehát Ferdinánd engedelmével hazatért, és helyette a vezényletet Bakith Péter vette át, saját lovas csapatának irányítását pedig testvére, Lőrincre bízta. Az egész magyar sereg a telet a császár táborában töltötte. Móriccal együtt néhány városát a szász hercegnek, úgymint Schneeberget, Altenburgot és másokat elfoglaltak a császár és Ferdinánd nagy meglepésére, akik ezt üdvölvésekkel nyilvánvalóvá is tették.

Később a császár és Ferdinánd a szász hercegekkel, Móriccal illetve annak testvérével, Ágosttal gyors menetben, április 22-én Meissen irányába fordultak, ahol Frigyes szász herceg, a lázadás feje akkoriban tartózkodott. Erről értesülve a szász herceg elhagyta a várost, az Elbán átívelő fahidat pedig leromboltatta, majd Mühlberg közelében, az Elba partján szállt táborba. A császár úgy vélte, hogy a szász a megerősített, őrséggel bőven ellátott Wittenberget szeretné elérni, ezért seregét gyors ütemben az Elbához vezette.

Április 24-én, Szent György-napján érkezett teljes seregével az Elbához. A császár és a szász herceg táborát csak a lassan hömpölygő Elba választotta el. A tartománygróf, a herceg tisztbéli társa, aki a lázadás másik feje volt, ebben az időben hazament, távol volt a tábortól. A szász herceg elővédet és kerekas ágyúkat rendelt a folyóvíz partjára, hogy a császár se hidat ne tudjon veretni, se a gázlón gyorsan át ne kelhessen. Midőn láthatóvá váltak számukra a vizet kémlelő, gázlót kereső császári hadak, ő, mint aki biztos saját ügyében, szentbeszéd hallgatásával töltötte az időt.

Amikor azonban az ellenség gyorsaságáról értesült, nagyon megrémült, és tanácstalanságában az általa építettett hajóhidat felgyújtatta, a tábori társzekereket előre küldte, és Wittenberg felé kezdett húzódni táborával. Ámde a harcolni vágyó spanyol gyalogságból sokan – az ellenség sűrű golyózápora dacára – löfegyvereiket és kardjukat felemelt kezükbe fogva, vagy szájukba véve a folyón úszva nagy merészséggel átkeltek, és a tűz által még meg nem rongált hajókat, illetve és más egyebet is, a túlpartra hozták, amelyekből aztán gyorsan hidat építettek.

Ezalatt néhány magyar lovas egy másik gázlóra bukkant és átkelt, amit észrevéve a császár és Ferdinánd király Bakith Péternek azt parancsolta, hogy késlekedés nélkül az összes lovasával kövesse példájukat, és a megfutamítottakat hátulról támadja, illetve tartóztassa fel addig, amíg az egész sereg át nem kel. Ő ezt serényen végre is hajtotta az őket követő spanyol könnyűlovasság segítségével. A császár ekkor úgy ítélve, hogy minden a gyorsaságtól függ, a tábort és a társzekereket hátrahagyva, a gyalogságnak is megparancsolta, hogy keljen át a folyón, végül ő maga is szerencsésen átért a túlpartra, ahol aztán az egész sereg a hídon átnyomulva követte őt.



25. kép. I. Ferdinánd zászlaja a mühlbergi csatában.

A megrettent szász herceg későn bánkódva azon, hogy hadait különböző helyekre, alkalmatlan időben osztotta szét, az övéinek azt parancsolta, hogy az elenséget távolról ágyúzással és puskalövésekkel tartsák fel. Ám a könnyűlovasság, kiváltképpen a magyar kopjások csapata nem gondolva semmiféle veszedelemmel, a seregét és a táborát nagy erővel, bátran megrohanták. Ezalatt a császár és Ferdinánd két igen erős hadoszloppal sietve érkezett oda, mire a szász herceg menekülésre adott utasítást. Seregéből elsőként a gyalogság hátrált meg, akiket a császár spanyoljai, a magyarokkal és az olaszokkal együtt sebesen üldözőbe vettek. A pécsi születésű Luka József, Nyáry Ferenc katonája a fényes fegyverzetével és tollbokrétájával kitűnő szász herceg után iramodott, akit be is ért, és erős tusakodás után, nem tudva pontosan, hogy ki ellen is harcolt, az arcán megsebezte, és elfogta. Ekkor a közelében lévő spanyolok a foglyot elragadták tőle, hogy előbb a császár helyettese, Alba herceg, végül pedig a császár elé vezessék. József az ezüsttel és arannyal bevont kardját – amelynek hüvelyét értékes ékkő díszítette – vitézsége bizonyosságául megtartotta magának.

A foglyul ejtett szász herceg esetét sokan sokféleképp mondják, én viszont a mieinknek, akik a csatában jelen voltak, az elbeszélése után számolok be róla. Például híresztelik azt is, hogy a császár ezen fényes erény jutalmául Józsefet lovaggá ütötte, aranylánccal ajándékozta meg, amit a karddal együtt az eset emlékéül utódaira hagyott.

A tartománygróf rövid idő múlva a császár elé járult, ahol őrizet alá vették. Így az uralkodó hihetetlen szerencsével az ellenség vezéreit, táborát és lőfegyvereit is hatalmába kerítve, vérontás nélküli, emlékezetes győzelmet vívott. Az övéi közül pedig alig veszített ötven embert.

A foglyok száma, a rengeteg elesettet nem számolva, felülmúlta az ezret. Csofálatosan hatalmas mennyiségű zsákmányt szereztek. Szinte senki sem volt a

magyarok között, aki ne bőségesen megrakodva, sőt meggazdagodva tért volna haza. Krusith János, a törökök által, az Adriai-tengernél levágott híres Péternek a fia, aki ebben a csatározásban Horváth Bertalan lovas csapatában zászlótartó volt, maga sem tagadta, hogy gazdagsága alapját e háborúnak köszönheti. Petheő János méltósága és felemelkedése is itt kezdődött.

Ezen Isten segedelmével kivívott nagy győzelmet követően, Wittenberg, a benne lévő őrséggel együtt feladta magát a császárnak, aki azt a helyet kis idő múlva Móricnak ajándékozta. Onnét pedig testvérét, Ferdinándot Csehországba visszaküldte, mivel a hírek szerint ott a prágai és más városi népség, Kaspar Pflugk ösztönzésére, illetve vezetése alatt mozgolódni kezdett. Úgy mondják, hogy a császár győzelmét nem ismerték el, és a szász herceg felé hajoltak. Vele tartottak a magyar lovasok is, akik vezéreit a császár lovaggá ütve és aranylancokkal kitüntetve, kegyesen bocsátotta el. A többi távozót is egy havi zsolddal ajándékozta meg. Mielőtt útnak indultak, a többen élkeszölőbb és az udvari dolgokat jól ismerő Petheő János mindannyiuk nevében szólott, magyarul mondott szavait Oláh Miklós, Ferdinánd magyarországi kancellárja tolmácsolta.

„Hallgatásunk ellenére is tudhatsz róla, Győzhetetlen Császár, milyen veszélyben forog a testvéred, Ferdinánd királyunk által kegyelmesen kormányzott Magyar Királyság, és miképpen romlik a török fegyvere és ereje által naponként, már-már a végpusztulásához közelít. Ha Te, a jó és nagy Isten kegyelmével és támogatásával rövidesen meg nem segíted, akkor el fog veszni nyomorultul. A többi keresztény országra ezzel végpusztulást hoz. Kiváltképpen a testvéred, a királyunk atyjától maradt örökös birtokára, Ausztriára nézve, melyet eddig a vérenek és vagyonának nagy kockáztatásával, ahogy tudott védelmezett. Ezen ország végromlása tehát nemcsak a tartományaidra, de – mitől borzad a lélek – azok összes szentségére, vallására, kegyességére, oltárára és tűzhelyére, és azokra, akiket kereszténynek tartunk, akiket védeni minden másnál fontosabb feladatod, szörnyű veszedelmet vonna maga után. Tudod azt is, mily nagy erővel és barbár elbizakodottsággal pusztította már néhányszor ez az ellenség Ausztriát, és már véget vetett volna neki, ha győzhetetlen hadi népeddel elébe nem álltál volna, amely elől rettegve, megmérkőzni nem akarva, gyalázatos futással elmenekültek. Azután néhány évvel ezelőtt, ami még friss emlékezetben él, mi alatt erős hajóhaddal Afrikába hajóztál,<sup>104</sup> hogy spanyoljaidat a tengeri rablók zaklatásaitól megszabadítsad, addig – vélhetően a távollétedet kihasználva – Budát, régi királyaink világszerte nevezetes uralkodói székvárosát nem erővel vagy fegyverrel, hanem ravasz csalárdsággal, védőit eltávolítva és száműzetésbe küldve, kirívó hitszegéssel elfoglalták. Nemsokára a franciák, az örökös ellenségeid ösztönzésére, miként az hozzánk biztos forrásból eljutott, álnokul megszegették a fegyverszünetet, és három nevezetes várost, hazánk három bástyáját, illetve

<sup>104</sup>Utalás V. Károly kudarccal végződő 1541-es algíri hadjáratára. Vö. SCHILLING 2020. 252–257.

más, nagy területű országrészt egy kegyetlen hadjárattal, mintegy mennykő-csapással, hatalmukba vették. Ezen felül olyan könyörtelenül és elbizakodottan viselték magukat, hogy a népek joga és az adott szó ellenére, nagyjaink közül jónéhányat leöltek, vagy kegyetlen szolgaságra vetettek, és mint a meghódított Magyarország diadaljeleit hurcolták őket. Isten óvjon tőle, de úgy látszik, a rövid időn belül leigázandó Németországgal kapcsolatban is hasonló reményeket táplálnak.

Sőt az országot zsarnokságuk és őrzöngésük úgy elcsúfította, hogy ami nem sokkal azelőtt virágzó, híres, fényes és hatalmas volt, a viselt dolgaiban pedig ragyogó és dicsőséges, úgy látszott, hogy az égig tör, most szétzilálva, minden díszétől és gazdagságától megfosztva, széttépve, letiporva a pusztulás szélén áll. Mindenre képtelen, de leginkább tanács nélkül van, mivel annyira szánandó rommá omlott össze, hogy az összes ősi erény képe bemocskolódva, a harcvágy benne teljesen kiveszett. És senki, aki előbbi arcát ismerte, most könnyek bőséges áradata nélkül rá nem tekinthet.

Ennek a megnyomorított országnak minden reménye csak egyedül Benned lehet. Benned, aki győzhetetlen lélekkel bírva, soha semmitől nem félsz, és megtanultál bármilyen veszéllyel szembeállni. Minket, az oly nagy nyomorba süllyedt országunkat – a halhatatlan Isten segítségével – képes vagy jeles erényeddel és szerencsés fegyverekkel helyreállítani, és a fene barbárok esztelen kegyetlenségétől megszabadítani. Hogy a barbárok ellen hadat vezess, azt mindenekelőtt kívánja az egész keresztény világ, kéri azt a jelenlevő testvéred, Ferdinánd, a királyunk, a bátor szívű fejedelem. Mi pedig szegény, a sorstól gonoszul sújtott és majd' megsemmisített magyarok, alázatosan kérjük, és szentséges térdeidhez borulva, esdeklünk emiatt. Ősztönözzön téged, győzhetetlen császár, az igaz vallás védelmének és gyarapításának dicsősége. Sarkalljanak erre Ferdinánd kérései, és a mi bőven hullatott könnyeink. Ősztönözzön a teljes keresztény világ óhajta és kívánsága, amivel téged, az ő nyomorának erős bosszulóját, és a köz szabadságának egyedüli visszaszerzőjét sűrű sóhajok között sürget. Fogadalmadat és fegyvereidet segíteni fogja Istenünk, a jó és hatalmas Jézus, és az ő szent Szűz anyja, és minden mennybéli szentek, akik az igazságos, szent háborút minden időben emlékezetes diadalra vezetik. A Gondviselés, amely minden ügyeidben melletted állott, és most is e győzelemre ily ritkán látott jószerencsével segített, akkor sem fog elhagyni.”

A császár erre komoly szavakkal felelt, mondva, hogy neki soha semmi nem volt előbbvaló, mint a keresztény köztársaság nyugalma, semmit nem kíván annyira, minthogy a béke és az egyetértés a keresztény fejedelmek közt megszilárduljon, és egyesült erővel a barbárok ellen fordítsák fegyvereiket. Ezen óhajának és igyekezetének kitűnő példái a törökök elleni vívott hadjáratai, amelyeket Görögországban, a Peloponnesuson, Illyriában, Ausztriában és legutóbb Afrikában viselt. Ám a magyarok és a keresztény világ összes fejedelme és népe előtt



nyilvánvaló, hogy a franciák jogtalan támadásai miatt szüntelen zaklatva, szándékában visszatartották. Ugyanis azok már az előbbi századokban is az őseivel is szüntelen viszálykodásban éltek, neki és hatalmának is irigyei. Legutóbb is, hogy neki és testvéreinek, Ferdinándnak árthassanak, gonosz nagyravágyásukban Szülejmán török szultánt Magyarország ellen buzdították, annak és az egész keresztény köztársaságnak romlására. Isten segítségével mégis igyekezni fog, hogy rövid időn belül magát és jogait a franciák ármánykodásaival szemben, okossággal és odafigyeléssel megvédhesse, és el fogja érni, hogy azok a gonosztettektől kénytelenek legyenek tartóztatni magukat. Ezért tehát ők maguk [a magyarok] – akiknek vereségeit és nyomorúságait rendkívüli módon fájlalja, igen jó és biztos reménnyel legyenek – amint ezen gondjaitól megszabadul, minden erejét és csapatait, valamint teljes igyekezetét az ő védelmükre és arra fordítja, hogy elégtételt szolgáltatson a magyaroknak a barbárok jogtalanságai miatt, és testvéreivel, Ferdinánddal együtt szükségükben idejekorán segítségükre legyen. Azután csaknem mindegyikkel kezét fogott, szerencsés és boldog hazatérést kívánt, nyájas és kegyes tekintettel bocsátotta el őket.

A legkevésbé sem tartom mellékesnek, hogy ekkor Bakith Pétert, akinek Holics várának birtoklása miatt Révay Ferencsel óriási pere és viszálya volt, Ferdinándnak nagy szeretettel ajánlotta, mint jeles harcost, aki az elbai átkelésnél kitűnő szolgálatokat tett, ezáltal a megfutott ellenséget feltartóztatta, így most a császárnak volt gondja rá, hogy ügyében őt támogassa és védelmezze. Ezt később Ferdinánd, nem felejtve testvére ajánlását, teljesítette is, és a viszálykodó feleket kibékítette.

Ferdinánd Csehországba visszatérve éppen Leitmeritz városát közelítette, amikor értesült róla, hogy a prágaiak fegyvert ragadtak, és elhatározták, hogy nem hagyják, hogy a városba vonuljon. Erre a hírré szerfelett felháborodott, Bakithot a magyar lovassággal ellenük küldte. Melléjük segítségül adta ezer nehézlovassal a morva Karl Serotin (Zierotin), akit a magyarok alacsony termete miatt „Kis Károly”-nak neveztek. Minthogy azonban az ország helyeit és városait ismerte, hírül adta egyszersmind, hogyha a fegyvert le nem teszik és parancsainak nem engedelmeskednek, végső szigorát várhatják. De a prágaiak fegyverrel sorakoztak fel elébük, hogy ellenálljanak, nagyrészt elhasznált, ócska fegyverzettel és nevetséges módon használt vasalt cséphadaróikkal, ezért a mieink – akik jól fel voltak fegyverezve kézipuskával, pajzzsal, sisakkal – csekély fáradsággal szétugrassztották őket. A futásban sokakat megöltek, sokakat pedig foglyul ejtettek. Mialatt pedig páni félelmükben, hanyatt-homlok futva a városba özönlöttek, és a kapukat is bezárták, addig a mieink a várost átszelő folyón egy gázlót találtak, azon gyorsan átkeltek, és azokat, akik elébük kerültek, nagy kegyetlenséggel leöldökölték. Harc közben, a városban elfogottaktól nagymennyiségű aranyat és pénzt csikartak ki, majd az így megbüntetetteket elbocsátották.

Eközben Ferdinánd a sereg többi részével a városhoz érkezett, és mivel a polgárságot az engedelmességre és hűségre visszavezették, egyenesen a várba vonult. Oda hívta össze a prágaiakat július hatodikára, hogy rájuk a felségsértés miatt az ítéletét kimondja. Sokakat, akik a lázadás kezdeményezői voltak, halálra ítél, sokából nagy összegű pénzt sajtolt ki, azokat a megidézetteket pedig, akik nem jelentek meg, száműzetésre ítélte. A három évre megajánlott söradót örökössé tette, az ágyúkat és minden fegyvert a várba gyűjtetett össze. Továbbá megtiltotta azt is a polgároknak, hogy a kapukat őrizzék, megparancsolta, hogy azok éjjel-nappal védelem nélkül, nyitva álljanak. Kimondta azt is, hogy tilos az ő és utódai tudta nélkül ezután más fejedelemmel vagy országgal szövetségbe lépni, a szásszal és társaival kötött szövetséget pedig felbontotta és érvénytelenítette. Kaspar Pflugkot, a lázadók fejét, örök száműzéssel büntette, leendő gyilkosainak pedig tekintélyes jutalmat ígért. Ezeket a rendelkezéseket a nagyobb rossztól való félelmük miatt, készséggel elfogadták, a kedélyek elcsitultak, és így vissza-kerültek az uralkodó kegyelemébe. A többi város és sokan a nemesség közül hasonlóképpen feltétel nélkül megadták magukat, ami után a zsolddal és zsákmánnyal gazdagon megrakott magyar lovasságot Prágából hazabocsátották.

A szász háborút követően Ferdinánd a sok veszedelmet túlélő magyar rendek számára országgyűlést hirdetett november hónapra, Nagyszombatba. Mivel azonban időközben a császár által már szeptember elsejére összehívott német birodalmi gyűlésre, Augsburgba kellett mennie, maga helyett gróf Salm Miklóst és Nádasdy Tamást küldte Nagyszombatba, hogy a hiányzásáért kimentsék, és a gyűlésen elnököljenek. Ezen a tanácskozáson Ferdinánd jóakarató előterjesztésére a parasztok a szabad költözködési jogot, amit Ulászló uralkodása alatt a keresztes háború alkalmával elvesztettek, a pártütési törvény eltörlése révén visszakapták, jóllehet ez ellen sokan nagy hangon tiltakoztak. Ferdinánd számára ez az ügy igen kedves volt, a parasztok pedig őt, mint szabadságuk visszaszerzőjét jogos dicséretükkel az egekig magasztalták, e törvény jótékony hatásával pedig a mai napig élnek.

Forrás: ISTHUANFFI 1685. 180–184. Korábbi magyar fordítás: ISTVÁNFFY 2009. 115–123; ISTVÁNYFI 1867. I. kötet, 317–323.

## V. Károly levele Magyarországi Máriához Regensburg, 1546. június 9.

Kegyelmes Asszonyom, kedves nővérem, tudod, mit mondtam a maastrichti távozásom kapcsán: mindent megteszek annak érdekében, hogy rendet tegyek a német ügyekben, és az erőszak elkerülésével békét hozzak Németországba. Ezt

a célt szem előtt tartva, a lehető legmesszebbre mentem, mikor az unokatestvérünknek, a pfalzi választófejedelemnek, valamint a tartománygrófnak és másoknak is még a (Regensburgba való) érkezésem után is minden lehetséges engedményt folyamatosan felkínáltunk. Tettük mindezt annak érdekében, hogy a lutheránusok és a többi hitehagyott valamilyen békés útra késztesse, de mindazzal, amivel vélhetően lehetett volna valamit kezdeni, végül semmi sem lett.

Mint már értesültél róla, a megbízottak, akiket a vallási tárgyalásra küldtek, különös módon anélkül távoztak, hogy visszahívták volna őket.<sup>105</sup> Éppoly keveset tudtam elérni a szerfelett szívélyes és az ügyben szilárdan megalapozott barátságos leveleimmel. Nem voltak készek arra, hogy eljöjjenek erre a birodalmi gyűlésre. Még, a már említett unokatestvérünk, a pfalzi gróf sem tette meg, annak ellenére sem, hogy megígérte ezt nekem, és hogy külön küldtettem hozzá, hogy erre kérjék fel, és hívják meg. Úgy hallottam, hogy ő és a többi választófejedelem, a tartománygróf és a többi pártoskodó megállapodott egymás között, hogy nem jönnek el erre a gyűlésre. Még Franciaországot is értesítették róla, amint ez az ottani követem leveleiből is kiolvasható. Számos oldalon át arról tájékoztattak, hogy a lemondott birodalmi gyűlést követően feltételezhető az, hogy az ügyeket továbbra is zűrzavarban, rendtelenségben és jogorvoslat nélkül szeretnék hagyni – az a céljuk, hogy egymás között saját partikuláris igazságosságot alakítsanak ki. A császári tekintély ily módon való szétzúzásával Németország többi részét is tervük elfogadására és ahhoz való csatlakozásra akarják kényszeríteni, akár erőszakkal is. Akik erre nem hajlandóak, azokat tönkre tennék, valamint az egyházi méltóságok romba döntését is véghez vinnék, ami minden mérték szerint a lehető legrosszabb, amit csak tehetnek, különösképpen a feleséges testvérünk, a király ellen és ellenem. Ki kell állni tehát a többi katolikus mellett, mert elveszítjük ezt a küzdelmet, ha tovább halogatjuk a fellépést a protestáns gyűlések ellen. Sajnálatos, milyen panaszokkal és sérelmekkel hozakodnak elő. Miután erről az említett öcsémmel többször is levélben, majd miután nemrég idejött, az unokatestvérünkkel, a bajor herceggel is együtt tárgyaltam, arra a következtetésre jutottunk, hogy nem maradt már semmi más hátra, mint-hogy az említett pártosokkal szemben erővel fellépni és olyan eszközöket bevetni, amelyek észszerűen elviselhető keretek közé kényszerítik őket. Ezek révén, ha többet ugyan nem is lehet elérni, ám az haladéktalanul megakadályozható, hogy minden visszavonhatatlanul elveszen. A körülmények egybeesése minden eddiginél kedvezőbbnek tűnik számunkra. Az említett pártosok ugyanis nagyon erősen megviseltek és fáradtak, sőt, rendkívüli módon túlterhelték magukat azokkal a kiadásokkal, amelyeket a braunschweigi herceg ellen vívott két háborúban és ezekhez kapcsolódóan vállalniuk kellett, továbbá az óriási költség-

<sup>105</sup> Az említett vallási tárgyalás 1546. január 27-től március 10-ig tartott.

gek miatt, amiket a szász herceg és a hesseni tartománygróf okozott nekik. Nem is szólva az alattvalóik felháborodásáról és óriási elégedetlenségéről – mind a nemesség, mind a többiek körében – amit irántuk és szektájuk többi fejedelme iránt éreznek, akik népük utolsó csepp vérének is kiszívják, és sokkal rosszabb szolgaságban tartják őket, mint bármikor azelőtt. Így a nemesség, sőt néhány fejedelem is bosszúságot, dühöt, féltékenységet és ingerültséget táplál az említett szász herceggel és a tartománygróffal szemben, de leginkább az utóbbi ellen az említett braunschweigi herceg és fiai fogságba vetése, illetve országuk elfoglalása miatt. Ezenkívül a szekták közt nézeteltérés van, így bizonyosan remélhető, hogy néhány fejedelem meggyőzhető lesz azzal kapcsolatban, hogy a vallási vitában az egyetemes zsinatnak alávéssék magukat, ez vonatkozik akár Móric szász hercegre, aki ide jött, kifejezetten hozzám, akár pedig a brandenburgi örögrófokra és másokra. Továbbá a pápa felajánlotta, hogy hat hónapra kiállít és fizet tizenkétezer itáliai gyalogost és ötszáz könnyűlovast, valamint rendelkezésemre bocsát kétszázezer tallért, készpénzben. Ezenkívül engedélyezi számomra, hogy a spanyol királyságomban az egyházi jövedelmek felét összegyűjtsem, illetve hogy a kolostorok feletti főkegyúri joggal rendelkezek, és az ezekből befolyó jövedelmet e célra fordítsam. Ezért azzal számolok, hogy nyolcszázezer vagy akár egymillió tallérhoz is hozzájuthatok. A pápa azzal a reménnyel kecsegtet, hogy még többet is akar majd tenni. Attól pedig határozottan elzárkózott, hogy egy olyan szövetséghez kötelezze el magát, amely ebben az ügyben ellenem, említett testvérem, a király ellen és más katolikusok ellen törekedne.

Látjuk a vallás ügyének rendkívüli veszedelmét, és azt, hogy ha további késedelem nélkül nem engedelmessé válnak, akkor az ellenkező esetben, a fent tárgyalt káros következmények helyrehozhatatlan módon jelentkehetnek: nevezetesen az említett Németország többi részének elidegenítése szent vallásunktól. Ez a siralmas fejlemény óhatatlanul átterjed németalföldi tartományaimra, és kivonja azokat szent hitünkéből, az irántam való hűségéből és engedelmisségéből. Ezt a világon semmiért nem látnám vagy fogadnám el, tekintettel arra a veszélyes helyzetre is, amellyel említett testvérem, a király küzd alattvalói magatartása miatt. Ugyanis egy ideje már nem mutatnak félelmet és szégyent vele szemben, és a pártosok nyíltan arra törekszenek, hogy megtagadják az engedelmisséget neki és nekem egyaránt.

Miután átgondoltam, és néhány kiváló, a németországi ügyekben, valamint a háborúban és a hadszervezésben tapasztalatokkal bíró személyt erről az ügyről értesítettem – mivel azelőtt arra számítottam, hogy az említett pártosok elviselhető keretek közé szoríthatók – minden körülményt és megfontolást figyelembe véve döntöttem úgy, hogy háborút kezdek az említett szász herceg és a hesseni tartománygróf ellen, mivel megzavarják az általános békét és a jogrendet, továbbá megvetik a Szent Birodalom tekintélyét. Utóbbi tekintve gondolok itt a braunschweigi herceg és fia foglyul ejtésére, továbbá országuk megszállására, és

egyéb okokra is, amelyeket mindenképpen igazolják azok a panaszok és sérelmek, amelyeket az említett herceg rokonaitól és közeli barátaitól kaptam.

Bármennyire is fennáll annak a lehetősége, hogy az ily módon leplezett és indokolt háború nem akadályozza meg a pártosok abbéli meggyőződését, hogy az a vallás miatt zajlik, mégis jó alap lesz ahhoz, hogy megosszuk őket. Legáltalábbis hosszabb időre lesz szükségük, és nehezebb dolguk lesz az említett szász és hesseni oldalán mozgósítani illetve a szükséges pénzhez hozzáférni, amint azt a legutóbbi háború is példázta. Attól függően, merre halad az ügy, a vállalkozás további megalapozása és indoklása a körülményekhez igazítandó. Bármilyen is lesz valójában ez a vállalkozás, arra számítok, hogy Isten segítségével valami olyasmi kerekedik belőle, ami őt szolgálja, és amely révén Németország jobb állapotba hozható. Ezt a nézetet osztják azok is, akiket erről tájékoztattam.

Biztos lehetsz benne, hogy nem veszek részt semmiben anélkül, hogy szilárd talajon állnék, és hogy nem merészkedek tovább, mint amit helyesnek látok. Olyan buzgalommal és ügyességgel fogok igyekezni, hogy mások, akik kívülről akarnak beavatkozni a szóban forgó pártosok érdekében, és rendelkeznének hatalommal ennek megtételére, túl későn tudnak csak jönni, és így kevés hasznuk lesz belőle. Folyvást a vártán leszek, készültségben, hogyha ők bármit németalföldi tartományaim ellen tenni akarnának, azok megsegítésére siethessenek.

Továbbá arra számítok, hogy az említett Szentatyától megkapom németalföldi tartományaimban az egyházi méltóságokért járó bevételnek a felét. Te azt ott használhatod fel majd, ahol a szükség megkívánja, és már most úgy fogják végrehajtani a dolgot, hogy Te –Isten segítségével remélem – hamarosan jó hírekkel fogsz szolgálni. Mivel szükséges többek között, hogy ennek a vállalkozásnak nagyszámú német lovas és gyalogos katonája legyen, akikre támaszkodhatunk, hírül adtam von Büren gróf számára, hogy további tizennégy zászlóaljat biztosítson számomra. Így azzal a tíz zászlóaljjal együtt, amelyekről neki és neked is írtam, huszonnégy németalföldi zászlóalj álljon majd rendelkezésemre, azaz tizezer ember és háromezer ló. Arra is oda kell figyelnie, hogy régóta szolgáló és megbízható emberek legyenek, és a toborzás okát a lehető legnagyobb titokban kell tartaniuk. További német gyalogosok és lovasok toborzására más, megbízható seregzéreket és kapitányokat utasítottam. Szükséges lesz azonban, hogy gondod legyen az említett huszonnégy zászlóalj és háromezer ló mellett még kétszáz lovas arkebúzost kiállítására is, akár a szóban forgó Németalföldemről, akár máshonnan: azonban fontos, hogy mindegyik arra alkalmas ember legyen. A zsoldjukat az említett egyházi jövedelemből kapják meg, amelynek a kiutalását biztosra veheted. Ezért is kérlek Téged, ne halogasd ezeket időben kiállítani, hogy azok aztán az említett von Büren úrral együtt jöhessenek, és minden száz főhöz megfelelő kapitány is legyen rendelve.

Mivel itt van velem száz fegyveres férfi is az országaimból, arra kérlek, a fent említett von Büren úrral még száz fegyveres férfi jöjjön ide a szokásos zsoldjuk-

kal ellátva, akiknek én fogom fizetni a további járulékos zsoldot. Az a szándékom, hogy belőlük létrehozzak egy egységet az udvari nemeseimmal együtt, a fent említett kétszáz lovas arkebúzossal és háromszáz nápolyi fegyveressel, akiket ide rendelek. Tájékoztathatod az udvartartásom nálad lévő tagjait, hogy tudják, von Büren úrral kell jönniük.

A fentiekből kitűnik, hogy nem szükséges az ottani tartományaim biztosításához az a tíz zászlóalj, amelyek végett von Büren úrnak írtam, de ha ennek ellenére úgy tűnik számodra, hogy e tartományok igényeinek kielégítéséhez mégis szükség van rá, akkor további embereket állíthatsz készenlétbe.

Azt is írom a fent említett von Büren úrnak, hogy azzal a pénzzel fog tudni fizetni, amelyet Te 1 200 000 tallér váltóján felveszel. Ezt ő már korábban elhozta nekünk annak érdekében, hogy felhasználja azt, és így tudja fizetni a folyamatos ellátási költségeket, beleértve a lovasság kapitányainak zsoldját is.

Most, kegyelmes asszonyom, szeretett nővérem, a dolog, ami annyira hátrál-tat, az a pénz összegyűjtése az ügy finanszírozására. Mert bármennyire is rendelkezem a fent említett eszközökkel – amelyekre jogosult leszek Spanyolországban; valamint a hivatalok odaítéléséből, illetve más forrásokból származó pénzek révén – onnan mégsem tudok olyan gyorsan, legalábbis a szükséges határidőre szert tenni rájuk. Ezért közre kell működj abban, hogy legalább háromszázezer tallér, vagy annál több – ha ez megvalósítható – váltók révén rendelkezésemre álljon, amelyből még eldöntendő, hogy mennyi szükséges az említett lovasok és gyalogosok toborzásához és fizetéséhez, amellyel az említett von Büren úr lett megbízva. A fennmaradó összeget pedig lehetőség szerint úgy hozza magával, hogy készpénz legyen, ráadásul olyan, ami ott forgalomban van. Ezen pénzek közül az első adagot azonnal el kell küldened von Büren úrnak, nevezetesen annyit, amennyi az említett lovas és gyalogos katonák toborzásához illetve az első zsoldjuk kifizetéséhez szükséges. Mert azt is írom a fent említett von Büren úrnak, hogy e tekintetben semmi sem hiányzik, és nem lesznek késések, mivel a lehető legtöbbet teszik ennek érdekében. Tehát még mielőtt az ügynek híre kél, azelőtt kell elindulnia, hogy könnyebben tudjon átvonulni. A szóban forgó pénz többi részét a szokásos módon Luxemburgon keresztül lehet elküldeni neki, attól függően, miképpen állapodtál meg vele. Írok neki, hogy ezen a környéken kellene szemlélnie a hadinépét.

Mindent, amit Neked fentebb a lelkedre kötöttem, oly esdekelve kérem, ahogy csak tudom. Láthatod, mennyire fontos számomra, azt is kérem, hogy a titkot, ameddig lehetséges őrizd meg, és adj kezességet, – ha szükséges – a saját és a helyi pénzügyi tisztviselőim nevében. A visszatérítésben pedig nem lesz vészhelyzet, ebben a tekintetben nagyon nyugodt és bizonyos lehetsz, mert a fent említett bevételi forrásokhoz a hozzáférés biztosított. Nincs kétségem afelől, hogy törekedni fogsz arra, hogy a visszaváltásnál elfogadható feltételeket és a legalacsonyabb költségeket elérve tárgyalj az ügyről.

Úgy gondoltam, hogy az említett von Büren úr, már a vonulása alatt tehetne valamit a már megnevezett tartománygróf ellen, mégpedig azokon a területeken, amelyek abban a régióban hozzá tartoznak, vagy például akár meg is félemlíthetné a kölni választófejedelmet, hogy ő maga is megfelelően teljesítsen, és beadja a derekát. Azonban azon akadályok miatt, amelyekkel menet közben találkozhat, ha túl sokáig késik az úton, nehézségekbe ütközhetünk – főként, ha egyéb okokból is írok neki, hogy mégis inkább egyenesen, megállás és kísérletezgetések nélkül jöjjön ide. Azonban, ha nassaui Vilmos gróf élni szeretne a körülmények összejátszásával, és erőfeszítéseket tesz Katzenelnbogen vonatkozásában, ezt a vállalkozást csak támogatni tudom. Sosem lesz még egyszer ilyen könnyű neki, hogy eljusson a szóban forgó tartománygrófhhoz. Jó esély lenne a kölni koadjutor<sup>106</sup> számára is, ha ki akarja használni. E tekintetben elgondolkodhatnál azon, hogy van-e eszköz az említett urakat valamilyen módon rávenni erre, vagy élve a lehetőséggel, a münsteri püspököt jobb belátásra téríteni, tekintettel a közte és a káptalanja, valamint az országának nemessége közti ellentétre. És vele ügyesen meg is állapodhatsz, megőrizve a titkot, és elmondhatod nekem, mit gondolsz róla. Feltételezve, ha bármi történe is, egyik sem tesz lépéseket, hacsak nem látják, hogy az ügyet ténylegesen elindították részemről is. Ezenkívül ezek a dolgok nem indulhatnak el és nem mehetnek jól anélkül, hogy ne szánának rá időt. Regensburgból, 1546. június 9.

Kiadás: LANZ 1845. 486–491. Német kiadás: KOHLER 1990. 323–328.

## Ismeretlen írótól az esztergomi érsekhez

**Prága 1546. november 5.**

Főtisztelendő úr, igen tisztelt atyám a Krisztusban! Üdvöt és szolgálataim ajánlását!

Mivel tudom, hogy Főtisztelendőséged kíváncsi az újdonságokra, nem akarom, hogy a magyar és cseh tábor Szászországból érkezett hírei Főtisztelendőséged előtt ismeretlenek maradjanak. A Simon és Júdás apostol nemrég múlt ünnepe [okt. 28.] előtt történeteket, Nyáry Ferenc úr csatolt leveléből megismerheti Főtisztelendőséged. Tegnap érkezett a posta, amely hírül hozta, hogy a magyarok, az ellenség közeledtét hallva eljűk mentek. Nyáry Ferenc úr állt az élükön, aki midőn észrevette, hogy az ellenséges csapatok nincsenek távol, felállította a sereget, a csehek kapitányától pedig kért a magyar sereg mellé ötszáz nehézlovast s ugyanannyi gyalogos arkebúzost, hogy azok segítségével hadiszerencsét

<sup>106</sup> Adolf Schaumburg, 1533-tól kölni koadjutor, az egyházfejedelemség káptalan által váltasztott vezetője, majd 1547-től tényleges érseke.

próbáljon az ellenséggel. Az így kiegészült magyar sereggel annyira előrenyomult, hogy a vasasok és gyalogosok képtelenek voltak őket követni. Így közelítették meg az ellenséget, amely – mint mondják – négyszáz nehézlovast és hat-ezer gyalogost számlált, ezen felül még azokat is ide kell érteni, akiket a szász választófejedelem a hercegsége védelmére hátra hagyott helyőrség gyanánt.

A csata Mindenszentek napján délután három órakor zajlott le. Mihelyst a magyarok észrevették, hogy az ellenség sorai bomladoznak, teljes arcvonalukat lerohanták, és *Mars* kiteljesedése közepette pusztították őket. A csata végére érkeztek meg Őfelsége a király nehézlovakasai és gyalogosai, aminek következtében aztán a négyszáz vasasból alig tíz menekült meg. Az ütközet helyén ezerkétszáz elesett holttestét számolták össze; a magyarok közül, azt mondják, kettőnél több nem sérült meg. Tizenöt ellenséges ágyú és a választó eléggé megerősített városa szolgált martalékul. Az elnyert győzelmet követően felette bőséges zsákmány gyűjt össze, továbbá szert tettek eléggé tehetős foglyokra is. Oly nagy volt az összehordott préda mennyisége, hogy a kótyavetyén egy ökör vagy egy tehén négy garason, egy hátas két vagy három forinton kelt el. A szerencsés ütközetet követően – az elfoglalt várost a Királyi Felség hatalma alá hajtva –, azt mondják, tovább vonulnak.

Másik oldalról Móric herceg is, aki szintén Őfelsége pártján áll, összegyűjtött hadaival berontott a választó hercegségébe, és egy bizonyos Zwickau nevű várost ostrom alá vett.

Nincs már háromnál több olyan hercegi város, amely a királyi hadak erejének ellenállni képes lenne. Úgy reméljük, rövidesen ezeket is elfoglalják, ezáltal pedig a Szász Hercegség teljes területe hamar Őfelsége uralma alá kerül. Mert az összes, Őfelsége cseh királyi mivoltában, tőle alattvalói függésben lévő város – amelyek területe mint mondják, Morvaországhoz mérhető – úgy hírlik, már hűségesküt tett Őfelségére ötven előkelővel, báróval és nemessel egyetemben. Ennyit Szászországról, a magyarokról és a csehekről.

Ami a legszentebb császári Felség ügyét illeti, a tartománygróf még mindig azon a helyen táborozik, ahol magát elsáncolta; még nem merészelt ütközetet vállalni a császári Felséggel. Így pedig a császári katonaság annyira figyel rá, hogy bárkit is küld ki a táborból, azt hamarost elfogják, vagy megölik. Most legutóbb Őfelsége a császár spanyol és olasz csapatokat küldött ki, hogy egy bizonyos nagy várost felélessenek, amely az ellenség táborán túl feküdt, és ahonnan az ellenség az élelmét kapta. A tartománygrófnak kétszáz nehézlovasa esett el ott, valamint nem kevés gyalogosa. Nyolcszáz társzekeret és nyolcszáz lovat zsákmányoltak, amelyek tűzfegyvereket és egyéb poggyászt szállítottak az ellenség számára. Eddig ezek történtek. Hírlik, hogy Őfelsége a császár még aznap, az ellenség táborától mintegy másfél mérföldnyire fekvő Dillingenbe ment, amely az augsburgi érseknek az ellenség markából nemrég visszafoglalt városa. Ha a szükség úgy hozza, télen itt fogja kivárni a szövetség lehetséges hadmozdulata-



it, mivel alkalmas helyen terül el: közel fekszik Ulm és Augsburg városokhoz, amelyek a császári tábortól három mérföldnyire vannak, így szándéka szerint bármikor rájuk ronthat, ha a háborús szükségszerűség megkívánja.

Minden órában várjuk ennek az egész háborúskodásnak a boldog végét, amelyről Főtisztelendőségedet tudósítani fogom, mihelyst bekövetkezett. Akit egyébként boldogul élni óhajtok. Kelt Prágában, 1546. november hó 5-én.

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) X 1509 Fasc. 35. No. 26. 71–73. Kiadás: FRÁTER 1893. 283–285. Korábbi magyar fordítás: KÁROLYI 1877. 850–851.

## Nyári Ferenc levele az esztergomi érsekhez

Ölsnitz, 1546. november 4.

Főtisztelendő urunk, igen tisztelt Atyánk! Üdvöt és szolgálataink ajánlását!

Főtisztelendőségednek eddig nem írtunk, mivel igen sok és különféle dologgal voltunk elfoglalva, meg aztán a köszvény is nagyon kínozta minket és ez okból nem írhattunk Főtisztelendőségednek. Azt szeretném Főtisztelendőséged tudomására hozni, mint és miképpen állnak most dolgaink Őfelsége a király hadjáratában, és miként kedvezett a szerencse.

Midőn átléptük a Cseh Királyság végeit és határát, és már a szász végeket érintettük, hiteles hírnökök útján értesültünk, hogy a táborunkkal szemben, másfél mérföld távolságra azok hasonlóképpen táborot állítottak, amit ügyesen árkokkal, karókkal, földtöltésekkel megerősítették, és védelmezték. Azt mondták, hogy minket, a szászországi tartományba betörő ellenségüket, ott tervezik megvárni. E hírek ismeretében hamarjában kijelöltünk hatszáz, vagy valamivel több magyart, hogy azt a helyet, ahol a hírek szerint azok tábora található, felkeressék, és alaposan felderítsék. Ezeket a lovasokat kiküldtük tehát, a magyarok pedig, mire odaértek, azok táborát üresen találták. Valóban eléggé meg volt erősítve árkokkal, karókkal, sőt még bástyákkal<sup>107</sup> is. A mieink pedig mindezt így megvizsgálták, és mivel ellenség nyomára sehogy sem bukkanhattak, utasításunk szerint a további előrenyomulás mellett döntöttek, azért, hogy az ellenséget megfigyelhessék és kikémlelhessék. Míg ekképpen folytatták útjukat, biztos értesülést nyertek róla, hogy az ellenségeink egy bizonyos Adorf nevű városnál ütöttek táborot, és úgy döntöttek, hogy ott várnak be bennünket, és bocsátkoznak velünk csatába. A katonák azonban, amikor az említett városhoz értek, nem találták ott az ellenséget, ahol az értesülés szerint kellett volna lenniük.

<sup>107</sup> A latin szövegben szereplő *bastis* szó alatt vélhetően földsáncot értett a szerző.

Időközben beesteledett, ez pedig a továbbvonulásnak gátja volt. Tanácskozni kezdtek ezért arról, mit tehetnének, mivel a már sűrű éjszaka akadályozta őket a további előrehaladásban. Ugyanakkor rájöttek, hogy azok még mindig az említett városban lehetnek, így tehát a mieink azonnal a mondott városhoz kezdtek közeledni, amely városból azonban ágyúkkal és puskákkal hevesen lövöldöztek rájuk. A mieinknek – akiknek sem puskájuk, sem ágyújuk nem volt – a különben fallal körülvett várost megrohamozták, a külvárosokat és az istállókat két oldalról felgyújtották, majd csatakiáltások közepette, amazok lövöldözésével nem törődve, a város kapujáig hatoltak előre. Hirtelenjében három kaput is szétverték, majd azon nyomban benyomultak oda, és elfoglalták.

Azonban a mieink közül azon kevesek, akik betörték oda, éjjelre nem mertek az elfoglalt városban maradni, mivel a többiek a környező földeken és falvakban szerteszét portyáztak. Előhívták tehát a város bíróját és az esküdteket, hogy a királyi felség hűségére és eskütételre kényszerítsék őket. S miután így a hatalmas félelemmel eltelt bíró, illetve a polgárok is az esküt letették, a mieink a városból kivonultak és úgy döntöttek, hogy a tábor felé haladnak tovább. Az ellenség pedig, miután erről értesült, szürkületkor majd négyszáz nehézlovast és hat zászlóalj pikás és arkebúzos gyalogost - akiket a saját nemzetségük legjavából állítottak ki - vont össze a városban. Ugyanaznap mi is, Őfelsége a király egész hadinépével arra vettük utunkat, és ettől a várostól egy kis mérföldnyire tábort ütöttünk. Az ellenséges hadinépek Őfelsége táborához közel, szemközt velünk foglaltak állást, és egy bizonyos árokban (*valle*) sáncolták el magukat támadásunk ellen. Onnan akartak ugyanis a táborba, és Őfelsége seregéhez utat vágni, rohamozni, hadiszerszámainkat elragadni, és magát a sereget úgy összezavarni, hogy visszavonulásra kényszerüljön.

Noha minket a köszvény kínozott, azonban amikor megismertük a helyzetet, a szükség arra kényszerített, hogy mi is lóra ülünk és az ellenséggel szemben felállítsuk a hadrendet. Ha azok a magyar hadinépek nem rohamoztak volna előre, a táborunkat teljesen szétszórták volna, és a királyi Felségnek bizonyára iszonyatos kára és vesztesége keletkezett volna.

A rohamozó magyarokra az ellenség a fedezékből hevesen tüzelni kezdett. A mieink ettől a lövöldözéstől kevésbé zavartatva, vitézül, férfiasan és bátran támadták, és rohamozták őket. Az ellenség látva a magyarok vakmerőségét az említett város felé kezdett futamodni. De kevésbé gondoltak arra, hogy ebben a városban maradnak, felhágtak inkább a város fölé, és egy védettebb hegyre menekültek, amely alkalmasabbnak és biztosabbnak látszott a harcra. A mieink ott is vitézül harcoltak velük, az említett helyen maradni nem akaró ellenség pedig egy másik, magasabb hegyen lévő helyet választott ki magának, amely eléggé védhetőnek látszott a fenyves miatt, és arra futott fel. Magát ágyúkkal felszerelve, rendezetten, azon a részén erősítette meg, ahol a mieinknek támadása várható volt. Mi ezt látva, a többi magyar hadinépekkel előretörve, hátulról

köveztük őket. Felfele kaptatás közepette vitézül támadni kezdték az ellenséget, étellel-halállal [nem] törődve, az ellenséget hevesen támadva az első rohammal megszalasztották, és így csak és kizárólag a magyar csapatok, Ófelsége egyéb hadinégeinek segítségével nélkül, csak Isten segédelmével győzedelmeskedtek.

Ófelsége hadinégei a hegyről figyelték a magyarok tetteit és merészségét, valamint a támadás kimenetelét. Ebben az ütközetben a szász herceg kiváló kapitányait ölték meg, kaszabolták le, egy valódi *comes*ük, egy Groff<sup>108</sup> nevezetű, épphogy meg tudott menekülni. Hat gyalogsági zászló, két lovassági zászló, tizenkét mezei ágyú maradt az ütközet helyén, és a gyalogosok és a lovasok közül több mint ezernek a holtteste feküdt a földön szanaszét.

Tehát nem vált hasznukra a védettebb hely – amiket német nyelven *fortélyhely*nek<sup>109</sup> neveznek – sem pedig a szakállas puskák lövései, sem a pikákból német módon csinált akadály. A magyarok mindezeket megtorpanás nélkül, vakmerően áttörtek, ami után már rettegő hadinépük közül senki sem állt ellent. A vasas lovasokat is, akik az említett csatából elmenekültek, két mérföldön át üldözték. A többieket Ölsnitz város kapujáig kergették, útközben kaszabolva és öldökölve őket. Mivel a puskával fegyverzett gyalogos polgárság segítségükre akart sietni, e puskásokat is a város kapujáig taszították vissza, ahol a falakról és bástyákról sűrű tüzelés fogadta a mieinket. A magyarok nem törődve ezek lövöldözésével, azokat arra kényszerítették, hogy a városba fussanak és meneküljenek. Ezt látva, a mondott város polgársága, a Mindenszentek utáni harmadik napon hamarjában levelet írt, és követet küldött hozzánk, hogy a várost Ófelsége hív magyarjainak átadják, és magukat nekik alávetik. Tehát most itt vagyunk.

A magyarok mindezt egyedüli módon, kopjával és pajzzsal vitték véghez. Négyszáznál is több német foglyunk lett, gyalogosok és lovasok egyaránt. A köröskörül lévő többi város, mezőváros, falu és nemesúr egyaránt, napról-napra tódul hozzánk, hogy Ófelsége hűségére és az engedelmessegre hajolhassanak. Jöttek hasonlóképpen a szászországi nagy városok is, és magukat alávetették. Plauen városa a királyi Felség oldalán álló Móric herceghez hajolt.

A város mellett vereséget szenvedő hadinépek a táborban maradtak. Most is buzgón könyörögnek, az Isten szerelmére kérve minket, hogy ne engedjük hozzájuk a magyarokat, készek a királyi Felség hűségére térni és engedelmesnek lenni. Ennyire félnek és rettegnek ugyanis e csata után ezektől a magyaroktól, és nem bíznak már sem a városaik erődítéseiben, sem a falakban, sem az ágyúokban és a lövöldözésekben, sem a lovasaikban.

Innen Isten akarásával egy különleges és jeles városhoz, nevezetesen Zwickauhoz tartunk, holnapra érhetünk oda. Ennek elfoglalását követően más, ellenállni szándékozók ellen vonulunk, bár eddig senki rajtuk kívül nem állt ellen. Hiába van rengeteg megerősített táboruk, aminő erődítéseket és erősségeket mi

<sup>108</sup>Wolf von Gräfen Dorf    <sup>109</sup>A latin szövegben a megmagyarosított német szó szerepel.

nem bírunk Magyarországon, ezekből elfutottak és üresen hátrahagyták azokat. Ide aztán Őfelsége embereit küldtük.

Ugyanígy isteni kegyelemmel segítve, a magyarok által elért győzelem oly nagy félelemmel töltötte el őket, hogy teljesen berezeltek. Itt olyan nagy pusztítás történt, hogy hasonló mértékben gondoskodjon Főtisztelendőséged arról, hogy mi módon tudja majd feloldozni őket az Úristen akarata szerinti hazatérésüket követően, mert elég sok rosszat tettek.



26. kép. Magyar nemesi viselet.

Az pedig, hogy miként ér véget ez az egész, egyedül az isteni akaraton áll. Továbbá kérjük, hogy ezt a levelet Nyáry János úrnak, testvérünknek és feleségünknek továbbítsa. Főtisztelendőségednek mindnyájan boldogságot és egészséget éppúgy kívánunk, mint hosszú életet. Kelt Ölsnitz városában 1546. november 4.

Forrás: MNL OL X 1509 Fasc. 35. No. 26. 74–80. Kiadás: FRÁTER 1893.  
285-288. Korábbi magyar fordítás: KÁROLYI 1877. 852–854.

## V. Károly levele Mária királynéhoz, az Elba menti táborból, 1547. április 25.

Kegyelmes Asszonyom, jó húgom, az előző, Humbercourt úr által küldött levelekből értesülhettél Égerből való távozásomról, és hogy folyó hó 21-ig szünet nélkül folytattam utamat, egészen amíg Leisnigbe nem érkeztem. Addig különböző helyeken, a számkivetett egykori szász választófejedelem tizennégy zászlóaljnyi gyalogos katonáját semlegesítettük. Másnap, április 22-én, elindultam Leisnigből, és Meißentől három mérföldre állítottam fel a táboromat, miután értesültem róla, hogy az említett számkivetett táborával ott tartózkodik, és fontolóra vette, hogy ebben az Elba-parti városban sáncolja el magát, ott berendezkedjék, és használja a hídjukat. Mivel ezzel együtt már tíz napja, hogy az egész táborommal úton voltam, ahogy említettem, helyesnek tűnt számomra, hogy a másnapot pihenésre fordítsuk, hogy felüdüljünk ahhoz, amikor alkalom adódik az ellenséggel való találkozásra. Másik célom, hogy időközben felderítsük, melyik út a legmegfelelőbb, hogy az ellenségnek kárt okozzunk.

Emiatt másnap több, kisebb csatározás történt, az ellenség közül egyesek fogásba estek, a többieket pedig úgy üldözték, hogy az enyéme az üldözés során az említett várost megközelítették. Ez annyira meglepte az említett egykori választót – aki abban a hitben lévén, hogy az egész hadsereg a nyomába eredt – hirtelen, minden további felderítés nélkül, elhagyta a szóban forgó várost. Sietve felégette annak hídját is, úgy, hogy néhányuknak az övéi közül nem jutott ideje eltávozni: köztük két nemes, a von Hientzfeld testvérek, egyikük a tanácsából, a másikuk az udvarából, valamint néhány élelmezési biztos.

Este az említett városból átjöttek és megadták magukat. A szóban forgó ellenség pedig azon a napon az egész táborát két mérföldnyire, folyásirányban lefelé, nagyon előnyös helyzetben állította fel, és még egy kényelmes hajóhidat is épített. Valószínűleg úgy gondolták, hogy Meissen megadását követően Wittenberg irányába indulok és Torgaut, mint kevésbé fontos helyet, elkerülöm, amely – ha megadásra szólítanám fel – amúgy könnyedén hajlana erre. Ám mivel még aznap este értesültem a helyzetéről, azonnal elbontottam a hidat, amelyet építtetett, és április 24-e hajnalán – az egész hadsereggel az említett folyópartra felvonultam, pontosan ott, ahol feltehetően az ellenség található volt, hogy ott az említett hajóhidat újonnan lerakjam. Olyan gyorsasággal cselekedtem, hogy reggel kilenc órára a teljes hadsereg – amely már két nagy mérföldet haladt előre – negyed mérföldre megközelítette a kérdéses folyó partját.

A könnyűlovasaival felderítést végző Alba herceg megtalálta az ellenség hídját, amelynek őrizetére a túloldalon tíz zászlóalj gyalogos állomásozott, akik számos arkebúzlövessel igyekeztek megakadályozni, hogy az említett könnyűlovások átkeljenek. Amikor az előhadban vonuló spanyolok meghallották ezt a lár-

mát, odasietettek. Mivel égtek a harci láztól, hogy az említett ellenséggel kézi-tusát vívhassanak – ráadásul egész nap erős ködben voltak, és még csak most kezdett tisztulni – olyan hevesen csatázták, hogy azokat, akik a hídon voltak, elkergették, és nagy veszteségeket okoztak az ellenségeknek, akik megpróbálták három részre bontani a hidat. Tették mindezt azzal a szándékkal, hogy az egyik részét a folyón lejjebb úsztassák. Azonban ekkor a spanyolok közül hat levetkőzött, közülük kettő a másik part felé úszott, kardjukat a foguk között tartva vitték. Amikor egyikük a csónakokhoz ért, hármat megölt és nyolcat megfutamított, akik közül néhányat a folyó szélén lőttek le az oda vezényelt arkebúzos csapatok. Ők olyan tömött sorokban voltak, hogy az ellenség számára nem nyílt lehetőség, hogy a sajátjait bevethesse. Az ellenség három lovas zászlóaljat küldött az említett folyóparthoz erősítésül az elvonulásukhoz azért, hogy biztosítsák a sereg más részeinek a helyét, illetve útjuk folytatását. Az ellenséget a spanyol arkebúzosok olyan derekasan fogadták, hogy azok menekülni kényszerültek, pedig erős tüzéség állt rendelkezésükre, amellyel több lövést is leadtak.

Azonban a tüzéségem, amelyből több ágyú éppen abban a pillanatban érkezett oda, arra kényszerítette őket, hogy elhagyják állásaikat. Időközben mindent megpróbáltunk, hogy átjuthassunk a szóban forgó folyón. Felfedeztünk egy gázlót. Bár az elején veszélyesnek tűnt, néhány spanyol átgázolt rajta, körülbelül tizennyolcan. E huszárok közül az egyik teljesen egyedül feltartoztatott néhányat az ellenség közül, akik az üldözéstől rettegve menekültek.

Ezt követően a fent említett gázlót igen hasznosnak találtuk, így több lovas is átküldtünk egy-egy arkebúzossal a háta mögött. Ily módon alig fél óra alatt Alba herceg és Móric herceg több, mint négyezer lóval és körülbelül ötszáz arkebúzossal átjutott a túloldalra.

A hidat közben helyreállították, majd a spanyol lovasság és a gyalogság többi része átkelt rajta. Az említett ellenség vadászata ekkor vette kezdetét: a menekülőket, mintegy három mérföldön át üldözték ügetésben úgy, hogy a gyalogság számára lehetetlen volt lépést tartani velük. Végül azonban beérte őket a fent említett Alba herceg és Móric herceg, illetve a könnyűlovasság és a huszárok mintegy kétezer-kétszáz főnyi csapata, történetesen egy erdő szélén, ahol am azok megálltak, és a gyalogosokból egy századot alakítottak ki. Közvetlen előttük két csapatnyi lovas volt, őket további három követte fedezékül.

Amikor az ellenség látta, hogy az említett csapatok lóháton közelednek, egyszerűen tüzeltek egyet az arkebúzaikkal. Aztán rájuk küldtem a lovasságot úgy, hogy fellazítsák a rendezett alakzatukat, és visszavonuljanak az erdőbe, amelyet az említett hercegek könnyűlovasaikkal és huszárjaikkal vettek körül. Az ellenséget olyan erővel üldözték, hogy több mint ezer ember holtan maradt, és mintegy kétezer lovat – nem számolva a nagyszámú foglyot – a tüzéségüket, az összes lőszerükkel, valamint társzekerükkel együtt fogtuk el.

A foglyok között van a már említett letett választó. Amint az jelenleg már bizonyosnak tűnik, hogy ennek legidősebb fia elesett, akárcsak a braunschweigi herceg, Ernő; ez az, aki brandenburgi Albert örgrófot foglyul ejtette. A vadászat éjfélig tartott, ezt követően egyedül mentem vissza a királlyal, testvérünkkel és a fiával, az unokaöcsénkkal, anélkül, hogy részemről több mint hét-nyolc embert vesztettem volna el.

Nem akartam elmulasztani, hogy azonnal értesítsem erről, tudva, mennyi örömet szerzek ezzel. Addig kegyelmes asszonyom, kedves húgom, arra kérem a Teremtőt, hogy teljesítse kívánságaidat.

Kegyelmes asszonyom, kedves húgom, a fentiekén kívül nincs mit mondanom Neked, azért is, mert még mindig nagyon fáradt vagyok a tegnapiaktól, ezért nem is saját kézzel írva Neked, emlékeztetem magam a történtekre.

A Te jó bátyád,  
Károly

Kiadás: LANZ 1845. 561–563. Német kiadás: KOHLER 1990. 370–373.

## **Valentin von Teutleben hildesheimi püspök beszámolója a mühlbergi csatáról, és az azt követő eseményekről.**

A császár Nürnbergből teljes seregével a Cseh Királyság határain keresztül Szászország felé vonult, hogy a rebellis fejedelmeket: a méltóságától megfosztott szász herceget, az egykori választófejedelmet, és a hesseni tartománygrófot, valamint a lázadókhöz csatlakozó szász városokat újra engedelmességre bírja. Először a Nürnbergtől tizennyolc mérföldre lévő cseh határszéli városnál, Éger-nél jelent meg seregével, és itt ülte meg a húsvéti ünnepet. Miután ezt elvégezte, húsvét szerdáján indult el Égerből, egyenesen behatolt az egykori választófejedelem, az említett szász herceg tartományába, hogy őt kézre kerítse.

Előbb Plauen városáig, onnan Zwickauig, végül Leisnigig nyomult, ahonnan a császár az Elba folyón készült átkelni, ezért hadseregével közvetlenül annak partjára vonult. Mikor április 24-én, az irgalmasság vasárnapján hozzálátott a tábor felveréséhez, váratlanul értesítették a császári Felséget, hogy az ellenség, a méltóságától megfosztott szász választó, János Frigyes herceg az Elba túlszéli partján, Mühlberg városánál erős hadsereggel sorakozott fel, hogy Őfelségét megakadályozza a folyón való átkelésben. Miután a császár mindezekről tudomást szerzett, rögvest magyar huszárokat és könnyűlovas spanyol arkebúzosokat küldött ki a szász hadsereg ellen. Órákon át lötték egymást a szabályszerű csatát akadályozó folyó mindkét partjáról. Időközben néhány magyar és spanyol lovas a vizet kémlelte, hátha híd nélkül is át tudnak kelni. Minden reményük és várakozá-

suk ellenére egy gázlóra bukkantak, amelyen néhányan azonnal átkeltek, és az ellenségre rontottak.

Ezután a császár felállította az arcvonalat, és a tízezer lovast számláló teljes lovasság hadrendben, egy óra leforgása alatt átkelt a folyón. Amikor meglátta az ellenség, hogy annyi könnyű- és nehézlovas kel át, amennyit lehetetlennek tartottak, a folyóparton mind a harmincöt ágyút hátrahagyva megfutamodtak. A menekülőket elsőként ezerötszáz magyar lovas üldözte, rendkívül gyors lovakon, őket követte aztán császár a testvérével, Fenséges Ferdinánd úrral, a rómaiak királyával, valamint a teljes lovassággal.

Az ellenséget utolérő magyar katonák harcba bocsátkoztak velük, hogy akadályozzák a menekülésüket, és visszatartsák őket mindaddig, amíg a császár az egész lovas haddal oda nem érkezik. Az ennek érkezésétől rettegő ellenség szerzetesét szóródva menekült, egymást ösztökélték a futásra. Három óra alatt, három német mérföldön át hajszolta az ellenséget a császári lovasság, akik a menekülő ellenség közül nagyjából ötezer lovast és gyalogost öltek meg, miközben a császári hadsereg alig tíz főt veszített.

A csatában és a menekülés során a szász herceget, az egykori választót, egy magyar huszár az arcán megsebezte és foglyul ejtette. Rajta kívül fogságba esett braunschweig-grubenhageni Ernő herceg négy Gleichen és egy Beichlingen gróffal együtt, valamint sok más nagy tekintélyű nemes. Néhányat megöltek azok közül, akik a szász tábort követték. A választó fia is sebesülten, csak nagy nehézségek árán csúszott ki a kezeik közül. Szinte az összes gyalogost szétszórták és felkoncolták a menekülés során, csak néhány lovas mentette meg az irháját sérülés, vagy fogságba esés nélkül. Zsákmánnyá lett harmincöt ágyú, a választófejedelem rengeteg pénze és igen nagy értékű vagyona, valamint számtalan ló, kocsi és egyéb hadipoggyász.

Mindezeket pontosan úgy írom le Uraságodnak, ahogy megtörténtek, mivel személyesen, felfegyverezve jelen voltam ebben a csatában, az ellenség üldözésében és a velük való ütközetben, és mivel részt vettem a harci cselekményekben, így láttam mindazt, ami történt.

A biztonságom érdekében néhány nappal ezelőtt csatlakoztam a császári felség seregéhez, mert sértetlenségem szempontjából nem tűnt tanácsosnak sem a császári sereget megelőzve, sem azt követve haladni, és azért is, nehogy úgy tűnjék a császári Felső számára, hogy már az arcvonat felállítását követően, az éppen elkezdődő csatából kivonnám magam. Ezért a lovas katonák közé besorolva, velük és a teljes felállított arcvonattal együtt átkeltem a folyón. Az áthághatatlan és egyébként átgázolhatatlan folyóban senki sem veszett oda a seregből, és ahogy előrebocsátottam, a többi lovassal - három német mérföldön át - részt vettem az ellenség üldözésében.

Csodálatos és alig hihető, hogy mily gyors, sebes és könnyed vágatással hajtottuk ezt végre, úgy, hogy nem nyargalni, hanem szinte repülni látszottunk.



A férfiak és a lovak elszántak és készek voltak a vágatásra. Valóban azt mondhatjuk, hogy ez a nem remélt győzelem égi, a mennyből adatott (hiszen az égen a nap és a hold egyaránt vérben átítatott vérvörös színűnek látszott, amit többen is tanúsítanak), és hogy valóban Isten engedte azt a császári Felségnek. Ezt a dicső, nem remélt és vértelen győzelmet a Szent Felség maga is Istentől kapottnak ismeri el, neki ad hálát és neki tulajdonítja a dicsőséget.

Láttam az említett herceg csúfos futását és fogságba esését, és ahogy azt a foglyot a spanyolok a császári Felség és Ferdinánd király színe elé vezetik. Az elfogott herceg pedig ilyen szavakat intézett a császárhoz: „Felséges Császár! Elismerem, hogy Felséged ellen cselekedtem, és illetlenül megsértettelek. Arra kérlek, hogy méltóztasd számomra elnézni tévedéseimet és mindazt, amit Felséged ellen tettem.” A császár azonnal így válaszolt neki: „Majd érdemeid szerint foglalkozunk veled.”

Mindazt, amit ők ketten németül mondtak, hallottam és feljegyeztem, és más, németül nem értő itáliaiak számára – mivel megkértek rá – lefordítottam. Majd ezután üdvözöltem a császárnak a győzelmét és gratuláltam Szent Felségének az Isten által engedett mennyei és rendkívül jeles győzelemhez. Egyúttal imában kértem boldogságot és üdvöt ugyanazon Szent Felség, valamint a teljes keresztény világ számára.

A római király így válaszolt nekem: „valóban mennyei és Isten adta győzelem ez.” Majd összekulcsolt kézzel, tekintetét az égre emelve a császár hálát adott, és mindent Isten mennyei dicsőségének ajánlott, akitől minden győzelem és diadal származik.

Többen csodálkoztak, hogy katolikus püspökként fegyveresen részt vettem a győzelem kivívásában és az ellenség üldözésében. Nekik tréfából azt mondtam, hogy ezt saját érdekemben és a hildesheimi egyházmérem tettem, amelyet az elfogott herceg eretnekségre és hitszegésre vezetett és kényszerített. Továbbá ezzel Németország összes püspökét képviseltem, akiknek a vagyona függött azon, hogy ezt a hitszegő embert, e zsarnokot, e legrosszabb főeretneket fogságba vessék.

Jólesett a császárnak, hogy bár püspök vagyok, fegyveresen látott jelen lenni ebben a küzdelemben, ami – mint remélem és várom – nem kicsit fogja elősegíteni a hildesheimi egyházam helyreállítását. „Áldott az Isten, aki megszabadít a gonosztól.”

Húsvét utáni harmadik vasárnapot követő szerdán a császári Felség ismét átkelt az Elba folyón és Wittenberg falai alá érkezett. Eközben a hatalma alá visszatért más, közbeeső táborokat és városokat, hogy aztán a Szent Felség Wittenberg városát nyugodtan ostromolhassa. Jóllehet, igen meg volt erősítve, reméltük azonban, hogy rögvest vagy kisvártatva a császár hatalma alá kerül, akár erővel és fegyverrel, akár megadás útján. Ez a város volt a menedéke, pöcögödre, bűzös ürege, kezdete és forrása az egész Római Birodalom területén

támadt minden káros eretnekségnek, szakadásnak, újításnak, szektának és lázadásnak. Üdvös lenne, ha egyiként beszántanák őket, hogy a gyökerestől kiirtott eretnenségeknek és újításoknak a nyomai se maradjanak meg az emlékezetben. Nem tudom, hogy lesz.

Ha a császár elfoglalta Wittenberget, úgy hírlik, hogy Szászországra, annak újra engedelmességre bírására fogja fordítani a figyelmét. Miután már fogságába esett minden lázadó katonai erő, valamint németországi újítás fejedelmi kapitánya, a fent említett herceg, ezután a császár első dolga lesz a szász városokat újra engedelmességre bírni. E felől semmi kétség sincs.

Még mindig a császári Felség táborában vagyok, a Német Lovagrend mestérének sátrában, aki ezerötszáz, részben arkebúzos és könnyűfegyverzetű, részben pedig nagy számú, nehéz fegyverzetű lovast vezet. Kívánom, hogy lélekben – Isten segédelmével – ennek a hadjáratnak szerencsés és üdvös végét lássam és várjam, nem csupán a magam és a hildesheimi egyházam számára, hanem egész Németország, a Római Birodalom és a keresztény világ javára.

A továbbiakban nem mondanék le néhány száz aranyért sem arról az élményről, hogy ne legyek jelen ennek az erdei kannak, másképpen baromnak, tudniillik a szász hercegnek, az elfajzott zavarkeltőnek és minden jó gyűlölőjének az elfogásánál és fogságánál. Nem messze Torgautól, a lochauer mezőségen (*Lochauer Heide*) ejtették rabul, így hívják németül azt a helyet, ahol fogságba esett. A táborában mindenfelé, de különösen az említett Torgau váránál, a fejedelmi székhelyén püspökökre, papokra és szerzetesekre való vadászatot ábrázoló képeket láttam. Rendkívül méltatlan, utálatos és embertelen képek egy fejedelmhez, aki végül maga esett hálóba. Helyre fogom hozni, amit tett, és amit az egyházi rend számára előkészített és kigondolt.

A Wittenberget ostromló táborból, 1547. május 13-án.

A levélhez fűzött további kiegészítések:

Még néhány napig folytatódott a wittenbergi ostrom. A császár Wittenberg városát száznegyven nagy és szinte végtelen számú kisebb ágyúval együtt megadás útján kerítette hatalmába, amit az *Exaudi* vasárnapot követő kedden, május 24-én vett birtokba. Az elfogott herceggel rendkívül elnézően tárgyalt. A felesége és a fiai számára pedig, hogy az ellátásuk és a joguk biztosítva legyen, a türingiai részt meghagyta, de a Szász Hercegségtől, választói méltóságtól és a meissenai őrgrófságtól a foglyul ejtett herceget fiaival együtt - Móric szász herceg javára - mindörökre megfosztotta. A császári Felség később az ő szász választófejedelmi méltóságát, annak birtoklását, viselését a fejedelmek, például brandenburgi Joachim őrgróf választó és mások színe előtt Szentháromság vigíliáján nyilvánosan kihirdette, és távozóban a választót szóban beiktatta. Később őt majd a legközelebbi birodalmi gyűlésen, ünnepélyes keretek közt kell méltóságában megerő-

síteni, miután Wittenberg városát ugyanennek a Móricnak, mint Szászország választófejedelemének rögvest kötelező jelleggel átadták.

Mindezzel végezve a császár Wittenberg ostromát feloldotta, és a szászországi rebellis városok ellen készült. Tegnap, június 10-én érkezett a teljes seregével ebbe a városba, Halléba. A polgárok nagy tisztelettel fogadták, császárt megillető módon, *umbellatum* alatt vezették a városba.



27. kép. Hesseni Fülöp térdreborulása V. Károly előtt.

Reméljük, hogy rövidesen Őfelsége teljes Szászországot újra engedelmességre bírva, jelentős és nagyobb győzelmet ér majd el. A megfosztott szász herceg addig is őrizetben marad, akit a császár a hadseregével magával visz és örök fogságban tartatik majd, nehogy szabadon engedve, képes legyen új tragédiákat szítani. A hesseni tartománygrófot, – ahogy sokan vélik – rövidesen fogságában társául és kollégául fogadhatja, aki eddigi hadisikerei miatt bírja a fővezéri posztot, ámbar vannak olyanok, akik úgy gondolják, hogy a hesseni tartománygróf is rövidesen a császári Felség kegyelméért lesz kénytelen folyamodni. Sokan beszélnek róla, hogy rövid időn belül ide érkezik Halléba, hogy irgalomért és bocsánatért esedezzen.

Kiadás: BUCHOLTZ 1838. 417–421.



# A térképek és képek forrásai

1. térkép a 10. oldalon Áttekintő térkép a kötetben szereplő fontosabb helyekkel. A szerző rajza.
  2. térkép a 22. oldalon A schmalkaldeni háborúban szembenálló felek seregeinek vonulása a Duna mentén. A szerző munkája az alábbi térkép alapján: KOHLER. 1990. 345.
  3. térkép a 25. oldalon Vogtland tartomány 1546-ban. A szerző rajza.
  4. térkép a 30. oldalon A császári és János Frigyes hadseregeinek útvonala 1547 tavaszán. A szerző rajza az alábbi térkép felhasználásával: Karte der Leipziger Teilung von 1485. Hozzáférés: 2022.03. 10. [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saxony\\_\(Division\\_of\\_Leipzig\)\\_-\\_DE.png](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saxony_(Division_of_Leipzig)_-_DE.png)
  5. térkép a 31. oldalon A mühlbergi csata, 1547. április 24. A szerző munkája az alábbi térkép alapján: GEBUHR 2010. 492.
  6. térkép a 37. oldalon Hadműveletek északon 1547 tavaszán. A szerző rajza.
- 
1. kép a 24. oldalon A magyarországi huszárok vezetői Mameranus katalógusában. MAMERANUS 1550. 71.
  2. kép a 32. oldalon A mühlbergi csata. Hozzáférés: 2022.03. 10. <http://diglib.hab.de/?grafik=graph-c-1185>
  3. kép a 41. oldalon Magyar nemes lóháton. BRUYN 1578. 29. rajz
  4. kép az 54. oldalon II. Henrik röpiratának címlapja. HENRICUS 1551.
  5. kép a 74. oldalon Landsknecht vezér. SCHOPPER / AMMAN 1568.
  6. kép a 76. oldalon Landsknecht zászlóalj kapitánya. SCHOPPER / AMMAN 1568.
  7. kép a 79. oldalon Karthauen ágyú korabeli ábrázolása. FRONSBERGER 1573. VIv.
  8. kép a 81. oldalon Landsknecht, 1547, Hans Rudolf Manuel Deutsch rajza alapján. Hozzáférés: 2022.03. 10. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-21.684>
  9. kép a 83. oldalon Számítási segédlet egy katonai alakzat felállításához. EGUILUZ 1595. 54r.

10. kép a 94. oldalon Az 1549-es olasz nyelvű Ávila-kiadás címlapja.
11. kép a 97. oldalon Ávila kommentárjainak kiadásai. A szerző munkája.
12. kép a 103. oldalon Európa térkép az 1550-es Ávila kiadásból.
13. kép a 109. oldalon Wolfgang Schutzbar, a Német Lovagrend nagymestere. ÖNB Digital, POR0062154. Hozzáférés: 2022.03.10. [https://onb.digital/result/BAG\\_5276982](https://onb.digital/result/BAG_5276982)
14. kép a 117. oldalon Botra tűzött üzenet átadása. MAXIMILIAN 1775. 185. kép.
15. kép a 123. oldalon Ingolstadt ostroma. 1546/155. Germanisches Nationalmuseum, HB1762. Hozzáférés: 2022.03. 10. <http://objektkatalog.gnm.de/objekt/HB1762>
16. kép a 129. oldalon Fokeröd (Wallkatze). SCHREIBER 1698. 183.
17. kép a 130. oldalon V. Károly tábora Ingolstadtnál 1546 nyarán. 1555/56, Maarten van Heemskerck. Hozzáférés: 2022.03. 10. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.98316>
18. kép a 141. oldalon Német fekete lovas. BRUYN 1578. 7. rajz.
19. kép a 182. oldalon Közrendű magyar huszár. BRUYN 1578. 30. rajz.
20. kép a 193. oldalon A mühlbergi csata. Ávila, 1550. Fol. 114\*
21. kép a 196. oldalon A foglyul ejtett János Frigyes V. Károly előtt. 1614, Antonio Tempesta. Hozzáférés: 2022.03. 10. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.440970>
22. kép a 196. oldalon Falkonett (falkonéta) ágyú korabeli ábrázolása. SOLMS 1559. IV. 28
23. kép a 202. oldalon Wittenberg látképe. Ávila, 1550.
24. kép a 215. oldalon Zierotin Károly báró képe. SCHRENCK VON NOTZING 1735.
25. kép a 222. oldalon I. Ferdinánd zászlaja a mühlbergi csatában. A szerző rajza az alábbi leírás alapján: LETI 1700. 237.
26. kép a 236. oldalon Magyar nemesi viselet. BRUYN 1581, 47.
27. kép a 243. oldalon Hesseni Fülöp térdreborulása V. Károly előtt. 1555/56, Maarten van Heemskerck. Hozzáférés: 2022.03. 10. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.322665>

# Források és szakirodalom

A jegyzetekben az utalások az alábbi Ávila-kiadásokra vonatkoznak:

**1853-as kiadás:** AVILA Y ÇUÑIGA, Luis de. *Geschichte des schmalkaldischen Krieges*. Berlin: Mittler, 1853.

**Spanyol változat:** a *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes* honlapján közzétett ([http://www.cervantesvirtual.com/bib/historia/CarlosV/7\\_2\\_avila.shtml](http://www.cervantesvirtual.com/bib/historia/CarlosV/7_2_avila.shtml)), az alábbi kiadások alapján javított szövegű online edíció. ÁVILA Y ZÚÑIGA, Luis de. *El primer comentario del muy illustre señor Don Luys de Avila y Cuñiga en la guerra de Alemaña*. Venecia: Francisco Marcolini, 1552; ÁVILA Y ZÚÑIGA, Luis de. *Comentario de la Guerra de Alemania, hecha por Carlos V, máximo Emperador Romano, Rey de España, en el año MDXLVI y MDXLVII*. Editado por Francisco Javier GARCÍA. Madrid: Francisco Xavier García, 1767.

**Olasz változat:** ÁVILA Y ZÚÑIGA, Luis de. *Commentario dello illustre signor don Aluigi d’Auila & Zuniga, commendator maggior d’Alcantara, nella Guerra della Germania fatta dal felicissimo & massimo Carlo V imperator romano, re de Spagna del MDXLVI et MDXLVII: tradotto di spagnuolo in lingua toscana, corretto & emendato per l’istesso auttore & aggiuntoui nel fine il successo di Bohemia*. Vinecia: Tommaso di Zornoza, 1549.

**Latin változat:** AVILA ET ZUNNIGA, Ludovicus ab. *Clarissimi viri D. Ludouici ab Auila et Zunniga ... Commentariorum de bello Germanico à Carolo V. Cæsare maximo gesto, libri duo à Gulielmo Malinæo Brugensi latinè redditi & iconibus ... illustrati*. In ædibus I. Steelsij, 1550.

**Német változat:** AVILA, Luis de. *Warhafftige beschreibung des Teutschen kriegs von dem ... Herrn Carl den Fünfften Römischen Kaiser, etc. wider die Schmalkaldische Bundsuerwandten, ... und itzo, von ... Philips Magnus Hertzogen zu Braunschweig und Lüneburg, etc. zu Teutscher sprachen vertolmetscht vnd beschrieben worden*. Wolfenbüttel: Rüdem, 1552.

**Angol változat:** AVILA Y ÇUÑIGA, Luis de. *The commentaries of Don Lewes de Auila, and Suniga, great master of Aranter which treateth of the great vvars in Germany made by Charles the fifth ... against Iohn Frederike Duke of Saxxon, and Philip the Lantgraue of Hesson ... Tra[n]slated out of Spanish into English*. Londini: Richardi Totteli, 1555.



- ALBÈRI 1859** ALBÈRI, Eugenio. „Relazione di Lorenzo Contarini Ritornato Ambasciatore da Ferdinando Re de' Romani l'Anno 1548”. In *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, 1:369–469. Firenze: Di clio, 1859.
- ARNOLD 2006** ARNOLD, Thomas F. *The Renaissance at War*. Washington, New York: Smithsonian Books, Colline, 2006.
- AUER / SEIPEL 2005** AUER, Alfred and Wilfried SEIPEL, eds. *Wir sind Helden. Habsburgische Feste in der Renaissance: eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien; Schloss Ambras, Innsbruck, 10. Juni – 31. Oktober 2005*. Wien: KHM, 2005.
- ÁVILA Y ZÚÑIGA** ÁVILA Y ZÚÑIGA. *Geschichte des schmalkaldischen Krieges*. Berlin: Mittler, 1853.
- B. SZABÓ 2008** B. SZABÓ János. „Lehet-e helye rablóknak a nemzeti mitológiában? Megjegyzések az egykori huszár-vita margójára”. *Hadtörténeti Közlemények* 121, 2. sz. (2008): 455–461.
- B. SZABÓ 2010** B. SZABÓ János. *A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról*. Budapest: Argumentum, 2010.
- B. SZABÓ 2017** B. SZABÓ, János. „Buda elfeledett ostromai (1529–42): egy hadtörténeti »kakukktójás«, avagy a »Military Revolution« elmélet zátonya?” *Tanulmányok Budapest Múltjából* 1, 42 (2017): 121–140.
- B. SZABÓ / FODOR 2019** B. SZABÓ, János és FODOR, Pál, szerk. *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- BAUMGARTEN 1876** BAUMGARTEN, Hermann. „Zur Geschichte des Schmalkaldischen Krieges”. *Historische Zeitschrift* 36, 1. sz. (1876): 26–82.
- BERTRAM 1865** BERTRAM, Carl Robert. *Chronik der Stadt und des Closters Mühlberg*. Torgau, 1865.
- BIPPEN 1908** BIPPEN, Wilhelm von. „Die Abbildungen der Schlacht bei Drakenburg”. *Jahrbuch der bremischen Sammlungen* 1, 2. sz. (1908): 34–40.
- BIRKENMEIER 2008** BIRKENMEIER, Jochen. *Via regia: religiöse Haltung und Konfessionspolitik Kaiser Maximilians II. (1527-1576)*. Berlin: dissertation.de, 2008.
- BOTHMER 1938** BOTHMER, Karl von. „Die Schlacht vor der Drakenburg am 23. Mai 1547. Eine historisch-militärische Studie”. *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 15, 1. sz. (1938): 85–104.
- BOYDEN 1995** BOYDEN, James M. *The Courtier and the King. Ruy Gómez De Silva, Philip II, and the Court of Spain*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1995.



- BRANDI 1905** BRANDI, Karl. „Passauer Vertrag und Augsburger Religionsfriede“ 95, 1. sz. (1905): 206–264.
- BRANDI 1964** BRANDI, Karl. *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*. 7. kiad. Frankfurt: Societäts-Verlag, 1964.
- BRUYN 1578** BRUYN, Abraham de. *Diversarum gentium armatura equestris. Ubi fere Europae, Asiae atque Africae equitandi ratio propria expressa est*. [Köln], 1578.
- BRUYN 1581** BRUYN, Abraham de. *Omnium pene Europae, Asiae, Africae atque Americae gentium habitus*. [Antwerp], 1581.
- BUCHOLTZ 1835** BUCHOLTZ, Franz Bernhard von. *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten: aus gedruckten und ungedruckten Quellen*. Bd. 6. Wien: Schaumburg, 1835.
- BUGENHAGEN 1547** BUGENHAGEN, Johannes. *Wie es vns zu Wittemberg in der Stadt gegangen ist in diesem vergangen Krieg*. Wittenberg, 1547.
- CALVETE DE ESTRELLA 1552** CALVETE DE ESTRELLA, Juan Cristóbal. *El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso Príncipe don Phelippe, hijo del emperador don Carlos Quinto Máximo, desde España a sus tierras de la baxa Alemana: con la descripción de todos los Estados de Brabante y Flandes*. Amberes: Martín Nucio, 1552.
- CAROLUS 1549** CAROLUS. *Formula reformationis per caesaream maiestatem statibus ecclesiasticis in comitiis augustanis ad deliberandum proposita ... Moguntiae*: Schöffler, 1549.
- CONTI / ARROYO** CONTI, Santiago Fernández y ARROYO, Félix Labrador. „Luis de Ávila y Zúñiga.“ *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. Hozzáférés: 2022.03.16. <https://dbe.rah.es/>.
- CREMADES 2014** CREMADES, Fernando Checa. *Tiziano y las cortes del Renacimiento*. Madrid: Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2014.
- CUSTOS 1600-1602** CUSTOS, Dominicus. *Atrium heroicum Caesarum, regum, Pars 1–4*. Augsbug: M. Manger, J. Praetorius, 1600-1602.
- DECOT 2005** DECOT, Rolf. „Die Reaktion der katholischen Kirche auf das Interim“. In *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*, herausgegeben von Luise SCHORN-SCHÜTTE, 366–385. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 203. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2005.
- DEHESELLES 1999** DEHESELLES, Thomas. *Policy, Handel und Kredit im Herzogtum Braunschweig-Wolfenbüttel in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Klostermann, 1999.

- DISTEL 1894** DISTEL, Theodor. „Thumbshirn, Wilhelm”. In *Allgemeine Deutsche Biographie*, 38:166–167, 1894. Hozzáférés: 2022.03.16. <http://www.deutsche-biographie.de>.
- DOMOKOS 1984** DOMOKOS György. „Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz”. *Hadtörténelmi Közlemények* 31, 1 (1984): 117–149.
- DRECOLL 2010** DRECOLL, Volker Henning. *Der Passauer Vertrag. Einleitung und Edition*. Berlin ; New York: De Gruyter, 2010.
- DRUFFEL 1873** DRUFFEL, August von. *Briefe und Akten zur Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts*. Bd. 1. München, 1873.
- DRUFFEL 1880** DRUFFEL, August von. *Briefe und Akten zur Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts*. Bd. 3. München, 1880.
- EGUILUZ 1595** EGUILUZ, Martín de. *Milicia, discurso, y regla militar del capitán Martin de Eguiluz*. En Anuers: Pedro Belleró, 1595.
- ERBEN 1916** ERBEN, Wilhelm. „Maximilian I. und die Landsknechte”. *Historische Zeitschrift* 116, 1. sz. (1916): 48–68.
- F. MOLNÁR 2019** F. MOLNÁR Mónika. „Az itáliai államok hadszervezete és hadseregei (1494–1526)”. In *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*, szerkesztette János B. Szabó és Pál Fodor, 121–137. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- FERDINANDUS 1559** FERDINANDUS. *Formula reformationis ecclesiasticae in Comitibus Augustanis anno MDLIX. quibusdam adiectionibus aucta et locupleta*. Moguntiae: Behem, 1559.
- FRANZ 1953** FRANZ, Günther. „Von Ursprung und Brauchtum der Landsknechte”. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 61, 1–2. sz. (1953): 79–98.
- FRÁTER 1893** FRÁTER György. „Fráter György leveles könyve”. sajtó alá rendezte [Szilágyi Sándor]. *Történelmi Tár* 41, 2 (1893): 250–290.
- FRITZ** FRITZ, Michael. „Der Schmalkadische Krieg”. Hozzáférés: 2020.04.16. <http://www.geschichte-tirol.com>.
- FRONSBERGER 1558** FRONSBERGER, Leonhardt. *Fünff Bücher, Vonn Kriegs Regiment vnd Ordnung*. Franckfurt am Main: Zephelius, 1558.
- FRONSBERGER 1573** FRONSBERGER, Leonhardt. *Kriegßbuch. Von Wagenburgk umb die Veldleger*. Franckfurt: Feyerabendt, 1573.
- FUCHS / KOHLER 2003** FUCHS, Martina und KOHLER, Alfred, hrsg. *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*. Geschichte in der Epoche Karls V 2. Münster: Aschendorff, 2003.

- GARCÍA 2019 Gonzalo Fernández de Oviedo, „Prisión del rey de Francia” (1525-1533). Editado por GARCÍA, Jorge Martín. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2019.
- GEBUHR 2010 GEBUHR, Ralf. „Mühlberg/Elbe”. In *Militärgeschichtliches Handbuch Brandenburg-Berlin*, szerkesztette Kurt ARLT, 490–494. Berlin: be.bra Wiss.-Verl, 2010.
- GODOI 1548 GODOI, Giovanni de. *Comentari della guerra fatta nella Germania da Carlo Quinto imperadore... alla insegna di San Giorgio*. Vinegia, 1548.
- GRUND 2007 GRUND, Ines. *Die Ehre - die Freiheit - der Krieg . Frankreich und die deutsche Fürstenopposition gegen Karl V. 1547/48-1552*. Bad Camberg, 2007.
- GUIZMAN / KÖRÖPÁS / TÓTH / B. SZABÓ 2019 GUIZMAN Barnabás, KÖRÖPÁS Zoltán, TÓTH Ferenc és B. SZABÓ János. „A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556”. *VILÁGTÖRTÉNET* 41, 2. sz. (2019): 253–293.
- GUIZMAN 2013 GUIZMAN Barnabás. „Az apokaliptikus lovasai Szászországban, avagy a schmalkaldeni háború magyar vonatkozásairól”. *MILES CHRISTI ÉVKÖNYV* 15 (2013): 269–281.
- GUIZMAN 2014 GUIZMAN Barnabás. „Fejezetek a schmalkaldeni háború történetéből”. *VILÁGTÖRTÉNET* 36, 2. sz. (2014): 295–317.
- GÜLYÁS 2010 GÜLYÁS Borbála. „Huszárok Prágában és Innsbruckban, törökök Drezdában - huszártornák a 16. századi Európában”. In *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerkesztette G.ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 273–290. Budapest: L’Harmattan, 2010.
- GÜLYÁS 2012 GÜLYÁS Borbála. „A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepeiben a 16. században”. In *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerkesztette ÁCS Pál és SZÉKELY Júlia, 249–264. Budapest: Balassi, 2012.
- H. NÉMETH 1997 H. NÉMETH István. „Kassai katonák és polgárok a XVI. században (A hadsereg társadalmi és közigazgatási hatásai egy kereskedőváros életében)”. *Levéltári Közlemények* 68, 1–2. sz. (1997): 143–198.
- HALL 1997 HALL, Bert. *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.
- HAUG-MORITZ / SCHMIDT 1999 HAUG-MORITZ, Gabriele und SCHMIDT, Georg. „Schmalkaldischer Bund”. In *Theologische Realenzyklopädie*, 30:231–232. Berlin ; New York: De Gruyter, 1999.
- HAUG-MORITZ 2014 HAUG-MORITZ, Gabriele. „A birodalom, a birodalmi államjog és a protestánsok”. *Világtörténet* 36, 2. sz. (2014): 191–202.
- HAUPT 1978 HAUPT, Walther. *Sächsische Münzkunde*. Berlin, 1978.

- HECKER 1874** HECKER, Paul. „Die Korrespondenz der Stadt Augsburg mit Karl V. im Ausgang des schmalkaldischen Krieges”. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg* 1, 1. sz. (1874): 257–309.
- HEIDLER 2011** HEIDLER, Hendrik. *Die Kriegschronik. Sachsen mit Erzgebirge nach dem Originale der „Deutschen Kriegschronik” des Erzgebirgsschronisten Magister Christian Lehmanns*. Norderstedt: Books on Demand, 2011.
- HEIDRICH 1896** HEIDRICH, Paul. *Der geldrische Erbfolgestreit 1537–1543*. Kassel: Brunemann, 1896.
- HENRICUS 1551** HENRICUS Secundus. *Libertas. Sendtschriefften der Königlichen Maiestat zu Franckrych etc. An die Chur vnd Fürsten Stende vnd Stett deß Heiligen Römischen Rychs Teüscher Nation darin sy sich jrer jetzigen Kriegsrüstung halben vffs kürtzezt erkleret*. [Marburg], 1551.
- HERZOG 1845** HERZOG, Emil. *Chronik der Kreisstadt Zwickau. 2. Jahresgeschichte*. Zwickau: Zückler, 1845.
- HORTLEDER 1645** HORTLEDER, Friedrich. *Der Römischen Keyser- vnd Königlichen Maiestetē, ... Von Rechtmässigkeit, Anfang ... deß Teutschen Kriegs ... 2. Von Rechtmässigkeit, Anfang, Fort- und endlichen Außgang deß Teutschen Kriegs ...* Gota: Endter, 1645.
- ISTHUANFFI 1685** ISTHUANFFI, Nicolaus. *Regni Hungarici historia, per Nicolaum Isthuanffium Pannonium, ejusdem regni propalatinum, libris XXXIV. exacte descripta*. Coloniae Agripinae: Joannis Wilhelmi Friessem, 1685.
- ISTVÁNFFY 2009** ISTVÁNFFY Miklós. *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*. Szerkesztette Péter BENITS. Budapest: Balassi, 2009.
- ISTVÁNFI 1867** ISTVÁNFI Miklós. *Magyarország története, 1490–1606*. Fordította György VIDOVICH. Köt. 1. Debrecen: Csáthy, 1867.
- IVÁNYI 1927** IVÁNYI, Béla. „A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. Ötödik közlemény”. *Hadtörténelmi Közlemények* 28, 1 (1927): 1–30.
- KÁROLYI 1877** KÁROLYI Árpád. „Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban”. *Századok* 11, 7/10 sz. (1877): 642–654 / 841–854.
- KELENIK 1991** KELENIK József. „A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben.” *Hadtörténelmi Közlemények* 104, 3. sz. (1991): 80–122.
- KELLENBENZ 1989** KELLENBENZ, Hermann. „Die Geldbeschaffung der Protestanten im Schmalkaldischen Krieg”. *Blätter für deutsche Landesgeschichte N. F.* 125, 1. sz. (1989): 13–41.

- KENYERES / PÁLFFY 2018** KENYERES István és PÁLFFY Géza. „A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században. Modellek és értelmezési lehetőségei”. *Századok* 152, 5. sz. (2018): 1033–1076.
- KENYERES 2021** KENYERES István. „A fiskális-katonai állam kezdetei Európában a 16. század első felében”. *Századok* 155, 4. sz. (2021): 761–781.
- KOHLER 1990** KOHLER, Alfred. *Quellen zur Geschichte Karls V.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990.
- KOHLER 2003** KOHLER, Alfred. *Ferdinand I., 1503-1564. Fürst, König und Kaiser.* München: C.H. Beck, 2003.
- KOHLER 2008** KOHLER, Alfred. *Expansion und Hegemonie. Internationale Beziehungen 1450-1559.* Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen 1. Paderborn: Schöningh, 2008.
- KOHLER 2014** KOHLER, Alfred. *Karl V: 1500-1558. Eine Biographie* (3. Auflage). München: Verlag C.H. Beck, 2014.
- KOHLER 2015** KOHLER, Alfred. „Karl V. und Ferdinand I. - Politik, Residenzen und Memoria im Vergleich.” *HOP. Historie - Otázky - Problémy* 7, 1. sz. (2015): 29–41.
- KOHLMANN 1847** KOHLMANN, Johann M. *Kriegesmuth und Siegesfreude der Protestantischen Stadt Bremen im Jahre 1547.* Beiträge zur Bremischen Kirchengeschichte 3. Bremen, 1847.
- KORPÁS 2009** KORPÁS Zoltán. „I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével, Juan Alonso de Gámizzal. (1542–1556).” *Fons* 16, 1. sz. (2009): 249–306; 309–372.
- KORPÁS 2018** KORPÁS Zoltán. „A fiskális-katonai állam és a Katolikus Monarchia a 16–17. században”. *Századok* 152, 5. sz. (2018): 981–1012.
- KORPÁS 2019** KORPÁS Zoltán. „A Spanyol Monarchia hadszervezete és hadserege (1492–1537)”. In *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*, szerkesztette B. SZABÓ János és FODOR Pál, 155–179. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- KÖNIGLICH BÖHMISCHES LANDESARCHIV 1880** Königlich Böhmisches Landesarchiv, hrsg. *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit, (1546–1557).* Bd. 2. Prag: Verlag des Königlich Böhmisches Landesausschusses, 1880.
- LADURNER 1864** LADURNER, P. Justinian. „Der Einfall der Schmalkalden in Tirol im Jahre 1546”. *Archiv für Geschichte und Altertumskunde Tirols* 1, 1. sz. (1864): 149–291.

- LANZ 1845 LANZ, Karl. *Correspondenz des Kaisers Karl V. 1532–1549*. Bd. 2. Leipzig, 1845.
- LANZ 1846 LANZ, Karl. *Correspondenz des Kaisers Karl V. 1550–1556*. Bd. 3. Leipzig, 1846.
- LAUBACH 2001 LAUBACH, Ernst. *Ferdinand I. als Kaiser: Politik und Herrscherauffassung des Nachfolgers Karls V.* Münster: Aschendorff, 2001.
- LAUBACH 2003 LAUBACH, Ernst. „Politik und Selbstverständnis Kaiser Ferdinands I.” In *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*, herausgegeben von Martina FUCHS und Alfred KOHLER, 123–145. Münster: Aschendorff, 2003.
- LETI 1700 LETI, Gregorio. *Vita dell’invittissimo imperadore Carlo 5. Austriaco*. Tom. 3. Amsterdamo: Georgio Gallet, 1700.
- LLORENTE LLORENTE, Henar Pizarro. „Luis Hurtado de Mendoza y Pacheco”. *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. Hozzáférés: 2022.03.16. <https://dbe.rah.es/>.
- LOOZ-CORSWAREM 1959 LOOZ-CORSWAREM, Otto Graf von. „Egmont, Maximilian von Büren und Leerdam”. In *Neue Deutsche Biographie*, 4:340, 1959. Hozzáférés: 2022.03.16. <http://www.deutsche-biographie.de>.
- LÓPEZ VALLEJO 2008 LÓPEZ VALLEJO, María Ángeles. „Glosario de términos militares”. In *Historia del léxico militar en el español áureo: La conquista de Granada, el conflicto hispano-italiano y las guerras de Flandes*, 199–1240. Granada: Repositorio Institucional de la Universidad de Granada, 2008.
- LUCENA OSUNA LUCENA OSUNA, Francisco. „Zúñiga y Sotomayor, Fadrique de, Señor de Mirabel”. *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. Hozzáférés: 2022.03.16. <https://dbe.rah.es/>.
- LUCKE 1955 LUCKE, Helmut. *Bremen im Schmalkaldischen Bund, 1540-1547*. Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der Freien Hansestadt Bremen 23. Bremen: Schünemann, 1955.
- MAMERANUS 1547 MAMERANUS, Nicolaus. *Iter Caesaris ex inferiore Germania ab anno 1545 usque Augustam Rheticam in superiore Germania anni 1547 quousque singulis dieb. et quot milliaria perrexerit* Iter Caesaris ex inferiore Germania. Augustae: Ulhard, 1547.
- MAMERANUS 1550 MAMERANUS, Nicolaus. *Catalogus Omnium Generalium, Tribunorum, Ducum, Primorumq[ue] totius Exercitus Caroli V Imp. Aug. & Ferdinandi Regis Roman. ... Anno 1546*. Colonia: Henricus Mameranus, 1550.
- MARCKS 2001 MARCKS, Carmen. „Die Antikensammlung des D. Luis de Ávila y Zúñiga, Marqués de Mirabel, in Plasencia”. *Madridrer Mitteilungen* 42, 1. sz. (2001): 155–208.

- MARTÍNEZ 2016 MARTÍNEZ, Miguel. *Front lines. Soldiers' writing in the early modern Hispanic world*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.
- MAXIMILIAN 1775 MAXIMILIAN. *Der Weiß-Kunig: eine Erzählung von den Thaten Kaiser Maximilian des Ersten; herausgegeben aus dem Manuscripte der kaiserl. königl. Hofbibliothek*. Wien: Kurzböck, 1775.
- MELE 1922 MELE, Eugenio. „Don Luis de Avila, su »Comentario« y los italianos”. *Bulletin hispanique* 24, 2. sz. (1922): 97–119.
- MILLAR 1971 MILLAR, Gilbert John. „The Landsknecht: His Recruitment and Organization, With Some Reference to the Reign of Henry VIII”. *Military Affairs* 35, 3. sz. (1971): 95–99.
- MILLAR 1974 MILLAR, Gilbert John. *Mercenaries and Auxiliaries: Foreign Soldiers in the Armies of Henry VII and Henry VIII, With Special Reference to Their Origins, Recruitment, and Employment in the French War of 1544-1546*. LSU Historical Dissertations and Theses 2747. Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College, 1974.
- MILLER 1996 MILLER, Douglas. *The landsknechts*. Men-at-arms series 48. London: Osprey, 1996.
- MILLER 2020 MILLER, Manfred. *Münzverwaltungslehre*. Konstanz, 2020. Hozzáférés: 2022.03.16. <https://www.academia.edu/44075512/>.
- MORITZ 2009 MORITZ, Anja. *Interim und Apokalypse. Die religiösen Vereinheitlichungsversuche Karls V. im Spiegel der magdeburgischen Publizistik 1548-1551/52*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.
- NEUMANN 1848 NEUMANN, Theodor. *Beiträge zur Geschichte des Schmalkaldischen Krieges, der Böhmischen Empörung von 1547, sowie des Pönfalles der Oberlausitzischen Sechsstädte in demselben Jahre. (Aus dem N. Lausitz. Magazin 1847 besonders abgedruckt.)*. Görlitz, 1848.
- NOTARIO LÓPEZ 2012 NOTARIO LÓPEZ, Ignacio and NOTARIO LÓPEZ, Iván. *The Spanish Tercios, 1536-1704*. Men-at-arms 481. Oxford ; Long Island City, NY: Osprey Pub, 2012.
- PALENCIA 1930 PALENCIA, González. *Don Luis de Zuñiga y Avila, gentilhomme de cámara de Carlos V, comendador mayor de Alcántara, historiador de la guerra de Alemania, embajador de Felipe II, margués de Mirabel*. Badajoz: de Argueros, 1930.
- PÁLFFY 2003 PÁLFFY Géza. „A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában”. *Történelmi Szemle* 45, 1–2. sz. (2003): 45–59.
- PÁLFFY 2010 PÁLFFY Géza. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest: História, MTA Törttud. Int., 2010.

- PÉTERFI 2019** PÉTERFI Bence. „A Német-római Birodalom hadszervezete és hadserege (1493–1532)”. In *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*, szerkesztette B. SZABÓ János és FODOR Pál, 93–119. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
- PETRITSCH 1985** PETRITSCH, Ernst Dieter. „Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547”. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 38 (1985): 49–80.
- PFEILSCHIFTER 1960** PFEILSCHIFTER, Georges. *Acta reformationis catholicae Ecclesiam Germaniae concernentia saeculi XVI. Die Reformverhandlungen des deutschen Episkopats von 1520 bis 1570*. Regensburg: Pustet, 1960.
- PISTOR / BEHIELS / THOMAS 2013** PISTOR, Christian, BEHIELS, Lieve and THOMAS, Werner. „Translation, Court Networks, and the Fashioning of An Imperial Image. Charles V and the work of Luis de Ávila y Zúñiga”. *Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance* 75, 2. sz. (2013): 271–290.
- POTTER 1996** POTTER, David. „The International Mercenary Market in the Sixteenth Century: Anglo-French Competition in Germany, 1543-50”. *The English Historical Review* 111, 440 (1996): 24–58.
- PÖLNITZ 1967** PÖLNITZ, Götz, Freiherr von. „Die fuggersche Generalrechnung von 1563”. *Kyklos* 20, 3 (1967): 355–370.
- QUERENGÄSSER / LUNYAKOV 2019** QUERENGÄSSER, Alexander und LUNYAKOV, Sascha. *Die Heere des Schmalkaldischen Krieges: deutsches Landsknechtswesen in der Mitte des 16. Jahrhunderts*. Heere & Waffen 31. Berlin: Zeughausverlag, 2019.
- RABE / STRATENWERTH** RABE, Horst und STRATENWERTH, Heide. „Die Politische Korrespondenz Kaiser Karls V. und ihre wissenschaftliche Erschließung”. In *POLKA Web*. Hozzáférés: 2020.06.18. <http://karl-v.bsz-bw.de/>.
- REDLICH 1964** REDLICH, Fritz. *The German Military Enterpriser and His Work Force*. Bd. 1. Wiesbaden: F. Steiner, 1964.
- REINHARD 2005** REINHARD, Wolfgang. *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, 2005.
- REINHARD 2017** REINHARD, Wolfgang. *Felekezeti és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei*. Collectanea studiorum et textuum. Budapest: Gondolat, 2017.
- RICHARDS 2002** RICHARDS, John. *Landsknecht Soldier: 1485-1560*. Oxford: Osprey, 2002.



- RÍO NOGUERAS 2012 RÍO NOGUERAS, Alberto del. „Motivos folclóricos y espectáculo caballeresco: el príncipe Felipe en las fiestas de Binche en 1549”. *Revista de poética medieval* 26, 1. sz. (2012): 285–302.
- ROTH 1928 ROTH, Friedrich. „Zur Lebensgeschichte des Augsburger Stadtadvokaten Dr. Claudius Pius Peutingers (1509–1552), Fortsetzung”. *Archiv für Reformationsgeschichte* 25, 1. sz. (1928): 162–255.
- SANDOVAL 1681 SANDOVAL, Prudencio de. *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V. maximo : fortissimo, rey catholico de España, y de las Indias, islas, y tierra firme del mar oceano, &c.* Köt. 2. Amberes: Geronymo Verdussen, 1681.
- SANZ CAMAÑES SANZ CAMAÑES, Porfirio. „Luis de Flandes”. *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. Hozzáférés: 2022.03.16. <https://dbe.rah.es/>.
- SASTROW 1824 SASTROW, Bartholomäus. *Herkommen, Geburt und Lauff seines gantzen Lebens: auch was sich in dem Denckwerdiges zugetragen, so er mehrentheils selbst gesehen und gegenwärtig mit angehoret hat.* Bd. 2. Greifswald: Universitäts Buchhandlung, 1824.
- SCHÄFER-GRIEBEL 2018 SCHÄFER-GRIEBEL, Alexandra. „Passauer Vertrag”. In *Religiöse Friedenswahrung und Friedensstiftung in Europa (1500–1800): Digitale Quellenedition frühneuzeitlicher Religionsfrieden*. Darmstädter Digitale Editionen. Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt, 2018. . Hozzáférés: 2022.02.16. <http://religionsfrieden.de/>
- SCHILLING 1998 SCHILLING, Heinz. „Veni, vidi, Deus vixit – Karl V. zwischen Religionskrieg und Religionsfrieden”. In *Archiv für Reformationsgeschichte*, 144–166., 1998.
- SCHILLING 2020 SCHILLING, Heinz. *Karl V.: Der Kaiser, dem die Welt zerbrach*. München: C.H.Beck, 2020.
- SCHMIDT / WESTPHAL 1999 SCHMIDT, Georg und WESTPHAL, Siegrid. „Schmalkaldischer Krieg (1546–1547)”. In *Theologische Realenzyklopädie*, 30:228–231. Berlin ; New York: De Gruyter, 1999.
- SCHMIDT 1969 SCHMIDT, Heinrich. „Heinrich der Jüngere”. In *Neue Deutsche Biographie*, VIII:351, 1969. Hozzáférés: 2022.02.16. <http://www.deutsche-biographie.de>.
- SCHOPPER / AMMAN 1568 SCHOPPER, Hartmann és AMMAN, Jost. *Panoplia Omnium Illiberalium Mechanicarum Avt Sedentiarum artium genera continens: quotquot vnquam vel veteribus, aut nosti etiam seculi, celebritate excogitari potuerunt, breuiter ... confecta: carminum liber primus ... ; Accesserunt Etiam Venvstissimae Imagines omnes omnium artificum negociatio-*

- nes ad viuum Lectori representantes, antehac nec visae, nec vnquam aeditae.*  
 Francofurti Ad Moenum: Feyerabend, 1568.
- SCHORN-SCHÜTTE 2000** SCHORN-SCHÜTTE, Karl V. *Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit.* München: Beck, 2000.
- SCHORN-SCHÜTTE 2005** SCHORN-SCHÜTTE, Luise, hrsg. *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt.* Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 203. Gütersloh: Glütersloher Verlagshaus, 2005.
- SCHÖNHERR 1867** SCHÖNHERR, David, hrsg. *Franz Schwegler's Chronik der Stadt Hall, 1303–1572.* Tirolische Geschichtsquellen 1. Innsbruck, 1867.
- SCHREIBER 1698** SCHREIBER, Georg. *Beschreibung Einer Neuen und zuvor nie ausgegangenen Büchsen-Meisterey.* Leipzig: Klose, 1698.
- SCHRENCK VON NOTZING 1735** SCHRENCK VON NOTZING, Jakob. *Armamentarium Heroicum Ambrasianum A Ferdinando Archiduce Austriae Etc. Splendide Et Sumtuose Instructum.* Nürnberg: Weigel, 1735.
- SLEIDANUS 1559** SLEIDANUS, Johannes. *Warhaftige Beschreibung aller Händel, so sich in Glaubens Sachen vnnd Weltlichem Regiment vnter dem Großmächtigsten Keyser Carln dem Fünfften zugetragen vnnd verlauffen haben.* Zephelius. Franckfurt am Main, 1559.
- SOEN 2017** SOEN, Violet. „Vom Augsburger Interim bis zum Vertrag von Augsburg (1548-1555)”. In *Martin Luther: Christ Zwischen Reformen und Moderne (1517-2017)*, herausgegeben von Alberto MELLONI, 575–590. Berlin: De Gruyter, 2017.
- SOLMS 1559** SOLMS, Reinhard zu. *Dises Buch und Kriegsbeschreibung ist vermelden und berichten einer guten ordentlichen Kriegsregierung nach alter teutschen Ordnung...* [Lich]: Solms, 1559.
- STEINMETZ 2015** STEINMETZ, Greg. *The richest man who ever lived: the life and times of Jacob Fugger.* New York: Simon & Schuster, 2015.
- SUTTER FICHTNER 1980** SUTTER FICHTNER. „The Disobedience of the Obedient: Ferdinand I and the Papacy 1555-1564”. *The Sixteenth Century Journal* 11, 2. sz. (1980): 25–34.
- SUTTER FICHTNER 1986** SUTTER FICHTNER, Paula. *Ferdinand I. Wider Türkennot und Glaubenspaltung.* Graz: Styria, 1986.
- SZÁNTÓ 1985** SZÁNTÓ Konrád. *A katolikus egyház története.* Köt. 2. Budapest, 1985.
- SZÁSZDI LEÓN-BORJA 1997** SZÁSZDI LEÓN-BORJA, István. „Los cónsules de Portugal, Castilla y Aragón en Venecia durante los siglos XV–XVII”. *Revista de historia moderna* 16, 1 (1997): 179–214.

- SZOVÁK 1999** SZOVÁK Kornél. „Potestas papae – potestas regia. Politikai viták a 14. század elején”. *Vigilia* 64, 2. sz. (1999): 93–99.
- TALLETT 2003** TALLETT, Frank. *War and Society in Early-Modern Europe: 1495–1715*. London; New York: Routledge, 2003.
- THALLÓCZI 1885** THALLÓCZI Lajos. *Csömöri báró Zay Ferencz 1505–1570*. Budapest, 1885.
- THOMÄ 1992** THOMÄ, Siegfried. *Der Schmalkaldische Krieg 1546/47 im Vogtland. Adorf unter der Geissel der Hussauer*. Aalen: Wir-Verlag Weller, 1992.
- TINÓDI LANTOS 1984** TINÓDI LANTOS Sebestyén. „Első Károl császár hada Saxóniába, ott kúrfirstnak megfogása 1546”. In *Krónika*, 329–350. Budapest: Európa, 1984.
- TÓTH 2019** TÓTH Zsombor. „Hosszú reformáció Magyarországon és Erdélyben I. Konfesszionalizációk és irodalmi kultúrák a kora újkorban (1500-1800)”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123, 6. sz. (2019): 719–739.
- TÓTH 2020** TÓTH Zsombor. „Hosszú reformáció, konfesszionális pluralitás és felekezet(köz)iség (módszertani előtanulmány)”. In *Interkonfesszionalitás és irodalom a kora újkorban*, szerkesztette MÓRÉ Tünde és TASI Réka, 11–50. Budapest: Reciti, 2020.
- TÓZSA-RIGÓ 2021** TÓZSA-RIGÓ Attila. „Egy önkéntes »fogságba« vonulás története. V. Károly lemondásának és visszavonulásának körülményei”. In *Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és koraiújkor Európában*, szerkesztette BÁRÁNY Attila és PÓSÁN László, 197–213. Memoria Hungariae 13. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2021.
- TRACY 2002** TRACY, James D. *Emperor Charles V, impresario of war. Campaign strategy, international finance, and domestic politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- TURBA 1892** TURBA, Gustav. *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*. Köt. XXIX. Wien: von der historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1892.
- VAJNÁGI 2009** VAJNÁGI Márta. „A Német Nemzet Szent Római Birodalma”. In *A kora újkor története*, szerkesztette POÓR János, 167–190. Budapest: Osiris, 2009.
- VILÀ 2020** VILÀ, Lara. „El “valiente caballero” que no fue “astuto capitán”. La captura de Alberto de Brandemburgo en la literatura sobre la Guerra de Alemania”. *Studia Aurea* 14, 1. sz. (2020): 517–536.
- VIVANCOS GÓMEZ 2022** VIVANCOS GÓMEZ, Miguel Carlos. „Rui Díaz de Tovar”. *Diccionario Biográfico electrónico de la Real Academia de la Historia*. Hozzáférés: 2022.03.16. <https://dbe.rah.es/>.

- VOGLER 1992** VOGLER, Bernard. „Die deutschen, schweizerischen und skandinavischen Gebiete“. In *Die Zeit der Konfessionen (1530–1620/30)*, herausgegeben von Marc VENARD und Heribert SMOLINSKY, 391–446. Die Geschichte des Christentums 8. Freiburg im Breisgau, 1992.
- VOIGT 1874** VOIGT, Georg. „Die Geschichtschreibung über den schmalkaldischen Krieg“. In *Abhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. XVI., philologisch-historische Klasse VI.*, 8–53. (567–619). Leipzig, 1874.
- VOREL 2021** VOREL, Petr. *Šmalkaldská válka v evropských dějinách 1546-1547*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2021.
- WANDER** WANDER, Karl Friedrich Wilhelm. „Fuchs“. In *Deutsches Sprichwörter-Lexicon, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities*. Hozzáférés: 2022.03.16. <https://doi.org/www.woerterbuchnetz.de/Wander/Fuchs>.
- WARD 1886** WARD, Adolphus William. „Bucer, Martin“. In *Dictionary of National Biography*, edited by Leslie STEPHEN, 7:172–178. New York: Macmillan, 1886.
- WARTENBERG 1988** WARTENBERG, Günther. „Johann Friedrich von Sachsen (1503–1554)“. In *Theologische Realenzyklopädie*, 17:99. Berlin ; New York: De Gruyter, 1988.
- WENCZEL 1855** WENCZEL Gusztáv. „Luka József, XVI. századi magyar vitéz“. *Vasárnapi Újság*, 1855. április.
- WILD 1938** WILD, Erich. „Das Vogtland im Schmalkaldischen Kriege“. *Mitteilungen des Vereins für Vogtländische Geschichte und Altertumskunde* 41, 1. sz. (1938): 1–135.
- WINKELBAUER 2003** WINKELBAUER, Thomas. *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Bd. 1-2. Wien: Ueberreuter, 2003.
- WOLGAST 2005** WOLGAST, Eike. „Die Formula reformationis“. In *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*, szerkesztette Luise SCHORN-SCHÜTTE, 342–365. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 203. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2005.
- WURZBACH 1891** WURZBACH, Constant von. „Zierotin, Karl von (1509–1560)“. In *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 60:86–87, 1891.
- ZWICHEM 1877** ZWICHEM, Viglius van. *Viglius van Zwichem, Tagebuch des Schmalkaldischen Donaukrieges*, herausgegeben von August von DRUFFEL. München, 1877.

# Mutatók

A szerzőként, kiadóként hivatkozott személyek vezetéknevét kiskapitálissal jelöltem, a XX. század előtt született személyeknél, amennyiben megállapítható volt, a születési és halálozási dátumot, valamint a leglényegesebb életrajzi adatokat is feltüntettem. V. Károly, János Frigyes és Hesseni Fülöp nevei ugyan szerepelnek, mivel azonban a kötet szinte minden oldalán előfordulnak, ezért oldalszámok nélkül. Az irodalomjegyzék teljes tartalmát szintén nem mutatóztam. A településneveket és az egyéb földrajzi neveket dőlt betűkkel szedve illesztettem a jegyzékbe. Használt rövidítések: f=folyó, A=Ausztria, B=Belgium, CS=Csehország, D=Németország, F=Franciaország, GR=Görögország, H=Magyarország, HL=Hollandia, I=Olaszország, S=Spanyolország, SK=Szlovákia, RO=Románia, P=Lengyelország, SZRB=Szent Római Birodalom.

- [leftmargin=0.5cm]
- (D) 104, 105
- Abdullah**–Abbas Ahmad, III. (ur. 1543–1569), tuniszi uralkodó 202
- Achim** (D, *Alsó-Szászország*) 35
- Adorf** (D, *Szászország*) 25–28, 32, 40, 75, 233
- Afrika** 223, 224
- Ágnes** (1527–1555), Hesseni Fülöp lánya, Móric szász herceg felesége 51
- Ágost** (1526/1553–1586), szász herceg, Móric öccse 55, 215, 221
- Agricola, Johann** (1492–1566), protestáns teológus 47
- Aguilera, Fernando** spanyol lovaskapitány, II. Fülöp testőrkapitánya 146
- Aix-en-Provence** (F) 87
- Alatríste y Tenorio, Diego**, fiktív XVII. századi spanyol zsoldoskapitány 151
- Alba herceg**, Don Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, Alba III. hercege (1507–1582), államférfi, hadvezér 22, 30, 32, 63, 91, 94, 116, 119–121, 123, 124, 126–128, 131, 134, 135, 137–139, 141, 142, 145–147, 149–151, 155, 157–160, 163, 167, 178, 181, 184–190, 192, 194, 196, 197, 202, 209, 220, 222, 237, 238
- ALBÈRI, Eugenio** 28
- Albert** (1443–1500), szász herceg 14
- Albert** (Albrecht von Hohenzollern am Brandenburg–Ansbach 1490–1568), porosz herceg 51–53
- Albert Alkibiadész**, Brandenburg–Kulmbach (Albrecht II. Alcibiades von Brandenburg–Kulmbach, 1522–1557), hadvezér 20, 51–53, 55, 62, 84, 85, 98, 108, 117, 132, 173, 200, 201, 205, 239

- Albert VII.** (III. és IV. is) (1480–1560), Mansfeld–Hinterort grófja 34–36, 182, 203
- Albert,** Braunschweig–Grubenhagen (1521–1546), III. Fülöp braunschweigi herceg harmadik fia, korábban a török ellen harcolt Magyarországon 143
- Albert, V.** (1528/1550–1579), bajor herceg 88, 98, 106
- Aldamburg gróf** → Oldenburg
- Aldana, Bernardo Villela de** (?–1562), spanyol zsoldosvezér 82, 146, 183, 184
- Alpujarras** (S, hegység) 89
- Alsó–Lausitz** (D, Szászország) 30
- Alsó–Rajna vidék** (D) 16
- Alsó–Szászország** 35, 37
- Altenburg** (D, Thüringia) 176, 221
- AMMAN, Jost** 245
- Amsdorf, Nicolaus von** (1483–1565), protestáns teológus 51
- Anglia** 63,97
- angol király** (Tudor–ház) → Henrik, → Mária
- Anhalt–Dessau** fejedelemség 15
- Anhalt–Köthen** fejedelemség 15
- Anhalt–Zerbst** fejedelemség 15
- Anhalti herceg** → György, → Wolfgang
- Anna** (1528–1590), I. Ferdinánd lánya, V. Albert bajor herceg felesége 88, 106
- Anna, Jagelló** (1503–1547), I. Ferdinánd felesége 28, 219
- Antal, II.** (Anton von Lothringen 1489/1508–1544), lotaringiai herceg 16
- Antwerpen** (B) 93–95
- Apulia Puglia** (I) *partok* 112
- Arce, Diego de,** a lombardiai spanyol terció vezetője, tábornester 108, 122, 152, 187
- ARNOLD, Thomas F.** 72, 76, 78, 81
- Arnold, von Egmond** (1410–1473), Geldern hercege 16
- ARROYO, Félix Labrador** 87
- Artois** (F) 53
- Ascham, Roger** (1515 k.–1568), angol tanár, követ V. Károly udvarában 98, 99
- AUER, Alfred** 41
- Augsburg** (D) 7–9, 14, 15, 20, 21, 28, 43–46, 49, 57, 59, 63–68, 85, 90, 93, 98, 105, 107, 108, 110–113, 132–134, 143–146, 161, 163, 164, 167–171, 211, 212, 226, 232, 233
- augzburgi bíboros** → Truchseß
- augzburgi püspök** 49
- Außig** (CS) 31, 46
- Ausztria** 27, 58, 65, 103, 107, 171, 192, 223, 224
- Ausztriai–ház** 7, 15, 50, 58, 59, 68, 177
- Ávila y Zúñiga, Luis de** 9, 19–21, 23, 24, 28, 29, 33, 40, 71, 72, 77, 84, 87–101, 104, 111, 122, 126, 132, 137, 144, 150, 157, 161, 165, 166, 171, 179, 186, 190, 195, 199, 203, 207, 213, 246
- B. SZABÓ János** 7, 9, 24, 27, 40, 43, 55, 72, 79, 110
- bajor herceg** 105, 114, 115
- bajor herceg** (Wittelsbach–ház) → Albert, → Heggenberg, → Vilmos
- Bajorország** 14, 19, 79, 104, 107, 110, 111, 132, 143
- Bak Ágnes** 9
- Bakith (Bakics) Péter** (XVI. sz.), huszárcapitány 23, 29, 39, 219, 221, 225
- Bamberg** (D) 49, 210, 211
- bambergi püspök** 49

- Barbanson ura → Ligne
- Barnim, IX. (1501/1523–1573),  
pomeránia–stettini herceg 211
- BAUMGARTEN, Hermann 11
- Bécs (A) 7, 27, 87, 112, 113, 115, 117, 219
- BEHIELS, Lieve 90–99
- Beichlingen, Philip Wilhelm von, gróf  
(XVI. sz.), százsz zsoldosvezér 240
- Belgium* 45
- BERTRAM, Carl Robert 30, 32
- Biberach* (D) 12, 15
- Billick, Eberhard (1500 k.–1557), kölni  
karmelita tartományfőnök 46
- Binche* (B) 40, 88
- Bingen* (D) 57
- BIPPEN, Wilhelm von 35–37
- Boden-tó* 113
- Bogár Judit 9
- Boileau de Bouillon, Gilles (1510 k.–1563)  
95, 96
- Bologna* (I) 45, 87
- Bonfini, Antonio (1427 vagy 1434–1502),  
történetíró 27
- Bopfingen* (D, *Württemberg*) 16, 162, 163
- Boristhenes* → Dnyeper
- Bornemissza Sebestyén (XVI. sz.),  
alkapitány 23, 219
- Bothmer* (D) 35
- BOTHMER, Karl von 35, 36
- Boulogne* (F) 132
- BOYDEN, James M
- Boží Dar* → *Gottesgab*
- Brandenburg* (D) 63, 47, 50, 98
- Brandenburgi-ház → Albert, → Albert  
Alkibiadész, → János, → János  
György, → Joachim Hektor
- Brandenburgiak
- Brandenburg-Küstrin örgrófság* 16
- BRANDI, Karl 17, 18
- Braunschweig* (D) 14, 15, 35, 62, 105, 211
- Braunschweig-Grubenhagen hercegség*  
15
- Braunschweig-Lüneburg hercegség* 15
- Braunschweig-Wolfenbüttel hercegség*  
16
- braunschweigi herceg → Albert, → Erik,  
→ Ernő, → Henrik, → Ferenc  
Ottó, → Fülöp, → Philipp Magnus
- braunschwegiek 36
- Bréma* (D) 12, 15, 34, 35, 38, 79, 85, 105,  
203, 211
- Brenz* f 137, 145–147, 149, 160, 167
- Brimeu, Charles de (1523 k.–1572), Megen  
grófja, németalföldi arisztokrata  
237
- BRUYN, Abraham de 245, 246
- Brügge* (B) 94
- Brüsszel* (B) 67–69, 88, 93, 95, 96
- Bucer, Martin (1491–1551), protestáns  
teológus 33, 47
- BUCHOLTZ, Franz Bernhard von 243
- Buda* 165, 220, 223
- BUGENHAGEN, Johannes 26, 30, 33
- Bugenhagen, Johannes (1485–1558),  
protestáns teológus
- Burgundia* 16, 18, 44, 45, 47, 65, 71, 87,  
99, 191, 192
- Burgundia hercege → Károly (1433–1477)
- Busto Bernabé de (1502–1557), V. Károly  
humansita történetírója 18, 84
- Búza János 9
- Büren, Maximilian von (1500 k.–1548),  
gróf, 1540-tól frízöldi helytartó, az  
aranygyapjas rend tagja 22, 77, 84,  
109, 119, 131–135, 142, 152,  
156–158, 163, 164, 168, 171, 229–231
- Caesar, Gaius Julius (Kr. e. 100–44) 89–91,  
95, 148, 165, 189, 197, 212
- Calvete de Estrella, Juan Cristóbal, (1520  
k.–1593), spanyol történetíró,  
humanista 88

- Cambrai** (F) 118
- Castaldo, Giovanni Battista** (1493–1563), hadvezér, főttábornemester (*maestro di campo generale*) 119
- Castelalto, Gasperino Buffa** (?–1567), Trento kormányzója 111
- Castrovillar hercege** → Spinelli
- Chambord** (F) 53, 55
- Cheb** → Éger
- Chemnitz** (D, Szászország) 29
- Cicero, Marcus Tullius** (Kr. e. 106–43) 90
- Colonna, Pirro** (1500 k.–1552) V. Károly hadvezére, Mortara örgrófja 115
- Considius, Julius Caesar** katonája 148
- Contarini, Lorenzo** (1515–1552), velencei követ I Ferdinánd udvarában 28
- CONTI, Santiago Fernández** 87
- CREMADES, Fernando Checa** 44, 189
- Crépy** (F) 18, 110
- CUSTOS, Dominicus**
- Cseh Királyság** 21, 24, 25, 27–29, 35, 38, 117, 172, 173, 179–181, 203–205, 207, 210, 213, 219, 223, 233, 225, 239
- dán király → Keresztély, → Krisztina
- Dánia** 16
- Dareiosz** → Dárius
- Dárius, III.** (Kr. e. 381–330) 202
- DECOT, Rolf** 46–49
- DEHESELLES, Thomas** 86
- Delmenhorst** (D, Alsó–Szászország) 34
- Dietrich, Marzel** (XVI. sz.), ulmi kapitány 21
- Dillingen an der Donau** (D, Bajorország) 145, 232
- Dinkelsbühl** (D, Sváb kerület) 16, 155, 163
- DISTEL, Theodor** 17, 29
- Dnyeper** f 202
- Dolnstein, Paul** († 1513 után), német hadmérnök 77
- DOMOKOS György** 78
- Don Juan de Austria** (1547–1578), V. Károly törvénytelen fia, Németalföld helytartója 89
- Donauwörth** (D, Bajorország) 22, 106, 113, 114, 131–134, 136, 137, 143–145, 159, 171
- Doria, Andrea** (1466–1560), Genova örökös cenzora, császári admirális 88
- Dorotya** (Dorothea 1520–1580), pfalzi II. Frigyes felesége, dán királyi hercegnő 106
- Drakenburg** (D, Alsó–Szászország) 34–38, 75
- DRECOLL, Volker Henning** 50–53, 55–59, 64
- Drezda** (D, Szászország) 29, 52, 53, 79, 173, 176, 179, 181, 199
- DRUFFEL, August von** 23, 29, 57
- Duna** f 20, 22, 23, 68, 90, 107, 112, 113, 118, 121, 123, 134–137, 144–146, 149, 163, 245
- Düren** (D, Észak–Rajna–Vesztfália) 17
- Éger** (CS) 29, 40, 178–181, 184, 197, 220, 221, 237, 239
- Eger** f (a Wörnitz mellékfolyója) 140
- Egmond-ház** → Arnold, → Büren, → Károly, → Philippa
- EGUILUZ, Martín de** 245
- Ehrenberger-Klause** (A), kolostorerőd 55, 110, 111, 115
- Eichstätt** (D, Bajorország) 49
- Eichstätti püspök** 49
- Einbeck** (D, Alsó–Szászország) 15
- Elba** f 30, 31, 79, 98, 180, 183–185, 187, 190, 192, 197–199, 206, 221, 237, 239, 241
- Elzász** (egykor SZRB, ma F) 55
- Emánuel Filibert** (1528/1553–1580), Piemont hercege 63, 120, 142, 192



- Erasmus, Rotterdami (1466–1536),  
németalföldi humanista 197
- Erbach grófság** (D) 15
- ERBEN, Wilhelm
- Erdődy Péter (1504–1567), gróf, horvát  
bán 23, 219
- Erik, II. ifjabb, Braunschweig–Calenberg–  
Göttingen másképp  
Braunschweig–Lüneburg (Erich II.  
von Braunschweig–Lüneburg  
1528–1584), braunschweigi herceg  
20, 34–36, 203
- Ernő (1441–1486), szász  
választófejedelem 14
- Ernő, I. Braunschweig–Lüneburg (Ernst  
I., 1497/1521–1546), braunschweigi  
herceg 12, 239
- Ernő, III. (IV.) Braunschweig–Grubenha-  
gen–Herzberg (1518–1567),  
braunschweigi herceg 197, 198,  
202, 240
- Erzsébet, rochlitzai (1502–1557), Hesseni  
Fülöp nővére, János (1498–1537)  
szász herceg özvegye 176
- Erzsébet, Valois (1545–1568), spanyol  
királyné, II. Fülöp felesége 63
- Este, Ercole d', II. (1508–1559), Ferrara,  
Modena és Reggio hercege 116
- Esslingen** (D) 15
- esztergomi érsek 231, 233
- F. MOLNÁR Mónika 72, 79
- Falletti, Girolamo (1518?–1564), Ercole  
d'Este ferrarai herceg követe a  
császári udvarban 24
- Fannemann, Balthasar (1500 k.–1561),  
hildesheimi segédpüspök 46
- Farnese, Alessandro (1468–1549), III. Pál  
pápa unokája, bíboros 153
- Farnese, Ottavio (1524–1586), III. Pál pápa  
unokája és V. Károly veje. 1547–től  
Parma és Piacenza hercege, pápa  
neposa Alessandro öccse 84, 116,  
122, 144, 153
- Farnosy Lukács (XVI. sz.), huszár 219
- Fekete-erdő** (D) 113, 115, 116
- Ferdinánd, I. (1503/1526–1564), magyar,  
cseh és római király, 7, 17, 19–21,  
23–29, 31–33, 38–41, 46, 49, 50, 52,  
55–62, 64–69, 85, 88, 104–106, 108,  
111, 112, 114, 172, 173, 176,  
179–181, 183, 185, 186, 188–192,  
197, 199, 202, 205, 210, 213,  
219–226, 240, 241, 246
- Ferdinánd, Tiroli (1529–1595), I.  
Ferdinánd fia, cseh helytartó 40,  
192, 215
- Ferenc Ottó, Braunschweig–Lüneburg  
(Franz Otto, von  
Braunschweig–Lüneburg  
1530–1559), lüneburgi fejedelem 34
- Ferenc, I. (1494/1515–1547), francia király  
17, 53, 54, 110
- Ferenc, I. (1517–1545), lotaringiai herceg  
16
- ferrarai herceg → Este
- Fieger, Balthasar, (XVI. sz.) kapitány 21
- firenzei herceg → Medici
- Flacius Illyricus, Matthias (1520–1575),  
evangélikus teológus, történész 51
- Flandria** → *Németalföld*
- Flandriai Lajos, Praet ura, (Luis de  
Flandes), V. Károly diplomatája 94
- FODOR Pál 72
- Franche-Comte** (F) 95
- francia király (Valois-ház) → Erzsébet,  
→ Ferenc, → Henrik, → Johanna,  
→ Margit
- Francia Királyság** 7, 56, 63, 67, 87, 95,  
96, 132, 198, 213, 227
- Frankfö** (D) 102, 161–164
- Frankfurt am Main** (D) 15, 59, 69, 105,  
131, 132, 134, 164, 168, 170, 171, 210
- FRANZ, Günther 74

- FRÁTER György** 233, 236
- Freiberg** (D, Szászország) 29, 176, 177, 179
- Freising** (D, Bajorország) 49
- Fresse, Jean de,** (1492–1560), bayonne-i püspök, bíboros 53, 55
- Friedewald** (D, Hessen) 53
- Frigyes, II.** (1412/1428–1464), szász választófejedelem 14
- Frigyes, II. Bölcs** (1482/1544–1556), pfalzi választófejedelem 98, 99, 130
- FRITZ, Michael** 21
- FRONSBERGER, Leonhardt** 78, 245
- Fugger, Anton** (1493–1560), augsburgi kereskedő, bankár 63
- Fülöp, I.** (Philipp I. von Hessen 1504/1518–1567), hesseni tartománygróf
- Fülöp, I.** (1515/1532–1560), pomeránia–wolgasti herceg
- Fülöp, I.** Braunschweig–Grubenhagen (1476/1494–1551), braunschweigi herceg 12
- Fülöp, II.** (1527/1556–1598), spanyol király 19, 26, 45, 50, 59, 63, 68, 88, 89
- Fülöp, III.** (1578/1598–1621), spanyol király 90
- Fürstenberg, Wilhelm von** (1491–1549), baari tartománygróf, zsoldosvezér 177
- Füssen** (D, Bajorország) 21, 110, 111
- Gallia** → **Francia Királyság**
- Gámiz, Juan Alonso de** (?–1574), császári követ 213
- GARCÍA, Jorge Martín** 87
- Garte, Garde, Garta** (D, Szászország) 176
- GEBUHR, Ralf** 245
- Geldern** (egykor *Németalföld*, ma D) 13, 16–18, 105, 117
- Geldern hercege** → **Egmond**
- Genova** (I) 108
- Genti Károly** → **Károly**
- Gerolfing** (D, Bajorország) 122, 123
- Gettei Ferenc** (XVI. sz.), huszárkapitány 23, 219
- Giengen an der Brenz** (D, *Baden–Württemberg*) 140, 147, 159, 161, 171, 175
- Gießen** (D, *Hessen*) 206
- Gleichen grófok** 240
- Godoi, Giovanni de** (XVI. sz.), Sulmona hercegének titkára 23, 24
- Gorinchem** (egykor *Németalföld*, ma N) 16
- Goslar** (D, Alsó–Szászország) 14, 15, 62
- Gotha** (D egykor *Szászország*, jelenleg *Türingia*) 92, 176, 182, 200, 201, 203, 204, 210, 211
- Gottesgab** (CS egykor *Szászország*) 25
- Görögország** 224
- Göttingen** (D, Alsó–Szászország) 15
- Gräfendorf, Wolf von** (XVI. sz.), Plauen kapitánya 25, 235
- Granvelle** → **Perrenot de**
- Grimmenstein** (A) 27
- Grobbendonk** (B) 95
- Groff** → **Gräfendorf**
- Großenhaim** (D, *Szászország*) 29
- Gröningen, Jobst von** (?–1547), császári hadvezér 34, 35, 85, 211
- GRUND, Ines** 50–54, 56, 57
- Guevara, Don Juan,** (XVI. sz.) Triceño és Escalante örökös ura, császári kapitány 209
- GUITMAN Barnabás** 7, 11, 43, 55
- GULYÁS Borbála** 40
- Gundelfingen an der Donau** (D, *Bajorország*) 146
- Guzmán, Pedro Pérez de, y Zúñiga,** Olivares grófja, tábornester 114

- György, III. (Georg von Anhalt, 1507–1553), anhalti herceg 52
- Gyula, III (Giovanni Maria Ciochi del Monte, 1487/1550–1555), római pápa 66, 88
- H. NÉMETH István 21
- Habsburg → Anna, → Ferdinánd, → Fülöp, → Johanna, → Károly, → Mária, → Miksa
- Hall* → *Schwäbisch Hall*
- Halle* (D, *Szászország*) 38, 60, 205–207, 210, 243
- Hamburg* (D) 15, 35, 37, 105, 212
- Hannover* (D) 15, 35
- Hanzbalter → Hürnheim
- Hassel* (D, *Alsó–Szászország*) 35
- HAUG–MORITZ, Gabriele 12–14, 20, 104
- HAUPT, Walther 86
- HECKER, Paul 28
- Hegnenberg, Georg von (1509–1590) lovag, Vilmos bajor herceg természetes fia 108
- Heidelberg* (D, egykor *Pfalz*, ma *Württemberg*) 99
- Heidenheim an der Brenz* (D, *Württemberg*) 160
- HEIDLER, Hendrik 24, 25, 27, 29
- HEIDRICH, Paul 16, 17, 191
- Heilbronn* (D, *Württemberg*) 16, 167, 168
- Held, Matthias (1496–1563), császári alkancellár 19
- Helding, Michael (1506–1561) mainzi segédpüspök 46
- Heldringen* (D, egykor *Szászország*, ma *Türingia*) 183, 204
- Hellenstein* (D, *Württemberg*) 160
- Henrik, IV. (Heinrich IV. von Plauen, 1510–1554), plaueni herceg 220
- Henrik, II. (1519/1547–1559), francia király 53–55, 59, 62, 63, 132, 245
- Henrik, II. ifjabb, Braunschweig–Wolfenbüttel (Heinrich II. von Braunschweig–Lüneburg–Wolfenbüttel 1489–1568), lüneburgi fejedelem 12, 14, 19, 20, 62, 96, 104, 109, 206, 209, 211, 227, 228
- Henrik, VIII., Tudor (1491/1509–1547), angol király 19, 40, 53, 72, 132
- HERZOG, Emil 20, 27, 29, 30
- Hessen* (D) 13, 15, 60, 205
- Hesseni tartományurak → Ágnes, → Erzsébet, → Fülöp, → Krisztina, → Saale, → Vilmos
- Hildesheim* (D, *Szászország*) 16, 35, 211, 241, 242
- hildesheimi püspök 49
- Hohenasperg* (D, *Württemberg*) 168
- Holics* (egykor H, ma *Holíč* Sk) 225
- Hollandia* 45
- Horní Blatná* → *Platten*
- HORTLEDER, Friedrich 25–27
- Horvát Bertalan (XVI. sz.), huszárkapitány 23, 223
- Hoya* (D, *Alsó–Szászország*) 35, 36
- Höchstädt an der Donau* (D, *Bajorország*) 145
- Humbercourt úr → Brimeu
- Hürnheim, Hans Walther von, (1500 k.–1557) császári tanácsos, Landsknecht–vezér 177
- Iller* f 111
- Illyria* 224
- Ingolstadt* (D, *Bajorország*) 22, 23, 79, 106, 107, 114–116, 118–121, 123, 130, 134, 135, 140, 159, 171, 246
- Inn* f 110
- Innsbruck* (A, *Tirol*) 21, 55, 68, 110–113, 115
- Isny* (D) 12, 15
- ISTHUANFFI → ISTVÁNFFY

- ISTVÁNFY Miklós** (1538–1615),  
történetíró, alnádor 23, 24, 32, 33,  
38, 39, 205, 219, 220, 226
- Itália** 7, 11, 19, 21, 23, 50, 63, 66, 72, 79,  
82, 84, 87, 88, 93, 96, 98, 102, 105,  
108–111, 115–117, 161, 228, 241
- IVÁNYI Béla** 78
- Jáchymov* → *Joachimsthal*
- János** (1468/1525–1532), szász  
választófejedelem 12
- János Albert** (1486–1547), mecklenburgi  
herceg 51, 52, 62
- János Ernő** (1521–1553), Sachsen–Coburg  
hercege, János Frigyes féltestvére  
200
- János Frigyes, I.** (Johann Friedrich 1503/  
1532–1547/1554), szász  
választófejedelem
- János Frigyes, II. középső** (1529–1595),  
János Frigyes választó fia 32, 35,  
200, 211
- János Frigyes, III. ifjabb** (1538–1565),  
János Frigyes választó fia 200
- János György** (1525/1571–1598),  
brandenburgi választófejedelem  
180
- János Vilmos, I.** (1530–1573),  
Sachsen–Weimar első hercege 27
- János, Brandenburg–Küstrin**, (Hans von  
Brandenburg–Küstrin  
1513/1535–1571) 20, 51, 52, 53, 84,  
108, 117, 120, 142, 156, 188
- János, II.** (Johann 1458–1521), klevei  
herceg 2, 17
- János, III.** (João 1502–1557), portugál  
király 88
- János, III.** (Johann 1490–1539), klevei  
herceg 16
- Joachim Hektor** (1505/1535–1571),  
brandenburgi választófejedelem 47,  
51, 69, 102, 156, 199, 202, 204, 207,  
212, 242
- Joachimsthal* (CS) 25, 172, 177
- Johanna** (1547–1578), I. Ferdinánd lánya  
219
- Johanna, III., Valois** (1528–1572), I. Ferenc  
unokahúga, navarrai királynő 17
- Jülich–Kleve–Berg* (D) 16, 104
- jülich–kleve–bergi herceg → klevei  
herceg
- Karintia* (A) 112
- Károly, I.** (1500/1516–1558), spanyol  
király, V. Károly néven római  
császár
- Károly, III.** (1543–1608), lotaringiai  
herceg 55
- Károly, Merész** (1433–1477), Burgundia  
hercege 16
- Károly, von Egmond** (1467–1538), Geldern  
hercege 16
- KÁROLYI Árpád** 11, 23, 24, 26, 28, 29, 33,  
233, 236
- Kassel* (D, *Hessen*) 60, 206
- Kasztilia* (S) 82
- Katalin, ausztriai** (Catalina de Austria  
1507–1578) portugál királyné 88
- Katzenelnbogen* (D, *Pfalz*) 231
- Kávay József** (XVI. sz.), huszárkapitány  
219
- KELENIK József** 72, 77, 78, 125, 140
- KELENBENZ, Hermann** 13, 14, 21, 85
- Kempton* (D, *Bajorország*) 15, 110, 168
- KENYERES István** 8, 83, 173
- Kéthelyi Nóra** 9
- Keresztély, III.** (1503/1534–1559), dán  
király 13, 18, 211
- Kirchheim unter Teck* (D, *Württemberg*)  
168
- klevei herceg → János, → Mária, →  
Vilmos
- KOHLER, Alfred** 13, 17–20, 22, 23, 28, 29,  
44, 45, 50, 51, 53, 55–59, 63, 68, 69,  
231, 239, 245

- KOHLMANN, Johann M.** 34, 150  
**Konstanz** (D, *Württemberg*) 12, 15, 113  
**KORPÁS Zoltán** 7, 9, 43, 55, 82, 83  
**Koßdorf** (D, *Szászország*) 190  
**Köln** (D jelenleg *Észak–Rajna–Vesztfália*) 46, 105, 107  
 kölni érsek 18, 49, 57, 102, 231  
 kölni érsek → **Wied**  
**Königsberg** (egykor D, ma OF, *Kalinyingrad*) 51, 52  
**Kreutz, Wolfgang** (XVI. sz.), János Frigyes tiszteje 191  
**Krisztina** (1521–1590), dán királyi hercegnő, ausztriai Izabellának (1501–1526), V. Károly hűgának és II. Keresztély (1481/1513–1523/1559) dán királynak a lánya 16  
**Krisztina** (Christine von Sachsen, 1505–1549), Hesseni Fülöp első felesége 157  
**Krusith János** (XVI. sz.), Péter fia 223  
**Krusith Péter** (+1537), klisszai kapitány 223  
**Kufstein** (A, *Tirol*) 110, 112  
  
**Labienus, Julius Caesar** legatusa 148  
**LADURNER, P. Justinian** 21  
**Lajos, II., Jagelló** (1506–1526), magyar király 44  
**Landshut** (D, *Bajorország*) 22, 115, 116, 118  
**Lannoy, Philip de** (1544–1561), Sulmona második hercege, a nápolyi könnyűlovasság vezetője 113, 120, 142, 149, 150, 152, 183, 189, 191  
**LANZ, Karl** 231, 239  
**LAUBACH, Ernst** 57, 58, 64–68  
**L'Aubespine, Sébastien de** (1518–1582), francia diplomata 99  
**Lauffen am Neckar** (D, *Württemberg*) 159  
**Lauingen** (D, *Bajorország*) 133, 137, 145, 146, 153, 154  
**Lech** f 113, 132, 134, 135  
**Lehmann, Christian** (1611–1688), evangélikus lelkész 23, 24, 27  
**Leisnig** (D, *Szászország*) 237, 239  
**Leitmeritz** (CS) 179, 180, 225  
**LETI, Gregorio** 170, 246  
**Leyva, Luigi de** (?/1536–1570), Ascoli második hercege 40  
**Liege** → **Lüttich**  
**Ligne, Johann von, Barbençon/Barbanson** bárója (1525 k.–1568), az aranygyapjas rend lovagja, *Barbanson ura* 152  
**Lindau** (D, *Bajorország*) 12, 15  
**Lipcse** (D, *Szászország*) 14, 29, 48, 79, 173, 176, 181, 204  
**Lippe grófság** (D, ma *Észak–Rajna–Vesztfália*) 34  
**Lisszabon** (PO) 88  
**Litoměřice** → **Leitmeritz**  
**Livius, Titus** (Kr. e. 59–Kr. u. 17), római történetíró 90, 95  
**LLORENTE, Henar Pizarro** 90  
**Lochau** (D, *Szászország*) 53, 242  
**Lochauer Heide** (D, *Szászország*) 32, 242  
**Locherhaid** → **Lochauer Heide**  
**Lombardia** (I) 82, 108, 112, 113, 116, 128, 160, 187  
**London** (NB) 97  
**LOOZ–CORSWAREM, Otto Graf von** 22  
**LÓPEZ VALLEJO, María Ángeles** 77, 82  
**Lotaringia hercege** → **Antal**, → **Ferenc**, → **Károly**  
**Lőrincz Zita** 9  
**LUCENA OSUNA, Francisco** 89  
**LUCKE, Helmut** 34, 35, 37, 38  
**Luka József, huszár** 32, 40, 222  
**LUNYAKOV, Sascha** 73, 78–81

- Luther, Martin** (1483–1546), teológus, reformátor 8, 11, 33, 103
- Luxemburg** 106, 230
- Lübeck** (D) 12, 15, 105, 211
- Lüneburgi hercegek → Braunschweigi herceg
- Lüttich** (*Németaföld*, jelenleg B) 106
- Maastricht** (*Németaföld*, jelenleg H) 105, 106, 226
- Maas** f 63
- Madruzzo, Cristoforo** (1512–1578), trienti püspök, bíboros 46, 84, 108, 212
- Madruzzo, Hildebrand** (Madrutz, Madruzzi, 1512–1578), császári tábornok, a trienti bíboros–püspök, Cristoforo Madruzzo, testvére 84, 108, 110–112, 123, 124, 128, 142, 151, 167, 177
- Magdeburg** (D, *Szászország*) 12, 15, 34, 38, 51–53, 204, 206
- magdeburgi érsek 19
- magyar király → Ferdinánd, Lajos, Mátyás, Miksa
- Magyar Királyság** 7, 8, 11, 13, 21, 23, 24, 27, 39, 40, 54, 55, 58, 77, 84, 96, 106, 108–110, 112, 151, 219, 223–226, 236, 245
- Mainz** (D) 105
- mainzi érsek 49, 57, 102
- Malinaeus, Guilielmus** (Willem Van Male +1560), kamarás, műfordító 94, 95
- Malvend, Pedro de**, császári udvari prédikátor 46, 47
- MAMERANUS, Nicolaus** (1500–1567), luxemburgi származású katona, történétíró 23, 24, 84, 245
- Mansfeld gróf** 12, 201
- Mansfeld gróf** → Albert
- Mansfeld grófság** 15
- Marburg** (D, *Hessen*) 53
- Marcell, II** (Marcello Cervini, 1501/1555–1555), római pápa 66
- Margit, Valois** (1523–1574), Emánuel Filibert herceg felesége 63
- Mária királynő, Tudor** (1516/1553–1558), angol királynő 33, 63, 97, 237
- Mária magyar királyné** (1505–1558), Németalföld helytartója 17, 19, 20, 44, 69, 84, 88, 96, 106, 226, 237
- Mária, ausztriai** (1531–1581), Ferdinánd lánya, V Vilmos, klevei herceg felesége 17, 106
- Marignano herceg** → Medici
- Mario, Antino** (XVI. sz.), itáliai humanista 98
- Martí Tibor** 9
- MARTÍNEZ, Miguel** 87, 88, 90, 99
- Marxheim** (D, *Bajorország*) 36, 138
- Mátyás, I.** (1443/1458–1490), magyar király 27
- MAXIMILIAN** → Miksa, I.
- Medici, Cosimo de', I.** (1519–1574), 1537–1569 Firenze hercege, 1569–1574 Toszkána nagyhercege 116
- Medici, Gian Giacomo** (1495–1555), Marignano hercege, Musso és Lecco örgrófja, nem a firenzei medici család sarja 84, 108, 111, 128, 173, 177, 178, 205, 213, 215
- Meißen** (D, *Szászország*) 183–185, 221, 237, 242
- MELE, Eugenio** 87, 88, 91, 92, 98, 99
- Memmingen** (D, *Svábföld*, *Bajorország*) 12, 15, 110, 168
- Mendoza y Pacheco, Luis Hurtado de** (1489–1566) Mondéjar örgrófja, navarrai alkirály 87
- Merész Károly** → Károly
- Metz** (egykor SzRB, ma F) 53, 55, 56, 63, 88, 105
- Meudon** (F) 18

- Miksa, I.** (1459–1519), római császár 74, 246
- Miksa, II.** (1527/1564–1576), I. Ferdinánd fia, osztrák főherceg 50, 62, 84, 108, 117, 120, 132, 142, 192, 207, 220
- Milánó** (I) 40, 53, 210
- MILLAR, Gilbert John** 73, 75
- MILLER, Douglas** 77, 79, 86
- Minden** (D) 15
- Mocenigo, Alvise** (1507–1577), velencei dózse 22
- Monheim** (D, *Svábföld, Bajorország*) 136, 138
- Montreuil** (F) 132
- Móric** (Moritz von Sachsen 1521/1547–1553), szász herceg, választófejedelem 14, 20, 23, 24, 26–32, 38, 40, 47, 48, 51–53, 55–62, 79, 114, 153, 156, 171–174, 176–181, 183, 185, 186, 189, 191–193, 196, 197, 199, 204–207, 212, 220, 221, 223, 228, 232, 235, 238, 242, 243
- MORITZ, Anja** 38
- Morone, Giovanni** (1509–1580), bíboros, pápai legátus 66
- Morvaország** 38, 180, 219, 232
- Mosel** f 63
- Mühlberg** (D, *Szászország*) 29–33, 39, 40, 53, 75, 84, 85, 184, 185, 188, 189, 193, 198, 221, 239, 245, 246
- München** (D, *Bajorország*) 59, 116, 132  
münsteri püspök 34, 231
- Nádasdy Tamás** (1498/1554–1562), nádor 226
- Nagy Károly** (742–814), frank császár 213
- Nagy Sándor** (Kr. e. 356–323), makedón uralkodó 202
- Nagyszombat** (egykor H, ma SK, *Trnava*) 219, 226
- Nápoly** (I) 53, 63, 82, 84, 85, 112, 113, 116, 128, 167, 178, 189, 191–194, 197, 210, 230
- Nassau–Weilburg grófság** 15  
nassauai grófok 60
- Nassaui János, III.** (1495/1513–1561), Nassau–Beilstein grófia 167, 171
- Nassaui Vilmos** (1487–1559), Nassau–Dillenburg grófia 231
- Natisone** f 112
- Neckar** f 88, 159
- Neidegg, Otto von** (XVI. sz.), katonatiszt 29
- Német Lovagrend nagymestere** → Schutzbar
- Németalföld** 7, 16, 17, 19–22, 26, 44, 45, 53, 55, 63, 65, 68, 69, 84, 88, 91, 93–95, 105, 109, 117, 132, 142, 152, 153, 161, 164, 210, 228, 229
- Németország** 11, 18, 19, 28, 55, 85, 88, 96, 101–110, 112, 114–116, 121, 133, 138, 165, 167–169, 176, 177, 198, 201, 204, 205, 209, 212, 213, 224, 226–229, 241, 242
- Neuburg an der Donau** (D, *Bajorország*) 128, 132, 135, 136
- Neuburgi hercegség** 62, 138
- NEUMANN, Theodor** 30, 31, 38, 39
- Neustadt an der Donau** (D, *Bajorország*) 118
- NOTARIO LÓPEZ, Ignacio** 72, 82, 83, 150
- NOTARIO LÓPEZ, Iván** 72, 82, 83, 150
- Nördlingen** (D, *Bajorország*) 15, 21, 105, 138–140, 142, 143, 145, 147, 155–157, 159, 162, 163, 171, 175, 177
- Nürnberg** (D, *Bajorország*) 13, 19, 79, 105, 134, 177–179, 198, 210–212, 239
- Nyáry Ferenc** (1500 k.– 1551) országos huszárkapitány, honti főispán 23, 26, 29, 38, 219, 220, 222, 231
- Nyáry Lőrinc** (1517 k.–1558/1559), honti főispán, koronaőr 23

- Oláh Miklós** (1493/1553–1568) Ferdinánd magyarországi kancellárja, esztergomi érsek 33, 223
- Oldenburg, Christoph von, gróf** (1504–1566), hadvezér a szász választó szolgálatában 35, 36, 131
- Osnabrück** (D, *Alsó-Szászország*) 16, 34
- Oszmán Birodalom** 7
- Ottheinrich gróf** → Ottó Henrik
- Ottó Henrik, (Ottheinrich** 1502/1556–1559), pfalzi választófejedelem 62, 114
- Ölsnitz** (D, *Szászország*) 26, 27, 233, 235, 236
- Ottingen gróf** 162, 163
- Paderborn** (D, *Észak-Rajna-Vesztfália*) 49
- paderborni püspök** 49
- Pál, III.** (Alessandro Farnese, 1468–1549), római pápa 14, 17, 19, 29, 45–47, 84, 88, 108–110, 112, 116, 122, 153, 228
- Pál, IV.** (Giovanni Pietro Carafa, 1476/1555–1559), római pápa 66, 69
- PÁLFFY Géza** 8, 9, 24, 40, 41
- pápa** → Gyula, → Marcell, → Pál, → Piusz
- Párizs** (F) 95, 96, 132
- Passau** (D, *Bajorország*) 43, 49, 56–60, 62–64, 66, 98
- passaui püspök** 49
- Paußnitz** (D, *Szászország*) 31
- Pávia** (I) 21, 81
- Pécs** (H) 32, 222
- Peloponnesus** (GR) 224
- Peloux** (XVI. sz.), flamand nemes 87
- Perrenot de Granvelle, Antoine** (1517–1586), bíboros, Nicolas fia 18
- Perrenot de Granvelle, Nicolas** (1484–1550), burgundiai jogász, államférfi, V. Károly kancellárja 18, 47
- Pest** (H) 220
- PÉTERFI Bence** 74
- Petheő János** (1525–1578), báró, főispán 23, 33, 219, 223
- Peutinger, Claudius Pius** (1509–1552), augsburgi jogász 14, 15
- Pfalz** (D) 47
- Pfalzi választófejedelem** → Dorottya, → Frigyes, → Ottó Henrik
- Pfalzi választófejedelem** 57, 69, 98, 99, 102, 106, 166, 212, 227
- PFEILSCHIFTER, Georges** 46
- Pfintzing, Paul** (1523–1570), császári titkár, tanácsos 67
- Pflugk, Kaspar, von Rabenstein** (?–1576), cseh hadvezér 179, 180, 223, 226
- Philipp Magnus,** Braunschweig–Lüneburg (1527–1553), II. Henrik fejedelem fia 96
- Philippa, von Egmond** (1467–1547), →Károly gelderni herceg húga 16
- Piemont** (I) 198
- Piemont hercege** → Emánuel Filibert
- Pirna** (D, *Szászország*) 29
- PITOR, Christian** 90–99
- Piusz, IV.** (Giovanni Angelo Medici, 1499/1559–1565), római pápa 89
- Plasencia** (S) 88, 98
- Platina** (Piadena) grófja → Castaldo
- Platten** (CS) 25
- Plauen** (D, *Szászország*) 25, 235, 239
- Plutarchus** (46/48–125/127), antik történetíró 197
- pomerániai herceg** → Barnim, → Fülöp
- Pomeránia–Stettin hercegség** 15
- Pomeránia–Wolgast hercegség** 15
- Póra András** 9
- portugál király** → János, → Katalin
- POTTER, David** 40, 72



- PÖLNITZ, Götz Freiherr von 86
- Prága** (CS) 23, 28, 38–40, 114, 173, 205, 213, 220, 223, 225, 226, 231, 233
- Provence** (F) 87, 117
- QUERENGÄSSER, Alexander 73, 78–81
- Quijada, Luis (XVI. sz.), a lombardiai csapatok kapitánya 160
- RABE, Horst 19, 53
- Rain** (D, Svábföld, Bajorország) 114, 133–135
- Rajna** f 55, 57, 59, 63, 106, 117, 131, 132, 134, 165, 213
- rajnai palotagróf → Pfalz
- Ravensburg** (D, Baden–Württemberg) 16
- REDLICH, Fritz 77
- Regensburg** (D, Bajorország) 13, 17, 19, 22, 48, 49, 88, 106, 107, 111–116, 118, 226, 227, 231
- Regensburg, Georg von (?–1546), császári hadvezér 84, 108, 110–112, 123, 124, 142, 153, 167
- REINHARD, Wolfgang 8, 68
- Reutlingen** (D) 12, 15
- Révay Ferenc (1489–1553), alnádor 225
- Rheinfels** (D, Hessen) 206
- RICHARDS, John 71, 73–75, 80
- Río NOGUERAS, Alberto del 9, 40
- Rochlitz** (D, Szászország) 16, 98, 176
- Róma** (I) 21, 33, 66, 88, 89, 110, 153, 213
- római király → Ferdinánd
- Rosell, Cayetano (1817–1883), spanyol irodalomtörténész 99
- Rossum, Maarten van (1478–1555) V. Vilmos vezére 17
- ROTH, Friedrich 15
- Rothenburg** (D, Bajorország) 105, 134, 162–165
- Rubicon** f 189
- Rüsselheim** (D, Hessen) 206
- Rye, Joachim (Mosiur de Rin, Ioachim Rius, Joaquín de Rye XVI. sz.), Balançon ura, V. Károly főudvarmestere (Sumiller de Corps), császári kamarás 57, 189
- Saale, Margarethe von der (1522–1566), Hesseni Fülöp második felesége 157
- Sabella, Giovanni Batista (XVI. sz.), szentszéki zsoldosvezér 122, 146
- Saint–Dizier** (F) 110, 118, 132
- Saint–Quentin** (F) 63
- Salamanca** (S) 93
- Salm Miklós ifjabb, gróf (Niklas Salm +1550), I. Ferdinánd hadvezére 23, 219, 226
- Salzburg** (A) 112
- salzburgi érsek 19, 49
- San Fiore, gróf (XVI. sz.), szentszéki zsoldosvezér
- Sande, Don Álvaro de (1489–1573), spanyol katonatiszt 82, 108, 122, 128, 173
- Sandoval, Prudencio de (1553–1620), spanyol történétíró, bencés szerzetes 90
- SANZ CAMAÑES, Porfirio 94
- Sárkány Pál (XVI. sz.), hadvezér, várkapitány 219
- Sastrow, Bartholomäus (1520–1603), jegyző, Stralsund polgármestere, művelődéstörténeti szempontból jelentős önéletrajzíró 207
- Savoyai herceg → Emánuel Filibert
- SCHÄFER–GRIEBEL, Alexandra 60
- Schaumburg, Adolf (1511–1556), kölni érsek 231
- Schaumburg, Bernhard von (XVI. sz.) császári udvari marsall 34, 84, 108, 113, 115, 116, 144, 167, 171
- Schermeser** → Schirmenitz
- Schertel, Sebastian von Burtenbach (1496–1577), augsburgi kapitány,

- egykori császári zsoldosvezér 21, 28, 110, 111, 113, 126, 127, 145, 146, 169
- Schertlin → Schertel
- SCHILLING, Heinz 11, 14, 17–20, 26, 33, 34, 44, 45, 48, 50, 51, 53, 55, 56, 58, 63, 68, 69, 89, 99, 223
- Schirmenitz* (D, Szászország) 186
- Schlick, Albrecht von, gróf, (+1554)  
Alsó-Lausitz helytartója 23, 220
- Schmalkalden* (D, Thüringia) 12, 219
- SCHMIDT, Georg 12–14, 20, 22, 23, 104
- SCHMIDT, Heinrich 14
- Schneeberg* (D, Szászország) 183, 221
- SCHOPPER, Hartmann 245
- Schorndorf* (D, Württemberg) 168
- SCHORN–SCHÜTTE, Luise 12, 18, 44–46, 48, 50, 52, 53, 55, 56, 59, 60, 63–67, 69
- SCHÖNHERR, David 21, 32
- SCHREIBER, Georg 246
- SCHRENCK VON NOTZING, Jakob 246
- Schutter* f 122, 123
- Schutzbar, Wolfgang 'Milchling' (1483/1543–1566), a Német Lovagrend nagymestere 84, 88, 109, 117, 120, 132, 135, 142, 151, 178, 242, 246
- Schwäbisch Hall* (D, Württemberg) 16, 32, 165
- Schwarzburg grófság* 16
- Schwendi, Lazarus von, Schwendi Lázár (1522–1583), császári hadvezér 203
- Scipio Aemilianus, Publius Cornelius (Kr. e. 185 k.–129), római politikus és hadvezér 197
- Seco, Nicolo, Secco Sechi (1510–1560), színműírő, diplomata 146
- SEIPEL, Wilfried 41
- Seld, Georg Sigmund (1516–1565), jogász, birodalmi alkancellár 57
- Sevilla* (S) 93
- Sittard* (HL) 17, 191
- Sleidanus, Johannes (1506–1556), luxemburgi jogász, diplomata 44, 98
- Smideliusz Petra 9
- SOEN, Violet 46–52, 56, 57, 59, 64–68
- Solms, Reinhard zu (1491–1562), gróf, hadvezér, hadmérnök 201, 246
- Sonnenwalde* (D, egykor Lausitz, jelenleg Brandenburg) 183, 204
- Sonthheim an der Brenz* (D, Württemberg) 146, 153
- Soto, Pedro de (1494/1500–1563), domonkos teológus, V. Károly gyóntatója 18, 46, 47
- Spanyol Királyság* 7, 33, 40, 63, 69, 82, 88, 93, 95, 105, 192, 210, 228, 230
- Speth, Georg (XVI. sz), császári kapitány 183
- Speyer* (D, Rajna-vidék-Pfalz) 18, 56, 57, 106
- speyeri érsek 49
- Spinelli, Castrovillar hercege (XVI. sz.) 191
- Stájerország* (A) 112
- Stanley, Edward (1509–1572), Derby harmadik grófja, 97
- Steelsius, Joannes (1500 k.–1562), könyvkiadó 93
- Steenhouwer, Jan, másképpen Johannes Latomus (1523–1578) Ágoston rendi kanonok 95
- STEINMETZ, Greg 86
- Stephan, Joachim (1544–1623), greifswaldi jogászprofesszor 65
- Strassburg* (egykor SZRB, jelenleg F) 12, 15, 28, 47, 63, 105, 170, 177
- STRATENWERTH, Heide 19
- Strauchmann, Bartholomäus, szászországi parasztgazda 30
- SUETONIUS, Caius Tranquillus (69 k.–160 körül), életrajzíró 95, 165

- Sulmona hercege → Lannoy
- SUTTER FICHTNER, Paula 23, 26, 38, 39, 64, 66, 68
- Svábföld* (D, ma *Bajorország* és *Württemberg*) 106, 113, 143
- Svájc* 20, 71, 72, 82, 110, 128, 149, 153, 170
- Szokolca* (egykor H, ma SK, *Skalica*) 219
- Szokolczai Laura 9
- SZÁNTÓ Konrád 20
- szász herceg (Wettin–ház) → Ágost, → Albert, → Ernő, → Frigyes, → János, → János Ernő, → János Frigyes, → János Vilmos, → Móric
- Szász hercegség* 15, 35, 232, 242
- Szász választófejedelemség* 15
- SZÁSZDI LEÓN–BORJA, István 93
- Szászország* (D) 13, 23–25, 27, 28, 35, 37, 55, 85, 90, 165, 172, 173, 175, 178, 180, 181, 203, 205, 212, 213, 231–233, 235, 239, 242, 243
- Szantai Dóra 9
- Szebelédi Zsolt 9
- Szent Róma Birodalom 43, 66, 69, 74, 93, 94, 96, 102, 172, 192, 208, 241, 242
- Szibilla, Jülich–Kleve–Berg (1512–1554), János Frigyes választófejedelem felesége 17, 200
- Szilézia* (P) 38
- Szovák Kornél 8
- Szülejmán, I. (1494–1566), török szultán 18, 219, 225
- Tacitus, Publius Cornelius (55 vagy 56–117 és 120 között), történétíró 90, 95
- tartománygróf → Hesseni Fülöp
- Tecklenburg* (D, *Észak–Rajna–Vesztfália*) 16, 34
- Temesvár* (egykor H, ma RO, *Timișoara*) 59
- TEMPESTA, ANTONIO 246
- tescheni herceg → Vencel Ádám
- Teutleben, Valentin von († 1551), hildesheimi püspök 239
- THALLÓCZI Lajos 29
- THOMÄ, Siegfried 26
- THOMAS, Werner 90–99
- Throta, Thilo von (1533–1585) 32
- Thumbshirn, Wilhelm († 1551), hadvezér 17, 29, 35, 172, 177, 181, 183, 185, 198, 203
- TINÓDI Lantos Sebestyén (1510 k.–1556), magyar énekszerző 23, 24, 33, 38, 39
- Tirol* (A) 20, 21, 28, 39, 40, 55, 110, 111, 113
- Tiroli Ferdinánd → Ferdinánd
- Tiziano, Vecellio (1490 k.–1576), festő 44, 189
- Toledo* (S) 220
- Toledo, Don Antonio de (?–1579), Alba herceg sógora 120, 181, 191
- Torcy, Nicolas (XVI. sz.), brüsszeli könyvkereskedő 95
- Torgau* (D, *Szászország*) 29, 52, 53, 188, 191, 192, 198, 200, 237, 242
- TÓTH Ferenc 7, 43, 55
- TÓTH Zsombor 7–9
- Toul* (F) 53, 55, 56, 63, 110
- TÓZSA–RIGÓ Attila 68
- TRACY, James D. 18, 19, 21, 51, 53, 71, 84, 85
- Trient* (jelenleg I) 18, 20, 45, 46, 48–50, 68, 84, 89, 108, 110, 111, 212
- Trient bíborosfejedelme → Madruzzo
- Trier* (D, jelenleg *Rajna–vidék–Pfalz*) 49, 57, 102, 105
- trieri érsek 49
- Trieszt* (egykor A, jelenleg I) 112
- Trotten, Adam (XVI. sz.), német lovag 156
- Truchseß, Otto, von Waldburg–Trauchburg (1514/1543–1573), augsburgi bíboros 110, 145, 163

- Tunisz** (egykor Tuniszi királyság, jelenleg Tunézia) 117
- tuniszi uralkodó** → Abu al-Abbas
- TURBA, Gustav** 20, 22, 23, 28–30, 36, 38
- Türingia** (D) 12, 200, 210, 242
- Ulm** (D, *Württemberg*) 12, 15, 21, 28, 63, 105, 110, 111, 113, 133, 134, 143, 144, 146, 149, 152, 155, 159, 161, 163, 164, 166–175, 177, 211, 233
- Ulrik** (1487/1498–1550), württembergi herceg 28, 159, 175
- Ústí nad Labem** → *Außig*
- Utrecht** (HL) 105
- VAJNÁGI Márta** 12, 102
- Várdai Pál** (1483–1549), esztergomi érsek 26, 231, 233
- Vaulchier, Matthieu** (XVI. sz.), burgundiai herold, fordító 95, 96
- Velence** (I) 19, 22, 28, 93, 112
- Vencel Ádám, III.** (1524/1545–1579), tescheni herceg 215
- Venlo** (HL) 17
- Verdun** (egykor SZRB, ma F) 53, 55, 56, 63
- VILÀ, Lara** 98
- Villach** (A) 55, 59, 63
- Vilmos, I.** (1533–1584), Oránia hercege 68
- Vilmos, IV.** (Wilhelm von Bayern, 1493/1508–1550), bajor herceg 20, 23, 88, 106
- Vilmos, IV.** (Wilhelm von Hessen-Kassel, 1532–1592), Hesseni Fülöp fia, tartománygróf 51, 52, 55, 59, 60, 62
- Vilmos, V.** (1516/1539–1592), klevei herceg 16–18, 105, 106, 191, 199
- Vitellio, Alessandro** (1499–1554), hadvezér 122
- VIVANCOS GÓMEZ, Miguel Carlos** 90
- Vives (Vivas), Alonso (Alfonso)** (?–1547), a nápolyi spanyol csapatok főtábornestere 112, 128, 129, 197
- VOGLER, Bernard** 18, 19
- Vogtland** (D, *Szászország*) 23, 25, 28, 38, 40, 153, 245
- VOIGT, Georg** 12, 87–96, 98, 99
- Volkra, Andre** (XVI. sz.), katonatiszt 29
- VOREL, Petr** 23
- WANDER, Karl Friedrich Wilhelm** 164
- WARD, Adolphus William** 33, 97
- WARTENBERG, Günther** 13, 14
- Weimar** (D, *Szászország*) 27
- Weitmühl, Sebastian von** (Šebestián Krabice z Veitmile, 1490 k.–1549), hadvezér 23, 220
- Wemding** (D, *Bajorország*) 133, 138
- WENCZEL Gusztáv** 32
- Weser** f 34–36
- WESTPHAL, Siegrid** 20, 22, 23
- Wied, Hermann von** (1477–1552), kölni érsek 18
- WILD, Erich** 25, 36
- Wilkinson, John** (XVI. sz.), Ávila művének angol fordítója 97
- WINKELBAUER, Thomas** 20, 39, 41, 65, 69
- Wittenberg** (D, *Szászország*) 13, 29, 30, 32–34, 47, 92, 182–184, 188, 192, 196–202, 204–206, 210, 221, 223, 237, 241–243, 246
- Wolfenbüttel** (D, *Alsó-Szászország*) 14, 96
- Wolfgang, anhalt-kötheni herceg** (1492/1508–1566), anhalti herceg 12
- WOLGAST, Eike** 15, 48, 49
- Worms** (D, *Rajna-Pfalz*) 12, 18, 57, 59, 65, 74, 80
- Wörnitz** f 137
- Wrisberg, Christoph von** (1510 k.–1580), hadvezér 34–37, 203, 211
- Württemberg** (D) 153, 160, 167, 168
- württembergi herceg** 110, 164, 166, 167, 171, 172, 174

württembergi herceg → Ulrik  
Württembergi hercegség 15, 130  
Würzburg (D, Bajorország) 49  
würzburgi püspök 49

Xaradin → Zierotin

Yuste (S) 69, 89

Zaragoza (S) 93

Zay Ferenc (1498–1570), báró, történetíró,  
diplomata 23, 219

Ziegenhain (D, Hessen) 206

Zierotin, Karl (Žerotín?–1560), I.  
Ferdinánd morva hadvezére 214,  
225, 246

Zornoza, Tomás di (XVI.), velencei  
spanyol követ 93

Zúñiga Manuel y Sotomayor, María de,  
(XVI. sz.), Mirabel és Brantanvilla  
örökösője 89

Zúñiga y Sotomayor, Fadrique de (XVI.  
sz.), Ávila apósa 89

ZWICHEM, Viglius van 25, 27

Zwickau (D, Szászország) 27, 29, 173, 176,  
181, 232, 235, 239